

Groen was mijn dorp

Renkum in de jaren 1900 - 1925

WES BEEKHUIZEN

Groen was mijn dorp

Wes Beekhuizen

GROEN
WAS MIJN DORP

Tweede druk

1973

WES BEEKHUIZEN - RENKUM

INHOUDSOPGAVE

	Blz.
Lof van Gelderland	3
Renkum aan de Rijn	8
Bewaarschool en verder	89
De steenovens	127
Pictura Veluvensis	138
Onze joodse families	172
Verenigingen	188
Mobilisatiejaren 1914-1918	226
Sport	231
Zang	234
Kerken en scholen	238
Renkums dialect	259
Ambachten en geslachten	267
Verdere scholing	288

Voor het samenstellen van dit boek heb ik veler medewerking nodig gehad. Daarom dank aan allen die mij van dienst waren door het afstaan van foto's, oude prentbriefkaarten en vergeelde folianten.

Ook de Fa. Ponsen & Looijen te Wageningen, die mij op typografisch gebied terzijde stond, ben ik zeer erkentelijk.

Enkele der opgenomen foto's hebben in de oorlogsjaren vochtschade opgelopen die niet geheel weggewerkt kon worden. Niettemin blijft het voor de schrijver van „Groen was mijn dorp" een troostvolle gedachte dat de lezer, die de tekst niet volledig kan waarderen, mogelijk al „plaatjeskijkend" toch aan zijn trekken zal komen.

Wes Beekhuizen, Renkum, zomermaand 1973.

GROEN WAS MIJN DORP

Lof van Gelderland

„De liefde tot zijn land is ieder aangeboren", heeft Joost van den Vondel gezegd en die woorden hebben, sinds de jaren waarin onze grootste dichter leefde, niets aan waarheid ingeboet. Steeds weer blijkt immers dat wij, die in onze samenleving elkaar om kleinigheden in de haren vliegen, eensgezind optrekken als men, van welke zijde dan ook, Holland wat smalend beoordeelt.

Wij schimpen vlot op allerlei gebreken die we in onze maatschappij weten aan te wijzen en het aantal politieke partijen stoelt welig uit, maar diep in ons hart blijft er toch altijd iets dat ons samenbindt, n.l. de gehechtheid aan het land onzer vaderen. En dat geldt zelfs voor de ondernemende landgenoten die elders in de wereld hun geluk beproefden.

De trek naar andere werelddelen heeft ons Hollanders immer in het bloed gezeten en nog steeds zoeken velen, geboren in de lage landen bij de zee, hun fortuin in verre gewesten maar, naar welke uithoek van de aarde het lot hen ook voerde en hoe het hen daar ook vergaat, de liefde voor hun land van herkomst blijft bij een groot deel van deze emigranten onverflauwd. Wie verwanten of vrienden heeft in Amerika, Canada, Australië, Zuid Afrika of waar ook ter wereld, kan uit hun brieven steeds opmaken dat Holland, hoe klein ook van oppervlakte, een grote plaats in hun hart blijft innemen.

Ik neem aan dat de mens, van welke nationaliteit hij ook is, veelal dezelfde gevoelens voor zijn vaderland zal koesteren als de Hollander en, zelfs in meer engere zin, lijkt mij de voorkeur voor het eigene even sterk bij de meesten aanwezig.

De Brit die uit Yorkshire stamt prefereert zijn *country* boven Kent of Surrey zoals de Duitser uit Beieren zijn *Kreis* veel hoger aanslaat dan Westfalen of Thüringen en zoals de Zeeuw of de Fries zijn landstreek niet zou willen ruilen voor een andere provincie. Zelfs niet voor Gelderland en dat is toch de allermooiste provincie die ons land bezit. Daar valt eenvoudig niet over te praten......!

U bemerkt, waarde lezer, dat ik in de beoordeling van mijn eigen provincie even bekrompen ben als de Zeeuw of de Fries maar hoe kan het ook anders als ik, wat de schoonheid van onze streek en de goede eigenschappen van deszelfs bewoners betreft, *voorgelicht* ben door onze grote Gelderse dichter A. C. W. Staring.

Deze landedelman, wiens prachtige dichtwerk lang miskend is, leefde van 1767 tot 1840. Hij woonde vele jaren op het kasteel *de Wildenborch* bij Vorden en hij moet wel in hart en nieren een Geldersman zijn geweest die trots was op zijn geboortegrond en daarvan durfde getuigen.

Staring heeft poëzie geschreven van grote verscheidenheid. Er zijn puntdichten van hem bekend gebleven maar ook lange, epische verzen en wat men *godsdienstige zangstukken* noemt. Hij schreef ook fraaie beeldende of lyrische gedichten en hierin rijst niet zelden het Gelderse landschap voor ons op. Denkt

u maar aan Staring's *Oogstlied,* zijn *Aan mijne dennen,* zijn *Herdenking* zijn *Winter* en vele andere gedichten. Maar de warme genegenheid voor zijn eigen landouwen komt het sterkst tot uiting in zijn gedicht van zes verzen waarvan ik het eerste en het laatste opneem, uiteraard in de oorspronkelijke spelling.

Een Geldersch lied.

Ik ben uit Geldersch bloed;
Geen vleitoon klinkt mij zoet;
Mijn volksspraak, luttel rond,
Geeft nog den klank terug,
Uit onzer vaadren mond.

Ik ben uit Geldersch bloed!
Opregt is mijn gemoed;
Aan eenvoud heb ik lust;
Met pracht en weeld komt zorg;
Genoegzaamheid baart rust.

De gevoelens die Anthonie Christiaan Winand Staring omstreeks 1789 met zijn ganzepen neerschreef, zullen vandaag vermoedelijk als provinciaal chauvinisme worden gebrandmerkt, maar Staring was niet de enige die de Gelderse dreven bewierookte want in de Gelderse Volksalmanak van 1837 schrijft Palaios:

> *En hoe liefelijk is het hier soms, bij stillen avond, de rust op deze met teeder mos en bloeiende heide begroeide heuvelen; of, bij de hitte der middagzon, het lommer der krachtige boomen boven de grafheuvelen van helden, wier lijkbussen hunne wortelen omvatten, ja met wier gebeente zij zich verenigen. Dan denkt men aan de goede inborst van een sterk en krachtig volk, dat zelfs voor zijn afgestorvenen de lieflijkste streken der natuur verkoos; en hunne eenvoudige eere-heuvelen, in de vrije natuur, treffen en verheffen meer ons gemoed, dan de prachtige gedenkzuilen der grooten dezer eeuw, binnen de sombere gewelven van kelders en kerken.*

Die ode aan onze lieflijke Gelderse dreven werd drie jaar voor Staring's dood geschreven maar ook in onze twintigste eeuw zijn er vele treffende regels aan de schoonheid van onze provincie gewijd en in dit verband zou ik willen wijzen op het gedicht *Doorwerth* van Jan Engelman met deze aanhef:

Wij kwamen aan, 't was op den noen,
met oogen die geluk niet zwegen.
Hier vloeit de Rijn door 't koel plantsoen,
er zwiert een zeil, dat wit van regen
stroomafwaarts glijdt naar 't zilverlicht
op Arnhem en zijn slanke tinnen . . .

Nog een bekend dichter wil ik citeren die getroffen werd door de sfeer en de sereniteit van het Gelderse landschap en wel Carel Steven Adama van Schelte-

ma. Hij bracht in de nazomer van 1902 een vacantie door in Heelsum en zijn sonnet *de Kudde* ademt een stemming die de veronderstelling wettigt dat het geschreven is tijdens het verblijf van de dichter in onze omgeving. Het prachtige natuurbeeld vangt als volgt aan:

De dag vergaat, de peinzende avondstond
Hangt zwijgend naar de wijde hei gebogen,
De grijze kudde komt te kooi getogen —
Een zacht getrappel op den doffen grond.

Zo zou er nog heel wat proza en poëzie zijn aan te halen waaruit blijkt hoe rijk onze provincie, en in het bijzonder onze Veluwezoom, gezegend is met natuurschoon en hoe dat door schrijvers en dichters onderkend en bezongen is.

Nog een andere categorie van kunstenaars heeft altijd een open oog gehad voor de schoonheid van het Gelderse landschap n.l. de schilders.

De bekende Oosterbeekse kunstkenner Johan Wesselink heeft speciaal aan de schilders die zo rond 1900 en later aan de Veluwezoom werkten, een fraai geïllustreerd boek gewijd. Meerdere van deze kunstenaars, die destijds in Renkum woonden, heb ik zeer goed gekend en zij zullen in mijn verdere relaas dan ook nog ter sprake komen.

Waar zoveel schrijvers, dichters en schilders onze landstreek in woord en beeld verheerlijkten ligt het voor de hand dat ik, met mijn pen van de amateur, geen poging ga doen daar iets aan toe te voegen. Ik heb hun namen vermeld en iets uit het werk van enkele dichters geciteerd om aan te tonen dat ik me met mijn verering voor het Gelderse in goed gezelschap bevind.

Van al het mooie in onze provincie en vooral ook in onze eigen omgeving is, sinds het de aangehaalde schrijvers en schilders boeide, veel verloren gegaan

Zacht getrappel op Renkumse heide.

en niet slechts sinds het jaar 1900. Neen, er is al veel eerder geknaagd aan de fleur van de Veluwezoom en het was de bekende dichter-schrijver Jacob van Lennep die daar in 1868 al op wees. Van Lennep toefde vaak in Oosterbeek en hij schreef in genoemd jaar een gedicht waaruit bleek dat de toen reeds voortschrijdende ontluistering der natuur hem niet ontging. Zijn klaagzang begon aldus:

Ach beste vriend, waar ik mijn schreden wendde
't zij op of neer,
Het Oosterbeek dat ik tevoren kende,
Bestaat niet meer . . .

Ruim honderd jaar geleden was dus in Oosterbeek al zo het een en ander verloren gegaan aan natuurschoon. Dat proces heeft zich helaas voortgezet en het verlies heeft zich uiteraard geenszins tot dat deel van onze gemeente beperkt. Ook ons eigen dorp en de omgeving ervan hebben, door hetgeen men *vooruitgang* pleegt te noemen, veel aantrekkelijks moeten prijsgeven en met een variant op Jacob van Lennep zou ik, wat Renkum betreft, kunnen zingen: het groene dorp dat ik tevoren kende, bestaat niet meer......!

Renkum was in mijn schooljaren een groen dorp en wat is er van overgebleven? Zouden we nu een nieuwe verkeersader in onze woonplaats nog Groene Weg of Groenendaalse Weg noemen? Neen, die tijd ligt ver achter ons!

De heer E. J. Demoed, die geruime tijd op de secretarie der gemeente Renkum werkzaam is geweest, voltooide, naar ik meen in 1949, een boek "Van een groene zoom aan een vaal kleed", waarin uitvoerig de geschiedenis van Oosterbeek, Wolfheze, Doorwerth, Renkum en Heelsum beschreven wordt. Dat omvangrijke werk, verlucht met veel oude foto's, heeft terecht een grote lezerskring gevonden.

De beschouwingen die de heer Demoed in zijn boek aan de huidige algemene situatie in Renkum wijdt besluit hij met deze zin: *En de nijvere bevolking zal verknocht blijven aan de grond die hun voorvaderen reeds bewerkten.* Die woorden kan ik volledig onderschrijven en juist door die verknochtheid wordt menig geboren en getogen Renkumer zo pijnlijk getroffen bij elke beschadiging van het dorp, de omgeving of het landschap, ten behoeve van wegenaanleg, woningbouw of industrie.

Er is, sinds ik in het jaar 1907 of daaromtrent ter bewaarschole werd geleid, zoveel veranderd in ons dorp dat het mij verantwoord leek een poging te doen om wat jeugdherinneringen en mogelijk iets van latere jaren op schrift te stellen. Want niet slechts het algehele beeld van ons oude dorp wijzigde zich aanzienlijk tijdens de laatste 60 jaar, ook de samenleving veranderde in niet geringe mate en ook daaraan wil ik enkele regels wijden.

Het plan om over het wel en wee van mijn geboortedorp vanaf omstreeks 1910 iets te registreren heeft mij lang beziggehouden. Een schrijver van professie weet vermoedelijk direct hoe iets dergelijks aangepakt dient te worden maar als amateur-auteur blijft men lang wikken en wegen. Ik voel me dan

ook op glad ijs en kan slechts hopen dat de valpartijen en uitschieters niet te talrijk zullen zijn.

Dat ik tenslotte het waagstuk ondernam is mede te danken of te wijten, naar het u lijkt, aan het feit dat ons eens zo groene dorp Renkum in 1970 duizend jaar oud is geworden. Onze burgerij heeft bij die gelegenheid op passende wijze feest gevierd maar er is geen blijvend gedenkteken opgericht in ons dorp. En voor een eenvoudige obelisk met inscriptie of iets van dien aard was toch wel ergens een plaatsje te vinden geweest.

Het heeft niet mogen zijn maar misschien kan mijn boekje er toe bijdragen de herinnering aan het duizendjarig bestaan van Renkum levendig te houden en het besef doen doordringen dat de slopershamer ook in ons dorp dikwijls te ondoordacht gehanteerd is.

Diverse gegevens omtrent omstandigheden en gebeurtenissen van voor mijn tijd zijn mij verstrekt door zeer oude dorpelingen en ook aan het register dat onze oude dorpssmid Hendrikus van Roest, geboren in 1856, samenstelde over zijn woonplaats, heb ik het een en ander ontleend.

Uit het reeds genoemde boek van de heer Demoed is een enkele maal iets overgenomen en waar Renkum van oorsprong een uitgesproken boerendorp was leek het mij gewenst ook enige bijzonderheden over de boerenstand van heel lang geleden te vermelden. Die vond ik in het boekje van Ir. N.P.H.J. Roorda van Eysinga l.i. Zijn werkje heet *De Veluwezoom* met als ondertitel: Ontwikkeling, bewoning, vegetatie en hun onderlinge invloed vooral in het gebied van Renkum.

Over de indeling van mijn boekje heb ik wel even gepiekerd want er zijn diverse mogelijkheden. Je kunt iets samenstellen uit hoofdstukken en dan beginnen met een kapittel over de bevolking, vervolgens de bebouwing, de nijverheid, de winkelstand, de scholen, de kerken, de verenigingen en over heel wat andere onderdelen van een dorpsgemeenschap zou verder nog iets gezegd kunnen worden. Maar een dergelijke werkwijze leek mij niet aantrekkelijk en daarom besloot ik mijn jeugdherinneringen meer van de hak op de tak neer te pennen. In goed Renkums dialect gezegd schrijf ik dus *mar een end gunt op aon,* waarbij echter wel meerdere van de bovengenoemde aspecten aan bod zullen komen.

Ik vlei mij met de hoop dat er in ons oude dorp een jonge generatie leeft die, bij al haar vooruitstrevendheid, toch ook belangstelling heeft voor hetgeen zich in ons dorpsleven afspeelde sedert omstreeks 1910, hoe Renkum er toen ongeveer uitzag en hoe een jeugdige inwoner een en ander bekeek. En verder neem ik aan dat dit boekje Renkumers van mijn leeftijd en ouderen in gedachten terug zal voeren naar lang vervlogen dagen, naar de *goeie ouwe tijd* die, zoals men weet, nooit terug komt.

RENKUM AAN DE RIJN

De geschiedschrijvers Kuyper en van der Aa leren ons dat Renkum heel lang geleden slechts bestond uit een reeks boerderijen langs de Dorpsstraat en verder nog een kleine tweede kern met een kerk en een klooster iets meer naar het westen. Van die tweede kern was in mijn jeugd niets meer over dan de *Oude Kosterie* bij de *Lindeboom* maar van de boerderijen langs de Dorpsstraat hadden er wel een paar de tand des tijds doorstaan.

De beschietingen vanuit de Betuwe, waaraan Renkum tijdens de Slag om Arnhem in de nazomer van 1944 bloot stond, teisterden vooral de Dorpsstraat zwaar. De herbouw is in 1945 met bekwame spoed aangepakt en het beeld van onze hoofdstraat is aldus door de oorlog ingrijpend veranderd.

Vóór die rampzalige periode stonden er nog verscheidene typische oude huizen aan onze Dorpsstraat en wanneer er eens iets afgebroken werd bleek zo'n bouwwerk prima in elkaar te zitten. Dat pleit voor de bouwvakkers die destijds hier hamer, zaag en truffel hanteerden al hielden velen van hen toen al van een korte werkweek.

In de bouwnijverheid schijnt het vroeger moeilijk te zijn geweest om direct op gang te komen en tijdens mijn schooljaren kwam *maandaghouden* nog vrij veel voor. Dat betekende dat men op de eerste werkdag van de week geruime tijd in de *bierhuizen* doorbracht of op *het karwei* een stevige pint dronk die niet zelden met een dutje in de krullen eindigde.

We spreken nu nog wel eens van een *blauwe maandag* en misschien heeft die uitdrukking wel iets te maken met de oude drinkgewoonten van onze destijds overigens zo nijvere ambachtslieden in de bouw.

De een was wat dorstiger dan de ander maar er waren in ons dorp figuren die op maandag maar zelden aan werken toekwamen. Dat oude gebruik is gaandeweg verdwenen en het heeft trouwens nooit iets afgedaan aan de kwaliteit van hetgeen onze bouwvakkers afleverden want zoals reeds gezegd, de Renkumse vaklieden construeerden bij voorkeur prima huizen. Men kreeg daar vroeger ook de tijd voor want het jachtige gedoe van vandaag kende men niet en een bouwwerk kon in de regel rustig voltooid worden. Die rustige gang van zaken in de bouwnijverheid heeft de Renkumse volksmond, die van oudsher al zeer kritisch is geweest, wel eens geïnspireerd tot een schampere conclusie. Men sneerde dan: Timmerlui en metseltraag, schilders werken ook niet graag . . . !

Een motief voor dergelijke goedmoedige spot was er in ons oude dorp altijd wel te vinden want een huis dat snel tot stand kwam werd door *den volke* onmiddellijk gekwalificeerd als gebouwd met de *franse slag*.

Dat in mijn jeugd de meeste panden in onze Dorpsstraat oud waren is niet verwonderlijk want Renkum lag toen immers al bijna duizend jaar aan de Veluwezoom. Het lag daar reeds in de tiende eeuw als het ware genesteld in

een kronkeling van de Rijn en geschiedschrijvers hebben vastgesteld dat ons dorp daarom in de vroegste tijden Rijncom of Rijnkom heette.

Wie er aan die naam hebben gedokterd en waarom, is niet bekend maar zeker is dat het via Radinghem, Redinghem, Redichem en Rencum tenslotte Renkum is geworden. Dat zal dan rond 1780 zijn geweest en sindsdien draagt ons dorp die naam met ere want het is tevens de naam van de gehele gemeente die meerdere dorpen omvat.

Ons oude dorp is de kloekhen die verschillende kuikens onder haar vleugelen heeft, aangezien de gemeente Renkum uit de min of meer afzonderlijke dorpen Renkum, Heelsum, Doorwerth, Wolfheze en Oosterbeek bestaat.
We zouden Heveadorp zelfs als een zesde kuiken onder het gevederte van de Renkumse kloek kunnen beschouwen.

Dat dit sextet als geheel de naam Gemeente Renkum draagt is voor sommige bewoners van Oosterbeek lang een onverteerbaar hapje geweest. De verstandhouding tussen de bevolking van Renkum en Oosterbeek is vandaag redelijk wel te noemen; we zouden van een soort gewapende vrede kunnen spreken, maar ik herinner mij jaren waarin er bijna van *slaande keet* sprake was.

Er zijn in Oosterbeek wel eens stemmen opgegaan om *los van Renkum* te geraken en ook in ons dorp heeft destijds de leuze *Renkum los van Oosterbeek* geklonken. Voor zover mij bekend is er nooit met spandoeken gedemonstreerd en zijn er geen petities aangeboden, maar al is de felle rivaliteit goeddeels verdwenen, vast staat wel dat de bewoners van Renkum en Oosterbeek elkaar nooit wenend in de armen zullen sluiten.

Hervormd kerkje, in 1630, toen Renkum nog Rijnkom heette, getekend door A. Rademaker.

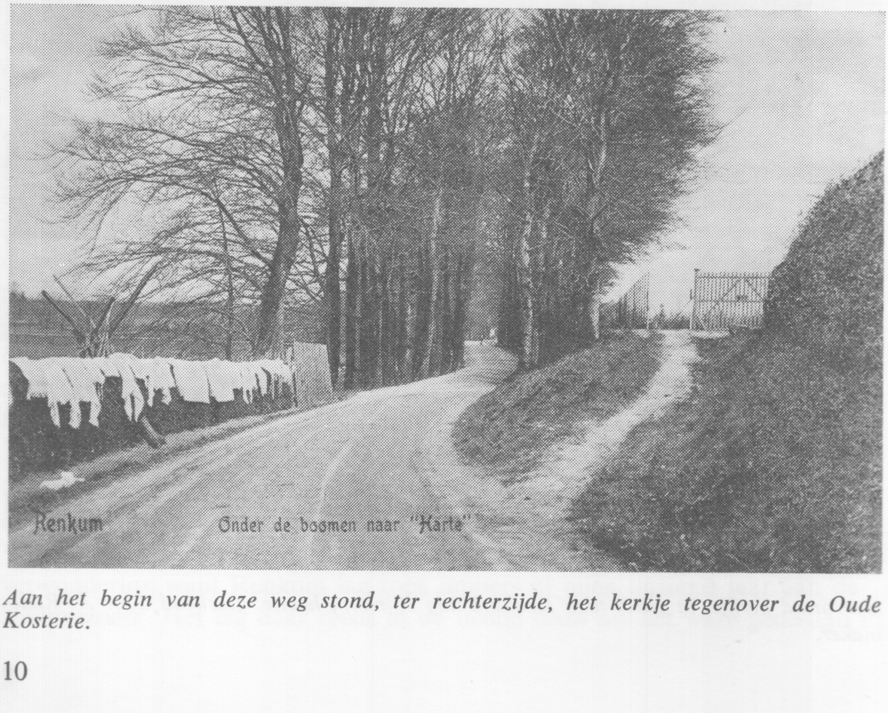
Bij deze conclusie dien ik natuurlijk een uitzondering te maken voor incidentele gevallen van jongelui *van beiderlei kunne* zoals we dat zo mooi weten te zeggen. Dat gedeelte van de bevolking heeft zich nooit gestoord aan de wrijving tussen de bewoners van de beide dorpen.

Toch heeft die zo oude controverse stellig wel invloed gehad op het aantal huwelijken dat tussen die bewoners tot stand gekomen is. Ik ben er zelfs van overtuigd dat een sociologisch onderzoek zou aantonen dat er gedurende de laatste 50 jaar veel meer Renkumse jongelui met Wageningse partners zijn getrouwd dan met Oosterbeekse en dat is niet alleen uit het verschil in afstand te verklaren. De weg tussen Renkum en Wageningen is inderdaad korter dan die tussen Renkum en Oosterbeek maar op vrijersvoeten kijkt men immers niet op een paar kilometer?

Er zijn dus andere oorzaken die de matige aantrekkingskracht, zelfs bij de beide seksen, tussen de inwoners van Renkum en Oosterbeek veroorzaken en het is merkwaardig dat zolang ik mij herinner, de verstandhouding tussen de bevolking van Renkum en Wageningen wel altijd uitstekend is geweest en dat men vanouds om zo te zeggen bij elkaar in en uit liep.

Er moet in Oosterbeek iets geweldigs te beleven zijn eer een Renkumer daar naar toe trekt en omgekeerd staan de zaken niet anders. Maar de trek van Renkum naar Wageningen v.v. vindt welhaast aan de lopende band plaats en als er in ons dorp een winkelweek, een avondmarkt of wat dan ook gaande is, trekken vele Wageningers de Berg over naar hetgeen zij dan wel *Groot Mokum* noemen.

Zoals ik reeds aanstipte tonen ook de verbintenissen tussen de seksen aan dat er door de jaren heen een veel beter contact tussen Renkumers en Wage-

Aan het begin van deze weg stond, ter rechterzijde, het kerkje tegenover de Oude Kosterie.

ningers heeft bestaan dan tussen Renkumers en Oosterbekers. In mijn eigen familie vind ik daar al een sprekend voorbeeld van:

Mijn grootvader van vaders kant, geboren en getogen in Renkum, trouwde een Oosterbeekse schone. Uit hun echtverbintenis ontsproten zes kinderen; vier daarvan vonden in Wageningen een huwelijkspartner en niet één van de zes kon in Oosterbeek, waar toch ook de helft van hun grootouders woonde, slagen.

In dit verband zou ik verder nog kunnen wijzen op de gang van zaken in twee zeer grote gezinnen die Renkum rijk is geweest. Het grootste telde elf jongens en zes meisjes waarvan er niet één vrijgezel bleef. Van het elftal zoons trouwden er drie in Wageningen, vijf van de zes dochters vonden daar eveneens hun huwelijkspartner maar geen van de zeventien broers en zusters trof in Oosterbeek de ware Jacob of Jacoba.

Van de twaalf kinderen uit een ander volbloed Renkums gezin trouwden er zes met Wageningers. Ook dit hele dozijn trad in het huwelijk maar Oosterbekers kwamen er niet aan te pas behoudens de ambtenaar van de Burgerlijke Stand. En zo zou ik nog heel wat meer familie-ontwikkelingen in ons dorp kunnen noemen die in dezelfde richting wijzen.

Hoe is die al zo oude geringe affiniteit tussen Renkum en Oosterbeek te verklaren? Ik wees al op de naam van de gemeente die de Oosterbekers nooit lag maar de inwoners van Renkum hebben dikwijls het gevoel gehad dat hun dorp er maar zo'n beetje bij hing en dat Oosterbeek het troetelkindje, zoniet van de gemeenteraad, dan toch wel vaak van de burgemeester was.

De wens om het gedeelte van onze gemeente dat Oosterbeek heette een wit voetje te geven zal waarschijnlijk zelden bij onze vroede vaderen voorop hebben gestaan maar niettemin zijn er toch van tijd tot tijd ontwikkelingen geweest die de Renkumers de indruk gaven achtergesteld te worden.

Zo'n halve eeuw geleden begon het gemeentebestuur landgoederen aan te kopen in Oosterbeek en het gebeurde nogal eens onder protest van Renkum maar dat legde geen gewicht in de schaal. Zo werden de Hemelse Berg, de Bilderberg, de Oorsprong, Bato's wijk, de Sonnenberg en nog zo het een en ander eigendom van de gemeente.

Al die aankopen vonden in Oosterbeek plaats en het lag voor de hand dat de Renkumers het maar geldsmijterij vonden. Zij gingen Oosterbeek betitelen als *het deftige dorp*, ook al omdat zich daar steeds meer welgestelde oude dames vestigden in de talrijke villa's die het oostelijk deel der gemeente Renkum rijk was.

Renkum werd volgens de bewoners van *het deftige dorp* bevolkt door bijna uitsluitend arbeiders van de papierfabrieken en de steenovens en daar woonde dus *Jan Boezeroen*. De Oosterbekers keken laatdunkend neer op Renkum en de Renkumers schamperden terug dat Oosterbeek slechts een voorstadje van Renkum was. Die voortdurende wrijving beperkte zich waarlijk niet tot de schimpscheuten tussen de bewoners van de beide dorpen maar werkte zelfs op *hoog niveau* door.

Er is een tijd geweest dat in het *deftige dorp* de auto's van de plantsoenen-

dienst e.d. als opschrift droegen: Gemeentewerken Oosterbeek. Dat was natuurlijk volkomen fout en onverteerbaar voor de Renkumers zodat de protesten al spoedig tot de gemeenteraad doordrongen. Zelfs in het *deftige dorp* begreep men tenslotte dat *Jan Boezeroen* ditmaal gelijk had en een vaardige schildershand zorgde er voor dat de gemeentelijke auto's weer het juiste opschrift kregen: Gemeentewerken Renkum.

Het releveren van dit echte dorpsgedoe betekent eigenlijk een kronkel in de draad van mijn jeugdherinneringen want ik was al even bezig met de bouwvakkers uit de jaren waarin de bewaarschool mij vijf dagen per week onderdak verschafte. Met de trammelantjes tussen de bewoners van het *deftige-* en van het *arbeidersdorp* liep ik dus sterk vooruit op de geschiedenis en daarom terug naar het voormalige Rijnkom dat in het begin van de 20e eeuw nog zo rustig droomde aan de boorden van de rivier.

Hoe zag dat oude dorp er omstreeks 1910 uit? De Dorpsstraat had al lang een dek van klinkers en was reeds tamelijk aaneengesloten bebouwd. Ook aan de Achterdorpsstraat en aan de westzijde van de Kerkweg waren al heel wat huisjes te vinden, zij het bijna overal met tuintjes er tussen. Verder was er de Veerweg, de Molenweg, de Leeuwesteeg en de Le Maîtresteeg, de Groene Weg, de Groenendaalse Weg, de Nieuwe Weg, de Beukenlaan en Onder de Bomen. Dat waren uitsluitend zandwegen evenals de Waterweg, de Brinkerweg en de verbinding tussen de Hooge Kamp en de Fluitersmaat die later Reymerweg heette. Zandwegen meer achteraf waren: de Schaapsdrift, de Keyenbergse Weg, de Hoogekampse Weg en de Fluitersmaatse Weg.

Tenslotte zou dan nog als de noordelijke begrenzing van het bebouwde grondgebied kunnen worden genoemd de Bennekomse Weg en de weg over *de Oliemolen* die later de Hartense Weg werd, terwijl zo ongeveer als scheiding

Het begin van het laantje dat, over twee beken, naar O.N.O. leidde.

tussen de dorpen Renkum en Heelsum de Doornekampse Weg kon gelden. En als ik nu nog de Telefoonweg vermeld, waaraan halverwege het *ijzere peerebeumke* stond en het dennenlaantje dat van de Beukenlaan in het verlengde van de Nieuwe Weg naar het landgoed Oranje Nassau's Oord leidde, zijn alle verbindingswegen waarover de inwoners van Renkum in mijn jeugdjaren beschikten, opgesomd en wie van vergelijken houdt kan bekijken wat er in 60 jaar veranderd is.

Aan die genoemde zandwegen stond hier en daar een huisje, dikwijls totaal willekeurig in de akkers opgetrokken, met een paadje naar de weg. Men begon, zelfs in de tweede helft van de 19e eeuw nog, blijkbaar maar ergens te bouwen waar de grond voor het uitgraven van de kelder het zachtst was en zag dan later wel waar men uitkwam.

Als ik nu aandacht ga besteden aan de ligging van de genoemde wegen en de vorm van het net bekijk dat zij samen opleverden, dien ik te beginnen met de Dorpsstraat die altijd wel als de hoofdstraat is beschouwd. De loop er van is in al die jaren vrijwel niet veranderd, evenwijdig ongeveer aan de Rijn met een Veerweg die vanaf de rivier rechtuit dorpwaarts voerde en die zich vanaf de Dorpsstraat als het ware voortzette in de Kerkweg. Deze leidde, steeds licht stijgend, verder noordwaarts naar de *Bellevue* en de Hooge Kamp en dus, zoals de naam al zegt, naar de hoger gelegen schrale gronden.

Ook de loop van de Achterdorpstraat, op ongeveer honderd meter evenwijdig aan de Dorpsstraat, is gedurende 60 jaar niet gewijzigd, behoudens dan de uitloop aan de oostzijde die er vroeger heel anders uit zag. Het meest opvallende van de Achterdorpstraat is altijd het zo grillige tracé geweest van stijgen en dalen en dat is tot op de dag van heden bij het oude gebleven.

De Christelijke School stond al vanaf 1880 aan de Kerkweg op de hoek met de Groene Weg en de kruising daar met de Molenweg is al heel oud. De Molenweg is waarschijnlijk de *kromste* weg van het dorp want hij rept zich in een boog die op een kwartcirkel lijkt langzaam dalend naar het kruispunt waar hij door de Leeuwesteeg en de Groenendaalse Weg opgevangen wordt.

Halverwege de Molenweg liep in mijn jeugd een zandpad naar rechts noordwaarts het grote stuk akkerland in dat *de Hank* heette en vanaf hetzelfde punt, juist in de bocht langs het huis van boer Peelen, voerde een volgend zandpad, meer westelijk gericht, naar de Beukenlaan, Dit pad, de latere Brinkerweg, dat dus de zuidelijke begrenzing van de hoge Hankgronden vormde, kreeg, waar het de zandwal naar de beek en de Beukenlaan afdaalde, een aftakking naar rechts. Evenwijdig aan de Beukenlaan liep het pad langs de doornenhagen aan de linkerkant, met daarachter het knusse huisje van de oude Gielen, naar de noorwesthoek van *de Hank* die de *Mussenberg* heette.

Terloops zij hier opgemerkt dat de naam van de bejaarde en bebaarde Gielen eigenlijk Gieling was maar van oudsher is het in Renkum gewoonte geweest sommige namen wat te verbasteren. Gieling werd zodoende Gielen, Dreuning kortweg Dreun, Heufkens kende men niet anders als Huifkes en zo voort. Ik hoop daar later nog op terug te komen want ook met voornamen rommelde men vaak maar wat aan.

De Molenweg in 1918. Het gereformeerde kerkje op de achtergrond had op deze prentbriefkaart kennelijk tot een vergissing in de naamgeving geleid.

Om me weer te bepalen bij het *wegennet* van ons dorp in mijn schooljaren zij vermeld dat waar het zandpad dat later Brinkerweg werd naar rechts draaide, ter linkerzijde het *bierhuis* van Geurtsen stond. En langs die zeer landelijke herberg liep een hevig slingerend paadje dat, steeds flauw dalend door akkerland, naar het punt leidde waar de Molenweg, de Leeuwesteeg en de Groenendaalse Weg elkaar ontmoetten zodat daar welhaast een viersprong ontstond.

In 1910 was de Kerkweg aan de kant van de kerk verder onbebouwd en trof men daar louter moestuinen aan tot aan het huis van de bovenmeester naast de Christelijke School op de hoek Kerkweg - Groene Weg. In de voorgevel van de school was, uitgehouwen in hardsteen, de tekst aangebracht: Laat de kinderkens tot mij komen.

Tegenover de school, aan de overkant van de Groene Weg, stond het dubbele huis in welks noordelijke helft ik in 1903 geboren werd. Verder volgde weer een geheel open gedeelte dat lang de naam *de Boterakker* gedragen heeft en dat doorliep tot aan het punt dat *de Bellevue* heette, een naam die nog nader besproken zal worden als ik iets ga schrijven over de vele kunstschilders die in mijn jeugd zo vaak in ons groene dorp verbleven.

Het eerste huis aan de rechterkant van de Kerkweg op *de Bellevue* werd bewoond door Derk van den Born die daar een kolenhandel dreef en daarnaast stond het boerenhuis van mijn grootouders. Vanaf *de Bellevue* liep de Hoogekampse Weg door schraal akkerland tot aan de Bennekomse Weg die Heelsum met Bennekom verbindt. Aan die Hoogekampse weg stond toen, vanaf de Bellevue tot aan het zandpaadje dat linksaf langs het huisje van Herrikhuizen aan de Schaapsdrift leidde, geen enkele woning. De bebouwing begon pas op de hoek van dat paadje en in dat eerste stokoude stulpje woonde

Mietje met de katjes die, zoals de propere Renkumse huisvrouwen beweerden, nooit een blik gebruikte maar het vuil in haar woonvertrek dagelijks onder de kast veegde.

Na het *blikloze* optrekje van onze practische Mietje volgden nog wat boerenhuisjes, ook weer ergens in de akkers opgetrokken en aan de overzijde van de Hoogekampse Weg was de situatie tot aan de Bennekomse Weg vrijwel gelijk.

De verdere aftakkingen van wegen op *de Bellevue* zijn in de loop der jaren nauwelijks veranderd. In 1910 was de Waterweg nog niet bestraat, de smalle zandweg die langs het huis *de Blauwe Palen,* op de hoek waar het bos begon, naar de Keyenberg voerde, zag er ook volkomen landelijk uit en behuizingen waren aan beide wegen zeer schaars. Op huize *de Keyenberg* woonde toen de familie Beels waarvan de freules zich vaak met liefdadigheid bezig hielden. Even voorbij het kasteeltje, dicht bij de beek, huisde een grote kraaienkolonie in de zeer hoge, kaarsrechte bomen. Het merendeel van die gevederde bewoners trok overdag bijna geruisloos over ons dorp en de Rijn om in de Betuwe te gaan fourageren en tegen de schemering zochten al die zwarte vogels, luid ka-ka-ka-end, hun nesten weer op. De Renkumers zeiden dan: *De kiepen van Beels gaon weer op huus aon......*

De Waterweg leidde vanaf *de Bellevue* linksaf naar de oude papierfabriek aan de beek die door de arbeiders wel *het fort* genoemd werd. Aleer deze weg naar de beek afdaalde had hij nog een aftakking naar rechts, langs de bossen van de Keyenberg naar *de Blauwe Palen* lopend in noordoostelijke richting. Dit zandpad liep over de Keyenbergse Weg door naar het reeds genoemde huisje van Herrikhuizen en boog daar linksaf om op de Bennekomse Weg uit te komen. Aan de overkant stonden daar vroeger de *Schutterijdennen* en lag verder noordwaarts de uitgestrekte Renkumse heide.

In 1910 waren de bonenheggen nog volop aanwezig langs de Groeneweg.

Boven *op de hucht* van de Waterweg stond links het aardige boerderijtje van van Heukelom dat o.a. een schaapskooi op het erf had. Precies tegenover dit erf begon het boven omschreven zandpad dat naar de Renkumse heide voerde en zo valt de naam van dat pad, *Schaapsdrift,* zeer wel te verklaren.

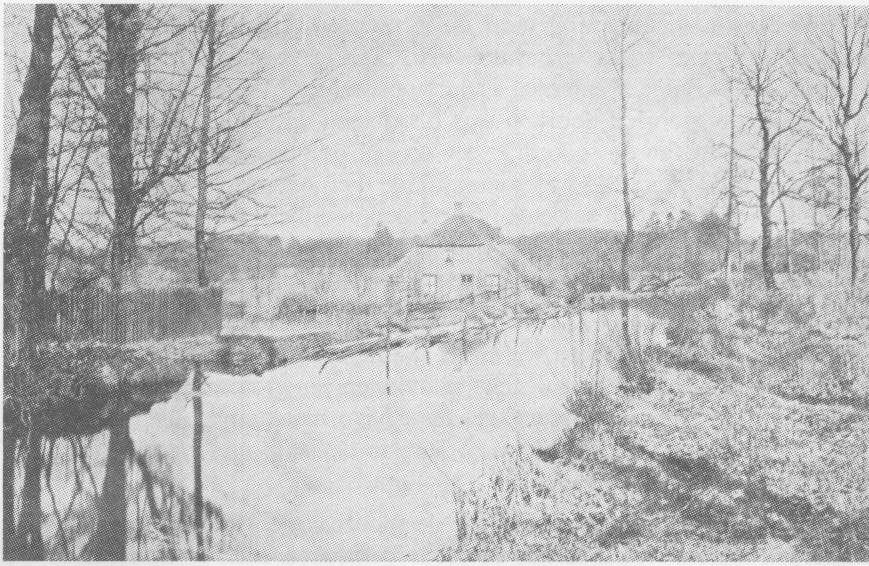
Hoe uitgestrekt de Renkumse heide ten noorden van de Bennekomse Weg in mijn jeugd ook nog was, de ontginningen voor landbouw hadden haar al ver teruggedrongen. Ir. Roorda van Eysinga vertelt dat de heidevelden in Renkum oorspronkelijk reikten tot aan Bellevue en in Heelsum zelfs langs de Utrechtse Weg te vinden waren. En wat de vroegere grondprijzen betreft is het interessant in het boekje van Ir. Roorda te lezen dat de gemeente Renkum voor 1300 gulden 560 bunder heide kocht en daarvan 300 bunder overdroeg aan de Mark in Renkum die, om te kunnen betalen, eerst haar eigen Meent te gelde moest maken.

Waar de Waterweg, aan de voet van de steile helling, in de Beukenlaan eindigde en de eerste beek, onder de weg door, de papierfabriek binnen liep, stonden, juist onder de houten brug, vaak grote forellen te sidderen. Die mooie vissen waren ook verder stroomopwaarts wel te bespeuren maar de overigens niet rijke visstand beperkte zich tot het bruggetje op de Keyenberg waar de beek onder de Bennekomse Weg door liep. Hogerop heb ik nooit forellen waargenomen, vermoedelijk omdat de bovenloop van de Renkumse beek, vanaf de sprengen tot aan het genoemde bruggetje, altijd tamelijk ondiep is geweest.

Over de beken in onze omgeving is al veel geschreven. Men heeft, zo zegt Ir. Roorda, heel lang gemeend dat de beekdalen in Renkum en Heelsum in vroeger eeuwen uitgeslepen waren door beken die als gevolg van een geleidelijk dalende grondwaterstand verdroogden maar waarvan onze beken nog

Groenteboer Jacobs ventend op de Waterweg.

De Renkumse beek onder aan de Waterweg met het boerderijtje dat bekend stond als „Reinders in de wei".

restanten zouden zijn. Later zijn de onderzoekers het er echter over eens geworden dat de beken in veel meer recente tijden door de mens zijn aangelegd in vrijwel droge dalen. Het graven van die beken vond plaats om waterkracht te verkrijgen voor papiermolens en een enkele maal deed het waterrad in de beek ook dienst om een koren- of een oliemolen aan te drijven.

Als kwajongens scharrelden wij de hele beek langs van de Keyenberg tot aan *het spoor* waar het huisje van Evers stond die aan de spoorlijn werkte. We klommen over die hoge spoordijk om te zien waar die beek toch wel begon en volgden de kronkelingen die nog een heel eind in de richting van de Ginkelse Heide voerden. En eindelijk werden we gewaar dat onze Renkumse beek niet ontsprong in een drassig gebied zoals je zou verwachten, maar opwelde tussen enkele meters hoge wallen van puur veluws zand in een bosgebied vol met eiken, dennen, beuken en berken. We zagen dat onze beek haar onverklaarbare, immer vloeiende toevoer van ijskoud en kristalhelder water ontving uit twee sprengen die ongeveer 30 meter uit elkaar lagen, in V-vorm naar elkaar toe vloeiden, en om tot één stroompje te geraken ook weer rond 30 meter nodig hadden.

De beide sprengen, die nauwelijks zichtbaar stroomden, lagen diep in de zandwallen en precies op de punt van de V-vorm waar ze zich verenigden, stond een eikeboompje. Aan de voet van dat boompje begon dus de Renkumse beek haar vaak zo grillige loop in zuidelijke richting om tenslotte bij ons pontveer in de Rijn uit te monden. Wanneer men de nietige oorsprong van de beek bekeek en die vergeleek met de omvang die zij op de Keijenberg reeds bereikte, werd het duidelijk dat er onderweg nog water uit andere sprengen toevloeide.

De bodem in de omgeving waar de Renkumse beek ontspringt scheen inderdaad veel meer water te bevatten dan men in zo'n zanderig gebied voor mogelijk hield. Enige honderden meters oostwaarts van de plaats waar de beek onder de spoorlijn doorliep was b.v. tussen de dennen, naast het zandpad ten noorden van de spoordijk, een soort bassin uitgegraven van ongeveer 3 bij 6 meter waarin altijd water stond. Hoe het ontstaan was en waar het voor diende heb ik nooit geweten maar, hoe koud dat water zelfs in het hartje van de zomer ook altijd was, als jongens hebben we er vaak gebruik van gemaakt voor onze eerste zwemoefeningen en we deden dat als volslagen nudisten.

Zoals reeds vermeld zagen we in het noordelijke gedeelte van de Renkumse beek geen forellen maar wel stekelbaarsjes en een grote verzameling grauwe slangetjes die *negerogen* werden genoemd. We maakten gretig jacht op die kleine griezels maar ze leefden nooit lang in de jampotjes waarin we ze bewaarden.

De tweede beek, die ten zuiden van de spoorbaan ontspringt, stroomt enige honderden meters westelijk van de reeds besproken beek in de richting van ons dorp. Wij noemden dat de *donkere beek* want het water was even helder maar de bodem miste op vele plaatsen het blanke zand dat de Renkumse beek zo aantrekkelijk maakte. Die blanke zandige bodem droeg er toe bij dat in de nazomer tientallen Renkumers naar het brugje op de Keyenberg trokken, in het gareel van hun met kroppen andijvie volgestouwde kruiwagens.

Onze dorpelingen hebben, zolang het mij heugt, graag het een en ander als mondvoorraad tijdens de winter in hun kelders gehad. Huisslachtingen, die het grootste deel van een varken, gepekeld en wel, in de eiken tobbe brachten, waren omstreeks october-november schering en inslag in ons oude dorp.

Zelfs in de Dorpsstraat mestten in die dagen tientallen bewoners een *keutje* en toen wij in de voormalige Kostschool woonden hielden wij er ook zo'n krulstaart op na die in het najaar geslacht werd. Ons varkentje liep dikwijls vrij in de tuin rond en zo kon het gebeuren dat het eens in onze meubelwinkel aan de Dorpsstraat verzeild raakte, daar veel bekijks trok en aan groenteboer van Dijk de conclusie ontlokte dat Beekhuizen *nou ok al keujes verkocht*.

Ook de andijvie was voor de inmaak bestemd. De grote kroppen werden, voor ze fijngesneden in de keulse of bruine inmaakpotten verdwenen, grondig gespoeld in het heldere beekwater op de Keyenberg en ook bij de brug onder aan de Waterweg heb ik heel vaak vaders en moeders eendrachtig in de weer gezien ten behoeve van hun winterprovisie.

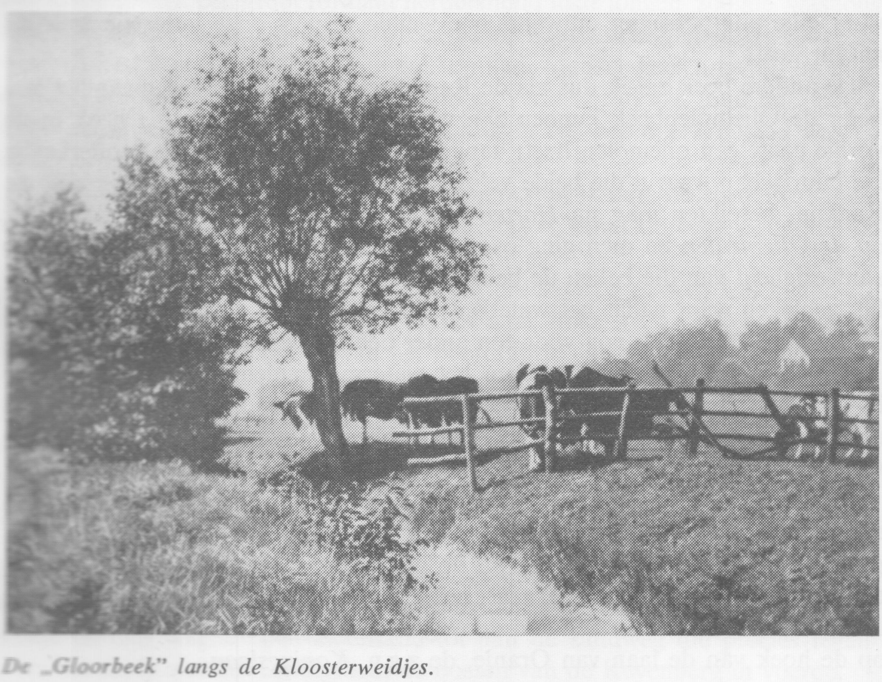
De loop van de beide beken is sedert mijn jeugd weinig veranderd. De *donkere* beek stroomde hier en daar , vooral bij de boerderij aan de Bennekomse Weg waar destijds Ederveen woonde, over een modderige bodem. Verhalen van oude dorpsgenoten spiegelden ons voor dat daar vroeger dikwijls polsdikke palingen waren gevangen en mateloos geïnspireerd door die veelbelovende vertellingen hebben wij met boer Ederveen eens een zeer zwoele zomernacht lang zitten *poeren* in die koolzwarte beek. Maar de polsdikke palingen bleven,

als ze er al toefden, in de modder verscholen en zelfs hun pinkdikke soortgenoten taalden niet naar onze, zorgvuldig aan draden geregen wurmen.

De *donkere beek* liep, waar het bos van de Keyenberg bij de *Oliemolen* eindigde uit in een soort meertje dat het *Slangengat* of het *Zwembad* werd genoemd. De volksmond beweerde dat dit plasje in vroeger dagen ontstellend diep was maar waarschijnlijk leek mij dat niet want het moet ook uitgegraven zijn en zolang ik het ken is het volkomen door struikgewas ingesloten geweest en in de loop der jaren bijna gedempt door afvallende takken en bladeren. Het verhaal wil verder dat lang geleden gasten van hotel *Nol in 't Bos* het meertje als zwembad hebben gebruikt en dat is zeer wel mogelijk.

Over de oorspronkelijke loop van de beide beken die ten noorden van ons dorp ontspringen en het gebruik dat van het water gemaakt is lijken de onderzoekers het niet geheel eens te zijn geworden. Men spreekt van de Renkumse beek en van de Molenbeek en zelfs van een derde beek. Wat ik zeker weet is dat beide beken, in hoeverre ze dan ook door mensen uitgegraven mogen zijn, waterkracht hebben geleverd. Beide beken heb ik gekend met een waterrad in hun loop maar ik ben er niet zeker van die wielen nog draaiende te hebben gezien.

Ik neem nu maar aan dat de beek die al op ongeveer twee kilometer van haar oorsprong de korenmolen aandreef van boer Beekhuizen op Kwadenoord, de Molenbeek is. Zij stroomde verder, door de molenaar brandschoon afgeleverd, heel het landgoed de Keyenberg over naar de oude papierfabriek en kabbelde die argeloos binnen. Maar de fabriek gaf ons de beek terug in een er-

De „Gloorbeek" langs de Kloosterweidjes.

Heldere „tweede" beek op de Oliemolen zoals die buurtschap destijds heette.

barmelijke staat, volkomen gedegradeerd tot open riool en dat riool slingerde zich dan nog ongeveer anderhalve kilometer door onze groene dorpsdreven om tenslotte de stroom van drabbig, grijsgeel water aan vadertje Rijn cadeau te doen. En zo heeft onze Molenbeek de naam *Gloorbeek* gekregen en dat zulks terecht geschiedde kan men helaas nu nog zien aan het Renkumse veer, waar elke pontpassagier ontwaart hoe weinig respect onze industrie voor de natuur heeft.

De andere beek zal ik dus als de Renkumse beek aanduiden maar het zou beter de Oliemolenbeek kunnen zijn want dat het water van die beek in de vorige eeuw een oliemolen heeft aangedreven is aan geen twijfel onderhevig. De buurtschap waarin die beide veluwse stroompjes de bewoonde wereld van Renkum bereikten mag nu *Harten* heten, in mijn jeugd woonde men daar *op de Oliemeulen* en men ging over *de Oliemeulen* naar Bennekom. Dat de aanwezigheid van die beken de bedrijvigheid in de hand werkte is overduidelijk gebleken want nadat het waterrad zijn wentelingen gestaakt had heeft de beek op de Oliemolen nog voor een ander bedrijf dienst gedaan.

Naast het huisje dat bijna tegen het waterrad aanleunde stond een groot bouwsel dat *de Wasserij* heette. Ook daar is niets van terug te vinden want de sorteerzalen van Van Gelder Zonen hebben gaandeweg de hele zuidzijde van de oude weg over *de Oliemolen* een ander aanzien gegeven.

Naast *de Wasserij* stond nog een woonhuis en dan, over de beek, een oud optrekje waarvan het voorste gedeelte dienst deed als *bierhuis*. Nog twee simpele stulpjes sloten daar bij aan en de grote boerenbehuizing van Derk van den Born volgde dan. Het daarnaast gelegen huis was kennelijk van wat latere datum en de tuin er van liep aan de weg door tot die van het grote herenhuis op de hoek van de laan van Oranje, de z.g.n. *Koningslaan.*

„Reinders in de wei" in wintersfeer.

Die destijds riante villa heette *Hondswijck* en werd bewoond door de heer Peelen die uit het westen des lands gekomen was. Ik weet dat alles nog zo goed omdat ik aan huize *Hondswijck* een zeer onprettige jeugdherinnering bewaar.

Meneer Peelen trok, het zal omstreeks 1913 zijn geweest, weer naar het westen en ik mocht in mijn zomervacantie behulpzaam zijn bij het inpakken. De emballeur, die in de grote bijkeuken glaswerk en ander breekbaar in kisten pakte, droeg mij op in de schuur achter in de tuin een mand houtwol te halen. Dat in die schuur een groot formaat herdershond haar jongen zoogde was ons niet bekend en zo geschiedde dat, eer ik de houtwolbergplaats bereikte, de woeste viervoeter mij al deerlijk te pakken had. Meneer Peelen kwam op mijn stellig niet loze kreten haastig toegesneld en verloste mij van mijn felle opponente en ik herinner me dat ik met het dier in een rozenperk beland was en de lege mand nog altijd vasthield......

Met deze min of meer *honds*e herinnering besluit ik mijn beschrijving van de weg over *de Oliemeulen* wat de zuidzijde betreft vanaf de beek onderaan de Waterweg tot de Koningslaan.

Wat de noordkant aangaat liep over de *forellenbrug* de weg 100 meter vrij dicht langs de beek om dan bijna haaks naar links te zwenken. Rechtuit voerde een karweg het erf op van het boerderijtje dat bewoond werd door de familie Reinders. Ons dorp kende destijds nogal wat families met die naam en zodoende heette de bewoner van het boerderijtje aan de beek *Reinders in de wei*. Om de scherpe draai, verder in de richting van de tweede beek, leidde de weg langs de doornenhaag die de moestuin en het weiland van Reinders begrensde tot aan het witte huisje bewoond door de familie Burgstein.

Over de beek stond een groot pand waarin ook een wasserij was ondergebracht en dat tevens als woonhuis van de familie Buitenhuis dienst deed. Verder bezat *de Oliemolen* aan de noordkant nog een kruideniers- en snoepwinkeltje en dan volgde open akkerland tot aan de zandweg die precies tegenover het einde van de Koningslaan de bossen van de Keyenberg in voerde.

Tot zover dan mijn relaas over de beken en de buurtschap die vroeger *de Oliemolen* heette en later *Harten.*

Wanneer ik nu verder ga met de *plattegrond* van ons oude dorp wil ik ditmaal beginnen bij de westelijke grens van de gemeente Renkum die op de Bokkedijk te vinden is, ongeveer waar de afweg vroeger naar de steenoven van Costerus leidde en nu nog de boerderij van van de Kamp ligt.

Die Bokkedijk moet wel een van de oudste benamingen in ons dorp zijn. Onder aan de Wageningse Berg beginnend loopt hij dwars door een beekdal tot aan de bocht waar de Molenbeek onder de straatweg door gaat en, met de bebouwde kom van Renkum, de Dorpsstraat begint.

In mijn jeugd was de Bokkedijk een mooie weg met een rij geweldige iepebomen aan de kant van het Broek en aan de zuidzijde ook enkele zware bomen ter hoogte van het weggetje naar de oven en verder een welige begroeiing hoofdzakelijk bestaande uit meidoornstruiken.

De pastorie omringd door het Rijnwater.

De Bokkedijk zal in de loop der eeuwen gedurig opgehoogd zijn maar toch heb ik enkele malen het Rijnwater er overheen zien spoelen. Het peil van de rivier was dan wel uitzonderlijk gestegen en dat leverde, behalve talloze ondergelopen kelders in het dorp, nog heel wat meer overlast op.

Het laagste gedeelte van de Dorpsstraat was kennelijk in de buurt van de Nieuwe Weg gelegen. Bij zo'n abnormaal hoog peil van de Rijn stond onze Dorpsstraat daar dan ook over enkele honderden meters blank. De pastorie was van alle zijden door het water omgeven en de dominee stapte zondags vanaf zijn hoge hardstenen stoep in het rijtuig om naar de kerk gereden te worden.

Hoog water in 1926. Personeel van Van Gelder met een roeiboot in de Dorpsstraat.

De overgang van Bokkedijk in Dorpsstraat lag in de bocht naar links en ongeveer 300 meter verder draaide de weg sterk naar rechts om vandaar naar het eigenlijke dorpscentrum te voeren.

Juist in die draai takt zich naar links een weg af die langs de beek naar de brug loopt waar wij als belhamels op forellen aasden. Het gedeelte van deze weg tot aan het brugje naar O.N.O. heet al heel lang *Onder de Bomen* en het resterende stuk *Beukenlaan* maar toen de beek in die omgeving nog waterkracht leverde is de naam *Oude Molenweg* geweest.

Dat was dus honderden jaren geleden het eerste zandpad dat vanaf de Dorpsstraat in noordelijke richting liep, waarbij ik gemakshalve maar aanneem dat de Dorpsstraat vandaar ongeveer van west naar oost loopt tot aan de grote bocht voorbij de dorpskern waar hij in de richting Heelsum draait. De tweede zijweg is de Nieuwe Weg die, steeds draaiend, hellend en dalend. bij het genoemde brugje naar O.N.O. uitkomt. De volgende zijweg van de Dorpsstraat, de Leeuwesteeg, was 60 jaar geleden gedeeltelijk bestraat en eindigde in de reeds vermelde kruising met Molenweg en Groenendaalse Weg.

Het grote stuk zandgrond, omsloten door de Molenweg en de Groenendaalse Weg, de hoge wal langs de Beukenlaan en de latere Brinkerweg en naar schatting 15 bunder beslaande, was toen geheel onbebouwd. Daar lag louter akkerland waar veel in de buurt wonende Renkumers een stukje van bewerkten en er *een roei of wat piepers,* een *bedje andijvie* of *een huukske koolland* hadden liggen.

Beginnend bij de driesprong Leeuwesteeg, Groenendaalse Weg, Molenweg, liep het reeds aangeduide slingerende paadje omhoog. Het was bekend als het *Meulenpaodje* en kennelijk ontstaan om vanaf het hoogste punt van de Brinkerweg zonder omweg het dorp te kunnen bereiken. Vanaf dat hoogste punt liep die zandweg dus verder langs het hofje van de reeds genoemde oude Gielen naar de uiterste noordwesthoek van *de Hank* en daalde daar steil af naar de Beukenlaan. Het herenhuis dat daar binnen het terrein van de oude papierfabriek stond werd bewoond door de heer Joan Beuker die directeur was. Over de hoge hoek van *de Hank* die *de Mussenberg* heette sprak ik al. Er stond een grote, schamele behuizing waarin meerdere gezinnen woonden en het zaakje was zo oud dat men in ons dorp meestal van *de Mussenkeet* sprak. Zo'n oud bouwsel werd een *klabaonus* genoemd.

Aan de rechterkant van het zandpad naar *de Mussenberg* waren nog enkele eenvoudige huisjes en links, juist bovenaan de helling, woonde de oude Rennes in een tamelijk bouwvallig stulpje. Het ging haast bedolven onder wingerd en klimop maar toch was te zien dat het een aparte bouwtrant had. Ik vermoed dat daar, langs de uiterste westgrens van de hoge Hankgronden, in de vorige eeuw tuinen hebben gelegen van welgestelde Renkumers en dat het oude chaletje van Rennes eens een tuinhuisje was geweest.

Mijn vermoeden wordt enigszins bevestigd door de resultaten die naspeuringen omtrent de geschiedenis van ons oude dorp hebben opgeleverd. De heer Demoed vertelt daar in zijn boek over en gewaagt o.a. van een bebouwing *de Bergerhof* die omstreeks 1790 daar aan de rand van Renkum's hoge gronden gelegen was.

In mijn jeugd kenden wij de naam *Bergerhof* niet. Het was daar *de Mussenberg* en die naam heeft zich gehandhaafd tot de daar staande bouwvallige woonkazerne gesloopt werd. Er verrees een rij van tien of twaalf huisjes met keurige lindeboompjes er voor en die uithoek kreeg toen de oude naam terug *Bergerhof*. Dat onze volksmond voor *de Mussenberg* steeds zo vlot de variant *Mussenkeet* bij de hand had zal bij het herstel van de oude naam wel een doorslaggevende rol hebben gespeeld.

De naam *Mussenberg* verdween helaas en werd *Bergerhof*, het huisje van Rennes overleefde *de Mussenberg* verscheidene jaren maar het bezweek tenslotte toch als het ware onder de wingerd. Zelfs van de *Bergerhof* is al geen spoor meer terug te vinden en zo heb ik ook daar met de oude huizen al het groen dat in die hoek van ons dorp zo welig tierde verloren zien gaan.

Uit de Dorpsstraat was ik via de Leeuwesteeg, het *Meulenpaodje* en de Brinkerweg op de *Mussenberg* terecht gekomen, de Kerkweg en de Veerweg stipte ik al aan en meer wegen kwamen er niet uit op onze hoofdstraat.

Over de ligging van reeds genoemde wegen zij nog het volgende vermeld: Aan de oostzijde van ons dorpscentrum lag de Fluitersmaatse Weg die een paar honderd meter voorbij de boerderij *de Maat* op de Utrechtse Weg naar Heelsum uitkwam. De Fluitermaatse Weg liep ononderbroken door naar de Bennekomse Weg.

Links Bergerhof op de voormalige Mussenberg. Rechts de directeurswoning van de „ouwe fabriek".

De laatste onder Renkum te rekenen weg, ongeveer halverwege Heelsum van de Utrechtse Weg linksaf naar de Fluitersmaatse Weg leidend, heette de Kurhauslaan en deze had halverwege weer een aftakking naar rechts. Deze zandweg, de Doornekampse Weg, liep vrijwel parallel aan de Fluitersmaatse Weg, eveneens door tot aan de Bennekomse Weg. Vanaf het punt waar de Kurhauslaan de Fluitersmaatse Weg bereikte voerde in mijn jeugd al een pad door de akkers in de richting van de Bellevue. Het begon smal op de hoek waar de winkel van bakker Haalboom stond, maar westwaarts opklimmend, werd het breder en bij het huis *Hermanus State* leek het al echt op een weg. Later is alles verbreed en de Reymerweg geworden.

Het wegennet dat ons oude dorp bezat toen ik leerde dat twee maal twee vier is, lijkt me nu voldoende toegelicht. Er blijven nog een steeg en enkele steegjes over die in het dorpsleven van die tijd een rol speelden omdat ze ontstaan waren om de dorpelingen omwegen te besparen. Onze Renkumers schijnen in de vorige eeuw al bij voorkeur de *rigste* weg gekozen te hebben om hun doel te bereiken.

De steegjes kom ik tegen als ik wat meer aandacht aan de Dorpsstraat ga besteden en daarom volsta ik hier met het vermelden van de steeg die op de Achterdorpsstraat uitkomt bij het postkantoor. Het was een zandpad dat vandaar de akkers inliep, evenwijdig aan de Kerkweg tot aan de Groene Weg. Er werden meerdere dubbele huizen aan deze steeg gebouwd en ook hier met zo weinig overleg dat, zo men er ooit een straat van wil maken, die woningen tenminste aan één kant gesloopt moeten worden. Om wat de stegen betreft geheel volledig te zijn moet ik nog van de *Trechtersteeg* gewagen. Die naam was door de volksmond uitgedacht om enkele zakenlieden die daar woonden op de hak te nemen want dat waren, zoals dat destijds in Renkum heette *ponteneurs*. De Kerkweg liep met een soort verbreding uit op de Dorpsstraat en om de dikdoenerij van de *ponteneurs* wat in te tomen werd hen te verstaan gegeven dat zij maar in de *Trechtersteeg* terecht waren gekomen en dus beter *gewoo*n konden doen. Tja, zo ging dat in ons oude dorp zo'n 60 jaar geleden.

In het hartje van de Fluitersmaat poseert bakker Haalboom voor de fotograaf.

Wanneer ik later in mijn beschrijving van mijn geboorteplaats , zoals ik die omstreeks 1910 zag, aandacht besteed aan diverse bouwsels zullen meerdere van de genoemde wegen nog ter sprake komen maar het lijkt mij gewenst nu de Dorpsstraat wat nader te beschouwen.

Die voornaamste straat van Renkum bestond, toen ik er dagelijks door naar school trok, uit een verzameling panden en pandjes van velerlei soort. Er waren woonhuizen te vinden, winkelhuizen, boerderijtjes, bierhuisjes, enkele hotels, een kolenschuur, een smederij, een pastorie, een kostschool, een brandspuithuisje, enkele herenhuizen en, al reed er geen postkoets meer, in onze Dorpsstraat stond nog wel een Postschuur. En dan waren er, vooral niet te vergeten, onze vier dorpspompen, zeer belangrijk voor schooljongens.

Dat alles groepeerde zich in bonte verscheidenheid langs beide kanten van de Dorpsstraat die toch sinds omstreeks het jaar 1000 al een gedeelte van de verbindingsweg tussen Utrecht en Arnhem moet zijn geweest. Ongetwijfeld zullen in die grijze oudheid gewichtige personages door ons dorp gereden zijn en mogelijk hebben de sobere herbergen die Renkum vroeger bezat deze doorluchtige dames en heren meermalen lafenis in de zomer en warmte in de winter verschaft.

In 1910 vormde onze Dorpsstraat nog allerminst een gesloten geheel. Er waren heel wat groene onderbrekingen tussen de panden in de vorm van tuinen en op meerdere plaatsen welfden kastanjebomen hun takken tot boven de straat. Voor het huis van de familie Hulshuizen op de hoek van de Leeuwesteeg stonden afgeknotte linden en rijtjes van deze typische bomen waren ook elders in ons dorp te vinden.

Onze Dorpsstraat bezat stoepen van hoog tot laag, in baksteen gemetseld of van hardsteen, eenvoudige en zeer fraaie sierhekjes trof men er aan en elke dorpspomp torste een grote lantaren.

Die lantarens waren ook tegen de gevels van sommige huizen aangebracht en elders droegen met wat ornamentjes versierde palen van gietijzer de gaslantarens. Juist tegenover de Leeuwesteeg stond een lantaren aan de stoeprand

en de volgende sierde de dorpspomp die bij de inrit van aannemer van Scherrenburg stond. Dan was er zo'n gemeentelijke gaslamp aan de overzijde van de straat tegen het huis van loodgieter Wessels en de volgende bevond zich op de tweede dorpspomp die dicht bij de Postschuur de bewoners van water voorzag die geen pomp in huis hadden en dat waren er heel wat.

Voor verlichting kwam vervolgens de overkant weer aan de beurt en tevens voor een pomp en deze combinatie verrees op de hoek Dorpsstraat-Kerkweg aan de kant van meneer Kroon's manufacturenwinkel. Tussen dit punt en de volgende, laatste dorpspomp zal een van de huizen nog een lantaren gedragen hebben maar de plaats daarvan is me ontschoten. Die vierde pomp met verlichting was geplaatst tegenover het huisje van Jansen de radmaker, waar nu het *Zwaantje* is. Daar lag, tegen de sterk naar de uiterwaarden hellende grond, een rustiek boerderijtje waarin de oude Pluim woonde die bakkebaardjes om de kin en ringetjes in de oren droeg. Honderd meter verder kwam de Achterdorpstraat in de Dorpsstraat uit en daar stond een lantarenpaal tegen de voortuin van het grote huis *Frisia* aan. De bebouwing aan de zuidzijde van de Dorpsstraat liep door tot aan de *Melkdam* die naar de steenoven van baas Ariëns voerde en vanaf dat punt waren op regelmatige afstanden gaslantarens langs de straat geplaatst.

Er is weinig fantasie voor nodig om te begrijpen dat onze Dorpsstraat van omstreeks 1910 met haar mengelmoes van panden, haar stoepen, pompen, tuinen, bomen en lantarens, een bekoorlijk beeld opleverde en wat bij dit vrij dicht bebouwde centrum aansloot zag er, zowel in de richting Wageningen als naar de kant van Heelsum, eveneens aantrekkelijk uit.

De Dorpsstraat met links het leeuwtje bij het begin van de Leeuwesteeg en rechts de eerste lantaren.

Uit hetgeen ik tot dusverre boekstaafde zal, naar ik hoop, de lezer zich een idee kunnen vormen omtrent het dagelijkse aanzien van onze Dorpsstraat destijds en nu er tevens iets omtrent de toenmalige verlichting verteld is kan men zich tevens een avondstemming in die oude straat voor de geest halen.

Nu wil ik aandacht besteden aan het gehele weggedeelte vanaf de Wageningse Berg door ons dorp tot aan de plaats waar in mijn jeugd het *Kurhaus* stond en daarbij komen vanzelf, in meer concrete zin, diverse huizen aan de Dorpsstraat en de bewoners er van ter sprake.

Het voormalige Rijnkom ligt eigenlijk tussen de Wageningse Berg en de Noordberg of liever, tussen de beekdalen die aan de voet van die beide heuvels te vinden zijn. De Bokkedijk was, zoals terloops al vermeld, volop groen in mijn jeugd. De machtige rij iepen aan de noordkant en het met meidoornhagen begroeide talud aan de overzijde verleenden de westelijke entree van ons dorp een mooie entourage. De meidoorns noemden wij *hagelbessen* en de lange gordel die de Bokkedijk daarvan droeg leverde vooral in de bloeitijd een prachtig gezicht op en een tot op grote afstand waarneembare geur. Maar ook in de herfst, als al die struiken bespikkeld waren met rode bessen, bleef een wandeling over die oude dijk de moeite waard.

In mijn jeugd waren er aan onze Rijnoever drie steenfabrieken in bedrijf en van de Bokkedijk af leidde een zeer slechte karweg naar de meest westelijke. Opgemerkt zij dat in die dagen in Renkum niemand van een steenfabriek sprak. Het was altijd *de oven* en men werkte op de oven van de Wolff, Jurgens, van Costerus of op die van van Wijck of de Ridder aan de overkant van de Rijn.

Genoemde karweg kwam aan de rivieroever uit bij de oven van Costerus. Misschien lag dit bedrijf wel op Wagenings grondgebied maar de mensen die op deze oven werkten waren voor het merendeel Renkumers en ook wat de P.T.T betreft behoorde deze uithoek tot ons dorp. De inwoners van beide plaatsen hebben zich nooit druk gemaakt over de officiële grens want wat wij de Wageningse Berg noemden heette in Wageningen de *Renkumse Hucht*.

De fraaie groene entree van ons oude dorp aan de westzijde.

Rechts de riante villa Redichem van de familie Reymer.

In de uiterwaarden aan de Bokkedijk lagen mooie plassen, ontstaan door de uitgravingen van de klei in die weilanden. Bij die uitgravingen werd, als de klei tot op het zand weggegraven was, nooit iets geplant of gepoot maar de natuur zorgde meestal snel voor een pleister op de ontstane wonde.

Die kleigaten heetten in Renkum *grondputten* en nauwelijks was er een nieuwe gegraven of het gras overwoekerde snel de kale plekken, er ontstonden rietkragen en een wilgestruik of meidoorns schoten op sommige plaatsen omhoog. Zo werd het hiaat in het landschap dikwijls omgetoverd in een schilderachtige plas.

Enkele honderden meters voorbij de weg naar de steenoven, juist in de draai naar links die de weg maakte, stond het eerste huis aan de westzijde van Renkum en hier ging de Bokkedijk over in de Dorpsstraat. Op die plaats diende, zoals ik al vertelde, de Molenbeek zich weer aan na haar lange tocht die aan de rand van de Ginkelse heide begonnen was.

Rechts aan dat begin van de Dorpsstraat, in het grote herenhuis Redichem, woonde steenfabrikant Reymer. Het was een zeer ruime villa met aan de zuidzijde een serre die, voor zover ze niet uit glas bestond, bijzonder kunstzinnig met schilderwerk van bloemranken e.d. versierd was. De familie Reymer besteedde echter niet alleen veel zorg aan het interieur van haar woning, ook aan de tuinen werden geen kosten gespaard. Ik spreek hier van tuinen want aan de overkant van de straat was een aparte tuin aangelegd, waar de beek in een sierlijke boog door heen stroomde. Die overtuin herbergde een grote verscheidenheid van zeer bijzondere planten, struiken en bomen, er stonden rustieke banken, er waren rotspartijen en bloemperken en vooral in de zomer leek het daar een kleine lusthof.

De tuin rond de villa zelf mocht eveneens gezien worden. Grote kastanjebomen, allerlei sierstruiken en rozenperken trof men daar aan, er was een geheel begroeide scheiding tussen die tuin en het huis en daarachter lag de moestuin die ook veel vruchtbomen bevatte. Zelfs het koetshuis, staande aan de zuidzijde van de tuin, was zodanig uitgevoerd dat het niet detoneerde in de fraaie entourage van huize Redichem.

Uit de aanwezigheid van dat koetshuis blijkt al dat de familie Reymer er een *eigen gerij* op na hield. Ik herinner mij dat Meurs, die in de Achterdorpstraat woonde, koetsier was bij huize Redichem en dat de tuin verzorgd werd door de oude Kopjansen die even verder aan de overzijde van de straat woonde in een huisje dat ver terug was gebouwd.

De ligging en het aanzien van de riante villa Redichem heb ik wat uitvoerig beschreven om de lezer een indruk te geven van de bijzonder mooie groene entree die ons oude dorp destijds rijk was.

Is er iets overgebleven van deze groene toegangspoort tot Renkum? Ja, één boom rest ons nog van de vroegere weelde. Het is, ironisch genoeg, de treurwilg die in de overtuin van huize Redichem domineerde en die bij de rigoureuze veranderingen die voor de nieuwe Rijksweg nodig waren, alle geweld van buldozers en wegenwalsen heeft weerstaan.

Hotel Campman dat omstreeks 1910 ook in het groen stond.

Waterstaat heeft, het zij met dank vermeld, er alles aan gedaan om deze boom te behouden niet als een symbool van vergane groene glorie, maar omdat er van deze boomsoort slechts enkele exemplaren in ons land te vinden zijn.

Onze Molenbeek dook aan de voet van deze zeldzame wilg onder de straat door, werd in de tuin van Redichem weer bovengronds, draaide dan in een grillige bocht verder dorpwaarts en vormde de scheiding met het tweede huis aan die kant van de Dorpsstraat, een oud, groot bouwsel waaraan, zoals men dat in Renkum uitdrukte *geen beschot of heerlijkheid* te vinden was.

Ten tijde dat ik boodschappen mocht doen voor het bedrijfje van mijn vader werd dit huis betrokken door een familie die van der Kolf heette. Die mensen waren uit ons toenmalig Nederlands Indië gerepatriëerd van het eiland Celebes en ze noemden hun woning, die onbegrijpelijk dicht aan de straat was gebouwd, huize *Tondano.*

Bij deze familie behoorde nog een zeer markante figuur, de heer Rooke, die in de Minahassa ook in dienst van het gouvernement was geweest. Hij leek door zijn lange grijze baard stokoud en hij was zo verknocht aan zijn lange stenen pijp met het metalen dopje aan een dunne ketting dat ik destijds zeker wist dat deze goedaardige patriarch zijn pijp dag en nacht warm hield.

Over het volgende pand behoef ik niet uit te wijden want dat was hotel Campman. Die naam had in mijn jeugd al een goede klank en die welluidende trillingen hebben zich in de loop der jaren tot ver buiten Renkum's grenzen voortgeplant.

Oude archieven vermelden dat, vóór Campman, Van der Veelen daar zo rond 1860 een herberg, stalling en vergunning had. Het oude hotel stond dicht aan de straat en het had aan de kant van huize *Tondano* een kleine serre. Aan de dorpszijde was evenwel een ruime, lommerrijke tuin met zitjes voor vermoeide, dorstige bezoekers. De achterkant van die tuin werd in beslag genomen door prieëltjes en in de hoek, bij de ingang van de vroegere stalling aan het huis, stond een muziektent.

Wie destijds die gelegenheid om te concerteren ontworpen en uitgevoerd heeft is mij niet bekend maar het moet een prima vakman zijn geweest. De muziektent had als basis een zeshoek waarvan alleen de achterzijde dicht was om als klankbord te dienen. Ranke pilasters droegen de sierlijk gevormde holle kap en aan de voorzijde leidde een zich versmallende trap naar het podium dat zich naar schatting anderhalve meter boven de grond bevond.

Die muziektempel was ons plaatselijk fanfarecorps geschonken door Jonkheer Schimmelpenning die, voor de familie Beels, op de Keyenberg woonde. Dat was voor 1910 en hoe een en ander in zijn werk is gegaan valt slechts te gissen maar ik vermoed dat de schenking heeft plaats gevonden bij het 10-jarig bestaan van het corps in 1904.

Hotel Campman had achter de prieeltjes een wat lager gelegen moestuin die tevens ruim van appelbomen was voorzien. In ons dorp hadden wij als belhamels keus genoeg als het om appels of peren ging. Voor mispels moesten we naar de slotgrachten van Kasteel Doorwerth, voor tamme kastanjes naar de Keyenberg, en de pruimen van boer Versteeg aan de Nieuwe Weg stonden bij ons hoog genoteerd. Voor appels en peren kwamen diverse adressen in aanmerking o.a. de pastorietuin en de tuin van Huib Diepenbroek aan de Groene Weg maar de appeltjes van Campman waren ook van prima kwaliteit en die hebben wij meermalen geoogst voor ze goed rijp waren want als kwajongens kun je daar niet op wachten.

De mooiste gelegenheid voor zo'n strooptocht heeft in de nazomer een concert in de muziektent wel eens opgeleverd. De meest drieste leden van onze organisatie klommen geruisloos in de uitverkoren appelboom en zodra ons fanfarecorps de ouverture "Willem Tell" of de "Barbier van Sevilla" inzette, kon zonder risico doeltreffend aan de takken worden geschud.

De Renkumse jeugd was vindingrijk in die dagen en de tuin van hotel Campman bood ook een gelegenheid om dat te bewijzen. In die tuin met de zitjes stonden enkele metalen kastjes die we tegenwoordig automaten zouden noemen. Het waren smalle toestellen met ruitjes waarachter doosjes met hopjes e.d. ons toelachten. Bovenaan was een sleufje en wie daar een dubbeltje in schoof en op heuphoogte een handvat uittrok zag zich via een schuin afhellend bakje zo'n doosje snoepjes toegewezen. Dubbeltjes bezaten wij als jongens maar heel zelden, een halfje kon echter ook dienst doen en daar was nog wel aan te komen.

De automaatfabrikanten uit die dagen - ook niet achterlijk - hadden evenwel het sleufje zo smal gemaakt dat een halfje er te dik voor was en daar moesten wij dus iets op vinden.

De Oosterstoomtram loste dat probleem voor ons, gauwdieven, op want een halfje dat op de rails was gelegd bleek door de walsende wielen dikwijls op de gewenste dikte te zijn gebracht. Het platte muntje was niet altijd bruikbaar maar toch hebben onze bronzen dubbeltjes ons meermalen aan hopjes geholpen.

Onze sinistere jeugdpraktijken bleven zelfs niet tot de hopjeskast van hotel Campman beperkt. Ook de uitspanning *de Zalmen* bij Kasteel Doorwerth

had zo'n snoepgeval in de tuin evenals de uitspanning *Roozenhage* bovenaan de Holleweg in Wageningen zodat ons operatieterrein tamelijk uitgebreid was.

Met hotel Campman eindigde de bebouwing aan die zijde van de Dorpsstraat, de *Kloosterweidjes* ontrolden zich voor het oog van de wandelaar en van het hotel tot aan het volgende huis, de pastorie, verleende een lange rij kastanjebomen een bekoorlijk groen cachet aan deze omgeving.

Die *Kloosterweidjes* lagen tussen de straatweg en de beek maar ook het gebied over de beek, waar nu de houtvelden van Van Gelder zijn, was zeer aantrekkelijk. Tot dicht aan de rivier waren daar mooie plassen met groepen wilgen, rietpartijen, aardige houten sluisjes en knusse paadjes.

Van de steenfabriek aan de Rijn liep door die mooie groene enclave een karweg die juist naast de pastorie in de Dorpsstraat uitkwam. En hiermede is dan de zuidzijde van die straat te dien tijde, van de Bokkedijk tot aan de Nieuwe Weg wel zo ongeveer beschreven en komt de overkant aan de beurt.

Weer aan de Bokkedijk beginnend was daar dus allereerst de overtuin van huize *Redichem* met de treurwilg en daaraan grensde een andere tuin behorend bij een oud dubbel villaatje dat vrijwel tegenover *Tondano* stond. Die dubbele behuizing, ook weer heel vreemd bijna tegen de straat aangebouwd, heeft sinds mijn jeugd vele bewoners gekend. Meneer Jacobs, die tekenleraar was aan de H.B.S. in Wageningen, woonde er destijds. Hij gaf ook les aan de avondtekenschool in Oosterbeek en daar heb ik hem leren kennen en waarderen.

Meneer Jacobs bewoonde de westelijke helft van dat oude huis en de andere helft was betrokken door meneer Roem, een oud-marineman en een wat vreemde figuur. Tegenover hem, op huize *Tondano,* hadden toen ook al weer wisselingen plaatsgevonden en zodoende was de emeritus-dominee Blanson Henkemans de overbuurman geworden van meneer Roem die een regelmatig bezoeker van de pastorie werd.

Als jongmaatje in het vak verleende ik assistentie bij het leggen van vloerbedekking, traplopers e.d. en op *Tondano* waren wij om zo te zeggen kind aan huis.

De dominee was een aardige oude baas met een volle ringbaard en zijn vrouw een bijzonder vriendelijk dametje maar ongelooflijk precies waar het de inrichting van haar woning betrof. Hieruit vloeide voort dat wij daar dikwijls met karweitjes bezig waren en meneer Roem als vaste bezoeker voorzichtig door de gang van huize *Tondano* zagen laveren. Want daar werd gewreven en geboend dat het eind er van weg was en de lange granieten gang, waarin voor elke deur een kleedje lag, glom als een spiegel. Er was een bepaalde looptechniek voor nodig om die gang zonder onheil te doorkruisen en het noodlot wilde dat meneer Roem bij een van zijn visites zijn gebruikelijke behoedzaamheid vergat, met een gangkleedje onderuit zeilde en een smak maakte die verstrekkende gevolgen had. Want de smak kneusde niet alleen enkele reeds vrij stramme beenderen van meneer Roem maar deden, wat veel erger was, een aantal marine-termen bij hem opwellen die vooral ten huize van een dominee niet te pas kwamen. Er schijnt geen woord frans geweest te zijn in de gepeperde vol-

zinnen van onze oud-marineman en die heeft na zijn uitschieter nooit meer een voet gezet in huize *Tondano*.

Op het door meneer Roem bewoonde pand volgde het oude huisje van Kopjansen en nog enige woningen vlak aan de straat. Tegenover de tuin van hotel Campman stond de kleine R.K. Kerk waarop de naam *Deo Sacrum* was aangebracht. Aan de linkerzijde was een kerkhofje dat bijna tot de beek reikte.

De oude pastoorswoning , rechts naast de kerk, schijnt in de vorige eeuw een brouwerij te zijn geweest. De eigenaar van die brouwerij *de Bock* heette Offenberg die het bedrijf later overdeed aan de heer Leygraaf. Deze liet het huis *Redichem* bouwen dat in mijn jeugd door de familie Reymer bewoond werd.

Hendrikus Roest vertelt dat in de brouwerij ook een meneer van de Heuvel heeft gewoond en daarna pastoor Leeuwenberg. Verder is volgens hem nog de olieslagerij beoefend in het grote huis *de Bock* en rekening houdend met de omvang van dit bouwsel en de eigenaardige ruimten met zware eiken balken die ik daar na de oorlog 1940-1945 nog in het achterhuis heb gezien, is dat wel aannemelijk.

In mijn schooljaren was pastoor van Leer de hoeder van onze katholieke dorpsgenoten en aansluitend bij zijn voortuin stond vrij dicht aan de Dorpsstraat een groot hoog huis waarin meerdere families onderdak vonden. Het middelste gedeelte heeft een tijd als *bierhuis* dienst gedaan en links beneden was de voordeur waarachter een lange trap naar het bovenhuis van de dames Bezemer voerde waarvan er één taallessen gaf.

Aannemer Menting bewoonde ook een deel van het grote pand en zijn zoon Reynier was een van mijn schoolmakkers tot die familie naar elders vertrok. Ik heb van de Mentings nooit meer iets gehoord of gezien.

Het eerste R.K. kerkje in Renkum, in 1840 gebouwd ongeveer tegenover hotel Campman.

De inrit naar de timmerwerkplaats en wat loodsen aan de achterkant liep rechts van het huis langs de tuin van de *Oude Kosterie* en dat met riet gedekte bouwsel was in mijn jeugd stellig het oudste huis in ons dorp. De *Oude Kosterie* stond op de hoek van de weg *Onder de Bomen* en aan die weg was, tegenover de kosterie, nog het verhoogde erf te zien waarop de eerste hervormde kerk van Renkum heeft gestaan die de tekenaar A. Rademaker in 1630 zo verdienstelijk in beeld wist te brengen. Het kerkje dateerde volgens Ir. Roorda uit de tiende of elfde eeuw en het is omstreeks 1865 gesloopt.

De kosterie heeft uiteraard als kosterswoning dienst gedaan maar aan de achterkant is vroeger een schoollokaal geweest. Oude dorpsgenoten hebben mij daar wel van verhaald. Meester Rennes heeft onderwijs gegeven in dat lokaal bij de kosterie en het lesrooster was aangebracht op de buitendeur.

Een beschrijving te geven van de *Oude Kosterie* lijkt me overbodig daar ik over een prentbriefkaart kon beschikken die, blijkens het poststempel op de achterzijde, in 1903 of nog eerder is gemaakt. Die kaart is op 22 juli 1903 uit Renkum naar Waspik verstuurd en de vereiste porto bedroeg één cent......

De *Oude Kosterie* gebouwd in 1694, is ook sinds 1910 meermalen hersteld en enigszins veranderd en het oude schoollokaal van meester Rennes heb ik niet meer gekend. Het luik op de foto boven het middelste raam, ontbreekt op latere afbeeldingen en ik herinner mij dat bij een vernieuwing van het rieten dak de rietdekkers daar de naam *Oude Kosterie* in aan brachten.

Het lelijke houten hekwerk uit 1903 is later vervangen door een groen hekje van verticale latjes dichter bij de gevel en om de machtige stam van de voor de kosterie staande lindeboom werd toen tevens een bank geconstrueerd vanwaar men een fraai uitzicht had op het verder gelegen dorpscentrum.

Zoals reeds gebleken is trof men in mijn jeugd tamelijk wat lindebomen aan in ons oude dorp maar dè Lindeboom stond bij de *Oude Kosterie* en ik vraag me nog altijd af of die prachtige linde, die tot 1953 ons dorp heeft gesierd al voorkomt op de tekening van Rademaker en ik ben er bijna zeker van dat de historici zich vergissen wat deze boom betreft.

In een foto-album van oud-Renkum las ik eens dat onze Lindeboom geplant zou zijn ter gelegenheid van de komst naar ons land van de Prins van Oranje in 1813. Maar dat die lezing niet kan kloppen bewijst onze Wilhelminalinde die in 1898 werd geplant. De ene linde zal wat voorspoediger uitgroeien dan de ander maar als ik de matige omvang bekijk die onze Wilhelminalinde in 70 jaar bereikte is het zonneklaar dat de enorme linde die bij de Oude Kosterie stond veel eerder dan in 1813 geplant moet zijn. En ook zo'n afbeelding uit 1903 toont wel aan dat we hier niet een lindeboom van amper 90 jaar voor ons zien.

Hoe dit zij, in ons dorp was de Lindeboom vroeger een begrip. Men woonde bij de Lindeboom, de optocht begon bij de Lindeboom, er zou een boog gezet worden bij de Lindeboom en zo voort. Dat deze groene reus verdween is destijds door veel dorpelingen betreurd. De oude boom zou een obstakel hebben betekend bij de daar geplande wegwijziging, maar moest daarom prompt de bijl gezet worden in dit stuk Renkumse historie?

De Oude Kosterie met de Lindeboom.

Met wat goede wil was deze unieke linde ongetwijfeld te redden geweest en, gezien de moeite die Waterstaat zich later getroostte om een treurwilg te behouden, is hier door een gemeentelijke instantie een betreurenswaardige blunder gemaakt. Het motief van *hogerhand,* dat de Lindeboom inwendig zo vergaan was dat hij gevaar opleverde voor de omgeving, moet in elk geval naar het rijk der fabelen worden verwezen.

De *Oude Kosterie* werd tijdens onze evacuatie zodanig verwoest door een afdwalende V2 dat na de bevrijding aan herbouw niet te denken viel. Daarmede was het laatste bouwwerk verdwenen dat de herinnering levendig hield aan het aparte karakter dat deze westhoek van ons dorp in lang vervlogen dagen gekenmerkt moet hebben.

Van de Lindeboom af werd de noordzijde van onze Dorpsstraat geheel in beslag genomen door villa's van verschillend allooi en deszelfs tuinen. Aansluitend bij het hooggelegen erf waarop eens het kerkje stond, waren er eerst nog twee huisjes te vinden waarvan het rechtse bewoond werd door van de Bovenkamp die koetsier en tuinman was bij mevrouw de Haas. Haar mooie villa met ruime tuin, koetshuis en broeikassen was de eerste van een rij riante behuizingen. Achtereenvolgens stonden daar verder *Simple Villa, Bouvardia, Welgelegen, Soeterbeek* op de hoek van de Nieuwe Weg en *Weltevreden* aan de overkant van die weg.

Simple Villa was een geheel met klimop begroeid huis en ook de tuin van *Bouvardia,* dat bewoond werd door de heer Mijnlief, zorgde daar met een grote kastanjeboom tot over de straat reikend, voor dominerend groen. *Welgelegen* was het grote herenhuis van de familie van Wijck, later door notaris de Meester uit Heteren bewoond en op huize *Soeterbeek* resideerde ook een familie Mijnlief.

De families Reymer, de Haas, Mijnlief en van Wijck waren allen bij de steenfabricage betrokken en tot grote welstand gekomen waarbij helaas aan de welstand van de arbeiders vaak te weinig aandacht werd besteed. Aangezien die steenfabrieken voor de samenleving in ons dorp destijds van grote betekenis zijn geweest hoop ik daar later nog op terug te komen.

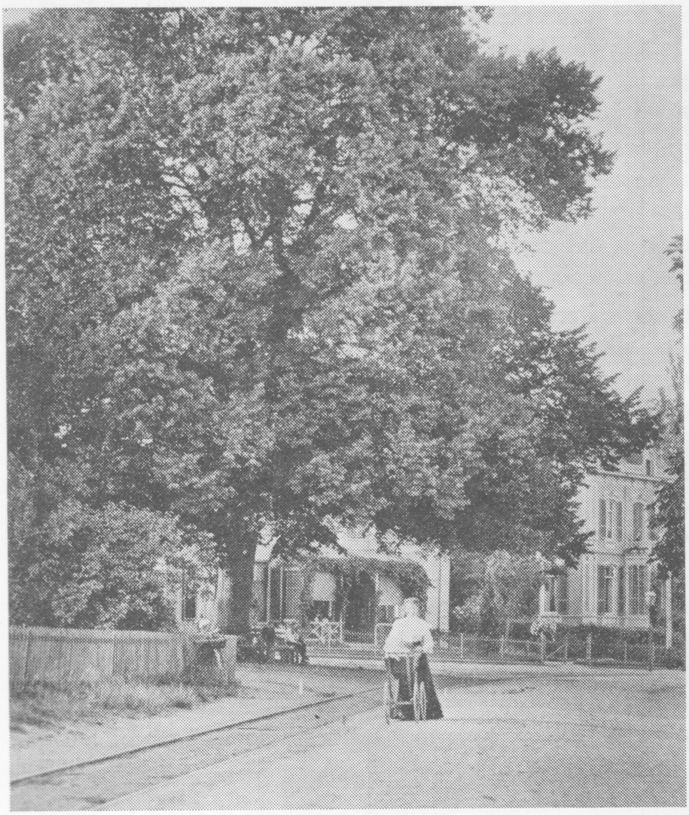
Met deze beknopte beschrijving van dit stuk Dorpsstraat, van de Lindeboom tot aan de Nieuwe Weg, is wat de noordzijde betreft, het beeld rond.

De zuidzijde is, van hotel Campman tot aan de pastorie tegenover *Weltevreden,* altijd onbebouwd gebleven en de mooie rij kastanjes langs dat weggedeelte vormde met het uitzicht op de *Kloosterweidjes* een landelijk geheel dat lang stand hield. Maar in 1967 werd de nieuwe Rijksweg dwars door de oude kloostergronden gelegd en moest het groene aanzien van ons dorp voor de zoveelste maal een zware tol aan de vooruitgang betalen.

Van de lange rij kastanjebomen zijn er 9 overgebleven en ik hoop van harte dat die daar nog lang ons dorpsbeeld mogen sieren.

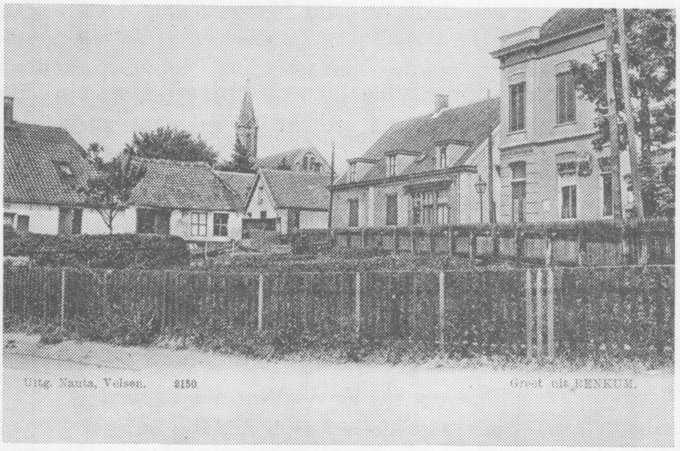
Het voorgaande kan de lezer een indruk hebben gegeven van hetgeen vroeger bij het centrum van onze Dorpsstraat aansloot aan de westelijke zijde en mij rest dus nog iets omtrent de andere kant uit de doeken te doen.

Eigenaardig is dat ook daar een groot stuk open weiland bleef met even-

Op een zomerse dag bij de Lindeboom.

Op deze hoek Dorpsstraat-Achterdorpsstraat verrees in 1910 het nieuwe postkantoor.

eens een rij kastanjebomen langs de straat. Het meest aaneengesloten gedeelte van de Dorpsstraat eindigde waar de Achterdorpstraat er sterk dalend in uitliep. In die bocht lag aan de Dorpsstraat een soort moestuin waarop in 1910 het nieuwe postkantoor is gebouwd. Ik herinner me dat wij, als jongens uit school komend, daar ravotten in grote hopen krullen die de timmerlui al schavend aan planken en balken aanrichtten.

Het nieuwe postkantoor verrees precies tegenover het oude dat daar aan de Achterdorpstraat stond en dat van die tijd af als politiebureau en hulpsecretarie der gemeente dienst heeft gedaan. Veel arrestaties zijn er in ons oude dorp nooit verricht maar bij die grote verandering in 1910 werden toch ook een paar getraliede cellen gebouwd bij het bureau.

De woning van het oude postkantoor viel ten deel aan rijksveldwachter Mousset. We beschikten toen reeds over een dorpsveldwachter en een *zondagse* veldwachter en nadat daar nog een rijksveldwachter bijgekomen was kon ons in Renkum niet veel meer gebeuren.

Mousset was, ondanks zijn forse figuur en martiale snor, een gemoedelijke baas die een aardige dochter en drie blikskaterse zoons had.

Hoog op de naar de Dorpsstraat nijgende helling van de Achterdorpstraat stond de slagerij van Hendrik van Kranen. Daarnaast was een doodlopend steegje en aan het eind daarvan, in een tamelijk bouwvallig stulpje, woonde de *oude Nol* die zijn onderkomen *Villa Lon* gedoopt had en onder die benaming is het kombofje jarenlang in ons dorp bekend geweest.

Dat dorpshoekje heeft trouwens meer eigenaardige figuren gehuisvest. Na van Kranen beheerde Joost de Wit een jaar of wat de slagerij op de *hucht* en Joost bleek ook een buitenbeentje naar Renkumse maatstaven uit die tijd.

De *oude Nol* was een vreemde snuiter en na zijn dood nam Mina Barten haar intrek in *Villa Lon*. Waar zij vandaan kwam heb ik nooit geweten maar het oude vrouwtje hield er zonderlinge gewoonten op na. Heel ons dorp kwam in rep en roer toen bekend werd dat Mina Barten ging trouwen

met Kees Verwoerd die van de Hooge Kamp kwam maar na zijn huwelijk *Villa Lon* betrok.

De bekende dorpsdichter Rozeboom uit Heelsum heeft aan deze echtverbintenis een ontroerend gedicht gewijd waarvan ik het eerste couplet hier citeer:

Kees Verwoerd en Mina Barten
zijn verleden week getrouwd.
Voor die twee verliefde harten
werd de eenzaamheid benauwd.

Verdere dichtregelen beschreven de bruiloft met o.a.:

De knop van de voordeur was versierd
met 't zelfde wat ze 's middags aten;
't was boerekool, nog pas gegierd . . . !

De steeg, voerend naar dit nestje der geliefden, liep tussen de slagerij en het statige huis *Frisia* door waarvan de voortuin tot aan de Dorpsstraat reikte. Het grote pand werd o.m. bewoond door de gezusters Nanning, dochters van een Friese arts, en een van die zusters was juffrouw Nanning, de directrice van onze Bewaarschool die juffrouw Oosting opvolgde.

Voor het hoge huis *Frisia* stond een forse iep en langs de tuin liep aan de rechterkant een zandpad omhoog naar de akkers die toen in ons dorp nog overal te vinden waren en die ook daar tot aan de Groene Weg reikten.

Naast *Frisia* lag een vrij grote tuin met een door wingerd overwoekerd soort villaatje dat de schone naam *Les Quatre Saisons* droeg. Renkum was wel geen deftig dorp maar misschien was er zelfs bij ons iets blijven hangen van de franse overheersing want franse benamingen kwamen in onze omgeving tamelijk veel voor. Ik noemde al *Simple Villa* maar verder waren er *La Montagne, Mon Repos, Beau Sejour* en zo voort. Zelfs zakenlieden schenen nog een klap van de franse molen beet te hebben want ik herinner me het bordje *Marchand-Tailleur* tegen de gevel van onze dorpskleermaker, de melksalon die een uithangbord torste waarop *Salon de Rafrâichissement* te lezen viel, *Salon de Coiffure* op het raam van onze barbier en *Bellevue* als naam van een onzer dorpsgedeelten.

Het grote herenhuis naast *Les Quatre Saisons* heette *Lemgo,* toen bewoond door een familie Ploem, dan volgde stalhouderij Remmerde, nog een eenvoudige behuizing en daarnaast de villa *Rijnzicht* van juffrouw Scheurleer. Ook meneer Kuik, een gepensioneerd ambtenaar woonde daar. Hij wandelde dagelijks door ons dorp met beide handen op de rug en sleepte op die manier altijd zijn wandelstok achter zich aan.

Juffrouw Scheurleer, die onderwijzeres was aan onze Openbare School, hoop ik later nog ten tonele te voeren. De naam van haar huis was goed gekozen want men had vandaar een fraai uitzicht op de uiterwaarden met wilgen langs de beek en zelfs op de welig begroeide Noordberg.

Naast *Rijnzicht* lag het grote complex met de Openbare School, het huis van de bovenmeester en twee ruime speelplaatsen. De ene, met drie machtige kastanjebomen, lag voor de school die op ongeveer 50 meter van de Dorpsstraat aan de rechterzijde van het terrein gebouwd was. Het huis van de bovenmeester stond links, iets minder ver terug, maar het had toch nog een flinke voortuin en langs het erf van juffrouw Scheurleer liep een smal pad door die voortuin naar de woning bij de school.

Het terrein van de school werd ter rechterzijde afgesloten door een knoestige beukenhaag, hier en daar onderbroken door een meidoorn en wat andere begroeiing. Daar liep het grindpad langs dat over het plein naar de school voerde. Voor aan de straat schoten een paar hoge beuken op en daar stond een bank tussen, vermoedelijk geplaatst door de V.V.V. die naar ik meen reeds in 1898 was opgericht. Tegenover die bank was, in de voortuin van de bovenmeester, een kwartronde hoek uitgespaard ten behoeve van onze Wilhelminalinde die daar in 1898 bij de troonsbestijging van de jonge vorstin werd geplant.

Ik wees er reeds op dat ons oude dorp door de jaren heen over goede vakmensen beschikte en mijn oordeel wordt nog eens bevestigd door het hekwerk om de Wilhelminalinde. Het kunstige smeedwerk dat Hendrikus van Roest in 1898 gemaakt heeft is zelfs nu nog een bezichtiging waard.

Links langs de school liep het grindpad verder naar het achterplein en de beide achterste lokalen en midden op dit plein stond ook een grote kastanje. Het plein sloot aan bij dat van juffrouw Nanning's bewaarschool. Er was een ijzeren hek tussen de beide schoolerven met een hekpoort zodat de bewaarschool en de daarbij aangebouwde woning voor bespannen wagens bereikbaar waren. Dit was wel nodig want aan de noordzijde liep vanaf de Groene Weg slechts een smal zandpaadje naar onze Bewaarschool.

Naast de beukenhaag van de Openbare School lag in mijn jeugd een breed stuk akkerland waarop een eenvoudige dubbele woning stond. In de rechterhelft woonde de oude Emmen die een volle baard droeg. Hij had als fuselier in de Oost gediend en was gepensioneerd maar bleef actief want hij bekleedde het ambt van omroeper. Als een persoon van gewicht schreed hij door ons oude dorp om met luider stemme de gemeentelijke afkondigingen aan den volke door te geven. Aan zijn oratie gingen steeds enige slagen op zijn steelpan vooraf en ook na zijn onthullingen bespeelde de oude Emmen weer met zwier zijn ambtelijk eentonig instrument.

Naast het pandje van deze karakteristieke dorpsfiguur rees in een fraai aangelegde tuin het riante buitenhuis *Eewilca* op, daar in 1864 gebouwd door de heer Hendrik Ploem die ook in de Betuwe onder Heteren veel landerijen bezat. Zijn drie dochters heetten Eefje, Wilka en Catrien en door van die namen het eerste gedeelte aaneen te voegen had meneer Ploem de naam voor zijn villa gevonden.

In 1910 werd *Eewilca* nog bewoond door een nicht, juffrouw Petronella Ploem, een groot weldoenster, in ons dorp alleen maar bekend als Pietje Ploem.

Begin Dorpsstraat oostzijde met rechts de Wilhelminalinde, de villa Rijnzicht van Juffrouw Scheurleer en de tramwissel.

Niemand bedoelde hier ooit iets onaangenaams mee want dit vriendelijke dametje was alom geliefd.

Huize *Eewilca* was een aantrekkelijke bezitting met een achtertuin, koetshuis en verdere bijgebouwen. Het erf liep aan de achterzijde door tot aan het zandpad dat later de Groene Weg werd en over dat pad was nog een bosje van eikenhakhout, dennen en larixen dat *Ploem's bosje* werd genoemd. Een huisje met enkele mooie lindebomen er voor stond aan het zandpad bij het bosje. Het werd bewoond door Gerrit Bent die manusje van alles was op huize *Eewilca.* Ook een kleine tuinman, van den Born, was daar werkzaam.

Juist om de draai naar Heelsum grensde aan de tuin van Pietje Ploem het erf van de boerderij *de Maat* met daarbij behorende akkers die tot aan *Ploem's bosje* reikten. Hannes van den Born bewoonde *de Maat* en zijn bouwland lag daar waar de Dorpsstraat overgegaan was in de Utrechtse Weg naar Heelsum, tot de tuin van *Overweide*, de villa van de dames van Rossum, verwant aan de familie Ploem. En honderd meter verder liep dan naar links een zandweg de dreven in, de weg naar *de Fluit* oftewel de *Fluitersmaatse Weg.*

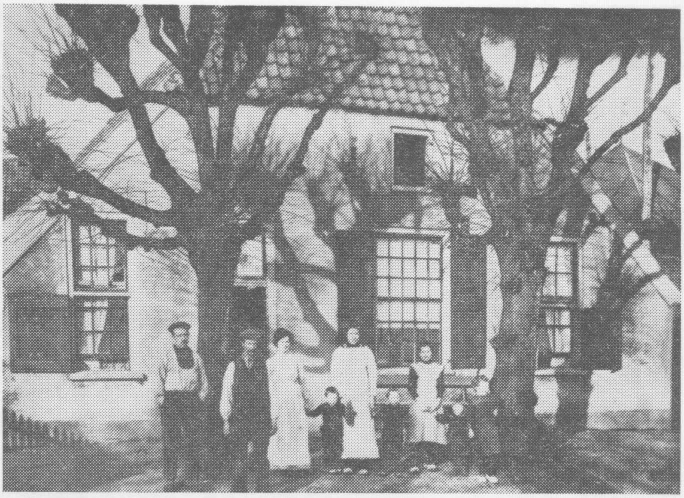
Tot zover dan mijn beschrijving van het oostelijk gedeelte onzer Dorpsstraat van het postkantoor tot om de draai bij *de Maat* vanwaar men een fraai uitzicht had op het dal van de Heelsumse Beek en de Noordberg.

Met onze dorpspompen en de gaslantarens kwam het centrum van onze straat al terloops ter sprake maar hoe dit domein van de Renkumse middenstand er zo'n 60 jaar geleden uitzag moet stellig wat nader bekeken worden.

Voor ik mijn jeugdherinneringen op dit gedeelte van ons oude dorp concentreer dien ik me eerst bezig te houden met de stoomtram die door onze Dorpsstraat reed. Dat was het troetelkind van de O.S.M., de Ooster Stoomtram Maatschappij, die met haar rollend en puffend materieel Utrecht met Arnhem verbond.

Die tramlijn had in die dagen voor de zuidelijke Veluwezoom, en vooral ook voor ons dorp, grote betekenis. In 1910 stond in onze Dorpsstraat bij de voormalige pleisterplaats van Te Water nog wel de schuur waarin destijds de dili-

Boerderij „de Maat" juist om de draai bij huize Eewilca. V.l.n.r. boer Hannes v. d. Born, Gerrit Bent en Nolda Loderus, behorend tot het personeel van Pietje Ploem. Verder op de foto moeder v. d. Born, het dienstertje en de spruiten.

gence en de paarden onderdak vonden. Maar de dagen dat de waard zijn vrouw moest toevoegen: „Trijn, de koets heeft een bijwagen, gauw een paar kan water bij de soep", waren reeds lang voorbij want de stoomtram sukkelde door ons dorp vanaf 1885.

De aanleg van de tramlijn is voor onze dorpelingen ongetwijfeld een blijde gebeurtenis geweest want de tram stelde hen in staat voor weinig geld naar Arnhem te rijden en vandaar kon men per spoor alle kanten uit.

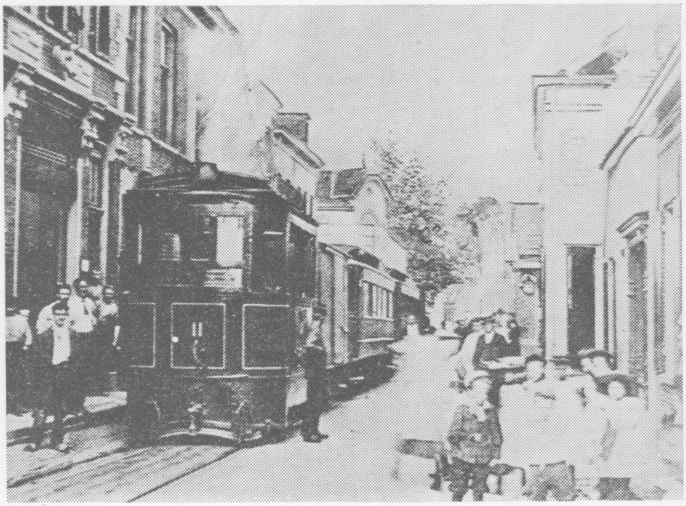
In mijn schooljeugd verleende onze Postschuur nog slechts onderdak aan boerenwagens of een dogcar maar een voerbak voor de paarden heb ik daar nog wel zien staan.

Die tramlijn Utrecht-Arnhem zal destijds de uitvoerders heel wat hoofdbrekens hebben gekost. Van Utrecht tot Rhenen waren er weinig moeilijkheden maar dan moest de rail onderlangs de Grebbeberg worden geleid en de brug over. En zoals die tramlijn zich door Wageningen kronkelde kan men zich nu bijna niet meer voorstellen. Maar dan kwam er weer ruimte voor de tramlijn en vanaf de Wageningse Berg kon het rokende monster met geweld de Bokkedijk bestormen en dat deed het dan ook niet zelden.

Bij hotel Campman was de eerste halte en ik herinner me de tijd dat men daar naast de voordeur een rood vlaggetje uitstak als er gasten waren die met de tram verder wilden.

Zo liep dan ter linkerzijde dat dubbele stalen lint van de tramrail - op z'n Renkums *de reels* - door onze Dorpsstraat en kwam op regelmatige tijden de *ouwe sjoeks* aanzetten, zoals in mijn jeugd de tram heette.

Van die oude stoomtram was vooral de locomotief een log bakbeest met een open bovenstuk waarin een koperen bel hing met een leren klepelriem. Daarmede luidde de machinist als hij obstakels ontwaarde op de rail en hij klingelde vooral in de Dorpsstraat dikwijls zomaar omdat hij daar plezier in had.

De Oosterstoomtram bij de vaste halte in de Dorpsstraat bij hotel Verwaayen. Links, met de koeienkop boven de pui, de slagerij van Sternfeld.

Het vaak rokende geval, dat met koperen lantarens was toegerust, werd met grote kolenbriketten gestookt en het kon tekeer gaan alsof er een algehele explosie op komst was.

Direct achter de bijna zwarte locomotief volgde in de regel een goederenwagen en dan twee rijtuigen van een vaalbruine kleur voor personenvervoer. Zo'n rijtuig bestond uit een open voor- en achterbalcon en wat daar tussenin lag was voor een derde gedeelte als 1e klasse- en voor tweederde als 2e klasse-compartiment ingericht.

De 1e klasse had zitplaatsen bekleed met rood pluche, netjes gecapitonneerd, keurige gordijntjes konden voor de raampjes worden geschoven en het hele interieur zag er beduidend florissanter uit dan dat van de 2e klasse. Daarin stonden twee lange houten banken over de hele lengte en de passagiers zaten dus van het balcon tot de eerste klasse tegenover elkaar. De banken bestonden uit een dicht raster van horizontaal latwerk in een soort mahoniekleur waarbij zitting en rugleuning zonder onderbreking hol en bol in elkaar door liepen.

Boven het gangpad tussen de banken was op manshoogte een metalen stang aangebracht met een tiental leren lussen. Wanneer alle zitplaatsen bezet waren boden die lussen staande passagiers enig houvast en dat was geen luxe want onze *ouwe sjoeks* kon, vooral bij hoge snelheid, formidabel deinen.

De compartimenten hadden verder bagagenetten boven de zitplaatsen en aan het plafond enkele carbidlampen met een gloeikousje. De conducteur kon via een opklapbaar hekje overstappen van het ene naar het andere rijtuig en aldus alle passagiers bereiken en hen van een kaartje voorzien louter à contant.

In de winter had onze tram bepaald iets huiselijks want dan stond in het lange pad tussen de zitbanken een kleine salamanderkachel en de kolenbak werd onder de bank geschoven. De kachelpijp, met halverwege een schuif, stak door het dak van de coupé en de conducteur hield de kacheltjes brandende.

Van de briesende locomotief af liep een gekartelde, vrij dikke slang door het hele gerij en zodra die slang losschoot stond de hele sliert tamelijk snel stil. Het zal iets met de noodrem te maken hebben gehad want ook die ontbrak niet in onze Oosterstoomtram. Die slang liep met een kromming ook over het laatste balcon en als kwajongens hadden wij er soms pret in om bij een halte de verbinding los te trekken wat niet erg moeilijk was. De tram kon dan niet starten maar de conducteurs kenden hun pappenheimers en zij liepen in zo'n geval direct op een sukkeldrafje naar het eind van hun tramstel om de koppeling te herstellen.

Tijdens warm zomerweer werd meermalen een rijtuig ingevoegd dat wel een dak had maar waarvan de zijkanten, behoudens een lage borstwering, geheel open waren en een rit in die *zomertrem* langs onze prachtige Veluwezoom heeft destijds vele passagiers genoegen verschaft. Die open wagens maakten uiteraard een wat minder logge indruk dan het normale tramstel dat de O.S.M. in bedrijf had want dat was wel erg zwaar en wie het niet gezien heeft kan nauwelijks geloven dat een zo brede en veel kabaal makende tram jarenlang door onze smalle Dorpsstraat denderde. Maar wij vonden het toen vanzelfsprekend, de bevolking was met de tram vergroeid als met de veerpont en ongelukken in ons dorp, veroorzaakt door de tram, kan ik me vrijwel niet herinneren.

Wel weet ik nog dat het gevaarte eens met te grote snelheid van de Wageningse Berg geraasd is, op de Bokkedijk ontspoorde en tegen de iepebomen botste. Het ging met een dusdanig geweld dat de locomotief kantelde en de goederenwagen er min of meer overheen schoof.

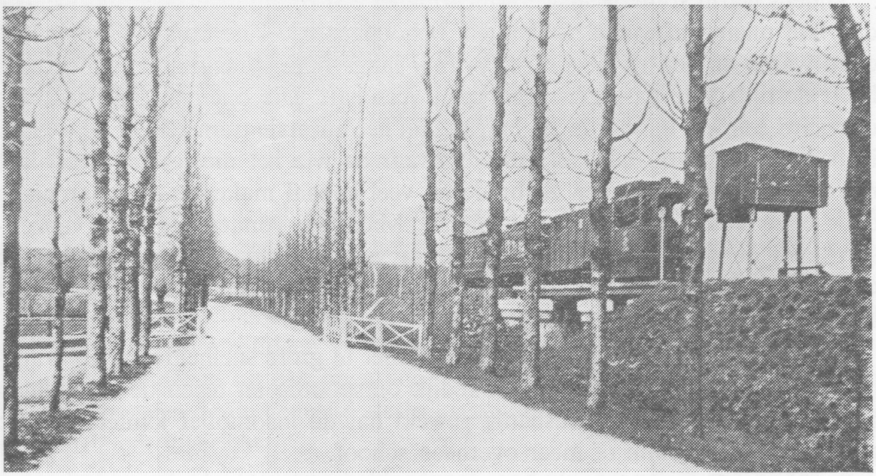
Dat ongeval vond plaats in het voorjaar van 1917 en de foto die ik er van kan opnemen toont de ravage op de Bokkedijk en geeft tevens een indruk van de omvang van locomotief en goederenwagen terwijl een overeind gebleven personenrijtuig er ook nog op te zien is. De machinist van die veronge-

In 1917 ontspoorde de tram aan de voet van de Wageningse Berg. De foto toont de ravage op de Bokkedijk.

lukte tram was Chris Verwoerd uit Rhenen die er met een gebroken arm afkwam en verder was er alleen materiële schade.

Onze tramlijn had hier en daar een dubbel stel rails nodig teneinde de trams uit beide richtingen in staat te stellen elkaar te passeren. Zo'n wisselplaats was gemaakt tegenover onze Openbare School en zodoende kreeg die omgeving in ons dorp de naam van *de Wissel*. Het ging als met de Lindeboom: men verzamelde zich voor het een of andere doel bij *de Wissel*, een dorpsmars van het fanfarecorps begon bij *de Wissel* en bij passende gelegenheden bouwden onze nijvere en zeer Oranjegezinde dorpelingen een ereboog bij *de Wissel*.

De locomotief van de stoomtram moest van tijd tot tijd water innemen. Een van de watertanks was aangebracht op het dijkje bij de Veentjesbrug in Heelsum.

Zoals vermeld stopte de tram bij hotel Campman op verzoek, er was een vaste halte bij de Nieuwe Weg en de hoofdhalte was midden in de Dorpsstraat waar op de hoek van de Veerweg hotel Verwaayen stond. In mijn jeugd was meneer van Kooten daar herbergier en hij beheerde tevens het agentschap van de O.S.M. Het goederenvervoer van de tram had voor Renkum daar de basis en een grote schuur achter het hotel diende als opslagplaats voor per tram te verzenden of daarmee aangevoerd vrachtgoed.

Bij *de Wissel* was de laatste halte in de Dorpsstraat waar alleen op verzoek gestopt werd. De tram, aanrollend uit de richting Arnhem, reed bij *de Wissel* rechtdoor maar de conducteur van de uit het dorp komende tram moest, zodra zijn gerij vlak voor *de Wissel* gestopt was, snel naar voren komen om een soort verzwaarde hefboom, die in een plankier was aangebracht, om te leggen. Hierdoor schoof de rail in een zodanige ligging dat de tram de boog naar rechts van het tweede spoor volgde. Daarover reed men dan langs de op het rechte stuk tussen de beide wisselplankieren wachtende tram uit Arnhem en vervolgens moest aan beide zijden het omleggen van de wissels herhaald worden eer de tramstellen hun weg konden vervolgen.

Een onderdeel van openbaar vervoer als hier omschreven zou men tegenwoordig vermoedelijk als *gehannes* kwalificeren maar in 1910 had men volkomen vrede met een dergelijk *gewissel* en in de razende wereld van vandaag kan men soms met weemoed terugdenken aan die oude Oosterstoomtram die, ondanks het kwaadaardige gepuf van de locomotief, ons betrekkelijk comfortabel door de groene Gelderse dreven voerde.

Een ritje naar Wageningen kostte een dubbeltje, een retourtje Arnhem negen stuivers en de trip naar Arnhem duurde ongeveer drie kwartier.

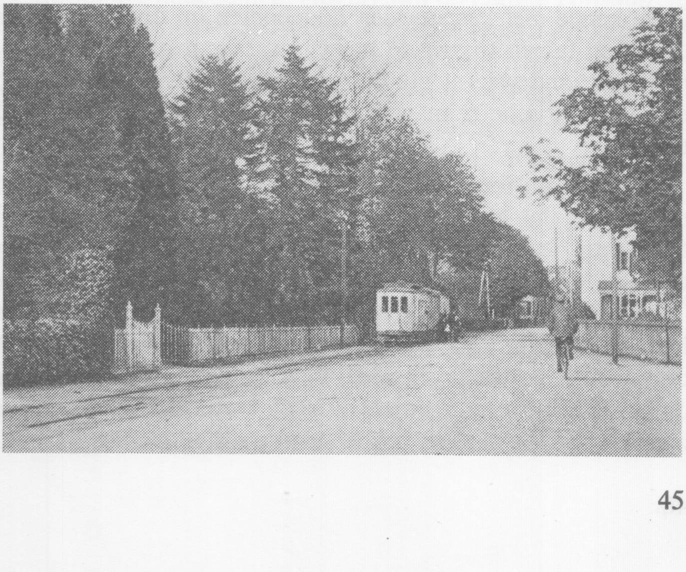
De conducteur torste een klapboek van koper waarin vele soorten kaartjes zaten geklemd in diverse kleuren waarop zowel de plaats van vertrek als die van bestemming met blauw potlood werd aangestreept. Op zijn met een bies afgezette donkere uniform droeg hij een geldtas met drie vakjes; hij beschikte verder over een kniptang voor speciale kaarten en zijn hoofddeksel was een eveneens gebiesde, platte pet.

De geldtas hing aan een riem over zijn schouder en aan een andere riem bengelde een smalle koperen toeter waarmede hij de machinist al blazend kon beduiden dat er gestopt moest worden bij een niet vaste halte. Hetzelfde signaal klonk zodra na een stop de rit voortgang kon vinden.

Van het trambalcon kwam men via een schuifdeur in de coupé's en dat schuifmechaniek weigerde nogal eens. Zitplaatsen waren er niet op de open balcons en als de tram, na passagiers in-of uitgelaten te hebben, weer startte, werd de entree boven de treeplank afgesloten door een met zware rubber omwikkelde ketting die met een haak in een oog in de wand greep.

Op de hellende gedeelten van het traject moest in de winter bij sneeuw of ijzel vaak zand worden gestrooid op de rail aangezien de wielen van de locomotief dan geen vat kregen op het gladde staal. De dienstregeling liep soms danig in de war maar vroeg of laat kwam de *ouwe sjoeks* toch altijd weer ons dorp binnen sukkelen.

Het lawaai dat de tram maakte was voor ons als belhamels nooit groot genoeg en wij wisten dat van tijd tot tijd aanzienlijk op te voeren. In die dagen

De gele benzinetram die de „ouwe sjoeks" verving stopt op deze foto bij de halte Nieuweweg.

kochten we voor een cent een doosje klappertjes en als de tram in aantocht was legden we die kleine rose papierflintertjes, waarin een bobbeltje kruit zat, op een flink stuk van de tramrail. Vooral tussen de huizen in de Dorpsstraat veroorzaakte die lange reeks van kleine explosies een enorm kabaal en menig trampassagier van elders snapte niet wat er aan de hand was.

Een andere kwajongensstreek haalden we uit door aan het laatste trambalcon een oude emmer te binden die dan holderdebolderend ook voor het gewenste lawaai zorgde.

De oude tram die ik beschreef is, naar ik meen, tot omstreeks 1920 onze Dorpsstraat in en uit getuft waarbij men om het uur beide kanten uit kon. In de oorlogsjaren 1914-1918, voor ons eigenlijk mobilisatie-jaren, moest door de kolennood die frequentie aanmerkelijk ingekrompen worden en gedurende de meest kritieke periode reden er maar enkele trams per dag.

Later is alles gemoderniseerd; er kwamen rijtuigen met dichte balcons waarop ook zitplaatsen waren en waarvan de deuren zich vouwden bij het openen. Een smalle draaideur leidde van zo'n balcon naar het compartiment en de zitplaatsen waren daarin opgesteld als in een trein. De stoomlocomotief maakte plaats voor een zware locomotief die op benzine liep en het gehele beeld van de tram verbeterde aanzienlijk.

De zware benzinemotoren hebben niet lang dienst gedaan, de logge gele vehikels verdwenen toen de gehele lijn geëlectrificeerd werd en van die tijd af heeft de maatschappij bijzonder aantrekkelijk materieel laten rijden. Sierlijke wagens in een bronsgroene tint, met een prettige indeling der zitplaatsen en perfect verzorgd interieur. Bovendien ging de snelheid beduidend omhoog en dat beschouwde men toen al als pure winst.

De eerste klasse verdween en de lezer zal, naar ik vertrouw, begrepen hebben dat het salamanderkacheltje dat het passagiersverblijf van onze *ouwe sjoeks* 's winters zo gezellig maakte, in de electrische tram niet meer te vinden was.

De electrificatie van de tramlijn betekende overigens een nieuwe aanslag op het groene cachet van onze Dorpsstraat. Het dorpsbeeld dat ik in mijn schooljaren kende met kastanje- en lindebomen op diverse plaatsen en met hier en daar nog tuinen tussen de huizen, was door aanbouw van woon- en winkelpanden gaandeweg al minder groen geworden en aan het bovengrondse net dat de electrische tram nodig had vielen wederom verscheidene oude bomen ten offer.

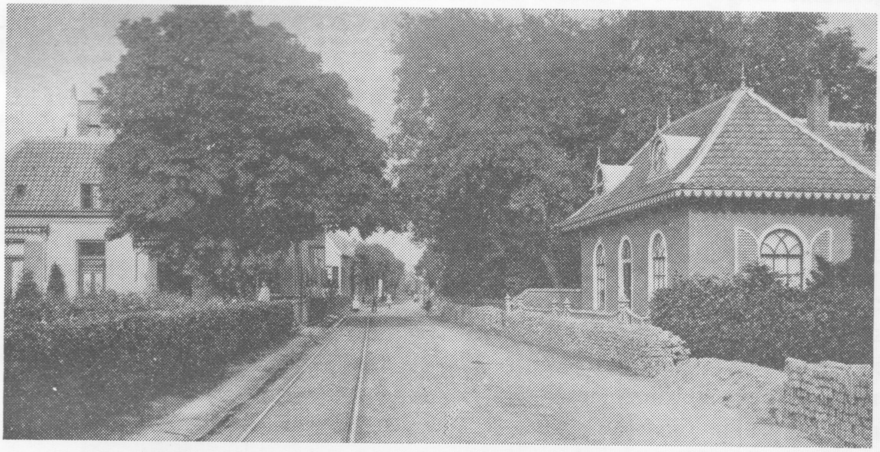
"Van stoom tot electriciteit" had ik mijn relaas over de tram kunnen noemen en nu dat hoofdstuk voltooid is zal ik iets meer vertellen over het centrum van de Dorpsstraat dat ik reeds het domein van onze middenstand noemde.

Mijn beschrijving van het westelijk gedeelte onzer Dorpsstraat besloot ik met het villaatje *Weltevreden* op de hoek van de Nieuwe Weg. Daarnaast woonde de familie Cherwinski in een geheel bepleisterd oud huis dat voor een groot deel met klimrozen begroeid was. Ik meen dat meneer Cherwinski de boekhouding van *de Wasserij* beheerde en dat zijn dochter en zoon bij ons op school

gingen. Voor zijn huis was de tramhalte Nieuwe Weg en aan zijn tuin grensde het erf van een groot herenhuis dat bewoond werd door de familie Enter die uit Oost Indië gerepatrieerd was en waarvan de beide zoons in Wageningen studeerden.

Een grote kastanjeboom reikte over de straat bij het volgende huis, het pension *Zorgvliet* van de dames van der Zijden. Verder waren er dan nog enkele hoge herenhuizen, dicht aan de Dorpsstraat gebouwd, tot aan de hoek van de Leeuwesteeg.

Op de andere hoek van die steeg lag een klein grasperk en daarop stond een in zandsteen uitgehouwen leeuwtje dat een gekleurd schildje droeg. Vermoedelijk heeft de steeg haar naam ontleend aan dat op een voetstuk geplaatste beeldje.

Hoe groen onze Dorpsstraat was in 1908 toont deze opname. Rechts het artistieke huisje van meneer Wentz en links het pension Zorgvliet van de dames van der Zijden.

Het grasperk behoorde bij het huis van een familie Hulshuizen en voor dit huis stond een rijtje afgeknotte lindebomen. Het erf van de familie Hulshuizen liep langs de Leeuwesteeg door tot aan de Achterdorpstraat en van die kant bezien leek het geheel een boerderij. Het had een varkensschuur aan de steeg en, wat verder terug, een grote veeschuur en wagenloods op het achtererf dat verder uit een moestuin bestond geheel omsloten door een hoge doornenhaag.

Een smalle doorgang langs Hulshuizen's pand leidde naar de smederij van Hendrikus van Roest maar men kon zijn smederij, achter het huis aan de Dorpsstraat, ook met paard en wagen van de Achterdorpstraat af bereiken en dat was wel nodig want in ons dorp woonden toen nog veel boeren zodat elke smid regelmatig met hoefbeslag en het leggen van hoepels om wagenwielen van doen had. Er was bovendien een stalhouderij, meerdere rijke families hielden er nog gerij op na en ook de steenovens droegen er toe bij dat onze dorpssmeden dagelijks de blaasbalg hanteerden en de vonken door hun smidse spatten.

De smederij van Hendrikus vader, Bartholdus van Roest, had tot 1856 naast het huis in de Dorpsstraat gestaan maar werd toen verplaatst naar de

achterkant en op het vrijgekomen stukje grond bouwde Jan Scheffer zijn woning.

In mijn jeugd telde het gezin van vader Jan en moeder Hanne Scheffer een heel stel zoons waarvan de meesten als timmerman, als metselaar of als schilder in de bouwnijverheid werkzaam zijn geweest. Ook als trouwe leden van Renkums Fanfarecorps hebben het *oude Scheffertje* en zijn zoons in het verenigingsleven van ons dorp een belangrijke rol gespeeld.

Als schooljongens keken wij met niet weinig ontzag tegen de wat oudere gebroeders Scheffer op want die zaten op de Keyenberg, op Bosbeek of in de Kwadenoord dikwijls achter eekhoorns en allerlei vogels aan en met de *kattepul* waren zij uitermate bedreven.

Om het huis van de Scheffertjes fladderde meestal wel een *kiereka* rond, aan gekooide zanglijsters of andere fluiters mankeerde het niet en ik herinner me dat ze eens een vrijwel witte eekhoorn hadden buitgemaakt die in zijn ruime hok van fijn gaas, waarin een stuk van een boom stond, veel bekijks trok.

Op het lage huisje van de familie Scheffer volgde een blokje van vier heel oude arbeiderswoningen. Er stonden afgeknotte linden voor dit hofje en de lage stoepjes waren geplaveid met de grote kiezelstenen die bij het grinddelven gevonden werden. Onze eerste dorpspomp prijkte tegenover deze verweerde huisjes en het een met het ander zorgde hier voor een schilderachtig plekje in onze Dorpsstraat.

Over de mensen die lang geleden in die simpele optrekjes huisden is in Renkum wel het een en ander bekend gebleven. In 1865 woonde er o.a. een oud echtpaar dat dagelijks met negotie ging en Kloris en Roosje heette. De buurman van die zeer arme mensen was Derk van Alverna die in de slag bij Waterloo een kogel in zijn been gekregen had en daardoor mank liep.

Maar die dorpsfiguren waren reeds lang ter ziele toen ik als jongen bij de Scheffertjes naar de eekhoorn en de vogels ging kijken. In mijn jeugd woonden in het hofje Jansen de voerman, *Gradje Snor* een oud vrouwtje dat altijd een knipmuts droeg, Peter Hovestad, de dikke opperman van van Scherrenburg en het gezin Basomoine dat op z'n Renkums *Bassemonie* heette.

Een veel hogere stoep bevond zich voor het volgende pand waarin *Hend* Koenders zijn schoenmakerij bedreef. Hij had de rechterkant van zijn huis als winkel ingericht en aan de gevel hing aan een gesmeed juk een rode laars.

Sigarenwinkelier W.C.N. van den Driesschen woonde in het piepkleine huisje naast Koenders en daar mocht ik destijds vijf sigaren voor mijn vader halen. De kosten bedroegen een dubbeltje en de vijf rokertjes werden door van den Driesschen altijd heel zorgvuldig in een wit *tuutje* geschoven waarop in blauwe letters enerzijds de naam van de winkelier en anderzijds een rebus gedrukt was. De oplossing kwam in de regel neer op: *Geen huis zonder kruis, Geen roos zonder doorn* of iets van dien aard.

Later kochten we als opgeschoten jongens in dat winkeltje onze eerste sigaretten. De prijs van een volle doos ging ruim boven onze begroting maar bij van den Driesschen kon je vier of vijf losse sigaretten kopen en ik meen me te

herinneren dat het merk M.C.C. en ook wel Peterhof was, een sigaret met een lang hol mondstuk waarin je een *studentenkneep* kon leggen.

Het sigarenwinkeltje werd als het ware weggedrukt door het grote pand van de familie Manasse er naast. Dit was een van de drie joodse families die in mijn jeugd in ons dorp woonden en waar ik nog op terug hoop te komen.

Het pand van Manasse had hier aan de straat een huiskamer en dan de etalage van de boekhandel. Een portiek sloot hierbij aan waarin links de deur naar de boekhandel en rechts die naar de drogisterij was. Tussen die twee deuren hing op een smal gedeelte een glazen kast die vele prentbriefkaarten met de mooiste plekjes uit ons dorp en de omgeving bevatte. De etalage van de drogisterij, borstelwerk e.d. was rechts van het portiek dat naar de stoep breder uitliep.

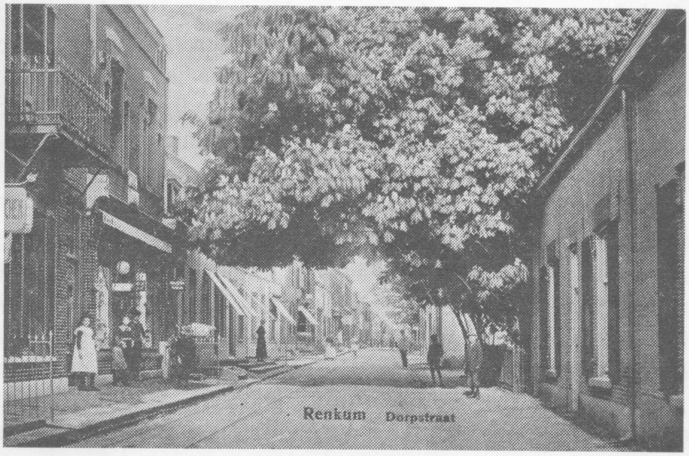
Met de beide winkelramen en het hoog opgetrokken geheel, dat nog met een torentje op de rechterhoek bekroond werd, was het huis van Manasse een der mooiste aan de Dorpsstraat. Daar ter plaatse verfraaide de weelderige kastanjeboom die aan de overzijde op het erf van kolenboer van Riessen stond nog het dorpsbeeld want hij reikte met zijn takken bijna tot aan de drogisterij.

Een veel lager heel oud winkelpand sloot hierbij aan. Het behoorde aan de gezusters Klein Molenkamp en broer Kees die daarin een handeltje dreven in wat mogelijk het beste als lingerie kan worden aangeduid maar dan wel in de meest uitgebreide zin van het woord.

Die winkel van de dames Molenkamp genoot bekendheid in de wijde omgeving omdat er van alles en nog wat te koop was. Elke vrouw of maagd die ergens om verlegen raakte als ze met naald en draad bezig was kreeg het advies: „Ga maar eens bij Molenkamp kijken". Bij Sien en Kees slaagde zij altijd.

Het leek een soort winkel van Sinkel want men kon er geholpen worden aan siemezetjes, knoopjes, kantjes, kraagjes, garen en band, strikjes, lintjes, tresjes, befjes, dasjes, naalden en spelden, fluweel en vlaggedoek. Men vond er het goedkoopste katoen, de betere japonstof, het bij de tijd passende dameshoedje en nog tweehonderd andere artikelen.

Nog een fraaie kiek van de hoofdstraat in ons oude dorp met de grote kastanjeboom reikend van het pand van kolenboer van Riessen tot de boekhandel-drogisterij van Manasse.

Het hele interieur van deze merkwaardige dorpswinkel was een mengelmoes van volgepakte kasten en schappen, vakken, standaards en rekken en niemand begreep hoe Sien en Kees Klein Molenkamp er uit wijs konden worden. Maar die hadden daar niet de minste moeite mee en ze hoeften nooit te zoeken. Als jongen kwam ik er van tijd tot tijd voor een speciaal tresje, voor wat stoffeerkatoen of een paar houten knoopjes en vaak heb ik me verbaasd over het gemak waarmede het gevraagde uit deze schijnbare warwinkel werd opgediept.

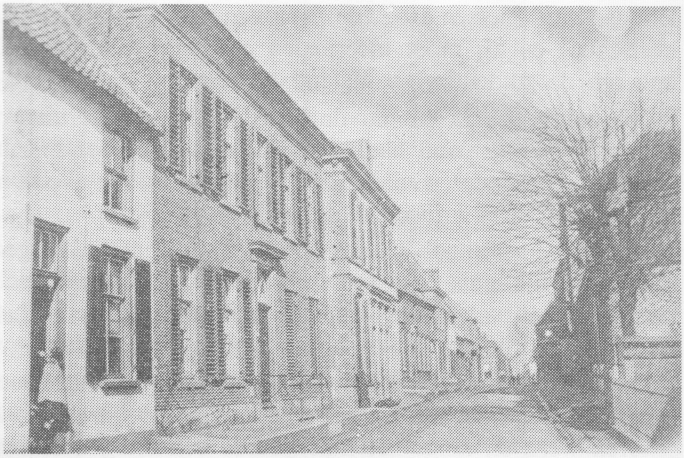
De familie Klein Molenkamp had nog een zoon die in Spanje werkte en daar ook altijd gebleven is. De oude heer heb ik niet gekend maar zijn vrouw herinner ik me als een zeer bejaard dametje dat een zwart kanten mutsje droeg en toen dus met haar dochters Grietje die de huishouding deed, Sien en zoon Kees in die oude zaak woonde.

Naast de drukke winkel van Klein Molenkamp was een woonhuis en dan volgde het winkelpand van Bernardus Wessels die handelde in wat men destijds galanterieën noemde maar wiens vak koperslager- loodgieter was. Zoals ik reeds vermeldde rommelde men in ons oude dorp met de namen maar wat aan en als in 1910 een vreemdeling in Renkum naar Bernardus Wessels had gevraagd had hij wel even kunnen zoeken maar *Nas* Wessels kende iedereen. De naam Bernardus werd vervormd tot Nas of Naat en soms zelfs tot *Naatje*. En van Gerardus maakte men *Gradus* of *Gros* en van Stefanus *Stef* of *Stif*.

Langs het huis van Wessels en de daarachter gelegen loodgieterswerkplaats liep een smal paadje omhoog naar de Achterdorpsstraat. Die enge doorgang was vermoedelijk zo oud als het dorp zelf want in mijn jeugd spraken oudere dorpelingen van *Potman's steegje*, zo genoemd naar de vroegere bewoner van het huis. In de loop der jaren was die benaming veranderd in het *Steegje van Wessels* en zo heet het nog.

Het doorloopje zorgde er voor dat de bewoners van de Achterdorpsstraat niet een heel eind behoefden om te lopen om de Dorpsstraat te bereiken. Ons oude dorp was nog zo'n steegje rijk dat ik later nader zal aanduiden maar vermeldenswaard lijkt me vooral dat dergelijke steegjes op den duur een bestaansrecht schijnen te verkrijgen waaraan niet te tornen valt. Ik heb er geen wetboek op na geslagen en geen advocaat geraadpleegd maar in mijn jeugd kon de eigenaar van de grond waarover het steegje liep dat wel afsluiten maar als de gebruikers van het steegje binnen twee dagen de versperring sloopten, bleef de doorloop gehandhaafd. Dat de wettige regeling zo luidde is mij dus niet bekend maar heel zeker weet ik dat het *Steegje van Wessels* enkele malen, door wie dan ook, met prikkeldraad e.d. afgesloten werd en steeds weer, door wie dan ook, open werd gemaakt. Zodoende doet dit zandpaadje nog altijd dienst en waar ik de Molenweg als de „kromste" weg van ons dorp signaleerde kan het *Steegje van Wessels* stellig als de smalste verkeersader van Renkum worden aangemerkt.

Op de andere hoek van dat dorpssteegje woonde Hendricus Alexander van Ingen, de kunstschilder, die met de andere kunstbroeders die toen in ons dorp woonden, nog ter sprake zal komen. Naast de schilder was de bakkerswinkel van Kosters en de bakker had als buren, in een soort eenvou-

De oudste foto van de Kostschool in de Dorpsstraat, vervaardigd in 1898

dig herenhuis, een tweede familie Hulshuizen. En dan volgde een der oudste panden aan de Dorpsstraat dat bewoond werd door de familie van der Helm. Zeer bejaarde dorpelingen wisten te vertellen dat deze oude behuizing eens dienst heeft gedaan als logement maar in mijn jeugd was het gedeelte aan de straat enigszins vernieuwd en ingericht als kruidenierswinkel. Maar aan de achterkant viel duidelijk waar te nemen dat hier van een zeer oude boerderij sprake was, zonder twijfel reeds voor het jaar 1800 gebouwd. Het achterhuis bevatte een deel met een vloer van leem waarop men vroeger het graan dorste, verder was er een paardestal en het een met het ander bewees dat de eerste bewoners stellig in de agrarische sector hun brood hebben verdiend. De oude baas van der Helm was oorspronkelijk metselaar geweest maar hij stapte uit dat vak over op de handel in koloniale en grutterswaren, zoals dat destijds heette en waar ook nog comestibles bij kwamen.

Moeder van der Helm dreef met haar dochters de winkel aan de Dorpsstraat en de baas trok er met paard en wagen op uit om de verre klanten aan huis te bedienen.

Naast huize van der Helm rees een hoog, gaaf pand op, waarin tot omstreeks 1905 een kostschool gevestigd was geweest. Deze school voor meisjes heb ik dus niet als zodanig in gebruik gezien maar oude Renkumers wisten er wel het een en ander van te vertellen. De dames Ploem en Meinersma hebben daar de scepter gezwaaid over de dochters van welgestelde landgenoten en het was er niet altijd even rustig.

Wageningen bezat in die dagen nog geen Hogeschool maar er was wel een landbouwschool en de studenten daarvan brachten tijdens hun jaarlijkse rijjool graag een bezoek aan Renkum om de lieftallige meisjes van de kostschool te begroeten. De ondernemende jongelui probeerden dan via de voor- of achterzijde het gebouw binnen te dringen maar de directrice en de dienstmaagden stelden zich heftig te weer tegen die snode plannen.

Adriana Willemsen, die later met Albertus Leeuwis, de knecht van ko-

lenboer van Riessen trouwde, was een van de kordate dienstertjes van de kostschool en zij moet meermalen een van haar pantoffels gebruikt hebben om de studenten op afstand te houden.

Die robbertjes in en om de kostschool zijn dus uitgevochten voor mijn tijd en het grote pand had in mijn jeugd al een andere bestemming gekregen. Er waren twee winkelhuizen van gemaakt en alleen het gedeelte boven die winkels bleef vrijwel in de oude staat.

Van die kostschool zij nog vermeld dat het linker gedeelte vanaf 1912 mijn ouderlijk huis is geweest. Grappig was dat wij veel jaren later soms bezoek kregen van elders wonende dames die nog eens het huis wilden zien dat zij als leerlingen van de kostschool zo goed hadden gekend.

De familie Corton had het rechtse gedeelte van de voormalige kostschool betrokken. Aan de straat was de „*Salon de Coiffure*", waarin geknipt en geschoren werd en langs het huis voerde een steeg naar het tamelijk ver terugliggende café.

Er moet een tijd zijn geweest waarin de Renkumse kostschool zeer in trek was want de bovenverdieping van het huis er naast heeft als dependance dienst gedaan en over de genoemde steeg had men een tunnel aangebracht die beide panden verbond.

Hurkmans had in die dagen in het benedenhuis, behalve zijn slijterij, al een zaak in koloniale waren e.d. en toen later de kostschool naar Heelsum verplaatst werd verdween de tunnel en werd het bovenhuis betrokken door de drie zusters Bekking, uit het westen afkomstig, die daar vele jaren hebben gewoond.

Naast Hurkmans had Scholten zijn slagerswinkel. Het echtpaar Scholten bleef kinderloos maar vermoedelijk als compensatie hield het er een heel stel honden op na van het soort dat men op oude Engelse jachtprenten afgebeeld ziet. Die hele meute kwam altijd op het hek aanstormen als wij ons daar aan de Achterdorpstraat vertoonden en de honden maakten een leven dat de hele buurt op stelten zette.

De winkel van Scholten bereikte men via een laag plaveisel van gele tegeltjes dat vreemd afstak bij de onregelmatige stoepen en trapjes die voor de schoenwinkel van Potman en de ijzerhandel van Geurtsen gemetseld waren. In dat brede pand was eerder de meubelmakerij van Baas Arnold gevestigd geweest en na diens dood vonden de beide genoemde bedrijfjes er onderdak.

Mijn vader, Willem Beekhuizen, stapte na de Openbare School van meester van Grol bezocht te hebben, de klompenmakerij van zijn oudere broers Kees en Hendrik binnen. Deze zijn hun oorspronkelijke stiel hun leven lang trouw gebleven maar mijn vader zocht wat anders en hij kwam als jongmaatje of krullejongen terecht in de werkplaats van Baas Arnold.

Ik heb die baas niet gekend maar hij moet een bekwaam schrijnwerker zijn geweest want bij hem heeft mijn vader het vervaardigen van meubels en wat daar verder bij komt kijken, tot in de perfectie geleerd. Daar valt

nog wel iets over te vertellen als ik mijn beschrijving van de Dorpsstraat voltooid heb.

Van Baas Arnold kan nog gezegd worden dat hij naast een goed vakman ook een wijs man was want toen mijn vader in 1901 zijn patroon verliet en zich als zelfstandig meubelmaker vestigde, kreeg hij van Arnold dit bescheid mee: Baas worden is geen kunst Willem, maar baas blijven!

Naast het winkeltje van Geurtsen woonde het echtpaar Dixon dat eigenlijk niet in ons oude dorp thuis hoorde. Waar die mensen vandaan kwamen weet ik niet maar zij zijn altijd vreemde eenden gebleven in de Renkumse bijt. Meneer Dixon was postbode en een zonderlinge kwant met een geweldige vroeggrijze haardos naast een smalle kale kruin, waarop zijn dienstpet heel potsierlijk uitkwam. Zijn gade had ook iets vreemds over zich en zij heeft al haar buurvrouwen op zekere dag de stuipen op het lijf gejaagd. Want een van die buurvrouwen zag tijdens een vluchtige visite aan huize Dixon dat de vrouw van de postbode de snijbonen voor het middagmaal in een nachtspiegel had staan. Over pot-sierlijk gesproken...!

Toen meneer Dixon gepensioneerd werd vertrok het echtpaar uit Renkum en slager Jan Peters liet het pand verbouwen tot winkelhuis. Hij heeft daar geruime tijd zijn slagerij voortgezet maar vestigde zich later in Heteren.

Het volgende huis was kennelijk ook een voormalige boerderij en zo oud dat het bedenkelijk naar de Dorpsstraat overhelde. Hoog in de voorgevel zat een luik waardoor in de vorige eeuw stellig hooi naar de zolder werd gestouwd. Dit boerenhuis, pal tegenover de Postschuur, werd bewoond door de familie Schut die daar al jaren woonde maar uit de buurt van Otterlo afkomstig was. De *ouwe Schut* kon in zijn typische taaltje, dat nog weer belangrijk afweek van ons Renkumse dialect heel boeiend vertellen. Hij had in ons oude dorp de Postkoets dikwijls zien aanleggen bij zijn overbuurman Toe Water en over die reizigers, hun aankomst en hun vertrek, wist hij een aardig boekje open te doen.

Ja, vroeger kenden de buren in onze Dorpsstraat elkaar van haver tot gort. Op mooie zomeravonden schoof men op de stoepen bij elkaar en de plaatselijke nieuwtjes werden grondig uitgewisseld. De *blagen* mochten wat langer opblijven en zo was het vaak een gezellig dorpsgedoe op die stoepen dat tot laat in de avond voortduurde en slechts nu en dan onderbroken werd door de op gezette tijden passerende *ouwe sjoeks*.

Men beweert vaak dat de zomers tegenwoordig niet minder warm zijn dan b.v. 60 jaar geleden en dat in het algemeen ook het karakter van onze winters niet gewijzigd is. De deskundigen op dit gebied wil ik niet tegenspreken maar ik weet wel heel zeker dat wij in mijn jeugd veel meer zomeravonden kenden die ons, wat de temperatuur betreft, in staat stelden om buiten te zitten dan dat in de doorsnee-zomers van heden het geval is. En dat wij als schooljongens zelden een winter zonder ijspret kenden zal zelfs een expert mij moeilijk uit het hoofd kunnen praten.

Hoe dit zij, onze oude buurman Schut zat altijd averechts op zijn praatstoel, d.w.z. schrijlings als op een paard, met zijn armen op de leuning voor zich

en bekwaam zijn stugge pijpje smorend. Hij noemde mij nooit bij mijn naam maar zei steevast *skef* waarmede hij vermoedelijk *chef* bedoelde.

Zijn jongste zoon Jan stotterde verschrikkelijk wat ons als bengels niet belette hem als een held te vereren want Jan Schut was een geboren geveltoerist die, hoe dan ook, elk dak in onze Dorpsstraat wist te beklimmen. Hij balanceerde dan ook nog van het ene pand naar het andere en de toeschouwers hielden dikwijls hun hart vast.

Jan Schut was verscheidene jaren knecht bij meneer van Kooten die, zoals reeds vermeld, het agentschap van de O.S.M. beheerde. Onze kampioen dorpsklauteraar haalde met een handwagen hier en daar te verzenden spullen op en bracht vrachtgoed dat per tram was aangevoerd naar het bestemde adres in ons dorp.

Moeder Schut was een klein, echt Veluws boerinnetje dat, behalve Jan, nog twee zoons en een dochter grootgebracht had. De oude Schut keuterboerde zowat en met de oudste zoon Dries onderhield hij een bodedienst op Wageningen en pikte links en rechts een vrachtje mee.

In de linkervoorkamer van Schut's huis hield Gradus van Brakel (Gerardus) zich bij de leest want hij was schoenmaker en ook deze nijvere dorpeling stond bij ons goed aangeschreven want als je hem stukjes glas bracht kreeg je een of twee centen en daar kon je in de snoepwinkel van vrouw Zweers in de Leeuwesteeg een pijp drop voor kopen of zoethout of *plekplaatjes*.

Bij Gradus mochten we altijd blijven kijken in zijn werkplaats en dat deden we graag want hij repareerde niet alleen schoenen maar maakte ook nieuwe en dus had ook hij zijn vak behoorlijk onder de knie.

Gradus was min of meer specialist in het maken van z.g.n. *fietspantoffels*, een lage zwarte schoen die met een riempje over de wreef door middel van een gespje vast werd gemaakt. Die fietspantoffels waren voor veel jongens hun eerste schoeisel na de gebruikelijke periode van de klomp en betekende een stapje voorwaarts in de richting van het *groot* worden dat ons veel te langzaam ging.

Wij woonden van 1908 tot 1912 naast de familie Schut en voor ik verder ga met mijn beschrijving van de toenmalige Dorpsstraat en de bewoners vluchtig vermeld, lijkt het me gewenst iets mede te delen omtrent de wijze waarop wij in onze hoofdstraat terecht waren gekomen.

Mijn vader trouwde in 1900 met Aaltje Willemsen uit Wageningen en het jonge paar betrok de helft van het dubbele huis op de hoek van de Kerkweg en de Groene Weg dat ik reeds aanduidde. Daar begon Willem Beekhuizen als *eigen baas* en, met weinig kapitaal achter de hand, moet dat een gewaagde onderneming zijn geweest.

De andere helft van het huis aan de Kerkweg werd bewoond door de familie Need. Buurman Need was een Oosterbeker die toen in Renkum werkte maar later jarenlang machinist is geweest bij het waterleidingbedrijf van Sanders in Oosterbeek.

Na de dood van buurman Need heeft zijn weduwe tot op zeer hoge leeftijd in een huisje gewoond dat op het erf van dat bedrijf stond en zelfs toen ze stokoud was kwam onze eerste buurvrouw ons in Renkum nog opzoeken.

Het gezin Need telde meerdere kinderen maar alleen de jongste dochter Arreke is mij bijgebleven want daar ging ik mee naar de bewaarschool en ook herinner ik me mijn speelgenootje Arreke zo goed omdat haar beide duimpjes heel vreemd gevormd waren.
In 1908 verplaatste mijn vader zijn bedrijfje naar de Dorpsstraat, daar kregen we dan de familie Schut als linkerburen en daar zou ik tot *skef* promoveren.
In het tweede huis van het gezin Beekhuizen, dat inmiddels twee zoons en twee dochters bezat, was het café van Willem van Roekel gevestigd geweest. De *gelagkamer* werd deels als winkel, deels als werkplaats ingericht zodat Renkum vanaf 1908 het eerste meubelmagazijn rijk was.
Wij hebben daar gewoond tot 1912 en uit die tijd zijn mij, door de jaren heen, twee voorvallen bijgebleven.

Het eerste geval dat op ons, hoewel we nog maar kinderen waren, diep inwerkte betrof een beestachtige moord die in de bossen van de Keyenberg op een meisje van onze leeftijd was gepleegd. De zo gezapige samenleving in ons oude dorp was plotseling in rep en roer door de vreselijke misdaad en de dorpelingen liepen her en der te hoop, hun deernis betuigend met de zo diep getroffen familie en bedreigingen uitend aan het adres van de nog onbekende dader. Als de dag van gisteren herinner ik mij dat moeder ons, voor wij naar school gingen, de verschrikkelijke geschiedenis vertelde en ons bezwoer toch nooit met vreemde mannen mee te gaan. Wij konden als kinderen uiteraard de finesses van het afschuwelijke drama niet begrijpen maar het greep ons hevig aan.
De misdaad bracht in de kortst mogelijke tijd het parket uit Arnhem naar Renkum en de gehele ontknoping heeft later uitvoerig de ronde gedaan door ons dorp en de gesprekken nog beheerst toen de dader reeds lang gevonden was. Er verschenen agenten met politiehonden en de gehele omgeving werd uitgekamd op zoek naar verdachte personen. De dorpsomroeper spoorde iedereen die ook maar de geringste aanwijzing meende te kunnen geven, aan zich bij het parket te melden dat als basis hotel Verwaaijen gekozen had.
Enkele landlopers en mensen die van tijd tot tijd ons dorp bezochten als marskramers waren al opgepakt en onder de arrestanten bevond zich ook een dorpeling. Een passerende vrachtrijder had toevallig gezien dat deze jongeman zijn handen waste in de beek, juist waar de bossen van de Keyenberg onder aan de Waterweg in een heuvelachtige punt uitlopen. Net als alle andere verdachten ontkende ook hij iets met de moord uitstaande te hebben maar zijn aanwezigheid in de bossen op de dag van het misdrijf kon hij niet loochenen.
De grootste ruimte van hotel Verwaayen was inmiddels ontruimd ten behoeve van het parket en daarin is de dader tenslotte door een der politiehonden ontmaskerd. De hoofddeksels van de vijf arrestanten werden door een agent ettelijke malen de zaal in geworpen en de speurhond die eerder het jurkje van het vermoorde meisje besnuffeld had, keerde steeds weer naar zijn baas terug met in zijn bek de pet van de jongeman die opgemerkt was toen hij in de beek zijn handen waste. Na dit voor hem zo belastende gedeelte van het on-

derzoek is tijdens het verdere verhoor van deze verdachte spoedig zijn bekentenis gevolgd.

Renkum is door dit droevige gebeuren lang in het nieuws geweest en de deernis met de familie van het meisje was even groot als de woede ten aanzien van de dader maar toch ging ook veler medeleven uit naar de bejaarde ouders van de moordenaar die tot levenslange gevangenisstraf veroordeeld werd.

Het drama kreeg in ons dorp een schrijnende nasleep want een obscure rijmelaar elders in het land had in een uitvoerig gedicht de misdaad beschreven en ongure colporteurs probeerden dat bedenkelijke product in Renkum aan de man te brengen. Onze dorpelingen bleken echter allerminst gediend van deze bedroevende handelsgeest en het zou de vuige scharrelaars zeker slecht zijn vergaan als zij niet snel met hun drukwerk verdwenen waren.

Een ander voorval dat me is bijgebleven uit de jaren waarin wij ons eerste huis aan de Dorpsstraat bewoonden, is van minder droevige aard en ik vertel het slechts om aan te tonen welke vreemde stunts een schooljongen kan uithalen.

Zoals ik reeds meedeelde zaten wij destijds op warme zomeravonden met onze buren tot laat in de avond op onze stoepen aan de Dorpsstraat. Wij kinderen verdwenen meestal pas na herhaalde aandrang van vader of moeder naar onze slaapstede waarin de jongste telgen dan al geruime tijd droomden.

Eens, het zal in 1911 zijn geweest, was mijn oudere zusje al naar bed gegaan toen ik nog op de stoep de gesprekken tussen onze buurtgenoten beluisterde. Een herhaalde ouderlijke sommatie dreef mij tenslotte toch ook naar binnen en, zoals ons geleerd was, nam ik mijn stoel mee die thuis hoorde in onze kleine voorkamer aan de straat.

In dat vertrekje stond verder een vierkante tafel waarover een pluche tafelkleed lag dat aan alle kanten ruimschoots afhing. Aangezien de kamer erg klein was werden de vier stoelen altijd strak tegen het tafelblad aangeschoven zodat onder dat blad de stoelzittingen elkaar dicht benaderden en, door welke dwaze ingeving dan ook, ging ik op die zwoele zomeravond in 1911, na mijn stoel op zijn plaats geschoven te hebben, niet naar boven. Neen, ik kroop tussen stoel- en tafelpoten door onder de tafel, nestelde mij behaaglijk op drie van de vier stoelzittingen en sliep daar snel in.........

Vermeld dient dat een en ander zich in het duister afspeelde want electrisch licht kenden wij toen nog niet.

Intussen ging op onze stoep, twee meter verder, het gesprek tussen de buren gezellig door totdat ook zij omstreeks half twaalf aanstalten maakten om zich ter ruste te begeven.

Mijn moeder wenste het eerst de rest van het gezelschap goedennacht en ging, haar gewoonte getrouw, direct even boven kijken of haar spruiten - het waren er toen vijf - allemaal netjes in droomland toefden. Zij kon er uiteraard niet meer dan vier vinden want de oudste zoon lag, zij het ook in het nette, onder de tafel in de voorkamer beneden en sliep als een roos.....

Tja, achteraf kan men lachen om een dergelijke situatie maar ik heb toen,

met het kiezen van zo'n vreemde slaapplaats, de hele buurt op stelten gezet. Mijn moeder sloeg, na vluchtig het huis geïnspecteerd te hebben alarm en weldra liepen buren en kennissen bij ons in en uit bij hun pogingen om klaarheid te brengen in deze duistere aangelegenheid.

Men heeft voor en achter de buurt afgezocht maar alle behulpzame dorpsgenoten keerden de een na de ander terug op de basis waar de spoorloze zo rustig sliep. De alarmtoestand had zich gaandeweg uitgebreid tot de Kerkweg en Kees Wildeboer, de huisschilder die daar tegenover de kerk woonde, zou bij toeval het raadsel ontsluieren.

Wildeboer behoorde tot onze kennissen; hij schijnt, hoe dan ook, heel snel van mijn vermissing op de hoogte te zijn geweest en had zich direct naar ons huis gespoed. Daar waren onderwijl alle gaslampen ontstoken en in de keuken, in de winkel en werkplaats en op het plaatsje achter groepten buurtgenoten samen die zich afvroegen hoe *zo'n snotneus* die om half elf naar bed was gestuurd en inderdaad naar binnen ging, een dik uur later volkomen spoorloos kon zijn.

Ook in onze kleine voorkamer brandde nu licht en ook daar, rond de tafel met het ver overhangende kleed, besprak een groepje dorpelingen het mysterie.

En toen wilde Kees Wildeboer er wel eens even bij gaan zitten en probeerde hij een stoel onder de tafel uit te schuiven.........

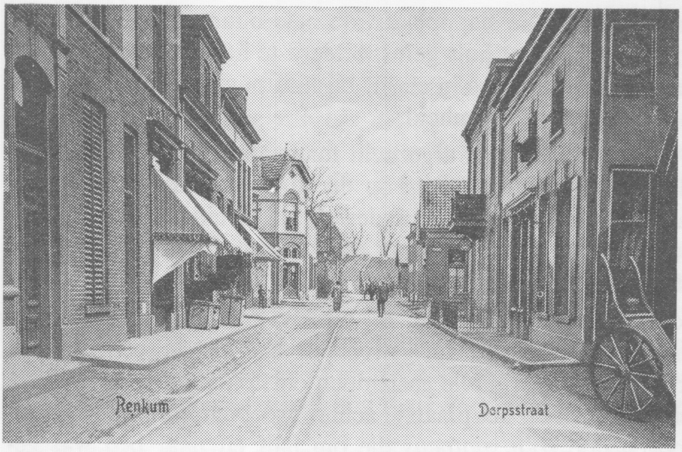
Ik weet echt niet meer wat er verder gebeurd is maar ik zal wel spoedig in mijn gebruikelijke ledikantje gelegen hebben want hoeveel bedsteden de huizen in Renkum toen ook nog bevatten, in onze eerste woning aan de Dorpsstraat ontbraken die sombere slaapplaatsen.

Wat verder de gang van zaken na mijn vermissing betreft, vermoed ik dat de manlijke speurders samen een borreltje op de goede afloop hebben gedronken. Want daar waren in het algemeen onze dorpelingen niet afkerig van, ook buurman Schut niet en buurman Sternfeld evenmin.

De *ouwe Ster* was onze buurman ter rechterzijde en de familie Sternfeld het tweede joodse gezin van de drie die ik in ons dorp gekend heb.Hun pand had twee kamers aan de Dorpsstraat, de voordeur en de slagerswinkel die aansloot bij de behuizing van Bergerfurt de manufacturier. Dat was een zaak met enkele smalle etalages, verder een winkel en een kamer op de hoek van de doodlopende steeg die daar vanaf de Dorpsstraat naar een paar geheel ingebouwde woonhuisjes voerde. Ook de loodgieterswerkplaats van Lasterie bevond zich in die steeg.

Meneer Bergerfurt was een driftig, bedrijvig baasje, weliswaar toegerust met een danig buikje maar niettemin rap in zijn bewegingen. Hij kon ondanks zijn corpulentie onze Dorpsstraat heel snel oversteken en dat deed hij dan ook herhaaldelijk.

Bijna tegenover onze manufacturier lag namelijk hotel Verwaayen en daar kwamen diverse Renkumers dagelijks hun *halfelfke* drinken bij kastelein van Kooten, maar meneer Bergerfurt begon daar om half tien al mee. Hij hield zich later op de dag evenmin aan een bepaald tijdschema wat zijn oversteek-

Kruispunt Dorpsstraat-Veerweg-Kerkweg. Rechts met balcon, hotel Verwaayen. Links een onzer dorpspompen en op de achtergrond een tweede. De kistkoffers van een vertegenwoordiger staan op de stoep van manufacturier Bergerfurt en geheel rechts prijkt het wagentje waarmede Samuel Cohen zijn zuivelprodukten vervoerde.

jes betreft en dat hij veel vloeibare versnaperingen consumeerde was goed aan zijn paarsige teint te zien.

Bergerfurt voorheen H.F. Reyners, stond te lezen op de folders die destijds in ons dorp verspreid werden en daarin werd tevens vermeld dat meneer Bergerfurt o.a. voerde: *een groot assortement van kleine benoodigdheden voor logés en parapluies en corsetten en damesblouses.*

Meneer Bergerfurt had een winkelbediende die bij hem inwoonde en deze jongeman, Chris Oudhuys, maakte aardige tekeningen van onze toenmalige Dorpsstraat.

De doodlopende steeg lag tegen het volgende grote pand aan dat eigenlijk een hoekhuis was want het reikte tot aan de Kerkweg daar aan het eind snerend de *Trechtersteeg* genoemd.

Anthonie Kroon die hier woonde, was in zekere zin ook manufacturier maar zijn zaak bevatte toch heel andere artikelen dan die van Bergerfurt. Het verschil valt moeilijk te omschrijven maar ik verklaar het naar ik meen redelijk door te zeggen dat in de winkel van Kroon de damesspullen iets meer de boventoon voerden terwijl men bij Bergerfurt ook terecht kon voor een *mesjesterse boks* of een *boezeroen met balletjes.*

Het brede winkelhuis van meneer Kroon had meerdere etalages aan de Dorpsstraat, een smal tuintje op de hoek van de Kerkweg en daar stond ook onze derde dorpspomp met de gaslantaren.

Deze kruising Dorpsstraat-Kerkweg-Veerweg was in mijn jeugd als het ware het hart van ons oude dorp. Op dit centrale punt lag hotel Verwaayen met de hoofdhalte van de tram en het agentschap voor het goederenvervoer. Hier bereikte de bevolking van de hoger gelegen buurtschappen via de Kerkweg de Dorpsstraat en hier bracht de Veerweg ook de mensen uit de Betuwe en de

schippers in ons dorpscentrum. Dit *brandpunt* van het oude Renkum verdient wat extra aandacht omdat het in mijn jeugd een pittoresk aanzien had waarvan helaas niets is overgebleven.

De wandelaar die uit de Veerweg de Dorpsstraat bereikte, zag daar aan de overzijde de geleidelijk stijgende Kerkweg die aan de linkerkant veel bomen tussen de huizen telde en rechts vanaf de kerk nog geheel uit tuinen bestond.

Op de hoek stond dus links de dorpspomp en geheel rechts het *Brandspuithuisje* dat door een smal gangetje van het volgende hoekpand gescheiden was. In dat huis woonde toen meester van Dam van de Christelijke School wiens vrouw daar aan de Dorpsstraat een kruidenierswinkel dreef.

Het *Brandspuithuisje* stond een zestal meters terug van de Dorpsstraat met de grote deuren aan die straatkant. Het huisje zal vier meter breed zijn geweest en de lengte van de zijgevel langs de Kerkweg ongeveer zes meter. Een schuine kap met pannen dekte het gebouwtje af en aan de zijgevels waren afdakken gemaakt waaronder op jukken allerlei ladders hingen. Onze brandweer had daar in het dorpscentrum niet alleen de brandspuit en de slangenwagentjes voor het grijpen maar ook al het andere materieel was er altijd voor het gebruik gereed.

Een blik in de omgekeerde richting, uit de *Trechtersteeg* naar het daar tegenover gelegen gedeelte van de Dorpsstraat was ook niet zonder bekoring. Op de linkerhoek van de sterk dalende Veerweg stond een *bierhuis* waarin toen Potman woonde en dat later door stalhouder Jan van Ee betrokken werd.

Tussen de lage taveerne van Potman en het hoge hotel Verwaayen door keek men hier de Veerweg af die, over de op honderd meter stromende beek, nog volop wilgen en meidoornstruiken rijk was.

Terug evenwel naar de noordzijde van de Dorpsstraat waar bij het woon- en winkelhuis van meester van Dam een tweetal pandjes aansloot. Een er van werd bewoond door stoffeerder van Beukering, uit Wageningen afkomstig, die later zijn bedrijf verplaatste naar hotel Remmerde dat aldus een ander bestemming kreeg.

Naast van Beukering's huis lag een open tuin waarin o.a. struiken met witte *knapballetjes* stonden die wij als jongens dikwijls plukten.

Op de verwilderde tuin volgde de woning van onze enige agent van politie, den Otter geheten die in mijn jeugd al tamelijk oud was en er met zijn witte bakkebaarden zeer eerbiedwaardig uitzag. Onze Hermandad had als buurman de zachtmoedige rentenier Itterson wiens huisje later betrokken werd door juffrouw Jantje Kars die heel veel jaren onze dorpsmeisjes naai- en kniplessen heeft gegeven.

Zadelmaker Schaafsma oefende zijn beroep uit in het volgende huis en daarin was tevens het kruidenierswinkeltje van zijn vrouw ondergebracht. Schaafsma was evenals zijn gade, uit Friesland afkomstig, hij leerde in Nijmegen zijn vak en vestigde zich nadien in ons dorp dat hij altijd trouw is gebleven hoewel zijn vrouw geruime tijd nodig heeft gehad om aan de *Renkumse minsen* te wennen.

De Friezen mogen dan in het algemeen wat stijf en ontoegankelijk zijn, bij Schaafsma was daar niets van te bespeuren. Hij maakte graag een babbeltje en kon een goede grap uitstekend waarderen.

Schaafsma was in de regel niet om werk verlegen want paarden waren er toen in ons dorp bij de vleet en aan tuigen, tomen, halsters, riemen en zwepen viel steeds wat te repareren. En in de periode dat de ijsvloer ons droeg verving Schaafsma dikwijls vlot kapotte neus- of hakleertjes van onze schaatsen en hij vroeg nooit het onderste uit de kan.

Het zo welluidende dialect van ons dorp heeft onze zadelmaker nooit geleerd en je kon, toen hij 40 jaar in Renkum woonde, nog horen dat hij er niet geboren was maar verder was hij volledig ingeburgerd. Schaafsma had nog dit aparte trekje dat hij van een *arrestantje* sprak als hij een *restantje* bedoelde maar dat is misschien wel fries.

Langs Schaafsma's bedrijfje liep een vrij brede doorgang naar de moestuin en de achterkant van hotel Remmerde. Dit besloeg een breed front aan de Dorpsstraat en het had aan die voorzijde een hooggelegen terras vanwaar men op de plassen in de uiterwaarden en de Rijn blikte. Het terras was omgeven door een lage gemetselde borstwering van gekleurde stenen met grijze pilasters en men bereikte de met gele tegeltjes belegde terrasvloer via een brede hardstenen trap. Het zag er alles perfect uit en het leek daar een ideale plaats voor een dergelijk hotel in een zo groen en rustig dorp dat met de Oosterstoomtram toch gemakkelijk te bereiken was. Maar ik heb de zitjes op het terras slechts zelden bezet gezien en ongetwijfeld heeft de bouw van het grote fabriekscomplex vlak bij onze Dorpsstraat een funeste invloed gehad op de toevloed van zomergasten in ons dorp vanaf omstreeks 1912.

Andermans boeken zijn duister te lezen, zegt een oud, wijs woord, maar dat hotel Remmerde in 1916 de deuren sloot zal mede veroorzaakt zijn door de toegenomen industrialisatie in ons dorp.

Persoonlijk bewaar ik aan hotel Remmerde een onprettige jeugdherinnering. De freules Beels van de Keyenberg organiseerden in het zaaltje van het

Hotel Remmerde en het winkelpand van de familie Teunissen dat in 1908 nog een russisch torentje en een klok rijk was. De Renkumse jeugd poseert flatteus en ongedwongen.

hotel het kerstfeest voor de kinderen van de zondagschool en daar maakte ik toen deel van uit. Wij werden daar onthaald op chocolademelk en krentebollen, zongen zeer gevoelvol vele kerstliedjes en bij het naar huis gaan kreeg elke kleuter nog een cadeautje in de vorm van een halmaspel, een zakje knikkers, een blokkedoos of kleurige bal en een sinaasappel.

Het boze toeval wilde dat ik de laatste was bij de uitdeling van die aantrekkelijke spullen en dat er toen nog maar alleen sinaasappels en geen cadeautjes meer waren...

Een van de freules rende naar de bazar van Noppen, even verder aan de overzijde van de Dorpsstraat, maar daar bleek niemand thuis en ik moest pruilend, zonder halmaspel, knikkers of blokkedoos naar huis. Ik kreeg wel twee sinaasappels maar niettemin daalden de freules Beels aanzienlijk in mijn achting.

Naast hotel Remmerde had de familie Teunissen een pand met twee etalages. Teunissen en zijn twee zoons waren loodgieters en fitters die tevens galanterieën verkochten. Hun huis droeg een soort russisch torentje boven de winkelentree en er was een klok in aangebracht. Het torentje was met leien afgedekt en ik vermoed dat die loodgieters ook het leidekkersvak beheersten dat in mijn jeugd nog wel reden van bestaan had.

Ons tweede dorpssteegje glipte tussen het huis van Teunissen en dat van bakker Buddingh' door naar de Achterdorpstraat. Dit *steegje van Buddingh'* dat tussen die beide huizen niet meer dan driekwart meter breed zal zijn geweest, heeft lang dezelfde functie vervuld als het *steegje van Wessels* dat ik al besprak. Ook tegenover de achtererven van Teunissen en Buddingh' stonden nl. meerdere eenvoudige woningen aan de Achterdorpstraat en het steegje bracht de bewoners daarvan heel snel in de Dorpsstraat waar de winkels waren.

Het *steegje van Buddingh'* verdween geruisloos en dat het als min of meer openbare doorloop dienst deed is heel lang geleden. Aanvankelijk werd het afgesloten met een houten deur die van tijd tot tijd gegrendeld was en toen de dorpelingen die versperring niet sloopten was het lot van het steegje bezegeld.

In ons dorp woonden destijds diverse families Buddingh' en de leden er van beoefenden nogal uiteenlopende beroepen. Maar verscheidene van hen hebben als bakkers voor het dagelijks brood van onze dorpelingen gezorgd en de bakkende Buddingh's beheersten tevens de fijnere kneepjes van hun vak en koekjes waren hun specialiteit.

Zoals Arnhem bekend was om de koekjes die *Arnhemse meisjes* heetten, zo bakten de Buddingh's de *Renkumse ringen,* die bij de fijnproevers zeer in trek waren. Een advertentie in de Renkumse Courant van die dagen vermeldt dat bakker Willem Buddingh' zijn *Renkumse ringen* aanbiedt voor verzending *door het geheele Rijk in blikken van 6 H.G. inhoud tegen toezending van een postwissel a f 1.00.*

Die genoemde blikken waren overigens fraaie trommeltjes waarop in een

soort delfts blauw enkele mooie dorpsgezichten voorkwamen en op die manier hebben de *Renkumse ringen* vele jaren zelfs propaganda gemaakt voor ons dorp als vacantieoord. Het vele natuurschoon dat onze omgeving toen nog rijk was maakte zo'n propaganda zeker verantwoord maar met veel van ons dorpsschoon zijn ook de *Renkumse ringen* van de bakkers Buddingh' nu herinneringen geworden.

Naast de bakkerswinkel volgde het huis van van Zwaay die schoenmaker was en tevens koster in de R.K. kerk. Iets verder terugliggend sloot de groentewinkel van Jacobs daar bij aan en de woning van Jansen de radmaker. Voor deze pandjes stonden enkele lindebomen, de vierde dorpspomp prijkte aan de overkant bij het oude boerderijtje van Pluim en het een met het ander zorgde hier weer voor een rustiek plekje in onze Dorpsstraat.

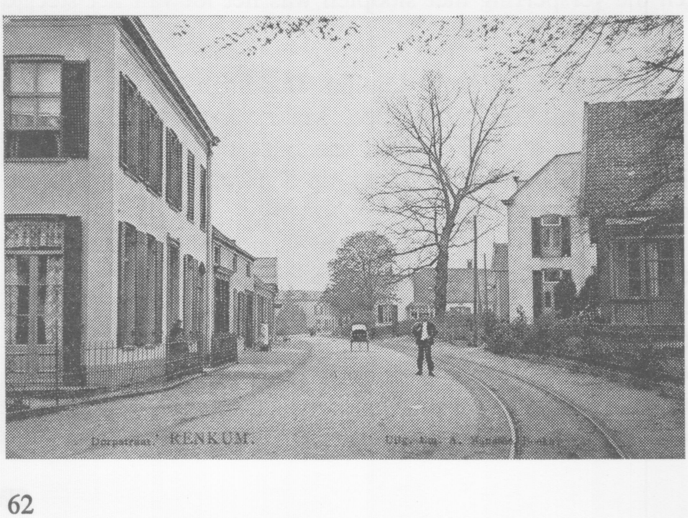
Groenteboer Jacobs heeft, toen de oude Emmen als zodanig emeritaat werd verleend, de functie van dorpsomroeper een tijdje vervuld.

Een heel droeve jeugdherinnering heb ik altijd behouden aan een zomerse zondagmiddag toen een van de zoons van Jacobs en een zoon van hun achterbuurman Jansen bij het zwemmen in de Rijn verdronken. Zo in de loop der jaren hebben de verraderlijke stroom en het wegglijdende rivierzand ook in ons dorp heel wat slachtoffers geëist. Al hun namen zou ik niet meer kunnen noemen maar dit verdrinken van twee vrindjes die ongeveer van mijn leeftijd waren, is onuitwisbaar in mijn geheugen gegrift.

Het huisje van Jansen de radmaker grensde aan het open stuk tuin waarop in 1910 het postkantoor werd gebouwd.

De noordzijde van ons Dorpsstraatcentrum, waar de tram vlak langs de stoepen reed, is nu beschreven van de Nieuwe Weg tot aan het postkantoor en ook omtrent sommige bewoners is beknopt iets medegedeeld. De zuidzijde komt nu dus aan bod en overstekend begin ik waar de bebouwing eindigde.

Op de hoek van de *Melkdam,* de zandweg die naar de steenoven aan de

De bakkersknecht onderbreekt voor de fotograaf even zijn ronde in de Dorpsstraat. De forse iep staat voor het huis Frisia van de dames Nanning en het nieuwe postkantoor moest nog gebouwd worden.

rivieroever leidde, stond in 1910 al het laatste huis aan de zuidzijde van onze Dorpsstraat en er is nooit verder gebouwd.

Vanaf die *Melkdam,* om de draai bij de boerderij *de Maat* tot voorbij de Fluitersmaatse Weg, hebben de uiterwaarden altijd tot de straatweg gereikt en tot op heden eindigen de weilanden nog waar de helling in de richting Heelsum begint. In mijn jeugd werd het eerste huis daar bewoond door meneer van Riemsdijk die zo ongeveer architect was. Zijn villaatje, met op de verdieping een ruim open balcon aan de zuidzijde, droeg de zeer toepasselijke naam *De Wijde Blick,* want vandaar keek men onbelemmerd de groene dreven in die tot de *Melkdam* doorliepen.

Het lage grasland tegenover *de Wissel* en verder om de draai bij *de Maat,* met een paar forse iepen in de weide tegenover huize *Eewilca,* een reeks grillige wilgen langs de beek en meer naar links de plassen met de Noordberg op de achtergrond, het leverde met elkaar een uniek stukje landschapschoon op. Te betreuren valt evenwel dat veel mensen daar pas oog voor krijgen tegen de tijd dat het door de *vooruitgang* zal worden opgeslokt.

Ach, hoeveel prachtige bomen heb ik sedert 1910 niet in ons dorp en de omgeving zien verdwijnen? Tegenover *de Maat* ving, naast de tramrail, een rij hoge beuken aan die zich tot in Heelsum voortzette en aan de overzijde begon een rij kastanjes al tegenover huize *Eewilca* om ter hoogte van de Fluitersmaatse Weg ook in beukebomen over te gaan.

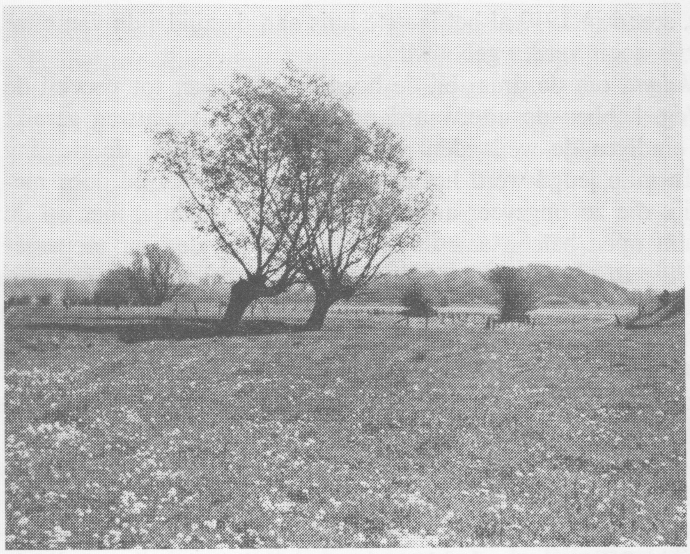
Achter die bomenrij ter rechterzijde van de straatweg, lag een smal voetpad, van het lager gelegen weiland gescheiden door een welige haag van meidoorn- elzen- en ander struikgewas. Die groene afscheiding werd hier en daar nog onderbroken door een paar zeer oude eiken die in de zomer met hun omvangrijke bladertooi het vee wat schaduw bezorgden.

Van de *Melkdam* tot het villaatje *de Wijde Blick* eindigden de uiterwaarden dus tegen de veel hoger gelegen straatweg en dat betekende dat het sterk gerezen rivierwater soms tegen de glooiing aan kabbelde, doorgaans in winter of voorjaar.

Hendrikus van Roest vertelt dat in 1876 het water zo hoog was dat de turfschepen losten aan de Dorpsstraat tegenover de school. Die schuiten zeilden dus, geladen en wel, over de rivierdijk en die moet dan toch sedert 1876 wel aanzienlijk verhoogd zijn want ik heb die dijk wel vele malen onder water gezien maar nooit zo diep dat er zelfs een leeg schip overheen had kunnen varen.

De uiterwaarden, gelegen tussen de Veerweg en de Noordberg vormen samen de *Jufferswaard* of *Jufferenwaard.* Wat deze benaming betreft valt op te merken dat ik die in mijn jeugd nooit gehoord heb. Die naam is vermoedelijk slechts in de gemeentelijke archieven te vinden geweest want zelfs Renkumers van zeer hoge ouderdom wisten, toen de *Jufferswaard* enige jaren geleden in het nieuws kwam, niet over welk gebied in ons dorp het ging.

Overigens deed zich eenzelfde geval voor met de *Ketsheuvel,* het hoge bosterrein tussen de voormalige Fluitersmaatse Weg en de Lindelaan. Ook die naam *Ketsheuvel* is waarschijnlijk opgediept uit vergeelde folianten want voor

Onze fraaie Jufferswaard. Veel te mooi voor industrie-terrein.

men daar enkele jaren geleden aan het bouwen ging wist geen Renkumer dat we een *Ketsheuvel* rijk waren.

De oorsprong van die naam ken ik niet maar de naam *Jufferenwaard* zal verband houden met het klooster waaraan Renkum eeuwen geleden bekendheid ontleende en waarvan de helaas bijna geheel verdwenen *Kloosterweidjes* nog een vage herinnering opleveren. De geschiedschrijver Goosen vermeldt dat het dorp Redichem omstreeks het jaar 700 aan de abdissen van Elten geschonken werd en dat de curtis Redichem al in 970 geregistreerd is.

Men kan zich bijna niet voorstellen dat eens, van de Bokkedijk tot aan de Noordberg, langs de Rijn uitsluitend uiterwaarden lagen met ergens aan de westelijke kant het klooster in het lage weiland en verder een weggetje naar het z.g.n. *voetveer*.

De kloosterzusters werden in dat verre verleden wel *jufferen* genoemd en het is aannemelijk dat al de uiterwaarden die tot de bezittingen van het Renkumse klooster behoorden de *Jufferenwaard* heetten.

In 1910 was dat gebied der uiterwaarden, oostelijk van de Veerweg, eigendom van de steenfabrikant van der Loo en Ariëns was de baas op de oven die men vanuit de Dorpsstraat via de *Melkdam* bereikte. Men sprak in ons dorp ook nog wel van de oven van de Wolff maar dat zal de vorige eigenaar zijn geweest. Die naam verdween later geheel en ik heb het bedrijf daar aan de Rijn nooit anders gekend dan als de oven van Ariëns.

De steenoven lag ongeveer 50 meter van de rivieroever en bijna tegen de westkant van het gevaarte waarin de stenen werden gebakken stond het huisje van stalknecht Buddingh'. Ovenbaas Ariëns bewoonde het grote boerenhuis daar tegenover waarvoor een paar forse linden oprezen.

Achter die grote behuizing was verder op het erf een hooiberg met daaronder een wagenschuur en stallen, nog een paar stenen bergplaatsen en aan de

kant van de Rijn een moestuin met tevens vruchtbomen, bessenstruiken e.d.

De uiterwaarden lagen ter weerszijden van de steenoven maar de klei was er voor het overgrote deel al uitgegraven en net als in vrijwel alle weilanden langs de rivier waren ook hier *grondputten* ontstaan. Mooie, visrijke plassen, met wilgen en andere begroeiingen en altijd schilderachtig.

Het stulpje van Buddingh' en de wat plompe woning van baas Ariëns waren destijds de meest oostelijk gelegen huizen van ons dorp ten zuiden van de Dorpsstraat, maar voordat ik nu verder de panden aan de zuidzijde van die straat beschrijf dient eerst iets naders over de loop van de Renkumse beek te worden gezegd, de beek, zolang zij niet met de industrie in aanraking kwam, helder als kristal, in alle jaargetijden boeiend en vooral ook met besneeuwde oevers dikwijls fascinerend mooi.

Na de kronkeling in de tuin van huize Redichem baande de beek zich een weg lang de *Kloosterweidjes*, onder de zandweg naar de steenfabriek *de Kleikamp* door en stroomde, vrijwel evenwijdig aan de Dorpsstraat, verder tot bij de plassen in de *Jufferswaard*.

Er waren duikers in de Veerweg en de *Melkdam* aangebracht zodat de aanvoer van het beekwater enigszins regelbaar bleef.

Vrijwel alle huizen aan de zuidzijde van de Dorpsstraat hadden moestuinen die tot de beek door liepen en op meerdere plaatsen lag daar een plank over, zodat men zonder moeite de uiterwaarden binnenstapte en tussen de plassen verder wandelend de rivier kon bereiken.

Na het sluisje aan de Veerweg had de beek wel een aftakking naar de Rijn, die juist boven de veerkop daarin uitmondde, maar een gedeelte van het beekwater liep in de *Strang* uit, een soort meertje ongeveer halverwege de Veerweg en de *Melkdam*, achter het boerderijtje van de oude Pluim.

Volgens Ir. Roorda wordt door onderzoekers algemeen aangenomen dat de Rijn in vroeger eeuwen veel dichter langs ons dorp heeft gestroomd en dat de *Strang* een restant zou zijn geweest van die oorspronkelijke rivierbedding.

Hoe dit zij, wij vonden als jongens die *Strang* een wat geheimzinnige plas waar we niet van terug hadden. Er zweefden verhalen door ons oude dorp verluidend dat er eens iemand verdronken was in dat immer roerloze water en dat alle pogingen om de drenkeling te vinden vruchteloos bleven.

Het meertje leek welhaast onpeilbaar diep te zijn en soms ontstonden er kringen in waarvan niemand de oorzaak kon verklaren. Er waren over onze strang nog meer vreemde verhalen in omloop en in hoeverre die op pure fantasie van bijgelovige dorpelingen berustten kan ik niet beoordelen. Zeker is echter dat mijn kornuiten en ik, die elke plas afsnuffelden, de beek van haver tot gort kenden en ook in de vlakbij gelegen *Wilgenpas* volkomen op ons gemak waren, de *Strang* altijd links lieten liggen.

Ja, ook die mooie *Wilgenpas* zijn we al zo lang kwijt! Knotwilgen bezat ons dorp vroeger heel veel langs de beek en in de uiterwaarden maar de *Wilgenpas* bestond uit hoge, kaarsrechte wilgen die in onze omgeving weinig te vinden waren. De *Wilgenpas* begon aan de *Melkdam*, juist over de beek en liep daarlangs door tot de *Strang*. In mijn jeugd kon men daar nog van een bosje

spreken met gezellig slingerende paadjes tussen allerlei struweel door dat een ideaal speelterrein voor kwajongens opleverde. De bomenrijen werden ook hier steeds uitgedund, vermoedelijk ten behoeve van de klompenmakerij, en ik meen me te herinneren dat dit groene plekje zo dicht bij de Dorpsstraat omstreeks 1920 geheel verdwenen is.

De beek liep daar dus tussen de *Wilgenpas* en de wat hoger gelegen achtertuinen van de Dorpsstraatbewoners en hoewel ze voorbij het sluisje in de *Melkdam* niet veel water meer bevatte, behield de beek toch nog een bedding tot bij de oude wilgen aan de rand van de plassen bij de Noordberg.

Tot zover dan de loop van de Renkumse of Molenbeek langs ons dorp en haar einde in de Rijn en de uiterwaarden eens toebehorend aan de *Jufferen* van het Renkumse klooster.

Terugkerend naar de Dorpsstraat waarvan de zuidzijde nog wat nader bekeken dient te worden, zij vermeld dat het grote herenhuis op de hoek van de *Melkdam* in 1910 meerdere bewoners herbergde.

In 1866 had juffrouw Ploem daar een huis laten bouwen met ter linkerzijde een tuin, maar die verdween toen in 1876 het pand werd verbreed en tot vlak aan de *Melkdam* reikte.

Meester Berends had in mijn jeugd een gedeelte betrokken en naast hem woonde Charles Werrelman met zijn gezin. Hij was uit Amsterdam afkomstig, oefende hier het kappersvak uit en daartoe was een vertrek aan de straat als knip- en scheersalon ingericht.

Hoe een Amsterdammer in ons oude dorp verzeild raakte heb ik nooit uitgevist maar Charles heeft hier verscheidene jaren gewoond. Hij was ook grimeur als onze plaatselijke toneelvereniging een voorstelling gaf maar zelfs die extra inkomsten bleken uiteindelijk niet toereikend om het vrij kroostrijke gezin van Werrelman op de been te houden. Charles ging elders in den lande zijn geluk beproeven en knipte plotseling niet langer en zelfs niet korter in Renkum.

De oudste zoon van Werrelman, Wim, had een misvormde voet maar dat belette hem niet aan ons ravotten op het schoolplein mee te doen en als we ergens voetbalden stond hij ook zijn mannetje.

Het grootste gedeelte van de lokken dat onder de schaar van kapper Werrelman viel kwam blijkbaar in zijn tuin terecht want zoon Willem bracht eens een vinkennestje mee naar school dat hij in een struik bij de beek gevonden had en dat geheel uit haar in allerlei kleurschakering in elkaar geweven was.

Deze curiositeit, die door onze schoollokalen circuleerde, bleef lang bewaard in de glazen kast van de school die ook opgezette vogels bevatte.

Naast Werrelman was het bierhuis annex smederij van Jansen de smid en de ingang naar de smederij, aan de rechterzijde van het pand, kon afgesloten worden door een hek van sierlijk smeedijzer.

Het café, waarin ook een biljart stond, had iets aparts want op de gepleisterde grote muurvlakken waren door de schilder Beek uit Arnhem enkele aardige plekjes uit ons dorp afgebeeld. Ik herinner me dat een van die wand-

schilderingen het mooie punt onderaan de Nieuwe Weg met het bruggetje naar O.N.O. in beeld bracht.

De Arnhemmer Beek mag dan geen *echte* kunstschilder zijn geweest zoals wij die destijds in ons dorp veel kenden, dat neemt niet weg dat hij daar in die herberg werk geleverd had waar men met plezier naar keek.

Nu ik bij Jansen de smid ben aangeland moet ik noodwendig mijn beschrijving van de Dorpsstraat even onderbreken om over de Jansens in ons dorp enig licht te doen schijnen. Destijds woonden in Renkum zoveel Jansens dat het tot verwarring leidde; de volksmond vond daar iets op en noemde bij vrijwel alle Jansens tevens het beroep dat de brave borst uitoefende.

Tot onze burgerij behoorden Jansen de smid, Jansen de bakker, Jansen de melkboer, Jansen de bosbaas, Jansen de visboer, Jansen de radmaker, Jansen de afslager, Jansen de gemeentebode, Jansen de postbode, Jansen de timmerman, Jansen de trommelslager en Jansen de machinist, om me tot dit dozijn dan maar te beperken.

Met Jansen de smid viel moeilijk te praten want hij was stokdoof. Een misstap op een schip had hem, zo vertelde men in ons dorp, eens in de Rijn doen vallen en, na een moeilijke redding op het nippertje, bleek zijn gehoor zo goed als verdwenen. Die doofheid was een kolfje naar de hand van ons schoolbengels want als de smid aan de straat stond te kijken durfden wij te roepen: *Jansen de smid, maak me de bibs eens wit!* Het keurige woord *bibs* was toen overigens nog niet uitgevonden en dus gebruikten wij daarvoor een ander woord dat in mijn jeugd de Renkumers heel voor in de mond lag.

W. G. Jansen, onze smid-herbergier, was getrouwd met een dochter van *Heintje van Trijn* uit Wageningen die daar, tegenover hotel de Wereld, een wijd en zijd vermaard herbergje beheerde. Men zong vroeger zowel in Wageningen als Renkum het liedje:

O, Heintje van Trijn,
Wat zijn je glaasjes klein,
Wat zijn je dochters fijn,
Alleen van de centen van mijn.

In hoeverre dit coupletje de feiten weergaf wil ik in het midden laten maar in alle geval was een der *fijne* dochters van Trijn's Heintje de vrouw geworden van Jansen de smid in Renkum en als deze in de smidse de hamer zwaaide fungeerde zijn echtgenote als herbergierster en de aanleg hiertoe was haar om zo te zeggen met de moedermelk ingegeven.

Een rijtje lage huisjes sloot in onze Dorpsstraat aan bij het pand van Jansen de smid en in een ervan woonde Sientje van Elden die helpster was op de bewaarschool van juffrouw Nanning. Zij heeft dat baantje jarenlang met heel veel toewijding vervuld en ik meen zelfs dat ze onze kleuters al hielp toen juffrouw Oosting nog als directrice van de bewaarschool fungeerde.

Naast dat viertal sobere woninkjes had de fietsenmaker van ons dorp, Jan Lentjes, zijn werkplaats in een vreemdsoortig stulpje. Onze fietsenman ging gebukt onder een verschrikkelijke bochel maar niettemin bezat hij een opgewekte natuur, dronk graag een borreltje mee en werd nooit kwaad als hij soms wrange grappen op zijn zielig gebrek moest aanhoren.

Jan Lentjes woonde in de *Fluitersmaat* en hij had onderweg wel altijd zijn fiets bij zich maar hij zat er nooit op. Langs het bedrijfje van deze typische dorpsfiguur liep, steil afdalend, een gangetje naar de bakkerij van Evers. Die broodwinning bevond zich in een souterrain onder het winkel-woonhuis aan de Dorpsstraat tegenover het postkantoor.

Bakker Evers was hofleverancier en hij maakte dat den volke duidelijk door een soort wapenschild met twee vergulde leeuwen boven zijn winkelraam aan te brengen. De heuglijke vergunning daartoe zal onze dorpsbakker vermoedelijk ten deel zijn gevallen ten tijde dat Koningin Emma het paleisje op Oranje Nassau's Oord als zomerresidentie gebruikte en de Renkumse kadetjes en krentebollen er bij de hofhouding als koek ingingen.

Een van de dochters van bakker Evers trouwde met meester Heykamp van onze openbare school en de jongste zoon Willem kwam tot een dergelijke verbintenis met Reina, een dochter van mulder Rooseboom die aan de Molenweg bij zijn molen woonde en wiens zoons en kleinzoons de molen tot op heden draaiende hebben gehouden, zij het dan al veel jaren zonder windvangende wieken.

Wim Evers bracht het tot ontvanger der gemeente Renkum en heeft van die tijd af in Oosterbeek gewoond.

Na de behuizing van Evers onderbrak een stuk open moestuin, dat een heel eind onder het niveau van de Dorpsstraat lag, de bebouwing. Hier, voor het postkantoor, had men een mooi uitzicht op de *Wilgenpas*, de *Strang* en de verder gelegen uiterwaarden.

Het pand, ook een souterrain rijk, dat dit laaggelegen land aan de rechterkant afsloot, werd bewoond door de familie Poelmeyer. Meneer Poelmeyer, die als ik me niet vergis, vier zoons en vijf dochters had, was een *vrijgevig* man. Hij betaalde namelijk als kassier op de oude papierfabriek de weeklonen uit en arbeiders van dat bedrijf hebben meermalen verteld dat meneer Poelmeyer ongelooflijk snel het hun toekomende bedrag neertelde en zich nooit vergiste.

Het grote gezin Poelmeyer betrok na 1912 een der nieuwe huizen van Van Gelder aan de weg naar de nieuwe fabriek aan de Rijn en Dorus Jansen (Theodorus), die aan de Achterdorpstraat woonde, verhuisde naar het voormalige huis van de familie Poelmeyer en het souterrain werd zijn bierbottelarij.

En zo scharrelde men in ons oude dorp van het ene jaar en van het ene huis in het andere.

Naast het huis van de bottelier stond het boerderijtje van de oude Pluim dat ik al terloops vermeldde en dat een der oudste optrekjes aan de Dorpsstraat was. Pluim senior, die bakkebaardjes op zijn wangen en ringetjes in

de oren droeg, hield een koetje, een paar keutjes, een toom kippen en enige malen per week reed hij als vrachtrijder op Wageningen.

Voor het boerderijtje van Pluim troonde dan de laatste dorpspomp, precies als de drie anderen, vierkant en fors, met aan de zijkant rechts een ijzeren zwengel, eindigend in een koperen bol.

Aan de straatkant de gebogen koperen spuwer waar omheen een ronde stang bevestigd was met in het midden een haak waaraan een emmer kon worden opgehangen. Aldus kon men met beide handen pompen en dat was, met name voor de vrouwen, wel nodig want als wij op weg naar school wat knoeiden aan de pomp - wat van den Otter niet mocht - kostte het ons als jongens veel inspanning om al zwengelend het water te doen stromen.

Van de gaslantarens op onze dorpspompen gewaagde ik reeds. De jukken die de lampen droegen bewezen weer het vakmanschap van onze dorpssmeden, want ze waren goed van vorm met sierlijke krullen en hier en daar een rozet. Ook het pleisterwerk van de pompen was niet zonder meer glad maar aan drie zijden had men er een reliëf in aangebracht. De afneembare houten kap had niets plomps maar leek wat op een pyramide met holle zijden, verder versierd met profiellijsten en bekroond met een gedraaide knop.

Rechts naast Pluim's nederzetting liep een zandpaadje naar zijn achtererf waarop zich een karloods, een stal en wat varkens- en kippenhokken bevonden. Hierlangs kon men verder naar beneden bij de beek en de *Strang* komen en de uiterwaarden betreden.

Onze oude vriend Pluim had als buren de familie Linn die het villaatje *Margaretha* bewoonde dat daar in 1880 gebouwd was en voor juffrouw Linn en haar broer het betrokken had het diverse gezinnen gehuisvest.

Juffrouw Linn (kattespin) heerste over de eerste klas van onze Openbare School maar wat haar broer Richard uitvoerde heeft, dacht ik, niemand in ons dorp ooit precies geweten, want deze zonderlinge veertiger hield zich volledig buiten onze dorpsgemeenschap.

Hij was een soort technicus die iets met machines en de in die dagen opkomende auto van doen had en hij was ook de eerste die op een *stoomfiets* door ons oude dorp tufte en onze bezadigde dorpelingen hun wijze hoofden deed schudden.

Voor ons, jongens, was Richard Linn al een fascinerende figuur voor hij die hakkepoffer besteeg want toen droeg hij al een kuitbroek met sportkousen en een kroontje voor op zijn wat hoge pet en door die ongewone uitmonstering groeide hij in onze ogen uit tot een hoogst belangrijk personage.

Achteraf geloof ik niet dat hij dat werkelijk geweest is maar toen onze juffrouw Linn gestorven was verliet haar broer ons dorp en verloren wij hem uit het oog. Vele jaren later echter kwam hij plotseling in het nieuws toen een dagblad een interview publiceerde met een kluizenaar die in een grot van de Sint Pietersberg bij Maastricht bivakkeerde. Die eenzame zonderling bleek Richard Linn te zijn.

Het villaatje *Margaretha* is nu dus ruim 90 jaar oud maar het prijkt nog immer proper aan onze Dorpsstraat en het doorstond zelfs kordaat de be-

schietingen uit de Betuwe na de luchtlandingen van september 1944, hoewel het pal in de vuurlinie lag.

Met het deftige herenhuis, waarvan de tuin bij die van *Margaretha* aansloot, heb ik van alles zien gebeuren maar al voor mijn tijd heeft zich daar zo het een en ander afgespeeld dat in gesprekken tussen oude Renkumers nog vaak werd aangeroerd.

Het huis werd in 1882 gebouwd voor rekening van meneer Buse die daar met vrouw, zoon en dochter ging wonen. Het was een royale bedoening met paard en rijtuig, een wagentje voor de kinderen en wat dies meer zij.

Een koetsier, twee meiden en een huisknecht, Nol Bovenkamp, en een tuinman behoorden tot het vaste personeel van meneer Buse die op vele plaatsen in het land huizen, boerderijen en bossen bezat en die, zoals het verhaal in Renkum luidde, in Haarlem zelfs een hele straat zijn eigendom kon noemen.

Bij een debacle van een bank verloor meneer Buse eens een ton maar het deerde hem niet in het minst en de *hofhouding* in Renkum bleef op hetzelfde peil gehandhaafd.

Mevrouw Buse overleed in 1886, in datzelfde jaar trouwde dochter Kitty met meneer Le Maître, zoon van een generaal, en ten behoeve van de jonggehuwden werd het huis met een vleugel aan de Dorpsstraat uitgebreid.

De families Buse en Le Maître die het riante herenhuis bewoonden zijn door diverse vreemde voorvallen dikwijls in het nieuws geweest. Meneer Le Maître verbleef tenslotte alleen in het huis want zijn vrouw toefde in Amerika. Zij kwam na zijn dood terug en heeft daar toen geruime tijd gewoond met een huisbewaarder.

Meneer Le Maître, die advocaat was, heb ik niet gekend maar hij moet een bijzonder aardige man zijn geweest die zich inspande om in ons oude dorp op velerlei gebied verbeteringen aan te brengen. De zandweg, lopende van de Achterdorpsstraat naar de Groene Weg is destijds naar hem genoemd en dat moet toch wel een schamele onderscheiding zijn geweest want het is al meer dan 60 jaar een bedroevend weggetje dat in de volksmond nog altijd de *Lemeertersteeg* heet.

In haar levensavond schreef mevrouw Le Maître-Buse boeken met een religieuze inslag en wij hebben thuis heel lang een exemplaar gehad van een van haar geesteskinderen dat *Een licht op Uw pad* als titel droeg. Het was een heel fraai ingebonden boekwerk met een omslag dat wel van doorzichtig perkament leek met letters in *goud op snee*, zoals dat vroeger genoemd werd. Overigens herinner ik me dat er van dit boek van mevrouw Le Maître-Buse ook een eenvoudiger uitgave was.

Toen ik naar school ging was er in ons dorp al niets meer te bekennen van de families Buse en Le Maître. Meneer Kroese bewoonde hun riante behuizing en hij was een gepensioneerd resident of assistent-resident uit Atjeh die aan de Veluwezoom van een rustige oude dag wilde genieten.

Meneer Kroese besteedde veel zorg aan zijn ruime tuin en die bevatte, naast mooie gazons, dan ook veel bijzondere planten en bomen.

Langs de tuin aan de Dorpsstraat was een met hardsteen afgedekt muurtje van ongeveer driekwart meter hoog en daarop stond een hek van kunstig smeedwerk. Voor het huis, dat iets van de straat terug lag, droegen geprofileerde hardstenen paaltjes diep doorhangende kettingen met grote stervormige schakels. De stoep lag slechts even boven het wegdek en was over het gehele oppervlak betegeld en alles bijeen genomen kon hier van het mooiste pand aan onze Dorpsstraat worden gesproken.

Meneer Kroese had, vermoedelijk door de tropenzon, een zeer paarse neus en hij was ongekend lastig voor zijn leveranciers. Zelfs de meest bekwame vaklieden uit ons dorp konden hem niet naar wens bedienen en zodoende waren er dikwijls werklieden van elders in of aan zijn huis bezig.

De fraaie residentie van deze oud-resident heette *Digoel Sawa* en rechts er van, naast de ingang voor leveranciers, stond de woning van de tuinman die later tevens chauffeur zou worden.

Hoe lang meneer Kroese daar midden in onze Dorpsstraat geresideerd heeft heb ik niet nagegaan maar na zijn dood is het grote pand het toneel geweest voor meerdere drama's. Het werd verbouwd tot hotel Rijnzicht en diverse hoteliers hebben getracht er hun boterham in te verdienen maar het leek wel of er een fatum op het gebouw rustte want geen hunner kon de zaak rendabel maken. Het hotel brandde af, werd herbouwd, brandde weer af en ging na de tweede herbouwing nogmaals gedeeltelijk in vlammen op. Tenslotte is het als tehuis voor bejaarden ingericht.

Toen omstreeks 1910 meneer Kroese in onze Dorpsstraat woonde was Adolf Noppen zijn rechterbuurman. Die dreef daar de Renkumse bazar met twee etalages aan de straat, dan volgde slagerij Burgers en een paar kleine pandjes waarin o.a. horlogemaker Gemming woonde.

Herbergier Potman beheerde het *bierhuis* op de hoek van de Veerweg maar ik heb dat hoekhuisje maar amper als herberg gekend want het werd spoedig gekocht door stalhouder Jan van Ee die van de Veluwe afkomstig was en die zijn vrouw altijd *Snuutje* noemde.

Vaak zagen wij als opgeschoten jongens de stalhouder zijn mooie zwarte paarden inspannen en zijn *Snuutje* toonde zich daarbij een volkomen toegewijde hulp. Zij was minstens zo bedreven als de baas zelf en de paarden kenden haar op een prik. Ik heb altijd de indruk gehad dat dit, toen al niet meer zo jonge echtpaar, veel van dieren hield want hun paarden zagen er steeds tot in de puntjes verzorgd uit.

Jan van Ee kon men dagelijks zijn levende have zien rossen of kammen, zijn rijtuigen zien wassen of hem op het plaatsje tussen het huis en de rijtuigschuur aantreffen poetsend aan zijn tuigen. Kinderen waren er niet en wanneer Jan van Ee van een rit thuis kwam en het plaatsje opreed, waarop een pomp stond en een druivenwingerd tegen de gevel groeide, stond zijn vrouw meestal klaar om met een deken de paarden af te dekken en ze te drenken.

Later, toen de auto terrein won en de stalhouderij minder lonend werd, liet Jan van Ee een soort tapissière maken waarmede hij aan verhuizingen ging doen en zelfs bleek hij weer later voldoende bij de tijd om ook een auto aan te schaffen ten gerieve van zijn klanten.

Bij dat verhuizen heb ik vaak met Jan van Ee te maken gehad omdat wij thuis naast de meubelmakerij ook het verzorgen van verhuizingen en het inrichten van woningen ter hand namen.

Zodoende reed ik nogal eens uit met onze stalhouder om inboedels van elders naar Renkum te vervoeren of andersom.

Jan van Ee stak 's morgens zo vroeg mogelijk een sigaar aan en die werd vlot voor driekwart opgerookt maar dan ging de sigaar uit en bleef hardnekkig uitgaan ondanks de vele lucifers die Jan van Ee er aan spendeerde. Toch werd zo'n sigaar steeds korter maar het laatste eindje was onze verhuizer heel dierbaar en daar bleef hij onverdroten aan sabbelen totdat het geen houvast meer bood en hij er met zichtbare tegenzin afstand van deed.

Als we onderweg waren bewaarde Jan van Ee zijn rokertjes op het spiegelgladde ovaal onder zijn pet en die zette hij alleen af als hij aan een nieuwe sigaar toe was.

Toen ik voor het eerst met van Ee op pad ging zal ik 15 of 16 jaar zijn geweest. Bij zo'n verhuizing waren meestal behalve de koetsier nog enkele helpers betrokken die de inboedel uit of in *de tap* droegen. Mij was de taak toebedeeld om wat meubilair in of uit elkaar te schroeven en om verder wat af en aan te dragen.

Het begin van dit soort karweitjes herinner ik me nog uitstekend want toen we van onze verhuizing terugkwamen bij de stalhouderij werden we binnen genood voor een *neutje*. Jan van Ee leidde ons de keuken in waar *Snuutje* de glaasjes al op tafel had gezet en met de fles in de hand stond.

Keus was er niet en zo werd ik voor de eerste maal met een glaasje brandewijn geconfronteerd.

De geroutineerde andere verhuizers sloegen het drankje vlot met twee kipbewegingen naar binnen maar ik nipte eens voorzichtig aan het *edele* vocht en stelde subiet vast dat het afschuwelijk smaakte. Ik keek tersluiks naar de gootsteen maar nam toen schijnbaar stoer nog een proefje en toen zei Jan van Ee: *Kom jong, tuut een bietje aon, je doe krek of je mit een kumke thee bezig bin. Belja Snuutje, doe die van ons nog mar is vol van bove!*

Met een soort verbetenheid heb ik het afgrijselijke *neutje* soldaat gemaakt maar na volgende verhuizingen zorgde ik wel niet meer in de keuken van *Snuutje* te belanden.

Later kwam onze stalhouder Jan van Ee op tragische wijze in het nieuws en hoe vreemd het ook moge klinken, onze gemeentelijke sproeiwagen was daar bij betrokken.

Toon Bakker van de boerderij *Bakkershaag* in de *Fluitersmaat* heeft met die wagen op warme zomerdagen vele jaren het stof op onze voornaamste dorpswegen bestreden en ook zijn zoons heb ik er vaak mee zien rijden want

als kwajongens lieten wij ons graag een beetje besprenkelen door al die kleine straaltjes.

Jan van Ee heeft ook een tijdje dat karwei voor onze dienst van gemeentewerken verricht en dat heeft, naar later in ons dorp algemeen werd aangenomen, tot een drama geleid.

Het bedrijf van Jan van Ee veranderde wat toen hij een verhuiswagen en een auto had aangeschaft en voor het werk met de paarden had hij een knecht in dienst genomen die intern was. Deze voerman, Job, was een wat stugge jongeman, ook van de Veluwe afkomstig, die een enigszins schuwe indruk maakte.

Hij kreeg uiteraard al het werk te verrichten wat zich in een stalhouderij voordoet maar in ons dorp was al spoedig bekend dat Job een gruwelijke hekel had aan het rijden met de sproeiwagen. Hij scheen dat iets volkomen minderwaardigs te vinden maar daar werd om gelachen en niemand vermoedde dat de weerzin van Job tot een zo fataal gevolg zou leiden. Maar Jan van Ee kwam op een morgen tot de vreselijke ontdekking dat zijn knecht zich aan een balk in de wagenschuur verhangen had.

Aannemelijk is dat nog andere motieven dan het moeten rijden met de sproeiwagen de knecht van Jan van Ee tot zijn wanhoopsdaad hebben gebracht maar hoe dit zij, het tragische gebeuren heeft destijds lang de gesprekken beheerst in ons dorp.

Langs de stalhouderij daalde de Veerweg sterk naar de beek en er waren nog twee huizen achter de wagenschuur. In het eerste had van Wijk een wasserijtje en zijn buurman was de oude Leeuwis die wat aan scheepsbevrachtingen deed. De tuin van Leeuwis liep langs de Veerweg door tot aan de beek evenals die aan de overkant welke bij hotel Verwaayen behoorde.

Over de beek lagen in 1910 nog *grondputten* langs beide zijden van de Veerweg, er waren mooie knotwilgen, elzebosjes en meidoorns en ook hier overheerste, op nauwelijks honderd meter van de Dorpsstraat, nog het landelijk groen.

Een foto die vermoedelijk vanaf de kerktoren gemaakt is en de gehele oude Veerweg vanaf de Dorpsstraat tot de Rijn in beeld brengt.

In het Veerhuis was Willem van Roekel kastelein, maar hij had daar, zo dicht bij de rivier, ook nog buren want op de zandplaat tussen de veerkop en de eerste krib rechts daarvan, lag de grote oude schuit die jarenlang bewoond is door de familie van Wamel.

Terug nu van de Rijn naar het *brandpunt* van ons dorp waar tussen het huis van Jan van Ee en hotel Verwaayen de Veerweg de Dorpsstraat bereikte. Al eerder vertelde ik dat men in Renkum vaak vreemd met namen rondsprong. Dat was met Verwaayen ook het geval want men sprak soms van Vanwaayen of schreef Verwaaien en de naam Te Water van een andere herbergier werd veelal omgezet in Toewater.

De naam Verwaayen was kennelijk om de een of andere reden in ons dorp blijven hangen want ik heb in dat hotel geen hotelier van die naam gekend. In 1910 was meneer van Kooten daar de baas en zijn behuizing kon ik wel dromen want als buurjongen van zoon Kees toefde ik nogal eens ten huize van de familie van Kooten en ook de lange tuin, met vlak bij de beek een ruim prieël, heeft ons dikwijls tot speelplaats gediend.

In de gang van hotel Verwaayen waren veel kasten en de voornaamste daarvan vond ik de speelgoedkast van de enige spruit Kees, want daarin bevond zich toen al een spoortrein en verder een heleboel andere spullen waar je als zoon van een heel kleine middenstander alleen maar van dromen kon.

Mevrouw van Kooten was uit Opheusden afkomstig en haar familienaam, als ik me niet vergis, de Wijer. Zusters van haar kwamen dikwijls op bezoek in Renkum en ik weet heel zeker dat Kees door zijn moeder en tantes bar verwend werd maar dat heeft hem niet belet om later in Delft vlot af te studeren als mijnbouwkundig ingenieur.

Hotel Verwaayen was vrij dicht aan de straat gebouwd maar het had langs de hele voorkant toch een smalle stoep waarop in de zomer enkele zitjes voor gasten waren te vinden. Men zat op dit terrasje wel wat ingeklemd tussen het hekje en de gevel maar het ging en, zoals reeds opgemerkt, het dorpsbeeld was daar in mijn jongensjaren zeer aantrekkelijk.

De lange gang liep vanaf de voordeur in het midden van de gevel, door het gehele hotel met daarin rechts de deur naar de gelagkamer met een biljart en openslaande smalle deurtjes naar het terrasje aan de Dorpsstraat.

Achter de keuken, aan het eind van de gang, was de grote schuur die via een zware roldeur uit de Veerweg betreden kon worden. Die schuur deed hoofdzakelijk dienst als opslagplaats voor het vrachtgoed van de O.S.M.

Bakker Mekking woonde naast het hotel. Hij had, rechts daarvan, allereerst de gang die naar de achter gelegen bakkerij voerde, dan de winkel en daarnaast nog de *mooie* kamer.

Iets verder teruggebouwd was het knusse huisje van Salomon Cohen die daarin zijn boter- en kaashandel dreef. Dit optrekje leek mij zo omstreeks 1910 al heel oud en het zal ver voor die tijd reeds als boerderijtje aan de weg van Wageningen naar Arnhem in gebruik zijn geweest.

De zaak van Cohen floreerde blijkbaar goed want ik herinner me dat aan-

nemer van Scherrenburg voor hem een nieuw winkel-woonhuis bouwde op de hoek van de Kerkweg en de Achterdorpsstraat. De welvaart van winkelier Cohen zal zijn voortgevloeid uit een grote omzet want hij was bepaald goedkoop met zijn zuivelproducten. In een zorgvuldig bewaarde Renkumsche Courant van zaterdag 9 maart 1901 lees ik n.l. dat S. Cohen puike roomboter aanbiedt voor de prijs van *f* 1.45 per kilo en dat mocht toch geen geld heten......

Het gezin Cohen was de derde joodse familie in ons oude dorp en op die families Manasse, Sternfeld en Cohen, hoop ik in mijn verdere jeugdherinneringen nog terug te komen.

In het oude winkeltje van Cohen aan de Dorpsstraat zijn later diverse handeltjes bedreven en Tjeerd van den Born (Wouterus) heeft er vele jaren, naast zijn bezigheden als huisschilder, rookartikelen in verkocht.

Een wat minder oud rijtje van drie woningen volgde na dat winkeltje en in het laatste woonde de familie Richards. De meeste telgen daarvan waren smeden en achter hun huisje was dan ook een smederij te vinden waarvoor een grote notenboom stond. Daar wij van 1908 tot 1912 overburen waren van de familie Richards heb ik als schooljongen heel dikwijls in de smederij het witgloeiende ijzer zien bewerken en onder de notenboom de hoefsmid een *voetje* horen vragen aan de paarden die daar beslagen werden.

Het paadje naar de smederij liep langs de *Postschuur* die daar aan de straat stond. Over dat restant uit vervlogen dagen vertelde ik al iets en hoe het *Posthuis* in Renkum, waar eens de diligence aanlegde en de reizigers soms onderdak vonden, er uit zag behoef ik niet uiteen te zetten. De foto geeft er een duilijker beeld van dan een beschrijving zou kunnen oproepen.

Wanneer deze boeiende opname in onze Dorpsstraat gemaakt werd is wel bij benadering te berekenen omdat er enkele figuren op voorkomen die ik zeer goed gekend heb. De knapen met het hondje zijn n.l. Gerard ten Hoopen en Sam Sternfeld en in de winkeldeur links staat kruidenier-slijter Hurkmans. De beide dienstmeisjes zijn zonder twijfel even uit de Kostschool geglipt en ook hieruit valt te concluderen dat dit dorpsbeeld omstreeks 1900 op de gevoelige plaat is vastgelegd.

Kijkje in de Dorpsstraat omstreeks 1900. Rechts de Postschuur en een der dorpspompen met lantaarn.

De foto geeft verder een goed beeld van de hekjes en stoepen waarover ik al schreef en daarnaast bewijzen de lindebomen ter linkerzijde dat zelfs onze hoofdstraat in mijn jeugd allerminst van groen verstoken was.
De dorpspomp met de lantaren komt goed uit en iets naar achteren springt de *Postschuur* naar voren met het bord *Stalling* boven de inrit.
De spionnetjes aan de bovenramen van herbergier Toewater zijn zelfs zichtbaar en die *kijkspiegeltjes* waren er toen wel meer in onze Dorpsstraat.
De tramrail geeft een idee van de geringe ruimte die er overbleef als de *ouwe sjoeks* passeerde en welke flatteuze petten onze dorpsventers droegen onthult de foto eveneens.
In het pand rechts, met het balcon, had ten Hoopen zijn kruidenierswinkel en daar sloot een melksalon bij aan, een soort filiaal van het Huis ter Aa, een door de heer Scheffer hoog op de Duno gestichte modelboerderij.
Deze nieuwigheid floreerde niet bijster in ons oude dorp en het pand kreeg een andere bewoner n.l. Maurits Dichne uit Amsterdam die getrouwd was met Mina, de enige dochter van schilderspatroon Manasse.

Salon de Rafraichissement stond er vanaf die tijd op de gevel maar die fraaie benaming scheen de mensen eerder af te schrikken dan aan te trekken want de salon is geen lang leven beschoren geweest.
In het hoektuintje van dit pand aan de Dorpsstraat stond een grote lindeboom en er was een zitje gemaakt voor dorstige bezoekers. Dergelijke zitjes had ook de achtertuin, overschaduwd door twee machtige rode beuken.

Na de lunchroom van Dichne volgde, precies tegenover ons winkelpand in de voormalige kostschool, een vrij nieuw dubbel huis waarvan de ene helft bewoond werd door het echtpaar Koning en hun vier dochters en de andere helft door een vrijgezel, meneer van der Meulen die in de Oost gediend had.
Meneer Koning en zijn vrouw waren echte Oosterbekers - haar familienaam was Meuleman - en aan hen hebben wij jarenlang zeer prettige overburen gehad.
Onze overbuur was commies ten postkantore en een broer van Aart Koning, een der meesters van onze Openbare School.
Meneer van der Meulen leek volledig het type van de gepensioneerde koloniaal met een huidskleur van het *slappe-koffie-bruin* en een zeer exentrieke figuur. Hij liep vaak in een wat vreemde kleding door onze Dorpsstraat en de publieke opinie kwalificeerde hem als *lichtelijk getikt*.
Wanneer wij hem in de straat signaleerden was hij steevast op weg naar hotel Verwaayen of hij kwam er vandaan. Op die thuiswandelingen laveerde hij vaak bedenkelijk en zijn blijkbaar niet karige pensioen werd voor het grootste deel in geestrijk vocht omgezet.

Naast meneer van der Meulen woonde in een klein oud huisje Jelisje van Roest die min of meer als bouwkundige te boek stond. Jelisje was een piepklein, zelfbewust baasje, bepaald onverschrokken want hij had een vrouw getrouwd die meer dan royaal over hem heen kon kijken.

Naast de bouwmeester had een van de Scherrenburgs zijn woning met daar achter de timmerwerkplaats van deze aannemers. In de bestrate steeg naar die werkplaats stonden dikwijls de paarden die Bart Roest (Bartholdus van Roest) moest beslaan want zijn smederij was in het volgende pand gevestigd.

De zeer lage ramen aan de Dorpsstraat waren met fijnmazig gaas afgeschermd zodat de schooljeugd, die graag het bedrijvige en vaak vurige gedoe in de smidse gadesloeg, de ruiten niet kon indrukken.

Naast de smederij en het woonhuis van de smid lag een open plaatsje voor de kolen- en turfhandel van de gebroeders van Riessen. Een van die broers heette Marinus doch in ons oude dorp sprak men alleen maar van *Miet* van Riessen.

Langs de schuur van *Miet* liep een zandpad naar de achter de schuur en het woonhuis gelegen andere opslagplaatsen. Er was een boomgaardje en daar doorheen kon men over de beek bij de *grondputten* komen die daar al lang geleden uitgegraven waren ten behoeve van de steenbakkerij.

Van de beek tot aan de rivier was hier door de plassen en de groene omlijsting van wilgen en veelsoortig struweel een landschap ontstaan dat vele schilders naar het penseel heeft doen grijpen. Tot 1912 is dit prachtige gedeelte van de Renkumse uiterwaarden ongerept gebleven, toen werd het gehele complex van de Veerweg tot achter de *Kloosterweidjes* opgespoten met rivierzand en verrees daar aan de Rijn de nieuwe papierfabriek van Van Gelder Zonen.

In het tuintje van van Riessen aan de Dorpsstraat domineerde de grote kastanjeboom die, zoals reeds vermeld, bijna tot het pand van Manasse aan de overkant reikte.

Een groot boerenhuis, aansluitend bij van Riessen's pand werd bewoond door de familie van Scherrenburg en naast hun inrit stond de dorpspomp die hier de buurtbewoners van water voorzag.

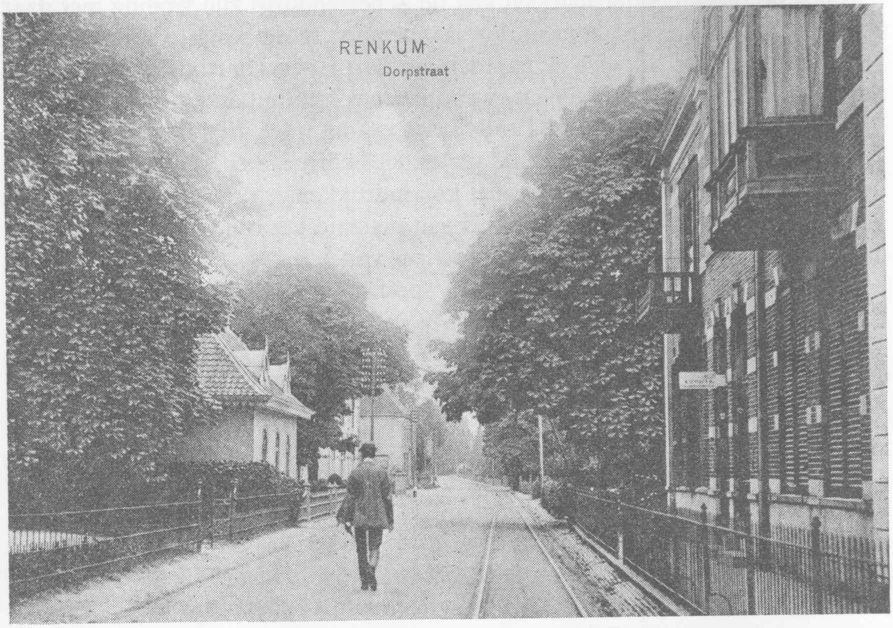
Vanaf deze pomp tot tegenover de Leeuwesteeg sloten zich verder nog een vijftal eenvoudige huisjes aaneen waarin o.a. diverse telgen uit de echt oud-Renkumse familie Scheffer woonden. De gezusters Scheffer, beter bekend als *Hanneke en Heesje,* hadden daar hun breischooltje en gedurende een lange reeks van jaren hebben zij de jongedochters uit ons oude dorp onderricht gegeven in de kunst van één recht, twee averecht enzovoort.

Naast *Hanneke en Heesje,* boerde hun broer Toon niet al te grootscheeps en zijn zoon Jan, oftewel *Jan van Toon,* stond hem daarbij trouw ter zijde. En even verder zat Frans Emmen op zijn krukje ijverig schoenen te lappen.

Maar dan was het afgelopen met de simpele pandjes want de villa Roozenburg mocht een riante behuizing heten met een mooie voortuin waarin behalve veel rozenperken ook fraaie loofbomen prijkten.

De afgedrukte prentbriefkaart geeft een uitstekend beeld van dit stukje Dorpsstraat tussen de Leeuwesteeg en de Lindeboom.

Links dan de ingang van de villa Roozenburg, dan het typische huisje van meneer Wentz, uitgever van de Renkumse Courant, de grote kastanjeboom staat naast de garage van dokter Haverkorn van Rijsewijk, dan rijst, vlak aan de straat, de pastorie op en het decor wordt als het ware afgesloten door de

Een wandelaar kon in 1909 in onze Dorpsstraat nog het midden houden.

Lindeboom ver op de achtergrond.

Hoe groen ons dorp eens was toont deze foto overduidelijk aan en ook hoe rustig men ruim 60 jaar geleden in onze Dorpsstraat kon wandelen want deze kaart was op 9 augustus 1909 van Renkum naar Rotterdam verzonden.

Het dorpsbeeld laat verder zien dat er toen nog huizen met balcons te huur waren in Renkum, dat het telefoonnet nog bovengronds was en merkwaardig is ook de kilometerpaal die tamelijk ver van de tuinmuur van dokter Haverkorn stond en het daar nog heel lang heeft uitgehouden.

Wij hadden als schooljongens een goede voorstelling omtrent de ware lengte van een kilometer want we rekenden van de paal bij de dokter tot de volgende die tegenover de villa *Overweide* om de draai bij *de Maat* stond. En dan was er weer een tegenover huize *Heidestein* in Heelsum.

De villa *Roozenburg* werd in 1910 nog bewoond door meneer Jurgens, destijds *ovenheer* van de *Kleikamp,* een van de drie steenbakkerijen die volgens Hendrikus van Roest omstreeks 1871 aan de Rijn werden gebouwd in de uiterwaarden die allen tot het bezit van Baron van Golstein behoorden. Zijn eigendommen reikten van het Renkumse veer tot de Paardebrug dicht bij het Lexkesveer, driekwart uur gaans.

Meneer Jurgens verkocht in 1912 zijn steenoven en de familie verhuisde naar Nijmegen. *Roozenburg* kreeg als nieuwe bewoners de familie van den Brandeler. Jonkheer van den Brandeler was een gepensioneerd kolonel of iets van dien aard. Hij droeg altijd een donkergrijs costuum waarop het lintje dat zijn

revers sierde perfect uitkwam. De jonker was een schoolvoorbeeld van de oud-militair die dagelijks kaarsrecht met iets van een veldheersblik door onze Dorpsstraat schreed. Hij werd daarbij steevast vergezeld door een glanzende dobberman-pincher, een in die dagen in ons dorp volkomen nieuw soort bijna staartloze hond, maar deze viervoeter paste wel feilloos bij de status van de gewezen kolonel.

Jonkheer van den Brandeler had twee zoons en een dochter die voor ons freule van den Brandeler heette. De freule was een aardige verschijning die graag in comité's zitting nam als in ons dorp een goed doel steun nodig had.

De freule is altijd freule gebleven en zij heeft na de dood van haar ouders vele jaren op *Casa Cara* gewoond, de grote villa op de hoek van het paadje naar de Noordberg, waarin mevrouw van Beneden in mijn jeugd pension hield.

Roozenburg heeft bewoners gekend wier namen in onze omgeving lang een bekende klank behielden. Dr. Zadelhof liet het huis in 1889 bouwen en zijn erven deden het in 1898 over aan de heer Spakler die gehuwd was met een dochter van Kamperdijk de papierfabrikant uit Heelsum.

De familie Spakler bewoonde *Roozenburg* vanaf 1898 en de volgende eigenaar werd meneer Jurgens die, toen in 1912 zijn uitzicht op de uiterwaarden veranderde in een kijkje op de nieuwe papierfabriek, ijlings in Nijmegen ging wonen.

Jonkheer van den Brandeler was de laatste die met zijn familie *Roozenburg* in de oorspronkelijke staat bewoonde. Na hen werd de villa voor meer zakelijke doeleinden bestemd. Meneer van Beers begon er met zijn zoon een garagebedrijf en de mooie voortuin aan de Dorpsstraat viel ten offer aan de noodzakelijke parkeerplaats.

Naast *Roozenburg* stond oorspronkelijk een boerderijtje dat meneer Wentz grondig liet verbouwen tot een aardig woonhuis. Het daarnaast liggende stuk open land reikende tot aan de pastorie, deed in 1905 nog dienst als moestuin voor de dominee maar werd toen door dokter Haverkorn aangekocht die er zijn grote villa met garage liet bouwen.

De voormalige „Credietlaan" (1913).

Tussen het erf van meneer Wentz en dat van de dokter door werd in 1912 de weg naar de nieuwe papierfabriek aan de Rijn gelegd en de tramlijn kreeg, over de Dorpsstraat heen, zelfs een aftakking naar het fabrieksterrein.

Het in bedrijf stellen van de nieuwe fabriek had heel wat personeel van buiten Renkum aangetrokken en op meerdere plaatsen in ons dorp werden nieuwe huizen gebouwd voor technici, kantoorpersoneel e.d. Ook langs beide zijden van de weg naar de fabriek verrezen, behalve de portierswoning bij de ingangspoort, enige huizen voor personeelsleden. Deze nieuwe weg had men oorspronkelijk *Caecilialaan* gedoopt maar onze middenstand had daar al gauw *Credietlaan* van gemaakt toen bleek dat sommige van die nieuwe inwoners hun rekeningen uiterst schoorvoetend betaalden.

Later is het gewoon *Fabrieksstraat* geworden en dat vinden wij, oude Renkumers, nog altijd mooi genoeg.

Rechts langs de tuinmuur van dokter Haverkorn van Rijsewijk liep een zandweg naar de steenoven van Jurgens en de bebouwing aan de zuidzijde van de Dorpsstraat werd daar besloten met de zeer vierkante pastorie, in 1910 bewoond door dominee Heyer.

Hoe onze Dorpsstraat er omstreeks die tijd uitzag en wie er woonden, heb ik nu in grote trekken en uiteraard onvolledig beschreven. De lezer denke de tram er bij, hij moet zich een enkel rijtuig voorstellen in die straat, hier en daar een groentenkar met een trekhond er onder, een drietal fietsers en een enkele boerenwagen.

Onze bakkers bezochten hun klanten trouwens ook nog niet met een bakfiets. Neen, zij reden met mooie karretjes van blank gelakt iepenhout, beslagen met koper en ook zij lieten zich vaak assisteren door een trekhond evenals de melkboer die een groot reservoir op zijn wagentje had, uitgevoerd in rood koper met hengsels en kranen van dit metaal in een gele kleur.

Na de Dorpsstraat wil ik nu wat aandacht besteden aan enkele plekjes in ons oude dorp die in de loop der jaren grondig veranderd zijn. Hierbij komen dorpsgedeelten ter sprake die sinds 1910 niet veranderden maar dat is onvermijdelijk.

De Kerkweg noemde ik al in mijn relaas over ons wegennet maar er dient iets aan toegevoegd te worden omtrent de daaraan gebouwde huizen en de mensen die er woonden.

Het gedeelte Kerkweg ter linkerzijde, van de Dorpsstraat tot aan de Achterdorpsstraat was geheel bebouwd met huisjes van eenvoudig allooi. Het eerste, aansluitend dus bij de zijgevel van meneer Kroon's pand aan de Dorpsstraat, was vroeger een winkeltje en kroegje geweest van Aard Pik, maar in 1910 woonde loodgieter Lasterie daar. Hij had als buurman Drikus Gerritsen (Hendrikus) de kleermaker die later aan de overkant een winkelhuis liet bouwen.

In het huisje van Gerritsen had veel eerder Leen Jansen gewoond en hoewel de man al jaren dood was spraken in mijn jeugd oude Renkumers nog met ontzag over hem.

Leen werkte in zijn beste jaren bij de gebroeders van Riessen en sjouwde

o.a. kolenschuiten leeg die aan de loswal bij het veer lagen. Hij viel eens van de loopplank met een zak kolen op zijn rug en verdween geheel onder water. En toen hij weer boven kwam had hij de zak kolen weliswaar prijsgegeven maar zijn pijp nog in de mond.

Naast kleermaker Gerritsen dreef Arissen zijn groentenwinkel die door een smal steegje van het winkel-woonhuis van Jansen de bakker gescheiden was. Dan volgden nog enkele pandjes met op de hoek van de Achterdorpstraat een bouwsel dat voorheen ook al een kroegje en snoepwinkeltje geweest was van Willem van Brakel.

Later hebben de van Riessens die gehele oude hoek gekocht en er een groot pand met bovenwoningen laten bouwen.

Op de hoek aan de overkant van de Achterdorpsstraat woonde omstreeks 1910 Hend Dreun, (Hendrikus Dreuning) de schoenmaker die een winkeltje dreef zonder etalage. Naast het erfje van de *schoester* zoals een schoenmaker in ons oude dorp wel genoemd werd, stond een dubbel huis dat een klein beetje een villaatje leek en dan volgde, tegenover de kerk, de woning van koster Willem Hulstein en naast hem woonde huis- en decoratie-schilder Wildeboer.

Baas Jan van Scherrenburg, de aannemer , zetelde met zijn vrouw en beide dochters in de ene helft van het volgende dubbele pand en Eilander, baas in de bankwerkerij van de nieuwe papierfabriek aan de Rijn, bewoonde de andere helft.

De familie Eilander was afkomstig uit Amsterdam en de jongste zoon Cor een van mijn schoolkameraden. De wat oudere dochter Tini is later onderwijzeres geworden en de oudste zoon Gerard leek was buitennissig. Hij wilde graag voor kunstschilder doorgaan, stoeide inderdaad wat met tubes verf en penselen maar daar is het wel bij gebleven.

In ons dorp raakten gezinnen van elders afkomstig, zelden vlot ingeburgerd. Onze conservatieve dorpelingen bekeken die *kaole stadsen* veelal argwanend en hadden doorgaans snel iets op de nieuwkomers aan te merken waarbij de Renkumse huismoeders zich vooral niet onbetuigd lieten.

Toen de familie Eilander in Renkum kwam wonen was de margarine, merk Pionier, in opkomst doch onze plaatselijke huisvrouwen, merendeels van boerenafkomst, konden dat nieuwe product niet waarderen maar zwoeren bij *goeie bôter*. (o-klank van dof).

Mevrouw Eilander prefereerde het goedkopere plantaardige product wel, zij betrok het regelmatig van haar kruidenier en zodoende heette zij al spoedig *mevrouw Pionier*.

De Eilanders hebben niet lang in ons dorp gewoond; het gezin vertrok weer naar het westen en mijn schoolvrindje Cor en zijn familie zijn, voor zover mij bekend, nooit meer in Renkum geweest.

Naast het huis dat de familie Eilander in 1912 had betrokken, lag een open tuin en daarin stond ter rechterzijde een heel oud optrekje met een grote notenboom dicht bij de opgeklampte voordeur. Het pand werd bewoond door van den Born, een klein, vriendelijk mannetje, dat veelal in de tuinen van huize *Eewilca* werkte.

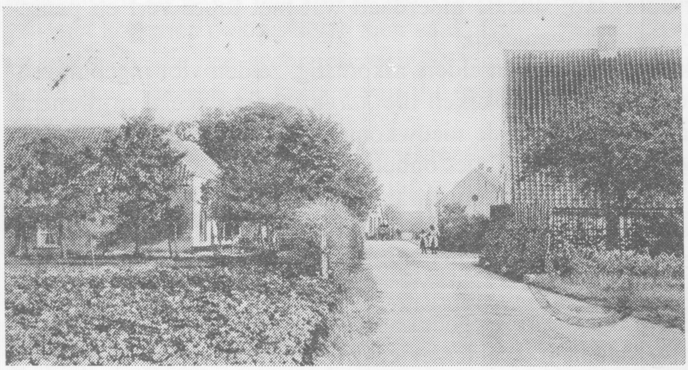
Ook de bewoner van het volgende huis heette van den Born maar hij was een forse baas die daar herbergierde in het voormalige *Gildehuis*.

Evert van den Born had dit na een ingrijpende verbouwing in 1880 betrokken en sindsdien is het een bekende taveerne gebleven waar de burgerij bij gelegenheid gaarne toefde. Na 1900 is er nogmaals veel gerestaureerd aan dit grote pand. Achter het café werd een zaal gebouwd met een toneel en in de loop der jaren zijn daar vele drama's maar stellig nog meer blijspelen opgevoerd.

Behalve kastelein was van den Born tevens boer en op zijn ruime achtererf stonden de daarvoor noodzakelijke stallen, schuren, kippenhokken en hooibergen terwijl links aan de Kerkweg een voortuin lag met daarachter een boomgaard, een moestuin en verdere akkers, reikend tot de achtertuintjes van de huisjes aan de Leeuwesteeg.

Na café van den Born volgden er meerdere pensions zoals *Roos en Doorn, Landzicht*, pension *Peereboom*, dan het huis van meester Polderman en pension *Juliana*. Daarnaast de woning van Arend Jansen (Arnt van Louw, de zondagse veldwachter) en op de hoek van de Kerkweg en de Molenweg het huis waarin meneer van de Brug woonde die de boekhouding van de gasfabriek beheerde.

Op de hoek daar tegenover stond de gereformeerde pastorie, toen van dominee Renkema, bakkerij en winkel van Gerrit Capel met enkele kleine huisjes, daar achter volgde dan en verder tot aan de *Bellevue* nog enige arbeiderswoningen.

Het kruispunt Bellevue in 1905. Links de boerderij van Derk Reinders en rechts, op de hoek van de Waterweg, het woonhuis van de weduwe Snoek dat eens een tabaksschuur was.

Die *Bellevue* dient wel even nader bezien te worden omdat dit vanouds een zeer bekend punt in ons dorp is geweest en dat eigenlijk, ondanks alle veranderingen, nog is.

Hoe de benaming *Bellevue* ontstaan is weet niemand precies maar ik vermoed dat zij verband houdt met de vele kunstschilders die, ver voor 1900 al, ons dorp als tijdelijke verblijfplaats kozen.

Deze artiesten waren in het algemeen niet rijk met aardse goederen gezegend en voor zover er in hotel Remmerde, hotel Verwaayen, hotel Campman of het oude Posthuis logies mogelijk is geweest, zal dat in de meeste gevallen

boven de begroting van de schilders zijn gegaan. Toch was er voor hen in die tijd in Renkum een gelegenheid om zeer billijk een redelijk onderdak te bekomen. Aan het eind van de Kerkweg stond toen, op het hoogste punt ter rechterzijde en wat landinwaarts, een hoog bouwsel dat *het Atelier* heette en dat aan veel trekkende kunstschilders huisvesting heeft geboden.

Oude Renkumers wisten zich te herinneren dat het pension met de vele kamers daar gebouwd werd voor rekening van meneer Le Maître maar wie het beheerde en namen van schilders die er tijdelijk toefden konden zij niet noemen. Wel hadden ze onthouden dat het er op *het Atelier* dikwijls vrolijk toe ging en dat Tijmia van Beek er geruime tijd als gedienstige werkzaam is geweest.

Vanaf dat ongewoon hoge pand moet men destijds een fraai uitzicht hebben gehad over de naar de rivier afdalende landouwen. De Kerkweg was zeer schaars bebouwd en het panorama over de *Hank* in de richting van de bossen van Oranje Nassau's Oord eveneens onbelemmerd. Dat in aanmerking nemend lijkt het mij denkbaar dat de schildersbent, die daar in *het Atelier* zo vaak verzameld is geweest, de naam *Bellevue* verzonnen heeft. In plaats van *het* is het op echt Renkumse wijze *de Bellevue* geworden en dat is het nog.

Hoe vrij het uitzicht daar vroeger was illustreert de foto uit 1910, genomen vanaf de Keyenbergse Weg, waarop in de verte de toren van de Hervormde kerk nog zichtbaar is. De voerman op zijn kar bevindt zich op de plaats waar dertig meter naar links *het Atelier* stond. Het huisje op de voorgrond links werd toen bewoond door Derk Reinders en zijn zuster Niesje. Dit was een bijzonder aardige, wit gepleisterde boerenwoning die met de oude linden er omheen een boeiend geheel vormde wanneer men uit de richting van het dorp de *Bellevue* bereikte.

Achteraf betreurt men het verdwijnen van zulke typische boerenhuisjes en vraagt men zich af waarom zo zelden iemand moeite deed om tenminste één overblijfsel te behouden van het boerendorp in het groen dat Renkum eens was.

Bekend is dat op het vele akkerland in ons dorp in vervlogen dagen ook tabak werd verbouwd, o.a. op de *Hank* en op de akkers aan de Groene en de Groenendaalse Weg. Het hoge huis op de foto rechts, zal eens voor het drogen van tabak dienst hebben gedaan want het is onvoorstelbaar dat men een zo hoge kap zou hebben gemaakt voor een normale woning.

Toen wij als jongens langs die hoge behuizing naar de Keyenbergse beek trokken was het voorste gedeelte van de vroegere tabaksschuur verbouwd tot woonhuis en de geraniums van de weduwe Snoek prijkten er voor de ramen.

Wat de foto betreft kan nog worden opgemerkt dat de beide meisjes juist op de plaats wandelen waar de Waterweg naar rechts afslaat in de richting van de beek bij de oude papierfabriek.

Het vroeger zo aantrekkelijke kruispunt van wegen op *de Bellevue* is, naar ik vertrouw, door de foto en mijn beschrijving voldoende toegelicht.

Nu terloops de tabakscultuur ter sprake kwam wil ik wijzen op een tweede huis dat daar stellig mee te maken heeft gehad. Het was een bouwsel dat in vele opzichten overeen kwam met dat van de weduwe Snoek en het stond halverwege de Molenweg rechts waar even verder de Brinkerweg begon die naar de *Mussenberg* voerde.

De voorzijde van die tabaksschuur was eveneens tot woonhuis verbouwd. Rechts woonde de familie Lammerting en in het linkergedeelte heb ik als jongen vaak gespeeld, want daarin huisde de familie de Beet en zoon Evert was een van mijn schoolmakkers.

Vader Wender de Beet beoefende het schildersvak bij baas Manasse en de Lammertings hadden in het achterstuk van de tabaksschuur een klompenmakerij. Daar achter lagen altijd populieren- en wilgenstammen, hopen spanen en boomschors en zo'n erf van een klompenmaker was een prima speeltuin voor kwajongens.

Langs het huis van de Beet liep een zandweg met diepe karsporen de akkers van de *Hank* op in de richting van de Waterweg en na de roggeoogst lag daar ons terrein om te vliegeren.

Het begin van de vroegere Fluitersmaatseweg.

Een buurtschap in ons dorp die al vluchtig werd aangeduid maar die zeker wat extra aandacht verdient is de *Fluitersmaat,* een naam die helaas verloren dreigt te gaan. Ook de oorsprong van die naam is niet bekend al lijkt het waarschijnlijk dat dit zo pittoreske gedeelte van Renkum haar naam ontleend heeft aan een boerderij *De Fluitersmaat,* die er vroeger geweest is en waarop ik later nog terug kom omdat mijn overgrootouders daar gewoond hebben.

Het lijkt mij hoogst betreurenswaardig dat in de loop der jaren de leden van onze gemeenteraad zo vrij zijn geweest de unieke namen *Fluitersmaat* en *Fluitersmaatse Weg* te doen verdwijnen. Onze vroede vaderen vonden die namen blijkbaar - op welke gronden dan ook - minderwaardig en de naam *Fluitersmaatse Weg* is in twee etappes verdonkeremaand.

Deze gang van zaken is in tweeërlei opzicht zeer aanvechtbaar te noemen. Allereerst was het bedroevend dat men de meest karakteristieke benaming die

in ons oude dorp te vinden was, zonder meer prijs gaf maar erger nog lijkt mij de tactloosheid die men tot uiting bracht door eerst de naam van onze grote schilder van Ingen en later die van de verzetsheld Bram Streefland te gebruiken om van de kennelijk ongewenste naam *Fluitersmaatse Weg* af te komen.

Misschien ontstaat er in de komende jaren een gerede kans om de gemaakte fouten te corrigeren. In de voormalige *Fluitersmaat* zijn immers grote veranderingen gaande waarbij ook nieuwe wegen ontstaan. Met een verantwoord gevoel van respect voor de geschiedenis van het oude Renkum moet het mogelijk zijn de oorspronkelijke *Fluitersmaatse Weg* in ere te herstellen en twee nieuwe wegen de namen te geven van Hendricus Alexander van Ingen en Abraham Streefland.

Ik ontveins mij niet dat zo'n wijziging op gemeentelijk administratief en ander gebied veel werk zal opleveren maar met wat goede wil is die correctie zeer zeker uitvoerbaar.

De *Fluitersmaat* heeft mij altijd bijzonder geboeid, waarschijnlijk door het feit dat die merkwaardige buurtschap met de diepliggende weg, de aan weerszijden hoog oplopende landerijen met kris en kras arbeidershuisjes, boerderijtjes, boomgaardjes en stukjes weiland, doorsneden met allerlei paadjes, een fleurige landschappelijke lappendeken opleverde die typisch veluws aandeed.

Een door vlak land lopende weg als de Hooge Kamp of de Telefoonweg bood voornamelijk in de zomer een aardige aanblik maar de *Fluitersmaatse Weg* was in alle jaargetijden aantrekkelijk door de bonte wisseling van erfjes en heggetjes die zich langs beide zijden ontwikkeld had.

De foto toont het begin van de oude *Fluitersmaatse Weg* toen die naam helaas al veranderd was en ook de *Vooruitgang*, hier vertegenwoordigd door de aartslelijke gasfabriek, haar rechten had opgeëist.

Rechts op de foto wandelt *Maantje* Manasse, de toenmalige boekhandelaar in ons dorp en de lantaren ter linkerzijde staat vrijwel op de plaats waar later de Dankmeyerweg zou aanvangen.

De Achterdorpstraat ruim een halve eeuw geleden met nachtwaker Kamps in zijn vrije tijd.

De Achterdorpsstraat besprak ik al en veel valt daar verder niet over te vermelden omdat ook hier een oude prentbriefkaart dat beter doet. Deze foto moet na 1910 gemaakt zijn want het winkelhuis op de hoek van de Kerkweg, dat Salomon Cohen liet bouwen komt er al op voor.

De man met de baard is nachtwaker Kamps die, terwijl de meeste dorpelingen sliepen, vaak nog in bedsteden, zijn rondjes door het nachtelijke dorp maakte en op sommige plaatsen een klokje afdrukte om zijn niet aflatende waakzaamheid te bewijzen.

De voormalige Leeuwesteeg in 1920.

Ook de foto van de Leeuwesteeg is niet erg oud want zij toont aan dat het al min of meer een straat geworden was al zijn de klinkers nog niet overal te zien.

De oude huisjes links, met de stoepjes van grote keistenen en de lindebomen, geven een goed idee van het soort arbeiderswoningen dat op meerdere plaatsen in het dorp te vinden was en de foto bewijst verder dat vroeger ook in onze Leeuwesteeg het groen domineerde.

De lantaren links op de achtergrond staat daar bij het begin van de Achterdorpstraat en de varkensschuur van boer Hulshuizen was ook nog aanwezig.

Ter rechterzijde ziet men het torentje van magazijn de Klok van horloger Jan Grevers op de hoek van de Dorpsstraat.

Ook de Molenweg is al even aangeduid maar omtrent de bewoners die ik er in mijn schooljaren kende lijkt mij enige aanvulling gewenst.

Op de hoek met de Kerkweg woonde, zoals vermeld, dominee Renkema en de tuin van zijn pastorie sloot langs de Molenweg aan bij het pleintje voor de Gereformeerde kerk die daar wat terugliggend gebouwd was.

Daar tegenover stonden de molen, de meelschuur en het woonhuis van mulder Rooseboom en even verder aan de dalende Molenweg lag links het boerderijtje van de oude Haalboom. Een van zijn dochters bezorgde dagelijks verse melk bij haar klanten en heel vaak heb ik Jenneke Haalboom, kwiek en bijdehand, rond zien wandelen met over haar ranke schouders het glimmende juk, waaraan de blinkende melkemmers hingen en de tinnen halve liter waarmede het gewenste kwantum melk werd afgemeten.

Een ruime honderd meter voorbij Haalboom's boerenbedrijfje stond dan aan de overzijde de reeds beschreven, tot woonhuizen omgebouwde tabaksschuur en verder kon de Molenweg niet op panden bogen die nader bekeken dienen te worden.

Een weg die nog enige aandacht vereist is de Nieuwe Weg, in 1872 aangelegd door graaf van Rechteren die toen op Kortenburg woonde, het latere Oranje Nassau's Oord.

Het eerste pand ter rechterzijde aan de Nieuwe Weg, volgend op de villa *Weltevreden* op de hoek van de Dorpsstraat, werd in 1910 bewoond door de zusters van een kloosterorde die de leiding hadden van de meisjesschool achter hun huis gebouwd. Langs de achtertuin van *Weltevreden* liep een weggetje naar het schooltje van twee lokalen en bij de ingang aan de Nieuwe Weg was de naam *Van Wijck-Conijn-Stichting* uitgezaagd in een toog van plaatijzer die gedragen werd door twee kunstig besmede palen ter weerszijden.

Na het zusterhuis volgden drie echt Gelderse woninkjes daar als het ware een eigen buurtschapje vormend met de knusse erfjes rond de huisjes en een waterpomp voor gezamenlijk gebruik midden in het complexje.

Een voor die tijd riant herenhuis rees na de drie boerenhuisjes aan de Nieuwe Weg op. Het was de villa *Anna* waarin de schilder Theophile de Bock met zijn vrij grote gezin zijn Renkumse jaren heeft doorgebracht.

Ook in het naast deze villa staande, wat eenvoudiger huis, werden palet en penseel gehanteerd, want daar woonde Andries Verleur die verscheidene jaren in onze omgeving schilderde en van wiens werk nog wel iets in ons dorp te vinden is.

Het verdere gedeelte van de Nieuwe Weg is aan die kant pas na 1910 bebouwd met diverse villaatjes.

Wat de linkerzijde betreft kan vermeld worden dat, grenzend aan de achtertuin van huize *Soeterbeek* op de hoek van de Dorpsstraat, het erf lag van boer Versteeg. Zijn boerderijtje was een heel eind van de weg af gebouwd en dwars door een mooie boomgaard leidde een zandweg naar het boerenhuis. De pruimen van boer Versteeg waren van superieure kwaliteit en dat leidde er toe dat wij als opgeschoten jongens zijn bongerd in het najaar graag met een bezoek vereerden, bij voorkeur na zonsondergang.

Net als boer Haalboom van de Molenweg had boer Versteeg ook een *melkmeisje*, want zijn knappe dochter Betje heeft, bevallig juk en emmers torsend, vele liters afgeleverd van de melk die toen al goed voor elk was.

Boer Versteeg had een welgestelde buurman, meneer Blokhuis, die het buitenhuis *Veldheim* bewoonde dat eigenlijk wel een kleine buitenplaats mocht heten. De naar schatting veertig meter van de Nieuwe Weg gelegen, royale villa, had een grote voortuin waarin groepen vreemde dennen, fraaie rozenperken, grote platanen, accasia's en allerlei mooi geboomte prijkte.

Langs de rechterzijde liep een smal paadje naar het tuinmanshuisje van *Veldheim* en de daarachter gelegen moestuinen.

Naast *Veldheim* stond het villaatje *Zonnewende* van mevrouw Mees wiens dochter met dokter Haverkorn van Rijsewijk getrouwd was.

Na het overlijden van mevrouw Mees bewoonden de ouders van onze dorpsarts en diens broer Harry, de kunstschilder, het aardige huis aan de Nieuwe Weg. De oude Heer Haverkorn van Rijsewijk was vele jaren directeur geweest van het museum Boymans in Rotterdam.

Na *Zonnewende* volgde nog een villaatje waarvan ik mij meneer van de Meer als bewoner herinner. Hij was militair geweest in Oost Indië en had zijn onderkomen in Renkum *Kadgir* genoemd.

Verder lag hier open terrein tot onderaan de Nieuwe Weg en doorlopend langs de weg *Onder de Bomen* tot tegen het hoger gelegen kerkhof aan. Die hele driehoek was een woestenij waarin zand en grind werd uitgegraven en vormde een uitgelezen gebied om soldaatje te spelen.

Met deze beknopte weergave van hetgeen er omstreeks 1910 aan de Nieuwe Weg in ons oude dorp te zien was, besluit ik dan de beschrijving van de voornaamste wegen en buurtschappen.

BEWAARSCHOOL EN VERDER

Wanneer ik nu verder wat jeugdherinneringen ophaal dien ik te beginnen bij de Bewaarschool die uit twee grote lokalen bestond en waarvan juffrouw Oosting directrice was die in 1908 plaats maakte voor juffrouw Nanning. Sientje van Elden, die ik ook reeds noemde, stond haar trouw ter zijde en de beide leidsters hadden de handen vol aan het tamelijk uitgebreide stel piepjonge Renkumers van beiderlei kunne.

In 1907 kregen we onze eerste taalles want we leerden van juffrouw Oosting het woord school spellen als: grote se, kleine se, he, - hoepeltje, hoepeltje, le.....!

We knoeiden met grijze pijpaarde en Wim Jansen, de zoon van de smid, moest eens in de hoek staan omdat hij een *lange neus* trok achter de rug van de juffrouw juist toen zij omkeek. Wim was er *gloeiend bij* en dat incident speelde zich af in de lange gang van de bewaarschool waarin een hele rij *doosjes* te vinden was en verder een bergplaats voor het spelmateriaal dat we buiten mochten gebruiken.

Op het ruime speelterrein stonden meerdere grote kastanjebomen en tegen de school was een lang, ver vooruitspringend afdak aangebracht waaronder een flinke zandbak schuilging.

Van de bewaarschool naar de *grote* school was in mijn jeugd, hemelsbreed gezien, maar een hele kleine stap want de beide *instituten* lagen tegen elkaar aan met hun speelterreinen. In ander opzicht evenwel betekende die overgang toch wel een grote sprong in een vaag verschiet.

Wanneer je zes jaar geworden bent begin je op een knaapje te lijken en

De bewaarscholiertjes met directrice juffrouw Nanning en helpster Ger de Beet die in 1921 Sientje van Elden opvolgde.

schaarse momenten van een soort schuchtere zelfstandigheid dienen zich dan aan. Je gaat naar een *echte* school en daar ben je niet meer om *bewaard* te worden maar om te leren. Het is de mooiste tijd van je leven maar dat weet je dan gelukkig nog niet en vele jaren later pas onderken je volledig de grote waarheid in het liedje van Holty dat Hildebrandt citeert in zijn Camera Obscura:

Hoe zalig als de jongenskiel
Nog om de schouders glijdt
Dan is het hemel in de ziel,
En alles even blijd.

Niets, niets ter wereld doet hem aan
Of baart hem ongemak,
Dan stuiters die te water gaan,
Of ballen over 't dak.

In mei 1909 sloten de grote deuren van onze Openbare School zich achter mij en dat betekende dat het knutselen met pijpaarde, het spelen in de kring en het matjes vlechten afgelopen was. Het betekende tevens dat ik dagelijks enige malen het tripje door de Dorpsstraat maakte naar de school bij *de Wissel* en dat deden we meestal dartelend over de vele stoepen en balancerend langs de hekjes.

Het was een gezellige oude school en ik kan met de hand op het hart verklaren dat ik er altijd graag heen ben gegaan.

De school, die omstreeks 1860 gebouwd was, bestond na enige uitbreiding in de loop der jaren, in 1909 uit een symmetrisch voorgedeelte van zes lokalen, drie links en drie rechts, gescheiden door een brede gang of hal, belegd met gele tegeltjes met schuine kantjes. En dan waren er aan de achterkant twee lokalen aangebouwd die tot het speelterrein van de Bewaarschool reikten.

In al die lokalen stond in de hoek bij de ramen een kachel die zich achter een ijzeren plaat bevond, verticaal, in de vorm van een kwartcirkel. Kuiper, die in de *Fluitersmaat* woonde en in de Oost gediend had, maakte die kachel met houtjes aan en soms ging hij pas naar huis wanneer wij 's morgens de school binnenstapten.

In de hoogste klassen mocht je soms van de meester de kachel wel eens bijvullen en dan voelde je jezelf een hele piet. De brandstof was, vreemd genoeg, fijn gruis dat met water werd aangemaakt. Het stond in een bak bij de kachel en er hing een geweldige pook naast. Het eigenaardige stookmateriaal zorgde 's winters voor een vreemde geur in onze lokalen, een geur die ik tientallen jaren later soms ergens bespeurde en die me dan prompt herinnerde aan winterse dagen op onze Openbare School.

In de brede gang waren bij elk lokaal, op ruim een meter hoogte, tengels tegen de muren aangebracht waarin ronde houten kapstokhaken zaten voor jasjes, petten en mutsjes en daaronder stonden de klompjes van de leerlingen want die mochten in de klas niet aangehouden worden.

De achterwand van de gang had in het midden brede deuren die naar een hele reeks toiletjes leidden en boven die deuren hing een klok die maar zelden liep.

In elke klas bevond zich tegen de wand een houten stellage waarin twee zwarte borden verticaal voor elkaar heen geschoven konden worden en ik zie nog juffrouw Linn de eerste letters op zo'n groot zwart vlak schrijven met een pijpje krijt dat geel was en toch wit schreef.

Een enkele maal werd er op de borden ook met gekleurd krijt geschreven of getekend en dat had voor ons altijd iets weg van een tractatie.

In de eerste klas van juffrouw Linn stond een telraam, een paar geraniums op de vensterbanken, zo hoog dat je niet naar buiten kon kijken, en verder waren er aan de wanden platen die de lotgevallen van Ot en Sien in beeld brachten. Ze waren getekend - heel knap naar ik later begreep - door C. Jetses en verscheidene ervan herinner ik me nog tot in de puntjes.

In de andere lokalen hingen ook platen, voor het merendeel met afbeeldingen van episodes uit de vaderlandse geschiedenis, zoals de *Overwintering op Nova Zembla,* de strubbelingen bij *Goejanverwellesluis,* de *Inneming van den Briel* e.d.

Verder hingen er grote landkaarten en er was hier en daar een kast met wat opgezette vogels, een wezel, een marter en een eekhoorn. Later vertelden onze meesters soms van dergelijke dieren en dat waren machtige schooluren.

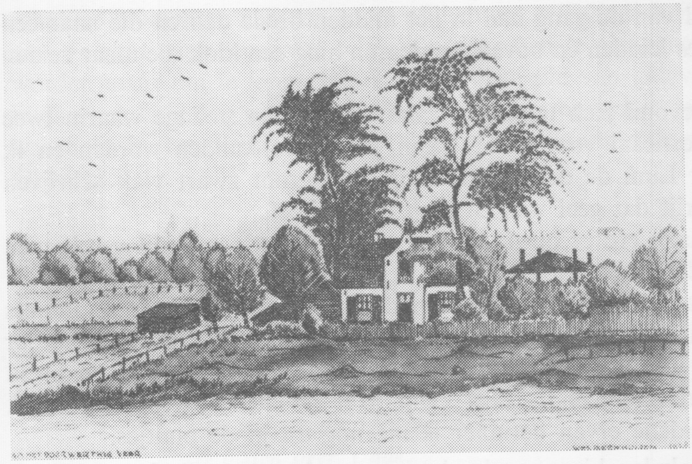
De eerste drie klassen van onze school werden door juffrouwen geleid en dat zal wel een landelijke gewoonte zijn geweest destijds. Later kom je onder de hoede van de meesters en die schooljaren spreken je wat meer aan, ook wel doordat je bevattingsvermogen groter wordt.

Ik hoop dat velen het van hun school kunnen zeggen maar ik heb altijd de indruk gehad dat wij op onze Openbare School over een geweldig stel meesters beschikten, meesters, die zich niet uitsluitend met het onderwijs bezig hielden maar die ook verder in onze dorpsgemeenschap iets betekenden. Een onderwijzer of onderwijzeres was in mijn jeugd een persoonlijkheid waarvan vaak ook iets uitging buiten de school.

Het zal wel een echt dorpsgedoe zijn geweest maar het hield bijv. in dat juffrouw Hendriks op woensdagmiddagen handwerkles gaf, dat je van bovenmeester Bakker, de opvolger van meester van Grol, franse les kreeg na schooltijd en dat meester Polderman voor belangstellenden cursussen organiseerde in tuin- en plantkunde.

Meester Bakker gaf onze middenstanders ook nog les in boekhouden, meester Polderman was een der oprichters van de imkersvereniging in 1916, meester Koning sloofde zich o.a. uit ten bate van de Bond voor Staatspensioen en zo verzorgden vrijwel al onze leerkrachten bijwerk dat ze belangeloos verrichtten.

Onze Openbare School had voor en achter een speelplaats maar het waren zandpleinen en kapotte knieën liep je er al gauw op. De grote kastanjebo-

Het Doorwerthse Veerhuis aan de overzijde van de Rijn dat tijdens de slag om Arnhem verwoest werd.

men zorgden er voor dat we zelfs bij heel warm weer toch altijd in de schaduw konden spelen.

De school- en speeltijden werden door de bovenmeester aangegeven met een bel die onder een houten afdakje hoog aan de buitengevel hing en die hij in een lokaal bediende.

De leerkrachten aan onze school zijn altijd zeer honkvast geweest en tijdens mijn capriolen daar heeft zich onder hen maar een enkele mutatie voorgedaan.

Juffrouw Linn, juffrouw Hendriks en juffrouw Scheurleer zijn tot aan hun pensioen werkzaam geweest aan de school en hetzelfde geldt voor meester van Grol en meester Postuma die meester Bakker als hoofd opvolgde. Ook meester Polderman en meester Koning bleven onze school trouw. De enige die ons tussentijds verliet was bovenmeester Bakker en dat geschiedde omdat de studie van zijn beide zoons hem daartoe dwong. En dan is nog meester Berends na een lang verblijf in Renkum naar elders vertrokken.

Bijna elke zomer maakten we met meester Polderman op bijzonder warme dagen 's middags uitstapjes naar de Renkumse beek of via het *Vishek* de Heelsumse beek over naar de Noordberg.

Soms leidde onze trip verder naar kasteel Doorwerth en daarbij bleek dat meester Polderman uitstekend op de hoogte was met de geschiedenis van die roemruchte burcht.

We luisterden geboeid naar zijn relaas van hetgeen zich daar in vroeger eeuwen afspeelde tussen de edele (?) ridders van adellijke geslachten en wat het kasteel zelf betrof griezelden we bij het bezichtigen van de gevangenencel waarin vanaf het plafond een zwaar raamwerk met lange ijzeren pennen kon worden neergelaten.

Van het kasteel leidde meester Polderman ons naar de Rijnoever waar onder een houten afdakje een bel hing waarmede men de veerman, die aan de overzijde in het veerhuis woonde, beduidde dat men overgezet wenste te worden. En die functionaris onderbrak dan zijn bezigheden, stapte in zijn

roeibootje en bracht zijn klant voor een dubbeltje naar de overkant. Zo leerden we wat een *voetveer* was.

Als zoveel aantrekkelijks in onze omgeving is ook het zo pittoreske Doorwerthse Veerhuisje met de witte gevel aan de oorlog ten offer gevallen.

De terugweg van onze schoolwandeling voerde ons soms via het onderste gedeelte van de Italiaanse Weg naar de *Koningsberg*, vandaar naar *Rolands Eck* en langs de *Capelleboom* door de bossen weer naar de Noordberg en huiswaarts.

Een ander maal wandelden we over de Keyenberg en verder langs de beek naar de Kwadenoord waar we het waterrad bij de boerderij gingen bekijken en verder naar Bosbeek waar de *Parapluboom* - een heel grillig gevormde spar - stond.

In onze schoollokalen kon alleen het bovenlicht van de ramen een eindje opgeschoven worden door middel van een lange steel met een oog en wanneer ondanks dat spuien de temperatuur toch benauwend bleef betekende dat niet zelden zo'n tochtje naar onze onvolprezen Veluwse bossen en beken. Veel van die tripjes heb ik meegemaakt en ik herinner me levendig hoeveel meester Polderman dan onderweg ook van bomen en planten wist te vertellen.

Ja, dat was nog eens een schoolmeester! Daar was niets frikkerigs aan te vinden, een figuur waaraan ik, ruim een halve eeuw nadat hij ons onderwees, slechts met dankbaarheid kan denken.

Meester Polderman was uit Zeeland afkomstig en hij mocht in de beste

Schoolhoofd Postuma en meester Polderman trokken met de hoogste klassen van de Openbare School in 1914 naar de Doorwerth en werden gefotografeerd bij de uitspanning de Zalmen. Alle manlijke leerlingen hadden kennelijk hun zondagse pet opgezet.

Enkele klassen van onze Openbare School in 1920. V.l.n.r. de meesters Koning, Polderman en Meijer en juffrouw Boot.

zin van het woord een ronde Zeeuw worden genoemd. Hij is tot aan zijn dood ons oude dorp trouw gebleven en hij heeft, naast zijn voortreffelijk werk als onderwijzer, in velerlei opzicht belangrijk bijgedragen aan de ontwikkeling van onze dorpsgemeenschap.

Meester Polderman had hier ook zijn vrouw gevonden die een dochter was van hotelier Beyer - Nol in 't Bos - de in heel het land bekende uitspanning aan de oude weg van Renkum naar Bennekom over de *Oliemolen.*

Ook mevrouw Polderman ontplooide activiteiten in ons dorpsleven. Zij werkte mee aan cursussen voor huismoeders en presideerde comité's voor liefdadige doeleinden.

Het echtpaar Polderman kreeg een zoon en een dochter en met hen, Hugo en Alida, heb ik in de schoolbanken gezeten. Hugo studeerde later in Wageningen af als landbouwkundig ingenieur en vertrok naar Nederlands Indië, maar is ook in de Soedan werkzaam geweest. Hij overleefde de Jappenkampen en heeft, na de dood van zijn ouders, hun huis aan de Kerkweg, die toen intussen Kerkstraat geworden was, verscheidene jaren bewoond.

Hugo was in zijn studententijd al een buitenbeentje en dat is hij altijd gebleven zoals ik met een kleine story - al is het dan geen jeugdherinnering - kan illustreren.

De gemeente Renkum besloot in 1957 tot aanleg van riolering in de voornaamste straten van ons dorp en daar viel uiteraard ook de Kerkstraat onder. Hugo Polderman voelde er evenwel niets voor om de huisaansluiting op de riolering te laten maken en kreeg toen hij na enkele sommaties toch in gebreke bleef, een proces-verbaal. De ambtelijke mededeling hieromtrent liet hem de keus tussen het voldoen van een geldboete of een verblijf van een

week in het Huis van Bewaring in Arnhem en Hugo is op zekere dag per bus derwaarts getogen en in de *Koepel* liefderijk opgenomen.

Hij heeft zijn straf geduldig uitgezeten en het was de moeite waard hem van zijn ervaringen in de nor te horen vertellen.

Hugo Polderman is enkele jaren geleden tijdens een familiebezoek in Zeeland plotseling overleden.

Zijn zuster Alida trouwde met Kees van Kooten wiens ouders hotel Verwaayen beheerden. Kees werd, als vermeld, mijningenieur en heeft later in het buitenland een werkkring gevonden.

In mijn jeugd zonden veel families uit de West hun kinderen naar Holland om hier het onderwijs te volgen en bij meester Polderman zijn er heel wat in huis geweest. Ik ging school met de bij onze meester toevende neven Chris en Hein Winkel uit Curacao die ook hun H.B.S.-tijd in Renkum doorbrachten.

Later kwam er nog een Karel Winkel die in Amsterdam verder voor arts studeerde en wat andere jonge gasten van meester Polderman betreft herinner ik me namen als Drijber, van Geen en Perret Gentil.

Ik meen dat de jongeman Perret, die na zijn H.B.S. in 1935 naar de West terugkeerde, de laatste inwonende gast van meester Polderman is geweest. Daaruit valt op te maken dat deze ruim 25 jaar die jongelui van elders opving en hen stellig ook bij hun ontwikkeling in ruime mate heeft bijgestaan.

Meester Polderman was naar mijn smaak een geboren onderwijzer; hij heeft in ons dorp prachtig werk verricht en zonder twijfel op de vorming van talloze jongelui een gunstige invloed uitgeoefend. En daarnaast is hij, die

De leerkrachten en leerlingen van de Openbare School bijeen in een wat ongeregelde groepering (1923) met de meesters Postuma, Meijer en Koning.

alles van planten en bloemen wist en zijn licht nooit onder de korenmaat zette, ook op dit gebied voor vele ouderen een joviale raadsman geweest.
Onze gemeenteraad heeft indertijd een van onze nieuwe dorpswegen naar meester Polderman genoemd en een wijzer besluit kan er op de desbetreffende raadsvergadering niet zijn genomen.

Laat ik na deze samenvatting wat meester Polderman en zijn verwanten betreft, terugkeren naar onze Openbare School en de verdere leerkrachten wat nader belichten.
Meester Koning, die onze vijfde klas bestuurde, was ook een prettige leermeester maar toch een heel andere figuur dan meester Polderman. Zolang ik hem gekend heb had hij last van doofheid en hij bracht vaak een hand aan zijn oor als een schelp om onze reacties op zijn vragen te kunnen verstaan. Vermoedelijk was hij door die handicap soms wat prikkelbaar maar als hij eens een tik uitdeelde was die zeker ruimschoots verdiend.
Overigens kon zo'n kastijding behoorlijk aankomen want meester Koning beschikte over een fors postuur.
Ik memoreerde al dat ook deze dorpsschoolmeester buiten de school actief was maar hij zocht het op een geheel ander gebied dan meester Polderman want die werkte, zo hij niet ergens een cursus leidde, steevast in zijn tuin.
Maar meester Koning deed aan politiek! Hij was een fervent voorstander van Staatspensionering en daarnaast beleed hij vurig de beginselen die destijds werden uitgedragen door een politieke partij die naar ik meen de Vrijzinnig Democratische Bond heette, die ook dokter Haverkorn van Rijsewijk onder zijn aanhangers mocht rekenen.
Het kan ook de Liberale Staatspartij zijn geweest maar in alle geval was meester Koning (Aart) een man met liberale opvattingen die zo tegen de verkiezingen op de barricaden klom en geen enkel debat schuwde. Zijn onstuimigheid speelde hem natuurlijk ook parten als hij politiek bedreef en dat leidde soms tot heftige tonelen tijdens de verkiezingsstrijd in ons doorgaans zo rustige dorp.
In de dagen dat er beslist moest worden over de samenstelling van de gemeenteraad konden onze gewoonlijk zo passieve dorpelingen toch wel warmlopen. Er hingen dan op diverse plaatsen aanplakbiljetten met namen van louter superieure candidaten, er werden pamfletten huis aan huis bezorgd en er waren vergaderingen van de verschillende partijen die meestal gelegenheid tot debat gaven.
Nog altijd gebeuren er tijdens verkiezingen in ons land vreemde dingen en die deden zich in mijn jeugd in Renkum bij zulke gelegenheden ook al voor.
Ons dorp was, het zal omstreeks 1915 zijn geweest, een postdirecteur rijk die van de Pol heette of misschien wel van de Poll. Het was een ambitieus man want hij beperkte zich niet tot de postzegels en de briefkaarten maar hij wilde lid van de gemeenteraad worden. En zo gebeurde het dat op de dag waarop in Renkum gestemd moest worden voor de nieuwe raad, bij elk stemlokaal een man stond die sigaren uitdeelde aan de stemmers.

Het bandje om de bolknakjes toonde aan dat het *van-de-Pol-sigaren* waren en dat nieuwe merk is jarenlang een bron van vrolijkheid gebleven in ons dorp want de eigenwijze Renkumers rookten wel de sigaren op van meneer van de Pol of Poll maar zij stemden niet op hem, althans niet in voldoende mate om de directeur van het postkantoor tot vroede vader te doen promoveren. En dat deden zij hem aan terwijl hij toch ook al president-kerkvoogd was . . .

Maar ik hield me met meester Koning bezig, wiens wieg in Oosterbeek stond, die een zoon van bakker Koning was, die ons in de vijfde klas les gaf en die zich in zijn vrije tijd in de politiek stortte.

En zo moest dan eens de gemeenteraad van Renkum weer gereviseerd worden en teneinde de dorpelingen te attenderen op de juiste mensen voor de raad had de anti-revolutionaire partij een propaganda-avond georganiseerd in café van den Born waar trouwens vrijwel al dergelijke bijeenkomsten plaats vonden.

Meester Koning was natuurlijk present om te zijner tijd in debat te kunnen treden met de woordvoerder van de anti-broeders waarmede hij het bij voorbaat al niet eens was.

Kort aangebonden van nature en waarschijnlijk ook wel door zijn doofheid die hem belette alles woordelijk te verstaan, kon meester Koning zelden zijn beurt afwachten.

Voorzitter van de anti-revolutionairen was Derk van den Born, de kolenboer van de *Bellevue,* die een gloedvol betoog hield voor de doelstellingen van zijn club en zo ongeveer te kennen gaf dat zijn trawanten het meest geschikt waren om deel uit te maken van de gemeenteraad.

De fanatiek liberale meester Koning nam dat uiteraard niet en hij onderbrak herhaaldelijk de geachte spreker totdat het Derk van den Born te gortig werd en hij tot de oppositie de sindsdien legendarische woorden schreeuwde: *niet intepepère, anders zal ik met mijn geestverwanten de zaal verlaten . . . . !*

Deze verkiezingskreet van de getergde Derk van den Born bleef heel lang een gevleugeld woord in ons dorp en niet alleen bij verkiezingen had men het later vaak over *intepepère.*

Ook meester Koning heeft zijn gehele loopbaan bij het lager onderwijs in Renkum voltooid. Hij bewoonde een aardig huis aan de straatweg naar Heelsum dat *Veluwezoom* heette maar na zijn pensionering is hij naar zijn *land van herkomst,* Oosterbeek, teruggekeerd waar zijn vrouw hem vele jaren heeft overleefd.

Een derde leerkracht aan onze Openbare School was in mijn jeugd meester Berends, ondanks zijn rossige haren een ietwat kleurloze figuur en bij ons, jongens, niet zeer in tel. Hij had als meester nooit de sterke greep op ons - in de goede zin van het woord - van meester Polderman of meester Koning en wat daar precies de oorzaak van was zou ik niet kunnen zeggen.

Meester Berends bemoeide zich nooit met zaken die niet met de school in verband stonden. Hij was een verwoed hengelaar wat toch wel weer tot

onze verbeelding sprak, en voor alle verboden terreinen van de steenovens rond de mooie kleigaten langs de rivier, had hij een loopvergunning.

Velerlei viswater lag dus vlakbij want meester Berends woonde naast Charles Werrelman en kon dus zo uit zijn achtertuin de beek over in de uiterwaarden stappen via de *Wilgenpas*.

Meester Polderman ging nooit vissen en ik weet wel zeker dat hij het een volkomen nutteloos tijdverdrijf vond, maar, gesteld dat wij hem als jongens ergens aan de plassen of de rivier hengelend hadden aangetroffen, dan zouden we stellig bij hem zijn gaan zitten en was er een gemoedelijk praatje ontstaan.

Maar bij meester Berends gingen we hoogstens op een afstandje zitten kijken of hij al dan niet wat aan de haak sloeg want we voelden dat hij helemaal niet op onze aanwezigheid gesteld was. Hij was helemaal geen *kwaje*, niets strenger of hardhandiger dan onze andere opvoeders, maar toch bleef er altijd een soort scheidsmuur tussen ons jongens en deze onderwijzer. Ook achteraf kan ik het niet verklaren.

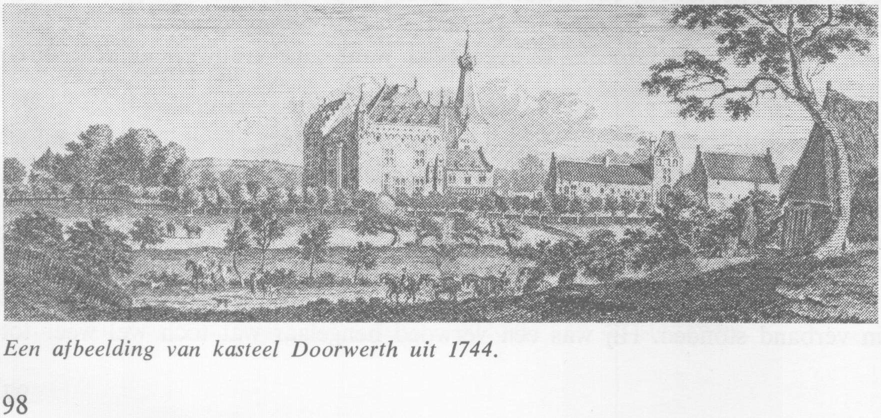
Meester Berends trouwde met de directrice van de *Wasserij* op de *Oliemolen* en is verscheidene jaren aan onze school verbonden geweest. Evenals dat van meester Koning bleef ook zijn huwelijk kinderloos en het echtpaar Berends is omstreeks 1918 naar elders vertrokken.

Drie bovenmeesters heb ik meegemaakt tijdens mijn lagere schooljaren en, gemeten naar het salaris en het belang van hun functie, had ik in mijn herinneringen aan onze Openbare School moeten beginnen met de hoofden. En nu het woord *salaris* valt, in ons oude dorp overheerste tijdens mijn jongensjaren de opvatting dat het baantje van schoolmeester maar slecht betaald werd en er zullen goede gronden zijn geweest voor die veronderstelling.

Hoe hoog de bezoldiging van ons onderwijzend personeel zo omstreeks de jaren 1900-1910 was heb ik niet uitgeplozen, maar aannemelijk is dat ze niet veel afweek van de jaarwedde die de onderwijzers aan de Openbare School van Doorwerth genoten.

Doorwerth was toen nog een zelfstandige gemeente en de school stond aan de Koninginnelaan tegenover het oude kerkje op de heuvel.

De bovenmeester was meneer de Leeuw en wat hij verdiende valt te lezen

Een afbeelding van kasteel Doorwerth uit 1744.

in de Renkumse Courant van zaterdag 9 maart 1901. Daarin is nl. een verslag opgenomen van de vergadering van de Raad der Gemeente Doorwerth, gehouden op donderdag 7 maart, voormiddags 10 ure.

De raad benoemde tot onderwijzer aan de Openbare School de heer W. van Maanen te Elst op een jaarlijkse bezoldiging van *f* 500.-...

Verder vermeldt het verslag van die Doorwerthse raadsvergadering dat: "...aan het hoofd der school staat vanaf 11 December 1894 de heer J. de Leeuw op een jaarwedde van *f* 800.-, met vrije woning en tuin. Hij heeft de hoofdacte en die van vrije- en orde-oefeningen."

En in de raadszitting werd tevens bekend gemaakt dat als onderwijzeres in de nuttige handwerken is aangesteld zijne echtgenoote Mej. E. C. de Leeuw geb. Van Veenendaal op een jaarwedde van *f* 52.-... (oftewel een gulden per week).

De vermelde cijfers spreken voor zichzelf en ook wanneer het onderwijzend personeel in Renkum mogelijk in een iets beter beloonde categorie viel dan hun Doorwerthse lotgenoten, dan nog mag er toch zeker van een karige bezoldiging worden gesproken.

Genoeg echter over het *loonfront* en terug naar onze bovenmeesters.

De oude meester van Grol zal niet vanaf 1861, toen onze school gebouwd werd, daaraan verbonden zijn geweest maar hij zag er wel naar uit. Het is niet mijn bedoeling om hetgeen ik mij uit mijn jeugd herinner precies op jaar en datum te registreren en dus heb ik niet nagevraagd wanneer meester van Grol *hoofd* was geworden van onze Openbare School, maar dat zal omstreeks 1880 zijn geweest. Zeker is echter dat hij, toen ik hem in 1909 voor het eerst op school zag, heel oud leek en om zo te zeggen zijn pensioen binnen handbereik had.

Een weelderige grijze baard tooide zijn kin en bakkebaarden van vrijwel dezelfde kleur sloten daar nauw bij aan. Onze bovenmeester leek een soort patriarch en hij had ook wel iets weg van een uit Zuid-Afrika gerepatrieerde Boerengeneraal.

Die vergelijking van ons oude schoolhoofd met de leiders van de Boerenoorlog lag destijds voor de hand. In de dagen dat ik naar de *grote* school ging was de strijd tussen *onze* Boeren en het *perfide Albion* wel een jaar of wat beslecht maar de haat jegens de Britten gloeide lang na in ons land en dat uitte zich op verschillende manieren.

Het heldhaftige verzet van de Boeren tegen de overmacht van de *rooinekken* werd ons als schooljongens in woord en geschrift afgeschilderd en Paul Krüger, generaal de Wet en al die andere dapperen, groeiden in onze ogen uit tot symbolen van onverschrokkenheid en trouw.

Ik herinner me niet dat we op school versjes leerden waarin de wanhopige strijd van de Boeren bezongen werd, maar in onze samenleving klonken de liederen met verwijten aan het adres van de Britten des te meer.

Vaak heb ik een soort ballade horen zingen die ongeveer aldus aanving:

Kent gij dat volk vol heldenmoed
Mishandeld en geknecht,
Dat vecht voor vrijheid en voor recht
Maar voor macht buigen moet?

Er klonk ook een lied over een vlag die weer boven Transvaal wapperde en in onze werkplaats zongen onze knechts dikwijls met lange, smartelijke uithalen:

Arme vrouw en kind'ren
Gesleurd naar moord'naarskampen henen,
O wat een schande,
Schande is 't voor Engeland!

Maar ter zake! In onze ogen leek meester van Grol dus veel op een der vermaarde generaals uit Transvaal, al is hem dat waarschijnlijk nooit verteld. Hij woonde in het huis op het schoolplein maar hij zal met pensioen zijn gegaan toen ik in de eerste klas zat want behalve dan zijn markante verschijning, kan ik me van hem weinig herinneren. Uit verhalen van oudere Renkumers heb ik evenwel begrepen dat ook *bovenmeester* van Grol een voortreffelijk onderwijzer is geweest die in ons dorp hoog stond aangeschreven.

Tijdens mijn verblijf op de Openbare School heb ik drie jaar een juffrouw voor de klas zien staan. In de eerste klas was dat juffrouw Linn die, toen ik in 1909 onder haar hoede kwam, naar schatting ruim veertig lentes telde. Die schatting bracht ik niet tot stand als zesjarige schooljongen maar zij is gebaseerd op de foto die juffrouw Linn toont met al de *eerstejaars* uit 1909.
In de eerste klas schreven we op leitjes met griffels die bewaard werden in een langwerpig houten doosje met een schuifdeksel een z.g.n. griffelkoker. Er waren heel mooie exemplaren, bestaande uit twee afdelingen met groeven voor de griffels, die over elkaar heen konden draaien en we beschikten ook over sponsedozen van blik ter grootte van een halve jampot. Zo'n sponsedoos had twee vakjes met een deksel, een voor het natte sponsje dat diende om de beschreven lei af te vegen en een vakje voor het zeempje dat het leitje weer beschrijfbaar moest maken.
In de natte afdeling van de sponsedoos bewaarden we vaak een grote witte boon, een *moppert,* want die ging dan uitlopen en dat proces werd nauwkeurig gevolgd.

Juffrouw Linn was geen *lieve* juffrouw in onze ogen. Als ze ons niet horen kon spraken wij als jongens en meisjes van *juffrouw Linn-kattespin* en ik geloof dat een leerkracht die werkelijk getapt is bij zijn pupillen, zelden een bijnaam krijgt die iets snerends heeft. Later ben ik zelfs tot het inzicht gekomen dat we als bengels vaak een loyaliteit bezaten die we, ouder wordend, steeds moeilijker konden opbrengen.

Van onze eerste klas staan me de klompjes, in de gang onder de kapstokken, nog het best voor de geest. Het waren allemaal klompjes met leertjes, want z.g.n. *hoge* klompen werden in ons dorp niet veel gedragen. Zelfs de mannen op de steenovens werkten, als zij niet blootvoets liepen, op klompen met leertjes en in de zuigende klei kon dat ook niet anders.

De hoge klomp was alleen bij sommige boeren in trek en Hannes van den Born van *de Maat* droeg nooit anders.

Ongeveer de helft van de jongens en meisjes uit mijn eerste klas zal klompen hebben gedragen en dat gebeurde meestal wel omdat thuis het geld voor schoenen ontbrak. In mijn klas bij juffrouw Linn zaten wel tien of twaalf kinderen wier vaders op de steenovens werkten en in die veelal kroostrijke gezinnen konden er voor de vele telgen slechts zelden schoenen op overschieten.

Naarmate de klassen hoger werden verminderde het aantal klompjes dat in de gang stond bij zo'n klas, maar ik heb toch schoolvrindjes en -vriendinnetjes gekend die, toen zij de school verlieten, niet aan schoenen waren toe gekomen.

Het zou onjuist zijn te zeggen dat alleen de kinderen van onze ovenarbeiders op klompjes naar school gingen want er waren genoeg andere gezinnen die geen schoeisel voor de spruiten konden aanschaffen of waarvan de gezinsleden hoogstens elk een paar voor de zondag bezaten. En kinderen van katholieke ouders kregen niet zelden hun eerste schoenen als ze hun eerste communie deden of, zoals dat in ons oude dorp heette, *aangenomen* werden.

Als jongen verdiep je je niet in dergelijke aangelegenheden maar later heeft bij mij de mening post gevat dat er tijdens mijn schooljaren in Renkum geen of heel weinig armoede werd geleden. Maar gezinnen die het zeker niet breed hadden waren er toch wel bij de vleet en de klompjes die in de gang van onze school stonden, behoorden ook wel aan de kinderen van fabrieksarbeiders en in allerlei andere beroepen was het evenmin vetpot.

Zodoende werd de regelmatige aanwas van sommige gezinnen lang niet altijd als een zegen beschouwd en de ruwe volksmond sprak dan bij een doodgeboren baby van *een groot gemak in een klein kistje . . .*

Onze tweede klas behoorde toe aan juffrouw Hendriks en dat in de meest letterlijke zin van het woord want zij was zo omstreeks 1910 al te goed voor deze wereld.

Juffrouw Hendriks zal niet veel groter zijn geweest dan een meter dertig, toen al tamelijk op jaren en nogal gezet. Haar beide heupen waren vermoedelijk defect en daardoor waggelde zij steeds van het ene been op het andere en kon zij zich slechts langzaam verplaatsen. Maar iedereen had achting voor haar omdat zij niets liever deed dan anderen helpen en nooit echt kwaad werd.

Haar ongelukkige manier van lopen zou voor ons, die in onze jeugd geen lieverdjes waren, aanleiding kunnen zijn geweest om een smalende opmerking te maken of haar een spottende bijnaam te geven maar ik heb nooit een

meisje of jongen iets onbehoorlijks met betrekking tot juffrouw Hendriks horen zeggen.

Deze goede ziel woonde gelukkig maar vijf minuten van de school, naast de slagerij van Hendrik van Kraanen op de helling bij het postkantoor, en ik kan me haar levendig voor de geest halen zoals ze het schoolplein af waggelde en via *de Wissel* naar huis scharrelde.

Juffrouw Hendriks is altijd veler raadsvrouwe geweest, ook van meisjes die al lang van school waren. Zij wist veel en begreep veel en naast de normale lessen in lezen, schrijven en rekenen, heeft zij honderden Renkumse meisjes vertrouwd gemaakt met handwerken en ook daarbij legde zij een eindeloos geduld aan de dag.

Hoeveel jaren zij haar krachten met voorbeeldige ijver aan de jeugd van ons dorp gegeven heeft moet in Oosterbeek maar eens worden nageslagen. Dan kan het bordje aan het begin en het einde van de nieuwe straat die, naar ik vertrouw, eens haar naam zal dragen, tevens de periode vermelden waarin juffrouw Hendriks haar opvoedende taak zo voortreffelijk vervulde.

In de derde klas van onze school zwaaide juffrouw Scheurleer de scepter en dat behoeft niet als beeldspraak te worden opgevat want zij was wel volledig de bazin. Ja, de objectiviteit gebiedt hier vast te stellen dat juffrouw Scheurleer - zij werd *Scheurboks* genoemd - een *kwaje tante* was, ongetwijfeld de enige lastpost onder al onze meesters en juffrouwen.

Zij had een heleboel leerlingen die geen goed bij haar konden doen en enkele anderen die, om welke redenen dan ook, in haar straatje pasten. Ik moet, zonder enige trots, zeggen dat ik tot de enkelingen behoorde met een wit voetje bij juffrouw Scheurleer en het is me altijd een raadsel gebleven hoe dat kwam. Misschien wilde ze na een *bloedig treffen* met mijn zuster, die twee jaar voor mij haar klas doorliep, bij ons thuis de indruk wekken dat ze toch echt niet zo kwaad was.

Tja, dat treffen kwam goed aan! De juffrouw van de derde klas en mijn zuster, die toen negen jaar moet zijn geweest, mochten elkaar helemaal niet. Dat leidde van tijd tot tijd tot strubbelingen en toen juffrouw Scheurleer daarbij mijn zuster eens geniepig in de arm kneep paste deze de taktiek toe van *oog om oog, tand om tand* en beet in de arm van *Scheurboks*.

Dat leek op *kannibalisme* en daar moest de *bovenmeester* aan te pas komen. Of het vonnis *schoolblijven* of *strafregels* is geworden weet ik niet meer maar meester Bakker kende zijn pappenheimers en hij begreep zeer wel dat een volkomen normale leerlinge niet zomaar haar tanden zette in de arm van de juffrouw.

Dat ik twee jaar later geen kwaad kon doen bij juffrouw Scheurleer zou best uit dat geval voortgevloeid kunnen zijn, want zo'n brave leerling ben ik zeker niet geweest. Maar vermoedelijk wist ik vrij aardig waarin ik wel of niet moest bijten en dat zal er toe hebben bijgedragen dat ik, bij mijn overgang naar de vierde klas, van de lastige juffrouw een grote kaart van Gelderland kreeg.

In de derde klas waren de leitjes en de griffels verdwenen, we gebruikten potloden en er werd een schuchter begin gemaakt met pen en inkt. De tweepersoonsbanken hadden een holte waarin potlood en pen konden liggen en precies in het midden van het iets schuine schrijfblad was ook een porceleinen inktpotje ingelaten. Later kwamen er banken met een vierkant inktpotje voor elke leerling en die metalen potjes konden met een schuifje gesloten worden.

Ons gereedschap was toen verder een houten liniaal van een dikke centimeter in het vierkant waarlangs we met potlood snel lijntjes konden trekken op velletjes papier want aan schriften waren we nog niet toe.

De overgang van griffel naar potlood was niet zo moeilijk, maar het omschakelen op pen en inkt leidde tot de meest grillige vlekken op het maagdelijke papier.

Edoch, alles went en toen we gaandeweg de beschikking kregen over schriften behoefde het vloei, dat elk nieuw schrift bevatte, steeds minder dienst te doen.

Onze school bij *de Wissel* die het lokaal van meester Rennes aan de *Oude Kosterie* overbodig maakte was, toen ik er in en uit liep, ruim een halve eeuw oud en dat kon men, vooral aan de buitenkant, goed zien. Onze Openbare School droeg n.l. een ontelbaar aantal merkwaardige littekens die door het slijpen van puntjes aan griffels ontstaan waren.

Met die griffels viel pas redelijk te schrijven wanneer ze een scherpe punt bezaten maar zes- of zevenjarige leerlingen konden die moeilijk aanbrengen. De griffels waren rond, vermoedelijk van leisteen, ongeveer een halve centimeter dik en 12 centimeter lang. Bovendien tamelijk breekbaar zodat het aanpunten zeer behoedzaam diende te gebeuren.

Wij hadden daar thuis toevallig nooit last mee want in onze meubelmakerij was Ko Schik uit Wageningen werkzaam en die sleep in zijn schafttijd steeds met het grootste plezier prachtige punten aan onze griffels.

Veel griffels werden natuurlijk ook door de ouders *bedrijfsklaar* gemaakt maar lang niet allemaal want dagelijks kon je op het schoolplein verscheidene jongens en meisjes bezig zien die tegen de muur van de school aan het puntjesslijpen waren.

De verweerde baksteen van onze oude school was vrij zacht en leende zich uitstekend voor het aanpunten van een griffel door die al draaiend over de steen te schuren.

Het rechter gedeelte van de schoolgevel bevatte een enorme verzameling ingeslepen gleufjes en ik heb nooit gezien dat er op die slijperij aanmerking werd gemaakt door een van de meesters.

Ik neem aan dat de stenen van onze Openbare School vanaf haar ingebruikneming dienst hebben gedaan als slijpstenen want in mijn jeugd waren er al heel diepe sleuven in aanwezig. Die littekens in de schoolmuur behoorden bij de griffels en ze deden dienst tot leitjes en griffels verdwenen en ook onze sponsendoos overbodig werd.

Er veranderde trouwens regelmatig het een en ander bij het onderwijs tijdens mijn verblijf op de lagere school. We kregen prettiger banken, betere

schoolborden en de platen van Ot en Sien maakten geen deel meer uit van onze schoolinventaris. Zij waren vervangen door platen met afbeeldingen van landschappen en taferelen uit ons toenmalig Oost Indië en van markante feiten uit onze vaderlandse geschiedenis.

Juffrouw Linn kreeg de beschikking over het vakjesbord met Aap-Noot-Mies maar dat heb ik niet meer afgedreund met de blijde schare in de eerste klas.

Het klinkt mogelijk wat braafjes maar, zoals reeds gezegd, ging ik zelden met tegenzin naar school. De prettige sfeer die vooral onze meesters wisten te scheppen zal daartoe hebben bijgedragen en ook wel het feit dat er nogal eens wat variatie was in ons lesrooster.

Meester Koning liet ons b.v. soms klassikaal zingen en van een onzer lievelingsliedjes, dat we zelfs tweestemmig instudeerden, herinner ik me deze coupletjes:

Hoe ver in vreemde landen
Ik zwierve, heind' en veer,
Als 't vaderland zo vond ik
Geen plekje ergens weer.

Vrij moog' het Oosten bloeien
In bonte kleurenpracht,
Mijn Neerland bleef mij boeien
Met onweerstaanb're macht.

De rest is me ontschoten maar de mooie melodie bleef me bij en heel wat jaren later is me pas gebleken dat die behoorde bij *Home sweet home*...

Voor Koninginnedag beschikten we over een speciaal repertoire met natuurlijk het *Wilhelmus* en het *Wien Neerlands Bloed*... en als we met onze klassen van de school naar het feestterrein trokken liepen we netjes in de maat en zongen daarop o.a.

't Is plicht dat ied're jongen
Aan 'd onafhank'lijkheid,
Van zijn geliefde vaderland
Zijn beste krachten wijdt

Hoezee, hoezee, voor Nederland hoezee,
Voor Koningin en Vaderland
Waakt ied're jongen mee!

En dan was er het *Vlaggelied* dat ook een soort marstempo bezat:

O schitt'rende kleuren van Nederlands vlag
Wat wappert gij fier langs de vloed...

We prezen de zeeheld Piet Hein met de *Zilvervloot*, ter ere van Michiel Adriaanszoon de Ruyter zongen we *'In een blauw geruite kiel'*... en de liefde

tot ons land onderstreepten we met *'Waar de blanke top der duinen'*, een lied dat we wel konden dromen.

Maar onze voorkeur ging toch uit naar marsliedjes zoals:

Wie rusten wil in 't groene woud,
Wie rusten wil met luste,
Hij kiez' een plekj' in 't dichtst van 't hout
En vlije zich ter ruste.

Een peluwtje van mollig mos,
Een kussentje van varen
En een gordijn van blaren
Geeft zoete middagslaap in 't bos.

De hemel van het ledikant
Glimt zachtkens blauw door 't lover,
De heesters sling'ren om de rand
De bloesem hangt er over.

Een peluwtje ... enz.

Een marslied dat we ook vaak ten beste gaven had ongeveer deze tekst:

Wakk're makkers laat ons dwalen,
Op naar buiten heen gesneld,
Naar de rijke groene zalen,
Naar het open vrije veld.

Daar eens woonden de Bataven,
Kloek en dapper, stoer en vrij,
Nakroost dier gespierde braven,
Vol van moed en trouw, zijn wij.

En dat Renkumse nakroost van de Bataven dan, stond in de hal van onze Openbare School te zingen vol van moed en trouw en we verbasterden de teksten van onze liedjes wel eens naar eigen inzicht want meester Koning, onze dirigent, was immers doof. En dus zongen we tot eigen grote pret, in de tweede regel van het *Wien Neerlands Bloed* ... in plaats van: wiens hart klopt fier en vrij, wiens hart klopt vier en vijf...

Misschien was onze school in die dagen vooruitstrevend want we gingen ons ook al te buiten aan gymnastiek.

Meester Polderman posteerde ons daartoe op het achterste speelterrein dat grensde aan dat van de bewaarschool. Hij stelde het twintigtal jongens en meisjes van een jaar of twaalf min of meer ordentelijk een beetje uit elkaar op en liet ons dan diepe kniebuigingen maken, diepe zitten, spreidstanden, zweefstanden op één been en rompbuigingen.

Dat sportuurtje leverde doorgaans stormen van hilariteit op, niet alleen door de wild-karikaturale houdingen die wij, boomstijf als we waren, ten toon spreidden maar meer nog door de oubollige benamingen die meester Polderman gaf aan de oer-komische poses die wij hem voor ogen toverden.

Die gymnastiekles onder de kastanjes was altijd een feest waarbij we tranen lachten.

Nog andere feesten maakten we op school mee want zo mochten de bezoeken van een goochelaar, een buikspreker en een man wiens ezel tellen kon, toch wel genoemd worden. Bij dergelijke evenementen voor een deel van Renkums jeugd, was de hal van onze school de schouwburg en een meer dankbaar publiek zullen slechts weinig artiesten ooit voor zich hebben gezien.

Het speelkwartier was in de regel ook wel een hoofdnummer en merkwaardig leek dat de spelletjes waarmede wij ons als kwajongens vermaakten van plaats tot plaats verschilden. Zo gebeurde het dat de zoons van boer Timmer, die uit Langerak naar de boerderij *Klein Amerika* op de voormalige Renkumse heide was gekomen, bij ons een spel introduceerden waar wij nooit van gehoord hadden. Het heette *Vuur en Wagen* en het sloeg zo geweldig in dat onze oude spelletjes *Ba* en *Miero* op de achtergrond raakten.

Van geen dier jongensvermaken weet ik meer hoe ze in elkaar zaten of wat de clou er van was maar het kwam in de regel wel neer op hard rennen en elkaar *verlossen.*

En dan was er natuurlijk het *bokspringen* en het *Bok hoeveel horens?* en het *petjeballen* en nog heel wat meer dartelheden die de zalige tijd van de jongenskiel gestalte gaven.

De eerste *bovenmeester* die ik goed leerde kennen was meester Bakker die meester van Grol opvolgde. Met deze nieuwe *bovenmeester* troffen wij het in ons dorp weer zeer goed want hij bleek een man die ook naast zijn werk voor de school graag iets voor de dorpelingen deed.

Welke bevoegheden deze meester had kan ik niet beoordelen maar ik weet zeker dat hij heel knap was en eigenlijk leraar aan een H.B.S. of iets dergelijks had moeten zijn. Hij is helaas maar vijf jaar in ons dorp werkzaam geweest en vertrok toen, in verband met de studie van zijn beide zoons, naar het westen des lands.

Of hij daar inderdaad bij het hoger onderwijs betrokken raakte weet ik niet maar de Renkumers zagen meester Bakker node vertrekken.

Deze bovenmeester stelde een vervolgklas in die speciaal opleidde voor de overgang naar de H.B.S. en na de normale schooluren kon je, als reeds gezegd, voor franse les bij hem terecht. En hij beperkte zijn bijwerk zelfs niet tot de leerlingen van zijn school maar gaf op winteravonden in een van de lokalen nog cursussen in boekhouden voor de middenstanders uit ons dorp.

Meester Bakker was een notabel om zo te zeggen, een persoonlijkheid en hij was bovendien iemand die naar die moeilijk te omschrijven status helemaal niet streefde.

Mijn laatste *bovenmeester* Postuma was een volkomen tegengestelde figuur, een schoolhoofd dat zich wel degelijk op zijn functie liet voorstaan. Hij was van friese afkomst maar had toch niets over zich van hetgeen de mensen uit die provincie, als ze elders in het land verzeild raken, zo lang afgezonderd kan houden. Neen, meester Postuma zou men zijn friese afkomst niet hebben aan-

gezien want hij deed graag zwierig en een tikje geforceerd joviaal. Zijn optreden had voor mij altijd iets gemaakts en ik heb later vermoed dat deze meester zo quasi vlot deed om zijn aangeboren friese stugheid te camoufleren.

Hoe dit zij, ik herinner me dat wij als jongens, die in deze zaken een fijne neus hadden, nooit zo spontaan bij meester Postuma op de knie klauterden. Hij heeft nooit de populariteit van meester Polderman, waarvoor we bij wijze van spreken stuk voor stuk door het vuur zouden zijn gegaan, kunnen halen en meester Polderman deed nooit zwierig.

Net als meester Polderman kon ook bovenmeester Postuma goed kwaad worden maar ook dan waren zij in hun reacties heel verschillend. Van meester Polderman kregen we als kwajongens een fikse draai om de oren en die kwam ons dan royaal toe maar als we bij meester Postuma straf verdienden loste deze dat minder vlot op en dan konden wij het minder goed verdragen.

Toen meester Berends eens ziek was nam *bovenmeester* Postuma diens klas waar en met Cor Eilander zat ik daar in een van de banken. Wat we precies uitgevoerd hadden weet ik niet meer maar meester Postuma sloeg ons als strafmaatregel niet om de oren. Hij greep mij en mijn kornuit bij ons boordje vast en schudde ons heftig heen en weer bij welke kastijding hij ons beider boordjes bijna in de hand hield. Maar even later wandelde meester Postuma boetvaardig met de beide booswichten naar de tweede klas van juffrouw Hendriks en die heeft met naald, draad en vaardige hand de schade voorlopig hersteld.

Ja, onze meesters hadden wel zeer uiteenlopende naturen en dat kwam tot uiting wanneer we een hoogst enkele maal een pluimpje verdienden en evenzeer als we domme dingen deden. Wanneer we hardnekkig onze sommen verknoeiden zei meester Polderman: Daar deugt, sapperdemallemosterd, niks van! Maar als mijn klasgenoot Jacob Wernand verkeerd rekende zei meester Postuma: Jaapje, mijn knaapje, wat slaap je!

Tja, wat men al niet onthoudt uit zijn schooljaren!

Ook nadat meester Postuma pensioen was verleend heeft hij nog vele jaren in ons dorp gewoond en bleef hij iets van een *grandseigneur* behouden. Zwaaiend met zijn dikke gele wandelstok doorkruiste hij, in een bij voorkeur licht costuum van perfecte snit, ons dorp waarbij hij uiteraard veel bewoners ontmoette die hij op school les gegeven had.

Meester Postuma is op hoge leeftijd naar Arnhem verhuisd en daar overleden.

Gebeurtenissen uit je jeugd die je ook nooit vergeet waren de schoolreisjes want die voerden ons per trein naar Amsterdam. Daar gingen we met de tram naar Artis en vergaapten ons aan al die vreemde dieren. Soms voeren we vanaf het Y per boot naar Zaandam om het tsaar Peterhuisje te bekijken en om met heel zo'n uit twee klassen bestaand koor in het restaurant van Artis te eten was ook een feest.

Een volgend jaar stond den Haag op het programma en Scheveningen, waar

De Keyenbergse beek, mooi in alle jaargetijden.

we voor het eerst de zee zagen, waar we schelpjes raapten, de pootjes baadden en de ezeltjes bereden.

Dat waren machtige belevenissen in onze schooljaren want het overgrote deel van onze schooljeugd had nooit in een trein gezeten en de tochtjes te water waren beperkt gebleven tot de pont van Frits de veerman over de Rijn.

Het getuigt misschien wel van een totaal onjuist inzicht maar ik heb na mijn schooljaren vaak het idee gehad dat wij in ons oude dorp tijdens onze jeugd zeer bevoorrecht zijn geweest wat de mogelijkheden tot allerlei vermaak betrof.

Wij konden als jongens *negerogen* vangen in de Renkumse beek en de forellen en de jonge eendjes belagen. In de bossen zaten we achter de eekhoorns aan en het zandgat, vlak bij de beek op de Keyenberg, leende zich voor allerlei spelletjes.

In de beek die langs het dorp liep vingen we donderpadjes en stekelbaarsjes en daar waren soms exemplaren bij met purperrode buikjes.

Van wilgentakken maakten we fluitjes en de wilgen leverden ons ook de boog om pijlen mee weg te schieten. Op de steenoven gapten we uit de rietmatten de pijlen die bekroond werden met een stukje van een vliertak waar je het riet zomaar in kon schuiven. En later voetbalden we op de droogbanen van de steenoven en werden weggejaagd door een boze ovenbaas.

We visten in de plassen, ook als dat niet mocht, we probeerden er snoeken te strikken, wat maar zelden lukte, en ook zwemmen hebben we in de *grondputten* geleerd.

We gingen *brummels* plukken op de Keyenberg en bosbessen op de *Kwarrels*, een bosgebied dat in onze jeugd naar ons idee heel ver weg lag tussen Nol in 't Bos en de bossen van meneer Insinger aan de Bennekomse Weg

ten westen van de Keyenbergse bossen. En vele jaren later begreep ik pas hoe die naam *Kwarrels* ontstaan was.

Daar, heel afgelegen, had een freule Quarles van Ufford, die meestal in Engeland verbleef - vermoedelijk in Ufford - een geheel met klimop begroeid tuinhuis dat zij gedurende de zomer soms enkele weken bewoonde. Onze volksmond had van Quarles gewoon *Kwarrels* gemaakt en als jongens wisten wij niet beter. Maar daar, rondom freule Quarles' zomerverblijf plukten we de grootste bosbessen uit de hele omgeving.

Die verbastering van de naam *Quarles* tot *'Kwarrels'* herinnert me aan een soortgelijk geval in ons dorp. n.l. de *Nuutweg.* Tegenover de grote schuur van kruidenier Hurkmans aan de Achterdorpstraat liep, langs de tuin met appelbomen van vrouw Schuurman, een zandpand de akker in. Na 100 meter draaiden de karsporen naar rechts om uit te komen achter het huis van Jan van Scherrenburg. die daar aan de Kerkweg woonde en op wiens achtererf loodsen voor bouwmaterialen stonden, bereikbaar dus via de *Nuutweg.*

Langs de *Nuutweg* werden aan de linkerkant in het najaar aardappels ingekuild en als die na de winter weggehaald waren speelden wij vaak in die diepe kuilen. Ook voor vliegeren leende de *Nuutweg* zich en als kwajongens ontging het ons volkomen dat de naam van dat weggetje eigenlijk de *Uitweg* was. Onze dorpelingen maakten daar in hun dialect *Uutweg* van en in de loop der jaren was het de *Nuutweg* geworden.

Overigens hadden wij in mijn jeugd voor vliegeren de hele *Hank* ter beschikking na de roggeoogst en in het kerkebosje speelden we verstoppertje en soldaatje.

De dorpssteegjes werden ingeschakeld bij ons vertier en zelfs de tram kon daaraan dienstbaar worden gemaakt.

En dan was er de Rijn met de vele kribben die normaal aan beide kanten een zandstrandje hadden dat ook weer vele mogelijkheden bood voor jeugdig vermaak.

Aan de rivier was, nog afgezien van het hengelen, altijd wat te beleven. Daar kwamen de grote houtvlotten afzakken op weg naar Rotterdam en de *Pruis* voer regelmatig in beide richtingen.

De *Pruis* was de Renkumse naam voor de grote Duitse raderboten die enkele malen per week passeerden en ik herinner me er namen van als de *Köln* en de *Düsseldorf.*

Het waren fraaie witte schepen met brede schepwielen aan beide zijden en zij vervoerden, behalve vracht, ook veel passagiers van en naar Rotterdam.

Meestal doorkliefden zij de rivier die bij ons dorp vrij smal was, met grote snelheid, de forse schepraderen zogen het water kolkend van de oevers en dat kwam dan, na de passage van het machtige schip, met geweld in grote golven terugrollen.

De Renkumse hengelaars vervloekten binnensmonds de *Pruis* omdat hij hun viswater toch wel een uurtje vertroebelde en verstoorde, en een echte visser heeft immers alleen oog voor zijn dobber. Maar niettemin was het voorbij va-

De veerman op het voetpad over de Rijn.

ren van zo'n statig schip, met in de zomer de passagiers in fleurige kledij op de dekken, steeds weer een boeiend schouwspel.

Maar, de Rijn kon ook grimmige aspecten tonen als in strenge winters de ijsschotsen steeds groter gedeelten van de rivier bedekten. Deze grillig gevormde ijskoeken schoven bij aanhoudende vorst meer en meer in elkaar tot tenslotte de Rijn *zat* zoals dat heette.

Ik heb het niet bijgehouden maar ik vermoed dat ik sedert 1910 een dozijn maal meemaakte dat de rivier geheel toegevroren was. Merkwaardig vond ik dat in de regel, vrijwel direct nadat de schotsen van oever tot oever reikten, er een pad over het ijs gemaakt kon worden zodat de veerman weer aan zijn trek kwam. Een enkele maal was het ijs op de Rijn zelfs zo sterk dat de auto's er over reden.

De barre winter van 1890 staat, naar ik meen, in de geschiedenis opgetekend als de meest strenge die ooit is voorgekomen en daarover was men tijdens mijn schooljaren ook nog niet uitgepraat.

Mijn moeder diende in 1890, in haar geboorteplaats Wageningen, bij de familie Broekema en zij vertelde dat meneer Broekema, die aan de Landbouwschool verbonden was, in die ongelooflijk koude winter met enige andere leraren van Wageningen naar Arnhem schaatste over de Rijn.

Wat die winter van 1890 in Renkum betreft noteerde Hendrikus van Roest dat toen in het laatst van november de Rijn, bij zeer lage waterstand, al tot op de bodem bevroren was. Half januari begon het te dooien maar er kwam aanvankelijk geen toevoer van water uit Duitsland. Dat gebeurde pas op 2 fefebruari en toen plotseling met een dusdanig geweld dat het halve dorp uitliep en het op zondag om zes uur in de morgen aan de veerkop zwart zag van de nieuwsgierige Renkumers. Maar het Rijnwater stroomde op een zeker ogenblik toe in een soort vloedgolf en de dorpelingen moesten ijlings wegvluchten. Om negen uur stond de Veerweg ruimschoots blank en om twee uur in de middag was hij weer droog of althans begaanbaar.

Maar, de winter van 1890 mag dan als ongewoon fel en langdurig te boek

staan, 35 jaar eerder had Renkum al een winter beleefd die de dorpelingen niet in de kouwe kleren ging zitten en die hen in het bijzonder heugde omdat door het ijs in de Rijn gevaarlijke situaties ontstonden.

Barre ijsperiodes als waarvan de kronieken verhalen komen tegenwoordig in onze contreien, door welke oorzaak dan ook, niet meer voor en daarom wil ik iets vermelden van hetgeen dorpssmid van Roest optekende over de strenge winter van 1855.

IJsschotsen op de veerkop

De Rijn was al weken dichtgevroren toen eindelijk in maart het ijs ging *kruien* maar er kwam ineens zoveel water van de bovenloop dat de ijsschotsen door verstopping niet weg konden. Het ijs werd door de razende stroom met geweld de veerkop opgestuwd en het Veerhuis, dat toen nog aan de Mark behoorde, liep groot gevaar.

De bewoner, Gaart Busser, wilde aanvankelijk zijn huis niet verlaten en was met vrouw en kroost naar de zolder getrokken. Maar de schotsen stapelden zich voortdurend hoger en nader op en de toestand werd hachelijk maar toen Busser eindelijk wel zijn huis wilde ontvluchten bleek dat op eigen kracht al niet meer mogelijk.

De dorpelingen liepen te hoop op de Veerweg maar niemand wist raad te schaffen totdat de gealarmeerde burgemeester de Beyer ten tonele verscheen. Hij zag dat er levensgevaar dreigde voor de bewoners van het Veerhuis en ontbood op staande voet de vissers Koenders die hij een gratificatie beloofde als zij er in slaagden hulp te bieden.

Ik weet niet of het in uitzicht stellen van die beloning voor de doorgewinterde gebroeders Koenders wel nodig was maar in alle geval werden Busser en de zijnen uit hun benarde positie gered waarbij vooral Dorus Koenders zich door onverschrokkenheid onderscheidde.

De volgende dag brak de dijk in de Grebbe door en kon het water het ijs afvoeren maar in ons dorp stonden overal de kelders blank.

Jan de Graaf, een neef van Hendrikus van Roest heeft in die dagen ook een riskant avontuur beleefd door de barre winter. Zijn familie moest hun boerderij bij Kasteel Doorwerth verlaten aangezien de ijsschotsen ook daar steeds hoger over elkaar schoven en hun hofstede benaderden.

Met een aak voer men weg maar Jan viel er uit, dreef op een ijsschots de snel vlietende rivier af en kon daarvan pas bij de Noordberg gered worden met behulp van lange ladders die men over het ijs wist te schuiven.

Bang was Jan de Graaf niet geweest tijdens zijn gevaarlijke tocht want het verhaal wil dat hij luidkeels de 118e psalm gezongen heeft:

De Heer is mij tot hulp en sterkte
Hij is mijn lied, mijn psalmgezang
Hij was het die mijn heil bewerkte
Dies loof ik Hem mijn leven lang.

Tot zover dan deze heel oude herinneringen aan barre winters die gelukkig ook vroeger toch wel zeldzaam waren en die in de regel, behalve moeilijkheden en gevaren, onze dorpelingen ook wel geneugten verschaften. Zo was het althans in mijn jeugd.

In de winter lag er doorgaans wel ergens een ijsbaan in de directe omgeving van het dorp en de vele *huchten* leverden uitmuntende gelegenheden op om het geliefde sleedjerijden te beoefenen. En zo bood in alle seizoenen mijn geboorteplaats met de bossen, de rivier, de plassen en de beken, ons in onze jeugd allerlei mogelijkheden tot vermaak die elders leken te ontbreken.

Na mijn schooljaren heb ik zo het een en ander van ons land gezien en kwam in plaatsen die, naar mijn idee, voor het jonge volkje erg onaantrekkelijk schenen. Dorpen zonder bossen, zonder wilgen, zonder plassen en beken, plat als een pannekoek en, zo te zien, zonder sfeer. En dan vroeg ik me soms af hoe de kinderen zich daar amuseerden want op *bandelen* en *knikkeren* raak je toch snel uitgekeken. Maar ook daar, in die schijnbaar dorre plaatsen, is de jeugd spelend groot geworden want zij is vindingrijk en verzint spelletjes waartoe de omstandigheden haar in staat stellen.
De jeugd zou zich, bij wijze van spreken, ook in de woestijn of op de maan redden. Wel lijkt het mij merkwaardig dat de vermaken waarmede zij zich bezighoudt zelfs in dicht bijeen liggende plaatsen verschillen. Dat kwam althans in mijn jeugd voor.

Mijn grootouders, van moeders kant, woonden in Wageningen *op de trem* zoals dat daar vroeger heette, en als we daar op bezoek gingen en met de kinderen uit die buurt contact kregen zagen wij hen een spel beoefenen dat wij niet kenden. De jeugd in Wageningen *pinkelde* n.l. zo'n zestig jaar geleden en een *pinkel* was een houtje van ongeveer 12 centimeter lang en aan beide eindjes iets aangepunt. Dat werd op een ander houtje gelegd en met een derde houtje omhoog geslagen. En het kwam er dan op aan om de *pinkel* in de vlucht nog een mep te geven en de afstand die het *projectiel* dan aflegde was beslissend.

Wij speelden in Renkum veel met knikkers en knopen en het *potjeknikkeren* was erg in trek maar in Wageningen speelden de jongens een knikkerspel

waarbij een holletje in de grond een belangrijke rol vervulde maar noch dat *kuilknikkerspel,* noch het *pinkelen* kon in ons dorp vaste voet krijgen.

Uiteraard vermaakten we ons het meest met eigen spelletjes maar ons oude dorp kende ook enkele wekelijkse of jaarlijkse gebeurtenissen die voor ons als schooljongens evenementen betekenden.

Wanneer het fanfarecorps, pittige marsen blazend, door de Dorpsstraat marcheerde, was dat vanzelfsprekend iets waar we achteraan holden. Dan gloeiden we van bewondering voor de *rooie Noppen* die de kleine trom sloeg en voor Hend Jansen die de grote trom teisterde. We keken met ontzag naar Jo Jansen en Bart van Brakel die afwisselend met holle en bolle wangen, de trombones bespeelden en namen waar dat de diverse Scheffertjes in het corps op vrijwel alle instrumenten hun mannetje stonden, tot de triangel toe.

Ons muziekkorps presenteerde zich dus van tijd tot tijd maar ons menu van vrolijke wijsjes werd gelukkig wekelijks aangevuld door *Jan Toet* en *Lamme Thijs,* namen die oude Renkumers zich zeker zullen herinneren.

Jan Toet was een trompettist, een vijftiger met een pimpelneus, die in een Arnhems logement verbleef en elke week een dag in ons dorp zijn koper bespeelde. Hoe deze muzikant eigenlijk heette zal wel niemand in Renkum ooit geweten hebben maar hij blies wekelijks zo om de paar honderd meter zijn wijsjes en scharrelde zo door de dichtst bebouwde gedeelten van ons dorp. Tegen vijf uur stapte hij weer in de tram naar Arnhem en ik neem aan dat hij dan al weinig meer over had van de centjes die hij, deur aan deur, bijeengaarde want *bierhuisjes* kon *Jan Toet* bijna niet passeren zonder zijn hardnekkige dorst gelest te hebben. En dat onze toeteraar *er niet in spoog,* zoals dat heette, was hem goed aan te zien.

Voor een wekelijks muzikaal intermezzo zorgde ook *Lamme Thijs.* Deze woonde in Wageningen en kwam wekelijks een dag met zijn draaiorgel naar Renkum. Thijs was een gedeeltelijk verlamde, heel ongelukkige man en als hij samen met zijn jonge vrouw het zware orgel door onze straat reed en hier en daar stopte om al draaiende enkele wijsjes aan zijn pierement te ontlokken, leek dat maar een zielig gezicht.

Later kreeg ons dorp vrij regelmatig bezoek van een musicerend trio dat op heel wat hoger peil stond en waarvan niemand wist wat het voor mensen waren.

De goegemeente gist en babbelt dan vaak maar wat en zo ging door het dorp het verhaal dat het bedoelde trio, vader, zoon en dochter, deel uitmaakte van een adellijke familie die door speculatie in Russische papieren haar fortuin verloren had.

Wat hiervan klopte met de feiten is mij niet bekend maar wel is zeker dat deze musici zeer beschaafde mensen waren die inderdaad de indruk wekten betere dagen te hebben gekend.

De oude heer, die omstreeks 70 jaar zal zijn geweest, bespeelde in de regel een kleine trekharmonica, zijn zoon, die wat debiel leek, had een dergelijk instrument van groter formaat en zijn zuster vulde, speels tokkelend op haar

harpvormige xylofoon het geluid van de beide harmonica's zeer welluidend aan.

In de zomermaanden speelde het drietal meestal op de Westerbouwing en de omliggende plaatsen werden door hen eens per week bezocht.

Toen de oude heer, die altijd al slecht ter been was, uitviel, hebben zijn zoon en dochter nog enkele jaren hun muzikale bezoeken aan Renkum voortgezet. Het laatste wat we van hen hoorden was dat de zoon in een inrichting verbleef en dat het meisje een man gevonden had waarmede zij, naar ik van harte hoop, nog lang en gelukkig geleefd zal hebben.

Wat vroeger in ons dorp ook eens per jaar enig vertier bracht was de vastenavond. In mijn jeugd zwierven dan een heleboel jongelui rond, allerzotst uitgedost in jakken en oude jurken en een *bombakkert* voor het aangezicht.

Ze gingen van deur tot deur met de z.g.n. *foeperpot*. Dat was een met zeepsop gevulde jampot of iets van dien aard, waarover een stuk van een varkensblaas gespannen werd. Middenin stak een stevig rietje en door dat op en neer te bewegen ontstond een vreemd, dof klokkend geluid dat als begeleiding moest dienen voor een lied met ongeveer deze tekst:

Vrouw 't is vastenaovend,
Ik kom niet thuus veur den aovend
Ik kom niet thuus veur morgevroeg,
Morgevroeg is 't tijd genoeg.

Natuurlijk werd ons oude dorp, behalve door de muzikanten die ik al noemde, ook regelmatig bezocht door venters van verschillend allooi. Een daarvan, die jarenlang eens per week bij ons aankwam, was een grote forse kerel die een arm miste. Ook zijn ware naam wist niemand maar iedereen kende hem als *Jan Eenarm,* zoals we ook *Jan Toet* en *Lamme Thijs* kenden.

Jan Eenarm had altijd een zwarte platte kist bij zich, vol met garen en band, knoopjes, naalden, spelden, veters en dat soort van spullen en mijn moeder was een trouwe afneemster van hem. Deze scharrelaar verbleef in een logement in Wageningen en hij was helaas, net als *Jan Toet,* aan de drank verslaafd.

Op gezette tijden liep er door ons dorp ook een visboer met zijn hondekar. Deze verkocht *panhering* en hij schreeuwde iets dat leek op: *Heerse panheer, zoete panheer,* maar het zal wel verse of veerse panheer zijn geweest. Hoe zulke handelaars destijds aan een boterham kwamen is niet te volgen want een halve emmer *panheer* kostte maar een dubbeltje.

Een ander artikel dat de visboer in die dagen luidkeels aanprees en aan de man bracht waren *evelietjes,* een soort bokkings - op z'n Renkums *bukkems* - die later, als ik me niet vergis, als *harde harde met een kuitje* werden uitgevent.

En zo zorgden van tijd tot tijd ook diverse kooplui voor welkome lichte rimpelingen in onze gewoonlijk zo rustige dorpsvijver.

Een gebeurtenis die ons als jongens immer machtig boeide was de trek met de zegen die onze plaatselijke beroepsvissers, de gebroeders Koenders, enkele

malen per jaar uitvoerden in de Rijn. Honderd meter boven de veerkop lag de eerste krib in de rivier en dan volgde er een stuk rivieroever zonder kribben tot even voorbij de oven van Ariëns in de richting van de Noordberg. Tussen de eerste krib en de steenoven lag een bekende visplaats die van oudsher *Schot en Aak* heette. Daar begon meestal het inleggen van de zegen, een lang net dat over de bodem sleepte en waarmee dus vrijwel alle vis die in de trek raakte boven werd gebracht.

Bij *Schot en Aak* trokken de vissers de zegen, die een roeiboot bijna geheel vulde, op de wal. Dat gebeurde na een ruime trip stroomopwaarts over de hele breedte van de rivier en het binnenhalen van dat enorme net betekende uiteraard voor de vissers het grote moment en niet minder voor de toeschouwers.

Ik vertelde al dat in mijn jeugd de Rijn visrijk was en dat bleek niet alleen uit de prachtige vangsten die je soms met de hengel kon bereiken maar welk een veelheid van vissoorten de rivier toen bevatte en in welke formaten, werd nog beter aangetoond door zo'n trek met de zegen.

Uit het net kwamen machtige snoeken te voorschijn, snoekbaars bij de vleet, baars, brasem, voorn, bliek, winden en meunen en de volgende dag liepen de gebroeders Koenders met een kruiwagen waarop hun welgevulde beunmanden en verkochten huis aan huis in het dorp hun buit.

De naam Koenders was in Renkum al ver voor mijn jeugd verweven met families van schippers en vissers. De vissers Koenders moesten door het steeds teruglopen van de visstand in de rivier hun beroep opgeven en dat kan ik me nog wel herinneren. Ik meen dat ze na 1925 niet meer met de zegen hebben gevist maar zich zo ongeveer vanaf die tijd beperkten tot het zetten van wat palingfuiken op daartoe geëigende plaatsen tot ook dat de moeite niet meer loonde.

Andere telgen uit het geslacht Koenders zochten hun heil ook op het water maar dan als schippers en hebben dit tot op hoge leeftijd volgehouden. Zij bevoeren veelal de Rijn tussen Rotterdam en het Ruhrgebied maar verzeilden toch ook wel in België en de verdere vaarwegen in eigen land waren hen evenmin vreemd.

Vissers en schippers zijn, ook als ze van hun welverdiende rust genieten, nog vaak aan de waterkant te vinden en de Koendersen in ons dorp maakten op die regel geen uitzondering. Vooral de oud-schippers daalden bijna dagelijks de Veerweg af naar de verzamelplaats bij het voormalige veerhuis en daar wisten zij van hun vele tochten kruidige verhalen op te dissen.

Wat de Koendersen betreft stamt de beste story die in ons dorp bekend bleef toch van de vissers uit die familie want bij die geschiedenis was zelfs een vorst nauw, ja, haast benauwend betrokken.

Koning Willem III had in 1880 het landgoed *Kortenburg* gekocht van Graaf van Regteren en het werd ingericht als zomerverblijf voor koningin Emma. Een Arnhemse aannemer zette een verdieping op het huis, er verrees een koetshuis, allerlei bijgebouwen en ook een groot fazantenhok.

In 1883 kon het buitenverblijf, dat herdoopt werd in Oranje Nassau's Oord,

Het laantje dat naar O.N.O. leidt had vroeger mooie bruggetjes.

betrokken worden en dat gebeurde dan ook in de zomer van dat jaar. Koning Willem III reed met zijn gemalin Emma en prinses Wilhelmina die toen 3 jaar was, van Den Haag naar station Oosterbeek Laag en werd vandaar met het fonkelnieuwe gerij van O.N.O. afgehaald. Er waren palfreniers, voorrijders en postiljons en het geheel vormde een fraaie, kleurrijke stoet.

De toenmalige burgemeester van onze gemeente van Embden had het er heel druk mee want hij ontving de koninklijke gasten aan het station en stoof toen met zijn karos naar Renkum. Daar had de burgerij bij huize *Eewilca* een machtige ereboog gebouwd en daar diende burgemeester van Embden opnieuw welkomstwoorden te spreken.

Het hele dorp was, volgens Hendrikus van Roest, groen gemaakt en versierd met vlaggen en er stonden nog meerdere erebogen. De Dorpsstraat had een dikke zandlaag gekregen zodat de rijtuigen niet ordinair ratelden tussen de huizen en men had kosten nog moeite gespaard om de hoge gasten een waardige ontvangst te bereiden.

De Dorpsstraat zag zwart van de mensen toen over het zandtapijt de koninklijke familie passeerde en langs de gehele route door ons dorp werd zij luide toegejuicht.

Op O.N.O. stond het Renkumse Mannenkoor gereed want meneer Bloemers, de postdirecteur uit die dagen, had een gedicht gemaakt en dat ook op muziek gezet. Ook die aubade slaagde volledig en viel zelfs bij Koning Willem III dusdanig in de smaak dat de zangers opdracht kregen wijn te gaan drinken bij kastelein Evert van den Born aan de Kerkweg. En aan dat hoge bevel zullen de Renkumse zangers zonder twijfel gehoor hebben gegeven.

Maar, ik ben afgedwaald want ik was met de families Koenders bezig en de lezer zal zich afvragen wat die wel met de koninklijke familie van doen had.

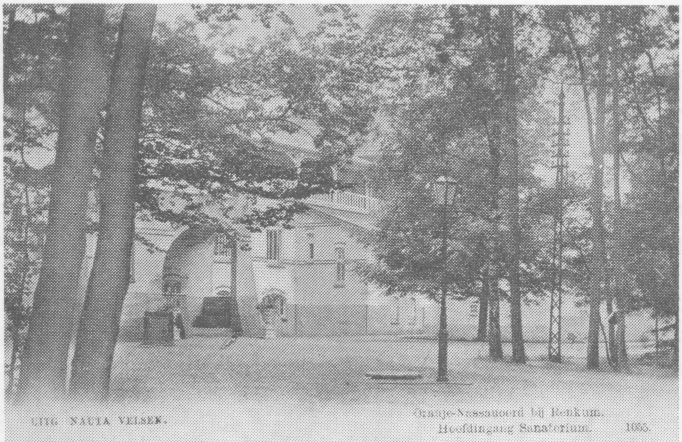
Welnu, ik deelde al mee dat huize Kortenburg een royale uitbreiding onderging; in feite werd het omgetoverd in een klein paleis en in de paleistuin stond een groot fazantenhok met een ren. Die ren was afgemaakt met netten en daar hadden de vissers Koenders voor gezorgd. De fazanten waren de trots van de koning en via zijn mooie vogels kwam hij in contact met onze beroepsvissers en toen brak het ijs snel want behalve van jagen hield koning Willem III ook veel van vissen. Het gevolg was dat zijne majesteit, wanneer hij 's zomers tijdelijk op O.N.O. toefde, gedurig met de gebroeders Jan en Willem Koenders ging vissen in de Rijn.

En toen moet het in 1885 gebeurd zijn dat de koning uit de roeiboot viel en zeker verdronken zou zijn als Jan Koenders hem niet tijdig gegrepen had.

En koning Willem III bleek tot wederdienst bereid want Jan Koenders kreeg door zijn toedoen een baan bij de politie in Dordrecht en dat leek Jan toen kennelijk al beter dan met de zegen vissen in de Rijn.

Na zo'n trek met die zegen bleek de spoeling voor de hengelaars uiteraard wat dunner maar merkwaardigerwijs herstelde de visstand zich, hoe dan ook, heel snel. Bovendien strekte het visgebied dat wij in mijn jongensjaren afstroopten, zich uit van de Noordberg tot dicht bij het Lexkesveer en zo'n formidabel stuk van de rivier kon zelfs door de beste zegen niet leeggehaald worden.

En dan lagen er ook nog de vele plassen in de uiterwaarden waarin doorgaans uitsluitend met een vergunning van de ovenbaas gehengeld mocht worden, maar als kwajongens namen wij het nooit zo nauw.

De hoofdingang van O.N.O. toen het sanatorium was geworden.

Overigens visten wij niet graag in dat stilstaande water maar prefereerden de rivier waarin je dobber, en wat daar neerwaarts op volgde, door de vrij regelmatige stroom langs de onder- of bovenkant van een krib werd meegevoerd.

Ook het hengelen in de z.g.n. *neren,* zoals bij *Schot en Aak,* waar de stroom

heel grillig op en neer kon draaien, genoot bij de meeste vissers verre de voorkeur boven het *levenloze* vissen in de *grondputten*. Daar kwam nog bij dat de vis uit de kleigaten altijd gronderig smaakte en het best eetbaar gemaakt kon worden door ze, gebakken of gestoofd, in de azijn te zetten.

We probeerden snoeken te strikken in de plassen en bij heel laag water werd er *gestulpt*. Ik geloof dat *stulpen* een typisch Renkumse bezigheid was. Het bestond uit het aftasten van de kleigaten met een mand zonder bodem. De vele vis was, door het weinige water dat resteerde, samengedrongen en waar je de mand ook neerplantte, ondersteboven, steeds trof je er wel enige buit in aan die dan al graaiend gemakkelijk overmeesterd kon worden. Met *gestulpte* vis, die dus al geruime tijd in of zeer dicht bij de kleimodder had geleefd, behoefden we trouwens niet thuis te komen.

Het hengelen in de Rijn was vroeger een plezierige ontspanning en als men zich daar vele jaren mee bezighoudt leert men zijn viswater haarfijn kennen.

Wij wisten als schooljongens al op een prik waar we de *grondeltjes* moesten verschalken die het beste aas vormden voor de snoekhengel, we kenden de diepe plaatsen bij elke krib, de mooie neer bij *Schot en Aak* of elders en niemand behoefde ons te vertellen bij welke krib we aan de onderkant en bij welke we aan de bovenkant moesten vissen.

De rechtgeaarde hengelaar vergeet het stekje waar hij eens een grote slag sloeg nooit. Hij kan daar, na die fameuze vangst, tien keer inleggen zonder succes, toch blijft in zijn achterhoofd het vertrouwen smeulen dat de elfde keer de *brasems als deurmatten* zich daar weer zullen melden aan zijn snoer.

Er waren in mijn jeugd plaatsen in de Rijn waar vrijwel constant snoek aasde, elders kon men regelmatig op flink wat voorn en bliek rekenen en baars liep, als men met een worm als aas viste, in zijn gulzigheid overal tegen de lamp.

Vissend in de Rijn of de plassen kon je vreemde dingen meemaken. Een paling kronkelde soms bij uitzondering aan je tuig en, zelf heb ik het nooit ervaren, maar wel zag ik een paar maal dat een hengelaar in de Rijn een scholletje ving hetgeen, zover van de zee, toch zeker merkwaardig mocht heten.

De plaats waar we met de hengel visten en met welk aas, werd gewoonlijk door diverse factoren bepaald. Het peil van de rivier speelde een rol, het jaargetijde eveneens, hoeveel wind er stond en uit welke hoek die waaide.

Het is verleidelijk om over vangsten een boekje open te doen maar ik wil zelfs de schijn me aan visserslatijn te bezondigen vermijden en volsta daarom met enkele voorvallen te boekstaven die ik me herinner uit de vele uren die ik vissend in de rivier of de plassen heb doorgebracht.

Jagers en vissers zijn de grootste leugenaars naar men zegt, en als ik me tot de vissers beperk heb ik inderdaad van oude hengelaars in ons dorp heel wat verhalen aangehoord die een tikkeltje overdreven leken. Opvallend was dat in die vertellingen de snoek vaak een dominerende rol speelde.

Een van mijn zegslieden onthulde dat hij eens een snoek ving, zo groot en angstwekkend dat hij met een *schuppesteel* moest worden doodgeslagen... Later maakte deze hengel-leugenaar nog een snoek buit zo hoogbejaard dat hij

hier en daar met mos begroeid bleek maar het sterkste verhaal ging over de snoek op wiens geweldige brede kop een eend genesteld had...

De snoek is stellig een fascinerende vis, een machtige en drieste rover, die alles grijpt wat beweegt en ik heb daar in mijn jeugd een frappant staaltje van gezien.

In de naar de plassen afdalende glooiing van de rivierdijk nestelden vroeger allerlei weidevogels en zo lag er eens een nest van leeuwerikken bij *Schot en Aak* tussen de graspollen. De jongen waren net aan hun eerste vliegpogingen toe en fladderden stuntelig enkele meters van het nest en weer terug.

Het ouderpaar vloog af en aan met voedsel en het ongeluk wilde dat een der jongen vader of moeder, die de plas overstak, achterna ging. Zijn vleugelvaardigheid was niet toereikend om aan de overkant de veilige rietwal te halen en na luttele seconden spartelde de jonge leeuwerik hulpeloos in de *grondput*.

Hij had, angstig kwetterend, nog maar enkele fladderbewegingen gemaakt toen de eerste aanval van een forse snoek er al was, maar de greep van de machtige kaken mislukte. Aan de golfbeweging, hoog in het water, kon ik de rover duidelijk zien keren en razend snel herhaalde hij dan ook de greep naar zijn buit. Vreemd genoeg overleefde de jonge vogel zelfs de tweede aanslag op zijn leven, maar nogmaals wendde de vraatzuchtige snoek als een schicht de steven en zijn derde poging bezegelde het lot van de leeuwerik.

Van de vissoorten herinner ik mij dat in mijn jongensjaren de gebroeders Koenders ook nog op zalm visten in de Rijn. Ik meen dat in een bepaald jaargetijde deze vis uit zee de rivier op zwom om kuit te schieten, maar de alsmaar toenemende vervuiling van het Rijnwater heeft daar natuurlijk een einde aan gemaakt.

Op een zandplaat bij een van onze kribben vonden wij eens zo'n prachtige grote vis die daar vermoedelijk was aangespoeld na door een scheepsschroef geraakt te zijn.

Ook de snoekbaars is vrij spoedig geheel verdwenen en ik heb er nooit een aan de hengel buitgemaakt.

Toen in 1912 de haven gegraven werd voor de nieuwe papierfabriek scheen de vis de neiging te koesteren dat nieuwe gebied te bezoeken en er werden daar grote hoeveelheden brasem, bliek, voorn en zelfs snoek gevangen.

Vissend aan de haveningang kwam kleermaker Driessen eens vrij dicht naast mij zijn geluk beproeven. Hij was uit Brabant afkomstig en een zeer kundig hengelaar die altijd volledig toegerust met zitmandje en schepnet naar de waterkant trok.

Driessen maakte een praatje en installeerde zich onderwijl rustig en gedegen op zijn stekkie. Secuur als steeds wilde hij de diepte van zijn viswater kennen en begon met zijn peilloodje behoedzaam te water te laten. Een moment later had hij een fikse snoek aan zijn tuig en het wonder geschiedde dat het stukje gut, dat het onderstuk van zijn snoer vormde, niet brak en dat ik, de kleermaker te hulp schietend, de laverende veelvraat in het schepnet kon krijgen.

Onze overbuurman, meneer Koning van het postkantoor, kon men in zijn

vrije tijd ook veelal aan de waterkant vinden en met hem zijn we er talloze malen op uitgetrokken.

Een verwoed hengelaar was ook de oude Leeuwis die aan de Veerweg woonde. Als kwajongens noemden we hem de *burgemeester van de Veerweg* en wanneer hij aan de Rijn stond te vissen schepten wij er vermaak in vanaf een veilige afstand steentjes naar zijn veel te grote dobber te mikken. De oude baas werd dan verschrikkelijk kwaad, hief zijn vrije vuist en zwoer dat hij *die gallevers* wel zou krijgen.

Hengelaar Leeuwis ving bijna nooit wat want zijn spullen deugden niet en als een passant langs de Rijn bij hem informeerde hoe het met de vangst ging was het steriotiepe antwoord gewoonlijk: *Als ik de vis vang die der nou bij zit en dan nog een, dan heb ik er al twee . . . !*
Tja, er scharrelde destijds wat rond langs de waterkant.

Een tijdje heb ik de gewoonte gehad te gaan hengelen aan een z.g.n. strijkdam of strekdam, onder Heteren langs de Rijnoever gelegen. Het was wat ver weg maar het loonde veelal de moeite en, waar het langs de rivier in Renkum soms wemelde van vissers, had men daar aan de overkant toen nog vaak het rijk alleen.

Rustig zittend aan die strijkdam, een soort lange kade van bazaltstenen om de oevers tegen de stroom te beschermen, kreeg ik daar wel regelmatig bezoek van een tamelijk bejaarde baas uit Heteren. Hij droeg een soort halfhoge pet en heette, als ik me niet vergis, Zeegers.

Gewoonlijk had hij een jongenshengeltje bij zich maar ik heb hem nooit vissend aangetroffen. De oude baas ging altijd achter me staan en begon met te zeggen: *'t Geef weer niks vandaag, de wijnd zit te hoog.*

Na die bemoedigende woorden zweeg hij verder, keek nog een kwartiertje toe en zei dan plotseling: *Kom ik draai m'n eige um en ik gaoi!*

En dan maakte de oude Zeegers inderdaad rechtsomkeert en ging naar huis.

Tussen de steenoven van Costerus aan de Rijn, tegenover de Bokkedijk en het Lexkesveer, lagen halverwege bij een grote meidoornstruik twee kribben die in mijn jeugd bekend stonden als plaatsen waar men steevast een flink baksel vis kon vangen. Met vader trokken wij niet zelden zondags die kant al uit in de ochtendschemering en dan kon het toch gebeuren dat de *concurrentie*, vooral uit Wageningen, de beste plaats daar al ingenomen had.

Het was niet gebruikelijk dan toch op zo'n reeds bezette krib te gaan vissen maar men koos een ander stekje want al was de krib voorbij de meidoorn de beste, ook die daarvoor mocht er zijn en verder lagen er nog heel wat maar daar stond te weinig water en de vissersterm was dan dat ze te *vloot* waren.

Wij hadden thuis een fox die altijd meeging als wij er met de hengels op uit trokken en ook in andere gevallen graag van de partij was. Wanneer wij aan de rivieroever ons plaatsje kozen snuffelde hij gewoonlijk verder nog wat rond op de dijk en bij een volgende krib en kwam daarna rustig bij ons zitten.

Op een zondagmorgen in het najaar waren we heel vroeg op pad maar toch te laat voor de *beste* krib want die bleek al bezet, vermoedelijk door Wage-

ningers. In de schemering konden we hen nog niet zien maar we hoorden hen vloekend onze hond wegjagen die terloops het terrein even verder verkende. We wisten niet wat er aan de hand was maar dat bleek de volgende zondag toen we in de zeer prille ochtend daar weer verzeild raakten. Er hing een dichte mist en bij de *redelijke* krib gekomen luisterden we secuur of de *beste* al bezoek had. Fokkie was weer op die krib een kijkje gaan nemen en of het door de mist kwam weet ik niet maar we hoorden een van de Wageningse hengelaars duidelijk zeggen: *Daar heije die verdomde hond weer die vleeje week ons deeg opgevreete het . . . !*

Ja, die verbasterde fox van ons dat was me er een!

Toen we daar in die omgeving weer eens hengelden en ons huisdier schijnbaar doezelend bij ons zat, bijna aan de kop van de krib, rende hij plotseling naar de dijk en greep daar een wezel waar hij parmantig mee kwam aandragen.

Er zat *jacht* in die hond want hij ving ook ratten op onbegrijpelijke wijze en op een winterse zondagmorgen verraste hij zelfs een konijn op O.N.O. dat daar in de dikke laag sneeuw weggedoken was.

Tot de inventaris van mijn ouderlijk huis heeft altijd een hond behoord en een enkele maal bezaten we er zelfs twee.

Net als ieder mens heeft ook elke hond zijn eigenaardigheden en als ik terug denk aan al die viervoeters die in ruim 60 jaar met ons optrokken, dan moet ik zeggen dat zij ons soms verdriet brachten maar de vreugde om hun trouw en slimheid overheerste toch in ruime mate.

De fox met het jachtinstinct, waar ik reeds van sprak, was een ongelooflijk schrander en trouw dier maar zijn belustheid op wild zou hem eens bijna fataal zijn geworden.

Fokkie sprong altijd een meter hoog als hij mee uit mocht en dus kreeg hij in de regel zijn zin. Op heldere, niet te koude winteravonden wandelde mijn vader met enkele van zijn spruiten zo na de boterham wel eens naar mijn grootouders in Wageningen. Daar werd een uurtje gepraat en dan kuierden wij, om zo te zeggen de Wageningse Berg weer op en de Renkumse Hucht af, huiswaarts.

Onze fox stoof op de heenweg al steevast de bossen van O.N.O. in, zodra we het pompstation onderaan de berg, waar Overbeek toen woonde, gepasseerd waren. En even later hoorden we hem dan janken van wanhoop omdat de konijnen, die daar ruimschoots toefden, hem stuk voor stuk te vlug af waren in het eikenhakhout en de hoge hei.

Bij de Watertoren kwam Fokkie, bekaf van de vergeefse jacht, gewoonlijk weer uit het bos aanzetten en op de terugweg herhaalde zich dat spelletje en was hij weer even fel.

Op een van die thuiswandelingen hoorden we hem in het struikgewas *normaal* te keer gaan van machteloosheid toen wij de berg afdaalden en besteedden daar, als gewoonlijk, geen aandacht aan. Maar toen we het pompstation gepasseerd waren en de Bokkedijk bereikten kwam onze fox nog steeds niet opdagen en, nauwlettend luisterend, meenden we dat hij wat vreemd jankte.

Terug dus de berg op waar we spoedig bemerkten dat Fokkie al jankend op dezelfde plaats bleef. En dat was geen wonder want toen we hem door de struiken en het struweel moeizaam bereikten, bleek hij met een voorpoot in een konijnenstrik beland te zijn. Alleen het feit dat hij wat hoger op de poten stond dan een konijn had hem voor een verschrikkelijk einde behoed.

De dood van deze hond, waar we thuis allen zo gek mee waren, is overigens nog tragisch genoeg geweest en hebben we nooit kunnen vergeten.

Wanneer onze knechts met de handwagen op pad gingen liep Fokkie altijd daaronder tussen de wielen. Dat had hij zich om de een of andere reden aangewend en het miste nooit.

In die dagen werkte bij ons een aankomend meubelmaker, Nelis van Hall, die in Heelsum woonde en het kwam nogal eens voor dat deze, wanneer er in Heelsum een meubelstuk afgeleverd moest worden, dat tegen het einde van de werkdag op de handwagen meenam.

Nelis bediende de klant, stalde de handwagen bij zijn ouderlijk huis en toog er de volgende morgen weer mee naar Renkum. En dan lag onze fox de hele nacht in Heelsum onder dat wagentje en bracht het als het ware behouden thuis.

De onverklaarbare verknochtheid aan die handwagen is het arme dier helaas noodlottig geworden, althans indirect, en dat was een trieste zaak.

Ook in Heteren woonden klanten van mijn vader's meubelmakerij. Dat waren o.a. notaris de Meester, zijn candidaat Greidanus, de dokter, de burgemeester en de dames Speyers die uit Renkum naar Heteren waren verhuisd. Zodoende moest er van tijd tot tijd ook over de Rijn het een of ander gehaald of gebracht worden per handwagen en natuurlijk maakte onze hond die tripjes altijd mee.

En zo geviel het dat op een dag iemand bij ons thuis de boodschap kwam brengen dat onze knechts met de handwagen aan het veer stonden maar dat zij niet naar de werkplaats durfden komen omdat door hun stommiteit Fokkie verdronken was……

Het kleine drama is gauw verteld! Terugkerend met de pont had een van onze knechts onze fox onder de handwagen vandaan getrokken en hem, voor Frits de veerman kon waarschuwen, aan de bovenkant van de pont in de Rijn geworpen.

Er zou niets gebeurd zijn als onze trouwe viervoeter aan de benedenkant in het water was beland maar nu had hij geen enkele kans want de sterke stroom perste hem direct onder de pont en er is van ons aller troetelkind niets teruggezien.

Jawel, het was maar een hond maar het voorval heeft ons destijds diep geschokt en in mijn ouderlijk huis bleef dagenlang iedereen ontroostbaar.

Verdriet ondervonden we soms ook door andere honden die aan het sukkelen raakten en dan uit hun lijden moesten worden verlost en tweemaal verloren we ons huisdier doordat het onder een auto geraakte.

Over de honden die wij thuis grootbrachten en vaak lang konden houden zou nog veel te vertellen zijn maar ik wil het hier bij laten. Via de muzikanten die ons oude dorp vroeger bezochten, het vissen met de zegen en de hengel en het *stulpen* was ik met mijn herinneringen bij onze viervoeters terecht gekomen, maar er dient nog gewag te worden gemaakt van enkele andere evenementen die tijdens mijn jeugd in Renkum enig vertier brachten.

Uit verhalen van heel oude dorpelingen blijkt dat de Renkumse kermis van oudsher ieder jaar een grote gebeurtenis was voor het dorp en de wijde omgeving. In mijn schooljaren was daar al weinig meer van over gebleven. Ik herinner me enkele kramen op de Kerkweg o.a. in het tuintje van Dreun (Dreuning) de schoenmaker, bij café van de Born, een draaimolen op de Bellevue en de oliebollenkraam van Bekkers.

De familie Bekkers was gespecialiseerd in het bakken van oliebollen en beperkte haar activiteiten niet tot de Renkumse kermis, maar voorzag ook bij feestelijkheden elders de inwoners van hun zeer smakelijke produkt.

De aangename geur van het baksel was gewoonlijk al op een afstand waarneembaar en nog zie ik moeder Bekkers bezig in de kraam, heel behendig en rap, met een vork de warme oliebollen in *tuutjes* mikkend die als terloops met de hand gedraaid werden.

Vader en zoons Bekkers brachten hun gedemonteerde houten kraam, en wat daar verder bijhoorde, ook per handwagen naar Wageningen. Vier ritjes waren daar voor nodig en zodra op de kermis, die daar tijdens de *Beestenmarkt* gehouden werd, de oliebollen van *tien voor een dubbeltje* gebakken en verkocht waren, sleepte men de hele bedoening over de berg terug naar Renkum. En daar werd, bij het kleine huisje aan de Achterdorpstraat alles opgeslagen tot een volgend feest.

De oliebollen van Bekkers dat is wat lekkers, zong men vroeger op elke kermis maar het is niet te begrijpen hoe aan dat destijds zo gewilde produkt nog iets verdiend kon worden.

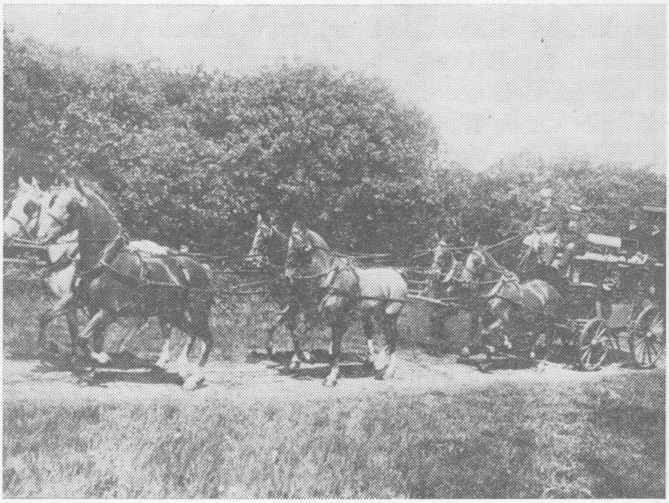
De kermis in ons dorp liep dus tijdens mijn schooljaren al op haar laatste benen, er werd vaak onmatig gedronken bij dat dorpsgebeuren en ik meen me te herinneren dat in 1920 de Renkumse kermis, op voorstel van wethouder Anthonie Kroon, door de gemeenteraad is afgeschaft.

Een gebeurtenis die in mijn jeugd jaarlijks op een woensdag in de zomer de rust in ons oude dorp verstoorde was het Concours Hippiek dat op het sportterrein op de Wageningse Berg gehouden werd. De Gele Rijders uit Arnhem voerden bij dat paardensportfeest altijd een soort charge uit op het terrein en hun optreden eindigde spectaculair met het afschieten van de kanonnen.

Die bonte colonne van de huzaren kwam dan heen en terug door ons dorp daveren en dat leverde een boeiend schouwspel op. Het corps *peerdevolk*, zoals dat in Renkum heette, reed uiteraard naar de Berg in groot tenue; de huzaren droegen hun hoge, zwartharige kolbakken met een ketting onder de kin en sabels van belang en ik herinner me dat wij als schooljongens er heilig van overtuigd waren dat geen legermacht ter wereld onze Gele Rijders met hun dreigende kanonnen en briesende strijdrossen zou kunnen weerstaan. En dat

die vervaarlijke strijders naar ons idee onoverwinlijk waren vloeide ook wel voort uit het feit dat zich onder hen dikwijls jonge dorpelingen bevonden die, na er te zijn *ingeloot,* bij het *Aorumse peerdevolk* hun plicht jegens het vaderland vervulden.

Bij het sportterrein op de Wageningse Berg klommen we in de bomen op die vrije woensdagmiddag; de politie was bij die gelegenheid in de regel druk met andere zaken, zodat we de woeste show van de *hopfalderie* meermalen hebben gezien en ons een hoedje schrokken als tenslotte de vuurmonden daverden.

Een zesspan van Stal Doorwerth, gemend door pikeur Gerrit Snippe met naast zich op de bok baron van Brakell.

Het hippische festijn, dat jaarlijks enige duizenden toeschouwers trok, voerde ook andere deelnemers door onze Dorpsstraat. Baron van Brakell van Doorwerth bezat in mijn jeugd een befaamde stoeterij en zijn een- en twee- en soms zelfs vierspannen veroverden regelmatig trofeeën bij dergelijke concoursen.

Wanneer die fraaie dieren voor hun, vaak met luchtbanden uitgeruste karretjes, ons dorp passeerden trokken zij veel bekijks.

Gerrit Snippe was lang de pikeur bij de presentatie van de paarden van Stal Doorwerth voor publiek en jury en ik heb hem menig ererondje zien rijden met de baron naast zich die glimmend van trots den volke de verworven beker toonde.

Ook andere paardenfokkers trokken met hun fraaie dieren door Renkum als het feest op de Berg plaats vond. Er was een stal van Joh. Lamers uit Elden en uit de omgeving van Velp en de Steeg reden ook wel deelnemers met hun equipages naar het concours bij de Watertoren.

Tot zover dan wat mijn herinneringen betreft aan de *spiktakels* die in ons dorp wat leven in de brouwerij brachten in de jaren dat ik naar de *grote* school ging, gebeurtenissen die wij als opgroeiende knapen heel belangrijk vonden.

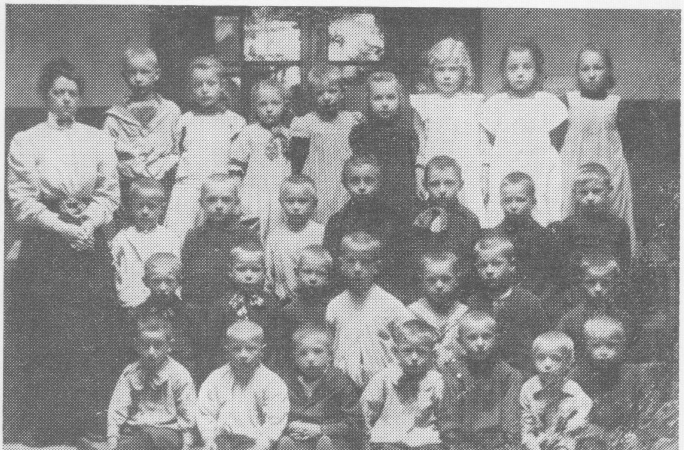
Van de eerste klas, waarin juffrouw Linn ons zorgvuldig opleidde voor de

tweede, herinner ik me, wat de lessen betreft, niet veel meer maar het merendeel van mijn klasgenootjes zie ik nog voor me. Een tiental verliet ons dorp en van hen zag of hoorde ik niets meer maar de meeste jongens vonden in hun geboorteplaats werk en verscheidene meisjes trouwden met een dorpsgenoot en bleven aldus ook vaak in Renkum woonachtig.

De waarde van een foto beseft men dikwijls pas als ze heel oud geworden is. De schaarse afbeeldingen van gedeelten uit ons dorp die 60 jaar geleden gemaakt zijn staan vandaag hoog genoteerd bij verzamelaars en vele echte Renkumers betalen nu grif knappe prijzen voor oude foto's of een prentbriefkaart die ze destijds voor luttele centen in de boekhandel van *Maantje* Manasse konden kopen.

Die oude kiekjes tonen vaak dorpsplekjes die in de loop der jaren geheel verdwenen zijn of een grondige wijziging ondergaan hebben. Ze roepen herinneringen op aan die lang vervlogen dagen en bijzonder waardevol is toch wel de hierbij afgedrukte foto van mijn eerste klas bij juffrouw Linn die in 1909 gemaakt moet zijn en dus ruim 60 jaar oud is.

Tijdens onze evacuatie in 1944-1945 viel ook ons huis gedeeltelijk ten prooi aan de beschietingen uit de Betuwe en zodoende heeft dit oude kiekje wel iets aan duidelijkheid ingeboet maar er is, ondanks de aantasting van vocht, nog goed op waar te nemen dat het hele stel zes- à zevenjarige *inboorlingen* met spanning naar *het vogeltje* kijkt.

De eerste klas der Openbare School onder leiding van juffrouw Linn in 1909.

De foto is in de brede gang van onze Openbare School genomen met als achtergrond de grote deuren waarboven de gewoonlijk stilstaande klok hing. Juffrouw Linn komt er goed op uit en hetzelfde kan gezegd worden van schrijver dezes, op de rij jongens naast de juffrouw staande als tweede van links.

Geheel links beneden zijn nog een paar klompjes te zien waarover ik al sprak en opvallend is misschien nog wel dat er op de 29 leerlingen van onze

eerste klas slechts 7 meisjes waren. Maar de r.k. meisjesschool aan de Nieuwe Weg speelde hierbij natuurlijk een rol.

Zo van de eerste naar de zesde klas vorderend veranderde de samenstelling van onze groep scholieren belangrijk. Jaarlijks waren er *zittenblijvers,* anderen verlieten het dorp en toen ik uit de zesde klas de vervolgklas binnenstapte gingen niet meer dan vijf of zes van de jongens en meisjes mee die met mij bij juffrouw Linn begonnen waren.

De meeste jongens en meisjes verlieten na de zesde klas de school. Er waren jongens die zo vlug mogelijk als hulpje in het een of andere bedrijf iets gingen verdienen en ook veel meisjes kregen ergens een baantje als dienstertje dat, hoe karig betaald ook, toch een bijverdienste opleverde die in een heleboel gezinnen best gebruikt kon worden.

Ook in de bouwvakken ging de jeugd vroeg aan de slag maar dat leverde de eerste jaren heel weinig op en een krullejongen, een schildersmaatje of een loodgietersleerling mocht blij zijn als hem zaterdags een paar kwartjes in de hand werden gestopt.

Voor de papierfabriek moest men 15 jaar zijn en dat betaalde ook heel matig want een van mijn ooms, die op de oude fabriek werkte, trouwde op een weekloon van *f* 5,65.

Maar de steenfabrieken waren er ook en ons oude dorp telde veel families die van vader op zoon bij de steenbakkerij betrokken bleven. Ook hier konden jongelui al zo van school werk vinden en zij brachten meer thuis dan een krullejongen want op de ovens werd behoorlijk verdiend. Daar moet overigens wel aan worden toegevoegd dat het een zwaar beroep was met lange dagen, dikwijls vuil werk dat veel kleding kostte en, wat in mijn jeugd de grote schaduwzijde voor de arbeiders van de ovens betekende, gedurende de winter liep men jaarlijks enkele maanden werkeloos.

De nieuwe papierfabriek die in 1912 in ons dorp in bedrijf kwam, heeft wel arbeiders van de steenovens weggetrokken en de meesten redden zich redelijk in hun zo andere werkkring, maar mij zijn toch ook gevallen bekend van ovenarbeiders die het in de papierfabriek niet konden harden en weer naar de klei en de openlucht terugkeerden.

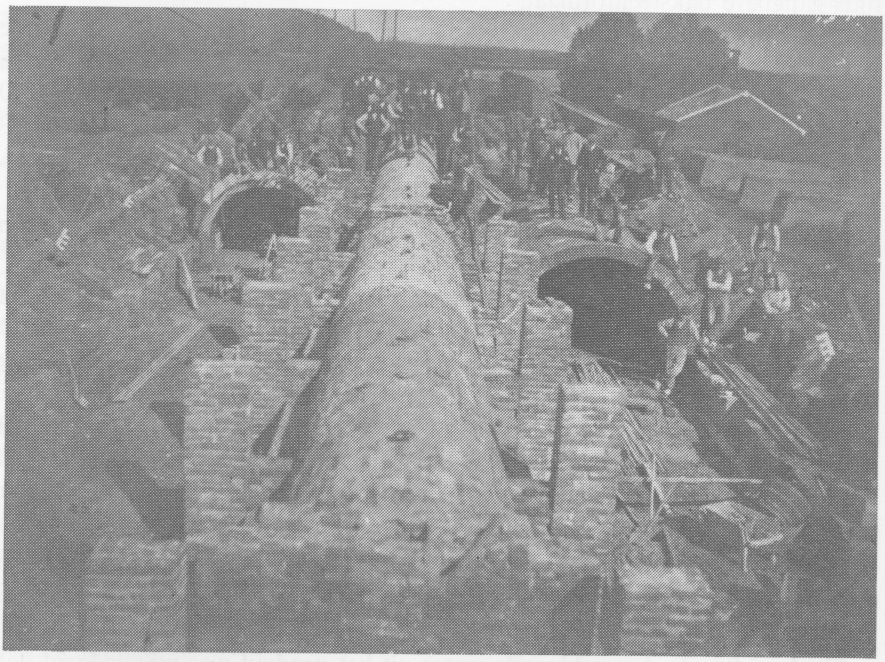
DE STEENOVENS

Het bakken van stenen uit klei is ongeveer zo oud als de mensheid zelf, het was voor ons dorp van oudsher van grote betekenis en dat gold zelfs in mijn jeugd nog.

Sindsdien is het aantal ovens in Renkum steeds kleiner geworden en enkele jaren geleden werden in de laatste steenfabriek aan deze kant van de Rijn, de "Kleikamp", de vuren gedoofd. Daarmede ging hier het zo oude ovenbedrijf geheel ter ziele.

Daarom wil ik, nu ik iets over de school verteld heb, overstappen op de steenovens en beschrijven wat ik me daaromtrent uit de jaren zo rond 1910 herinner.

Daarbij kan ik me het best bepalen bij de oven die het dichtst bij onze dorpskern lag, die wij als kwajongens op een prik kenden en waar ik ook later het verwerken van de klei dikwijls zag. De oven dus die tegenover *de Wissel* aan de Rijn lag en waar Ariëns als *ovenbaas* zetelde.

In 1920 werd de oude steenbakkerij van Costerus, aan de Bokkedijk, omgebouwd tot vlamoven.

Halverwege de *Melkdam* lag links de *Bult,* de lange heuvel van klei, die in hoogte varieerde naarmate de *hittenrijders* dat materiaal met hun lorries aanvoerden uit de verder gelegen uiterwaarden.

Er werd steeds een smal railspoor gelegd naar die plaatsen in de weilanden waar klei te vinden was en ik herinner me nog dat de kleidelvers naast de

Veerweg aan het werk waren en dat daar *grondputten* ontstonden. Het lorriespoor liep via een houten brug over de beek die daar in de richting van de Rijn stroomde.

Toen later de klei in de uiterwaarden onder langs de Noordberg gehaald werd was er een betere aanvoerbaan naar de *Bult* nodig. De paardjes en hitten konden het karwei niet meer aan, er kwam een zwaardere spoorbaan en de lorries werden getrokken door een stoomlocomotiefje. Aan het eind van de kunstmatige kleibult, tegenover *de Maat*, bouwde van Scherrenburg een remise voor dit stomende vehikel en de dijk door de *Jufferswaard* kwam tot stand evenals de gemetselde brug over de monding van de Heelsumse beek. En toen dat alles klaar was konden de Renkumers dagelijks het puffende treintje van machinist Jansen van de *Bult* naar de Noordberg en terug zien rijden.

Maar, zover waren we niet in 1910 toen al het transport op de ovens nog met paardentractie verricht werd.

Aan de voet van de *Bult* stonden de machines waaruit tenslotte de met vrij natte klei gevulde houten bakjes kwamen die zes vakjes bevatten van het destijds gangbare baksteenformaat.

De kleibult liep van de *Melkdam* ongeveer 200 meter in de richting van de Noordberg en de droogbanen bevonden zich tussen de *Bult* en de bakoven aan de rivier. Langs de *Melkdam* lag de eerste baan ter lengte van circa 100 meter en dan volgden er nog vijf met steeds een rijpad en een met pannen afgedekt loodsje ertussen. Dat waren de *haaghutten*, even lang als de droogbanen, en daarin werden de juist gevormde stenen op tassen gezet om te drogen.

Deze hutten konden, ter bescherming tegen regen of hagel, met rietmatten dichtgemaakt worden; die opgerold tegen de onderste pannen hingen.

Lage platte wagentjes met kleine brede wielen reden de zesdelige volle, met bandijzer beslagen bakjes, snel van de meng- en vulmachines van de kleibult naar het verst gelegen eind van de droogbanen en vandaar werkte men terug naar de *Bult*.

Het aanspannen van de hitjes voor die wagentjes geschiedde heel simpel door middel van een *ooshout* dat vlot aan- en afgehaakt kon worden en terwijl rappe handen de opgestapelde kleibakjes aflaadden, was de hittenrijder al weer met een lege wagen op weg naar de kleibult.

De volle bakjes werden vliegensvlug op de banen omgekeerd en geledigd en over de hele baanbreedte van omstreeks 6 meter kwamen de natte kleiblokjes verrassend keurig en snel, op rijen te liggen voor de eerste droging.

Als de volgende dag voldoende water uit het product was weggevloeid dat het, zonder deuken achter te laten vluchtig aangepakt kon worden, volgde het *opzetten* voor de tweede droging.

De *aankomende* stenen werden een voor een op hun kant gezet, vaak door zeer jeugdige arbeiders. Ook vrouwen waren hierbij wel behulpzaam en zelfs schooljongens kwamen er soms aan te pas. Het werd uiteraard routinewerk en sommige *opzetters* kantelden de kleiblokjes met een snelheid die bepaald verbluffend genoemd kon worden.

De droogbanen hadden over de breedte een tamelijk bol profiel zodat het water uit het natte product er vlot af liep. De banen werden steeds *besuikerd* met droog rivierzand om klitten te voorkomen en het een met het ander droeg er toe bij dat na de tweede droging op de baan, de kleiblokjes voldoende vormvast waren om in de *haaghutten* op stapels gezet te kunnen worden voor verder vochtverlies.

Ook dit *optassen* gebeurde met een tempo dat voor een leek onbegrijpelijk was en dit gold temeer waar de blokjes dusdanig schuin over elkaar moesten worden gezet, op hun kant in tassen van circa 1.30 meter hoog, dat de wind er aan alle kanten doorheen kon spelen.

Na deze derde droging in de *haaghutten* waren de kleiblokjes gereed om te worden *ingekruid* voor het bakken.

Inkruien en *uitkruien* waren destijds zeer gangbare termen op de steenovens want de kruiwagen speelde er nog een grote rol. Dat begon al bij het uitgraven van de uiterwaarden maar ook verder, op de oven zelf, is de kruiwagen lang een onmisbaar werktuig gebleven. De gedroogde kleiblokjes moesten uit de *haaghutten* ook in de oven worden gekruid om het bakproces te ondergaan en het voltooide produkt kwam na voldoende afkoeling er ook weer per kruiwagen uit.

Veel stenen werden per schip afgeleverd en ook het laden van deze schepen vond over een brede plank per kruiwagen plaats.

Aan de rivieroever lagen dikwijls enkele schepen die de voor het stoken der ovens benodigde turf of kolen aanvoerden en zandschuiten want ook dat rivierzand werd veel bij de steenfabricage gebruikt. En al die materialen en grondstoffen kwamen door middel van de kruiwagen op de bestemde plaats terecht.

Net als bij ieder productieproces viel het resultaat ook bij een steenbakkerij wel eens verkeerd uit. Dat kon aan de turf liggen, aan het weer en de wind bij het stoken van de oven, maar bovendien was het onderhouden van de vuurhaarden tussen de steentassen in die destijds zo primitieve ovens, een werk dat grote ervaring en deskundigheid eiste.

Het gebeurde nogal eens dat de stenen aan elkaar geklonterd uit de oven kwamen. Dat waren dan echte *misbaksels* van soms wel twintig of dertig kriskras vastgebakken stenen. Deze grillige brokstukken hadden weinig waarde en werden meestal gebruikt om de rivieroever te versterken of elders voor het verharden van wegen. Verder deden zij hier en daar dienst als *rotspartijtjes* in bloementuinen.

Het werk op de steenovens was zwaar en er werden lange dagen gemaakt. Op de oven van baas Ariëns liet machinist Jansen om zes uur in de morgen de stoomfluit gillen en vanaf dat startsein werd er, behoudens enkele korte eetpauzes, doorgewerkt tot zes uur in de middag.

Dat men in mijn jeugd op de steenovens zulke lange dagen maakte zal voornamelijk zijn voortgevloeid uit de omstandigheid dat er toen in die bedrijven sprake was van een *kampagne*. D.w.z. dat er niet het hele jaar gewerkt

kon worden want met name bij vriezend weer was er van steenmaken geen sprake. Wanneer dat tot eind november kon worden voortgezet was het al mooi en zo tegen maart werd alles in gereedheid gebracht om de productie te hervatten.

Gedurende dat *gesloten seizoen* ging alleen het z.g.n. *grondsporen*, het vervoeren van klei naar de *Bult,* door en het stoken van de oven nog een tijdje, maar verder lag het bedrijf stil.
Het gedeelte van de arbeiders dat bij het *grondsporen* actief bleef was klein, bovendien hield dit werk bij vorst ook nog op en zodoende liep het merendeel van de ovenarbeiders in de winter thuis.

Tijdens de *kampanje* werd er goed geld verdiend op de ovens en, zoals ik reeds aanstipte, vrouwen en kinderen pakten vaak mee aan waardoor het weekloon nog wat uitgroeide, maar de spaarpot die in de zomer beslist gevormd moest worden om de periode van gedwongen werkeloosheid door te komen, was zelden toereikend. En zo is het aan geen twijfel onderhevig dat er tijdens die jaren in de gezinnen van de ovenarbeiders gedurende de wintermaanden vaak van de ene dag in de andere is geleefd, uitziende naar de nieuwe *kampanje.*

Want, zoals gezegd, de gezinnen waren veelal groot en de bijstand der steenfabrikanten veelal klein. Men woonde wel vaak in een huisje dat eigendom was van de *ovenheer* en er werd van die kant soms wat turf en een mudje kolen verstrekt, maar verder moest men zich maar zien te redden tot het werk hervat kon worden.

Ik heb bakkers en kruideniers gekend in ons oude dorp die maandenlang *op de pof* het brood en de boodschappen leverden aan de gezinnen van de arbeiders op de ovens en het grote bedrag dat uiteindelijk *op de lat* stond werd dan tijdens de geldinbrengende *kampanje* afbetaald.

Maar, men kan zich wel voorstellen dat het allemaal niet zo vlot verliep als ik het hier neerschrijf. De moeders van de kroostrijke gezinnen der ovenwerkers waren soms zelfs gedurende de *kampanje* niet in staat het achterstallige bedrag aan te zuiveren. Er kon ziekte voorkomen in zo'n gezin, er kwam een baby bij en andere onvoorziene kosten vergrootten vaak nog de zorgen.

In onze tijd van welvaart kan gelukkig, door hulp van overheid of andere instellingen, ook elke minder bedeelde een redelijk bestaan gegarandeerd worden. De sociale verhoudingen die tijdens en al ver vóór mijn jeugd in de steenbakkerij golden lijken nu haast onvoorstelbaar maar ze werden destijds als vanzelfsprekend geaccepteerd.

En even vanzelfsprekend was dat uit mijn schoolklas bij het luiden van de bel om twaalf uur, meerdere meisjes en jongens op een draf de *Fluitersmaat* in renden naar huis. Daar schrokten zij snel hun maaltje naar binnen en togen dan rap op weg naar de oven met in een blauw geruite handdoek de emaille hengselpannetjes geknoopt die het *warme* eten voor vader, broer of familielid bevatten.

En na de school trokken ze dan vaak om vier uur weer de *Melkdam* over om bij het opzetten van de te drogen liggende stenen behulpzaam te zijn.

Zoals reeds gezegd, woonden veel van de ovenarbeiders in de *Fluitersmaat* in huisjes die eigendom waren van de *ovenheer*. Een rij van tien van die simpele kombofjes, *de Tien Zinnen*, was heel bekend in *de Fluit* maar ook verder in die zo merkwaardige buurtschap stonden verscheidene optrekjes die bewoond werden door gezinnen waarvan meerdere leden op de oven werkten.

Men vertelde vroeger van mijnwerkers dat ze altijd de mijn weer in wilden, dat dit beroep vaak van vader op zoon over ging en dat de kompels een gevoel van eigenwaarde bezaten dat ze immer hoog hielden. Ik meen tijdens de lange reeks van jaren waarin ik in ons dorp met de arbeiders van de ovens en met hun kinderen in contact kwam, dezelfde neigingen bij hen te hebben opgemerkt die de Limburgers aan de dag legden. Er zijn in Renkum van oudsher gezinnen van papiermakers geweest want ook dit beroep ging dikwijls generaties lang over van vader op zoon. En zo heb ik tevens families gekend waarvan vrijwel alle manlijke leden naar de oven trokken als de schooljaren achter de rug waren.

En aan gevoel van eigenwaarde ontbrak het onze Renkumse steenbakkers al evenmin want zij beschikten over een soort strijdhymne waarvan ik me helaas slechts één couplet herinner dat als volgt luidde:

Wij zijn de jonges van den ove,
Dat willen de stadse niet gelove,
Wij zijn jonges van de keienbakkerij,
Wij gaan voor de stadse niet opzij!

Dit schone lied heb ik de *jonges van den ove* meermalen in onze Dorpsstraat horen zingen bij festiviteiten of optochten want dan konden zij altijd goed meedoen zoals de gehele *Fluitersmaat* trouwens.

Volledigheidshalve dient nog vermeld te worden dat men vroeger op de ovens tijdens de *kampanje* het flesje bier of borreltje niet schuwde. In dit verband herinner ik me een typerend voorval tijdens een z.g.n. erfhuis op Tondano.

Janus Jansen, de afslager, brak bij het doorgeven van een stel bij opbod te verkopen glazen een der voetjes en wilde het waardeloze glas onder zijn verhoogde dis gooien. Maar uit de schare kijkers en kopers voor hem klonk prompt de stem van een tamelijk bejaard baasje dat gedurig hier en daar nog een handje hielp: *Geef mar hier Jaonus, 't is nog goed veur op den ove . . . !*

Een paar *maatjes* brandewijn *veur op den ove* werden in de regel bij Jansen de smid gehaald want zijn bierhuis was vlak bij. Een *maatje* was ééntiende liter en het glaasje zonder voet zorgde dan dat elke liefhebber zijn *slokje* kreeg.

Er waren toen bierflesjes in de handel met een soort klembeugel die een wit porceleinen stop met een rode rubberring vastdrukte en zodra de beugel omgelegd werd kon het onder druk gebottelde bier geconsumeerd worden.

Baas Ariëns bestierde dus in mijn jeugd de steenoven die men uit de Dorpsstraat via de *Melkdam* bereikte en toen de oude baas uit de tijd raakte nam zijn jongste zoon Anton de leiding over.

Dat waren *ovenbazen* maar de *ovenheer* was meneer van der Loo die destijds in Oosterbeek woonde. Hij kwam een paar maal per week per tram naar Renkum om zich op de hoogte te stellen van de gang van zaken op de oven aan de *Melkdam* en na de ronde over het werkterrein werd er ten huize van baas Ariëns meestal een bespreking gehouden.

Stalknecht Buddingh' had dan, al naar gelang de weersomstandigheden eisten, de dogcar of de tilbury ingespannen en reed de *ovenheer* naar de oven op Meinerswaard of naar Lienden waar de van der Loo's ook nog een oven in bedrijf hadden.

Buddingh' was al in 1895 bij baas Ariëns in dienst gekomen en hij heeft naar ik meen tot omstreeks 1920 voor de paarden en de hitten op de steenoven gezorgd.

Hetgeen ik me herinner van de ovens heb ik wat uitvoerig beschreven en dat leek mij verantwoord omdat er binnenkort aan onze Rijnoevers geen spoor meer van te vinden zal zijn.

De steenfabrieken aan de rivier hebben in ons dorp hetzelfde lot ondergaan als eens de olie- en papiermolens aan de beken, al zijn dan voor de laatsten moderne fabrieken in de plaats gekomen.

De periode waarin de steenbakkerijen in onze omgeving tot de grootste bloei kwamen zal in de jaren van 1890 tot 1920 hebben gelegen want toen draaide hier niet alleen de oven van baas Ariëns maar ook die van Jurgens op *de Kleikamp* en van Costerus aan de Bokkedijk.

En verder waren er aan de overkant nog de oven van van Wijck met baas Hoedemaker en die van Leccius de Ridder, rechts van het veer, met als ovenbaas Tuinier.

Het werk op de ovens aan onze rivierzijde werd vrijwel geheel door Renkumers verricht maar ook bij de Ridder en van Wijck zijn altijd wel arbeiders uit ons dorp werkzaam geweest.

Voor de neringdoenden uit Renkum betekenden de vele gezinnen van ovenwerkers een beduidende bron van inkomsten al kwam het geld gedurende de winter soms moeizaam binnen, maar de steenovens leverden voor de plaatselijke vakmensen ook heel wat werk op.

De smid had regelmatig paarden te beslaan en aan de machines en de wagens viel eveneens dikwijls wat te knutselen. De zadelmaker was kind aan huis op de oven en de metselaar en de timmerman konden er ook niet gemist worden.

Zoals de papierfabricage in de loop der jaren gemoderniseerd werd zo is uiteraard ook het steenbakken aan grote veranderingen en verbeteringen onderhevig geweest. Ik sprak al van de overgang van paarden en hitten op stoomtractie maar naast de wijzigingen in het aan- en afvoeren van materialen, onderging ook het vormen, drogen en bakken van de stenen grote vooruitgang. Er kwamen vlam- en ringovens met de bekende hoge schoorstenen en de productie kon enorm worden opgevoerd mede door het feit dat de nieuwe werkmethodes vrijwel het hele jaar konden doorgaan en de voor de

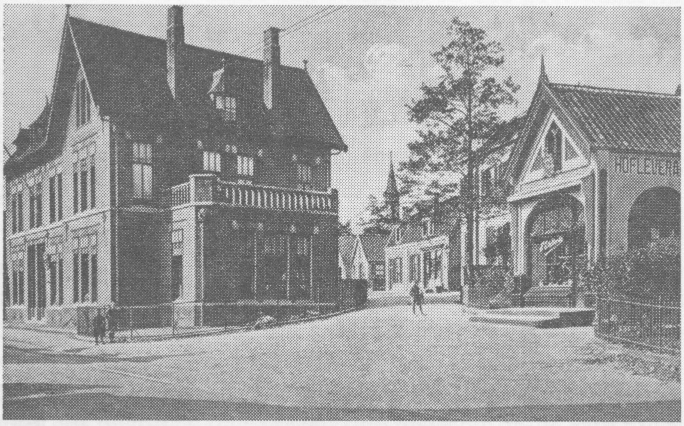
arbeiders zo fatale maanden tussen twee *kampanjes* tot het verleden behoorden.

Maar, in mijn schooljaren waren we daar niet aan toe, alles verliep nog volgens een heel oud patroon en na mijn herinneringen aan die ouderwetse gang van zaken naar beste weten te hebben weergegeven keer ik van de steenoven naar de meer bewoonde wereld van ons dorp terug.

Dat groene dorp dommelde in de dagen van de *hittenrijders* rustig verder aan de Veluwezoom; de seizoenen brachten de normale wisselende activiteiten voor de boeren onder de bewoners, van ploegen, eggen, zaaien en oogsten en in de Dorpsstraat veranderde ook maar weinig.

Een enkele voorgevel werd verbouwd tot winkelpui omdat het aantal inwoners en daarmede het aantal neringdoenden toch wel groeide en op een open stuk verrees hier en daar een winkelhuis of een enkele dan wel dubbele woning.

Een meer ingrijpende wijziging van het dorpsbeeld voltrok zich in 1910 toen het voor onze begrippen monumentale postkantoor gebouwd werd op de plaats waar de Achterdorpsstraat in de Dorpsstraat uitliep.

Het nieuwe postkantoor in 1914. Rechts de slagerij van Hendrik van Kraanen.

De gebeurtenis evenwel die de rust van ons oude dorp geheel verstoorde en bovendien het aangrenzende landschap radicaal bedierf was de bouw van de papierfabriek aan de Rijn. Over die papierindustrie hoop ik later nog iets te vermelden.

Vanaf de jaren dat in ons land van overheidswege het postwezen werd beheerd is dit staatsbedrijf op diverse plaatsen in ons dorp gevestigd geweest. In het Posthuis, midden in de Dorpsstraat, kon men omstreeks 1855 brieven afhalen of afgeven voor verzending want elke dag legde daar de postwagen aan uit Wageningen. Dat zal vermoedelijk tot 1885 geduurd hebben toen de tram zich aandiende en daar bij het Posthuis ook de eerste tramhalte ontstond die later naar hotel Verwaayen op de hoek van de Veerweg verplaatst zou worden.

Maar ver voor die tijd woonde aan de Groene Weg in ons oude dorp al een boer, Govert Busser, die met zijn ezelwagen vrachtjes deed en o.a. op Wageningen reed en daarbij brieven haalde en bracht.

En in 1866 had Gijs Lamers een winkeltje en bierhuis naast de bakkerswinkel van Johan Buddingh' die later zijn zaak overdeed aan zijn zoon Willem die specialist in Renkumse Ringen zou worden. Maar, winkelier-kastelein Gijs Lamers dan was de eerste echte brievenbesteller in Renkum en als hij een brief bracht kostte dat 5 cent. En de buurman van Gijs was, volgens Hendrikus van Roest, de stokoude Jan Elings die mank liep en wiens vrouw invalide was....

Maar, terug naar de posterijen! Het huisje tussen het grote pand van meneer Buse en de bazar van Noppen werd het eerste postkantoor dat later verhuisde naar het grote pand aan het eind van de Achterdorpstraat hoek Le Maîtresteeg. Daar hebben onze dorpelingen tot 1910 hun postale zaken kunnen afwikkelen maar toen was het afgelopen met de verhuizingen want, zoals reeds vermeld, voor Tante Pos verrees een riant kantoor aan de Dorpsstraat.

Het oude werd ingericht als hulpsecretarie en ook het politiebureau kon er accommodatie vinden. In de tuin verrees een gebouwtje met enige cellen voor arrestanten en ook de gemeentelijke brandweer vond daar onderdak voor haar spullen zodat het oude brandspuithuisje in de *Trechtersteeg* afgebroken kon worden.

Uit de aanwezigheid van die kleine gevangenis bij het politiebureau blijkt wel dat zelfs in ons zo rustige dorp de sterke arm soms moest ingrijpen. In mijn jeugd schijnt overigens het verblijf in de nor wat de menage betreft niet onaantrekkelijk te zijn geweest want de volksmond zong bij tijd en wijle:

> *'Neerland, o Neerland, daar is het goed,*
> *Daar worden de moordenaars met eieren gevoed.*

De *politiemacht* is in Renkum heel lang maar één man sterk geweest maar die eenzame gezagsdrager was dan ook iemand van uitzonderlijk formaat wiens naam nog altijd een legende is voor heel oude dorpelingen. Hij heette *den Otter* en er ging iets ontzagwekkends van hem uit door zijn patriarchaal voorkomen en de korte sabel die hij altijd langszij droeg. Of hij ooit een revolver bezat betwijfel ik maar zeker is dat *den Otter* ook zonder zo'n blaffer op zijn gebied heer en meester was in ons dorp.

Onze enige agent zou geen vlieg kwaad doen maar toch waren wij als schooljongens als de dood voor hem. *Veldwachter* heette destijds zo'n politieman en wanneer wij bij de kleigaten rondhingen of ergens volle appelbomen belaagden, behoefde de naam *den Otter* maar te klinken om ons als hazen te doen verdwijnen.

Nooit hoorde je in ons dorp: *Daar is de veldwachter* of: *Daar is de politie!*, neen, *den Otter!* was de kreet. En later, toen de brave borst tenslotte gepensioneerd werd zei men alom in Renkum dat *den Otter* geen Otter meer was en dat klonk net of ons oude dorp een onherstelbaar verlies geleden had.

Vermeld zij nog dat *den Otter* zijn verantwoordelijke taak niet altijd alleen behoefde te vervullen. Bij speciale gelegenheden zoals Koninginnedag, tijdens de kermis, een optocht of iets van dien aard kreeg hij hulp van Arend Jansen, wiens vader Louw heette en die dus *Arnt van Louw*, (de zondagse veldwachter) werd genoemd.

Arnt van Louw was bijna even erg gebocheld als Jan Lentjes de fietsenmaker; hij droeg in functie dezelfde halflange uniformjas als *den Otter*, een soort *billetikker* met rooie bies en een kepi met eenzelfde bies en een nette kokarde.

Wat uitmonstering betreft verschilde onze *zondagse veldwachter* slechts van zijn superieur doordat hij geen sabel droeg.

De naam *veldwachter* die sedert jaren in onbruik is geraakt, was in de jaren zo rond 1910 zeer juist want *veldwachten* bleek toen nogal eens noodzakelijk in de omgeving van ons dorp dat noordwaarts in de richting van de bossen van de Keyenberg, de Kwadenoord, Bosbeek en Planken Wambuis, veel velden, akkers en nog grote stukken heide bezat.

De ontginning van die eens zo uitgestrekte Renkumse Heide schreed wel steeds voort maar er waren nog vele hectaren ongerept terrein en de hele streek kon tamelijk wildrijk worden genoemd.

De titel *veldwachter* zal iets te maken hebben gehad met de strijd tegen de stropers die in de omgeving van ons dorp van oudsher een vruchtbaar operatieterrein vonden. Mijn vader en zijn drie broers zijn in hun jongelingsjaren ook verwoede stropers geweest en hun *werkgebied* reikte zelfs tot de Doorwerthse bossen en de Duno.

Spannende verhalen uit die jaren rond 1890 heb ik vaak gehoord en waarschijnlijk moeten bij de jagers en de vissers, ook de stropers als de grootste leugenaars worden ingedeeld.

Onze veldwachter *den Otter* en zijn handlanger *Arnt van Louw* zullen vermoedelijk niet aan het weren van stropers toegekomen zijn; dat was meer een taak voor de *koddebeiers*, maar bovendien zouden onze oude veldwachters geen partij zijn geweest voor de uitgeslapen rakkers die achter het wild aanzaten bij nacht en ontij.

Dat nacht en ontij was trouwens maar betrekkelijk want mijn vader en zijn kornuiten fretteerden een enkele maal op zondagmorgen de hele Duno af en het ligt voor de hand dat, waar zij dit risico aandurfden, de buit niet gering moet zijn geweest.

Voor de bestrijding van de stroperij waren in mijn jeugd al speciale jachtschutten aangesteld en de naam *koddebeier* hoorde men niet meer. Bijna elk landgoed in de omgeving van ons dorp had zijn eigen boswachter die de hazen, konijnen en reeën van zijn heer fanatiek verdedigde als de stropers er op loerden.

Stropers zijn te vergelijken met zeelieden want zoals een echte varensgezel door geen overleefde schipbreuk van de baren wordt verdreven, zo zijn de bekeuringen en zelfs celstraf voor doorgewinterde stropers slechts zelden aanleiding geweest om de fret, de lichtbak, het geweer en de strikken ongebruikt te laten.

Integendeel, er ontstond door opgelopen straffen soms zelfs een soort fanatisme bij de stropers dat zich uitte in nog driester optreden in het veld en de jachtschuts moesten dan wel van repliek dienen zodat het soms hard tegen hard ging.

In de bossen rond ons dorp heeft die niets ontziende rivaliteit tussen stropers en boswachters eens een drama tengevolge gehad. In een barre winternacht hield een felle jachtschut de wacht bij een in een strik gevangen konijn. Wanneer de stroper was komen opdagen zou er vermoedelijk een korte woordenwisseling, een bekeuring of een vruchteloze achtervolging zijn ontstaan maar de strikkenzetter bleef onder de wol en de jachtschut werd de volgende morgen doodgevroren aangetroffen.

Dat moet in 1906 in de bossen van meneer Insinger zijn gebeurd en ik meen dat de boswachter Branderhorst heette.

Zulke ernstige conflicten tussen stropers en jachtschuts zijn gelukkig niet vaak voorgekomen in onze contreien en er ontstonden ook wel situaties tussen de rivalen die een grappige kant hadden en daar wil ik nog iets over vermelden.

Ook de bossen van Oranje Nassau's Oord waren tamelijk wildrijk in mijn jeugd en het spreekt vanzelf dat de stropers daar graag hun slag sloegen.

Bloemers was toen boswachter op O.N.O. en hij woonde in het bos achter hotel Belvedère van Willem Remmerde aan de straatweg op de Wageningse Berg. Het huisje van Bloemers zal ongeveer gestaan hebben waar nu de nieuwe rijksweg over de berg loopt.

De stropers hebben met deze boswachter heel wat te stellen gehad want ook Bloemers verdedigde het wild van zijn broodheer fanatiek. Maar niet alleen de boswachters bestreden de illegale wildbelagers, ook de marechaussee deed hen soms de das om.

Mijn oom Kees, die eens in een nanacht met een stel kornuiten op O.N.O. aan het stropen was met de lichtbak en op de een of andere wijze onraad rook nam de benen. Hij rende op zijn sokken de Bokkedijk over en werd daar in het duister toevallig opgevangen door de marechaussee. En de pechvogel was niet alleen zijn geweer kwijt maar als recidivist mocht hij ook een week brommen.

In Wageningen was van de Ward een fanatiek stroper die ook eens bijzonder pechvol met de marechaussee te maken kreeg.

Van de Ward trok eens met slecht weer heel laat naar de bossen van O.N.O. maar toen hij enkele konijnen bemachtigd had begon het dusdanig te regenen dat hij het gewenst achtte een tijdelijke schuilplaats op te zoeken. Bij het pompstation, onder aan de Wageningse Berg, stond in de tuin van Overbeek een priëel en dat leek van de Ward een prima onderkomen. Dat was het ook inderdaad maar helaas bleken, toen van de Ward er met geweer, lichtbak en konijnen aanlandde, de tuinstoelen al bezet door de marechaussee die nog nooit zo *tegemoetkomend* waren behandeld door een stroper.

In de jaren dat ik de school bij *de Wissel* bezocht was die stroperij reeds belangrijk afgenomen maar het avontuurlijke vak heeft toch altijd beoefenaars behouden en tot aan de tweede wereldoorlog had men in ons dorp maar te kikken om een haas of een wild konijn thuisbezorgd te krijgen. Hoe dat steeds nog kon weet ik niet maar het was de realiteit.

Genoeg evenwel over veldwachters, koddebeiers, jachtschuts en stropers in en om ons oude dorp in mijn schooljaren, de jaren waarover men niet uitgepraat raakt omdat het ene beeld het andere oproept.

De vacanties waren er immers ook en gedurende de weken dat de school gesloten werd kregen de lokalen veelal een schoonmaak- of schildersbeurt en vonden er de noodzakelijke reparaties plaats.

In die zomervacanties heeft de Bewaarschool van juffrouw Nanning vele jaren een andere functie gehad. De beide grote lokalen deden dan n.l. dienst als expositieruimte voor de schildersvereniging Pictura Veluvensis.

PICTURA VELUVENSIS

Wie die naam destijds bedacht heeft is mij niet bekend maar ik heb het voor een schildersbent aan de Veluwezoom altijd een zeer geslaagde titel gevonden.

Ons vroeger zo groene dorp en de aan natuurschoon zo rijke omgeving waren ver voor 1900 al een geliefd oord voor kunstschilders en vele, later zeer bekende leden van dat gilde, hebben hier in de vrije natuur gewerkt.

Veel is er al geschreven over de schilders van de Veluwezoom. Hun werk is door deskundige mensen beoordeeld en daar heb ik niets aan toe te voegen. Toevalligerwijze ben ik echter in mijn jeugd met meerdere van deze artiesten in contact gekomen en daar wil ik iets over schrijven.

Vanaf omstreeks 1905 tot 1920 hebben gedurende de zomervacantie dus de werkende leden van Pictura Veluvensis hun tentoonstelling gehouden in onze

Een der schilderachtige plekjes in het oude dorp. Het huisje van Heintje de Jager (de heks) aan de weg, die in 1908 nog Onder de Boomen heette, thans Beukenlaan.

Bewaarschool achter de Openbare School bij *de Wissel*. Meneer Ferwerda was de man die alles op poten zette en voor zo'n expositie kwam wel iets kijken.

De kunstschilder Barend Ferwerda had, uit Amsterdam afkomstig, de eerste jaren in onze Dorpsstraat gewoond tegenover de villa *Roozenburg*. Toen zijn wat oudere kunstbroeder Cornelis Kuypers naar den Haag verhuisde betrok meneer Ferwerda diens woning. Dit huis, met het destijds door schilders zo begeerde atelier op het noorden, stond aan de Kurhauslaan op de hoek van de Doornekampsche Weg. De Kurhauslaan werd later Theophile de Bockweg en meneer Ferwerda heeft daar vele jaren gewoond.

Hoeveel werk hij verzette om ieder jaar weer die schilderijententoonstelling rond te krijgen heb ik van heel nabij kunnen volgen want de knechts uit mijn vaders meubelmakerij stonden meneer Ferwerda jaarlijks bij met het inrichten van de expositie en ik mocht als *manusje van alles* ook hier en daar een handje helpen.

In ons vrij monotone dorpsleven mocht die meestal drie weken durende tentoonstelling van Pictura Veluvensis gerust een evenement heten want daardoor ontstond er wat leven in de doorgaans gezapige brouwerij. Hierbij moet echter wel worden gezegd dat de zomermaanden in ons oude dorp toch vaak al enige bedrijvigheid opleverden door het grote aantal pensiongasten dat inmiddels de Veluwezoom als uniek vakantieoord ontdekt had.

Ons dorp was toen nog groen, de beken niet bedorven en mooi in alle jaargetijden, er was rust en de Oosterstoomtram maakte onze streek redelijk goed bereikbaar zodat, vooral uit het westen des lands, vele gasten onze dreven bezochten. Ik herinner mij dat in die dagen verscheidene families van elders hier jaren achtereen toefden gedurende meerdere weken van hun vacantie.

De Renkumse bevolking was voor een groot deel van boerenafkomst maar wel dusdanig commerciëel bij de tijd dat ze wist te profiteren van de voorkeur die gegoede landgenoten aan ons groene dorp verleenden als vacantieverblijf.

De destijds aanwezige pleisterplaatsen als hotel Nol in 't Bos, hotel Remmerde, hotel Verwaayen en hotel Campman konden al tamelijk wat gasten onderdak verlenen maar daarnaast ontstonden verscheidene pensions die ik al met name genoemd heb.

Bovendien ruimden gedurende de zomermaanden gaandeweg steeds meer particulieren hun beste vertrekken in voor pensiongasten en spreidden desnoods hun eigen bedje tijdelijk in *het schuurtje bij de geit*.

De tentoonstelling van Pictura Veluvensis en de toevloed van zomergasten veroorzaakten dus een welkome bries in onze windstille dorpsgemeenschap en daar profiteerden niet alleen de hotels en pensions van maar vrijwel alle neringdoenden.

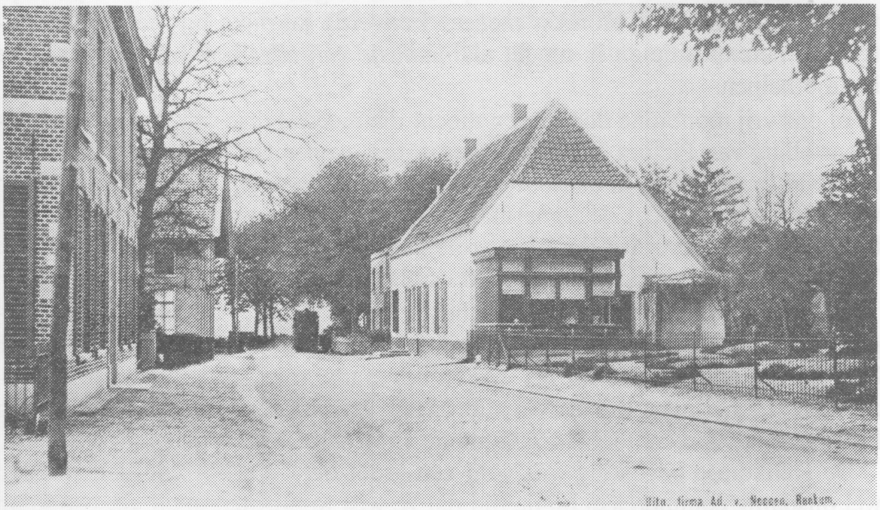
Zoals reeds opgemerkt zat er aan het organiseren en tot stand brengen van zo'n expositie heel wat vast en ook na de sluiting bleef er nog het een en ander af te wikkelen.

Als de vele kunstschilders in den lande, die lid waren van Pictura Veluvensis, de circulaire van meneer Ferwerda hadden ontvangen waarin de termijn

van inzending en de verdere voorwaarden vermeld stonden, begon de toevloed van schilderijen naar het rustige oude dorp aan de Veluwezoom te kabbelen.

De Oosterstoomtram voerde dan dagelijks enkele grote of kleine kisten aan waarin de producten van de kunstenaars, al dan niet zorgvuldig verpakt waren, die franco bij het tramagentschap hotel Verwaayen arriveerden.

Met de logge handwagen van de O.S.M. transporteerde Jan Schut, de knecht van meneer van Kooten, de kisten van de hotelstoep de helling van de Veerweg af naar de schuur die de maatschappij daar voor haar goederenvervoer in gebruik had. En daar begon onder supervisie van meneer Ferwerda ieder jaar onze bijdrage aan de inrichting van de tentoonstelling van Pictura Veluvensis.

De Oosterstoomtram rijdt vanaf de Bokkedijk rustig het dorp binnen. Links huize Tondano en hotel Campman.

Wanneer het grootste deel der toegezegde inzendingen in de goederenschuur aanwezig was schroefden onze knechts al de kisten los en pakten de doeken uit. Meneer Ferwerda registreerde alles nauwgezet, nummerde elk kunstwerk en kist gelijk, waarna wij per handwagen alle landschappen, stillevens, bloemstukken en portretten door de Dorpsstraat via het plein van de Openbare School naar de Bewaarschool overbrachten.

Daar waren verscheidene ritjes voor nodig, die bovendien voorzichtig moesten geschieden omdat de doeken uiteraard kwetsbaar waren maar ook de lijsten geen ruwe behandeling gedoogden.

Voor het uitpakken en transporteren begon waren onze knechts echter al twee dagen in de school aan het werk geweest om de lokalen geschikt te maken voor expositieruimte.

Op de boven de schoollokalen gelegen grote zolder werden alle spullen bewaard die het interieur beneden wat cachet moesten verlenen en verder materiaal dat voor reclame dienst deed. Dat waren o.a. twee lange palen, bekroond

met een knop, die bij de toegangsweg tot de tentoonstelling aan de Dorpsstraat werden ingegraven.

Op een hoog tussen de palen bevestigd breed spandoek stond in fleurige letters *Pictura Veluvensis* dat van verre al te lezen was. Het onderstuk van de palen kreeg een vierkante betimmering van ongeveer 1.30 meter hoog en daarop sloot rondom een witte bloembak aan, vol met bloeiende planten. Een meter daarboven droegen de palen nog een sierlijk schild waarop de affiches prijkten met de aankondiging van de expositie, de duur en de toegangsprijs. En zo werd daar aan onze Dorpsstraat bij *de Wissel* met links de Wilhelminalinde, dan de *Pictura-poort* en rechts de bank tussen de hoge beuken, een geheel verkregen dat de toeloop tot de tentoonstelling zeker bevorderd heeft.

Op de zolder van de Bewaarschool lagen ook de brede rollen jute, in bronsgroen, terracotta en grijs, waarmede de wit gepleisterde muren van de lokalen bespannen werden om de schilderijen een geschikte achtergrond te geven. Verder kwamen van de zolder enkele piedestals, ook met jute bekleed, want soms stuurde ook een beeldhouwer werk in.

Men streefde naar wat variatie in de holle lokalen en behalve het beeldhouwwerk van August Falise uit Wageningen stonden er wel eens enkele meubels die in onze werkplaats vervaardigd waren. Het betrof dan gepolitoerd meubilair in mahonie of wortelnoten in Queen Anne- of Chippendale-stijl, meubilair dat niet te koop was omdat het op bestelling werd gemaakt, maar enkele mooie stoelen, een goed gevormde tafel en een sierlijke commode vielen op de expositie van Pictura Veluvensis geenszins uit de toon.

De gehele bescheiden staf van onze werkplaats was in touw om de kille muren van de schoollokalen te camoufleren met jute. De bruin gekleurde tengels, die permanent tegen de muren zaten op ongeveer een en twee meter hoogte, vereenvoudigden dat karwei weliswaar maar er waren toch verscheidene uren mee gemoeid.

De weduwe Maagdenburg, die het huisje bewoonde dat aan de Bewaarschool was gebouwd laafde ons met koffie en thee en nam die gelegenheid te baat ons uitvoerig omtrent haar kijk op de gang van zaken in ons oude dorp in te lichten. Haar liefhebberij op dit gebied was overigens verklaarbaar want zij stamde uit een oud Renkums geslacht dat Remmerde heette. En *Moeke Maagdenburg* zoals zij genoemd werd, bezat een heel rijtje broers die als hotelhouder, als stalhouder of als pensionhouder deel hebben uitgemaakt van onze middenstand.

Zodra het werk in de schoollokalen voltooid was vervoerden onze knechts de schilderijen derwaarts en dan kreeg ik een speciaal baantje. De jury, die de ingezonden doeken moest keuren verscheen in de oude school en de kleurige producten werden door de heren stuk voor stuk critisch bekeken. Daarbij was mij de gewichtige taak toebedeeld elk schilderij op een stoel zover voorover te houden dat het licht door de hoge ramen op het noorden er het gunstigst op viel.

Nog zie ik die heren juryleden daar midden in dat grote lokaal zitten op een onregelmatig rijtje en elk op zijn eigen manier gebruik makend van de door *Moeke* in bruikleen afgestane stoelen.
De jury moest naar ik meen uit vijf leden bestaan maar ik herinner me vele keuringen waarbij er slechts vier present waren en dat kwartet bestond dan uit de heren Ferwerda, Xeno Münninghoff, P. M. van Walchren (Pietje) en Edzard Koning uit Nunspeet.
Ook August Falise was er soms bij en later maakte Jan C. van der Ven ook wel deel uit van de keurmeesters.
Meneer Ferwerda rookte weinig of niet maar Xeno Münninghoff smoorde zijn pijp regelmatig, meneer van Walchren was onafscheidelijk van zijn pijp en Edzard Koning rookte een sigaretje of een sigaartje dat precies bij zijn tot in de puntjes verzorgde verschijning paste.

De keuring verliep jaarlijks op dezelfde wijze. Een gedeelte der schilderijen werd direct geschikt bevonden om opgehangen te worden, een klein aantal

Barend Ferwerda zijn kleuren mengend.

ging resoluut aan de overzijde onder de ramen omgekeerd tegen de muur en de rest vormde de groep *dubieuzen* die zodra de goedgekeurde doeken langs de wanden waren gezet en er nog plaatsruimte was, een herkeuring ondergingen.

Het was soms een hele bedoening om de definitieve totale keuze rond te krijgen en het leidde wel eens tot felle en vermakelijke discussies tussen de juryleden, maar de kunstbroeders werden het uiteindelijk altijd eens en dan begon voor onze mannen het karwei om al de schilderijen aan de wanden te hangen op de plaatsen die de heren aangaven. Dat leverde trouwens ook nog wel meningsverschillen op want de juryleden zonden uiteraard ook allen werk in en niet aan alle wanden viel de belichting even gunstig uit.

Zodra de gehele collectie aan de muur hing begon de nummering van alle doeken met bronskleurige kaartjes rechts er naast. Meneer Ferwerda noteerde weer alles zorgvuldig en stoof dan naar de drukker want de catalogus die alle exemplaren vermeldde met de naam van de vervaardiger en de prijs, moest snel van de pers rollen.

Een van de leden van Pictura Veluvensis ontwierp jaarlijks een affiche voor de tentoonstelling, althans gedurende een korte periode, maar later kwam dat meestal ook op meneer Ferwerda neer. Die aanplakbiljetten werden aanvankelijk gedrukt maar dat was vermoedelijk te kostbaar en ik herinner me daarna affiches in z.g.n. lichtdruk uitgevoerd, een procedé dat destijds ook voor bouwkundige tekeningen toepassing vond.

Kort voor de opening van de expositie stopte meneer Ferwerda mij een hele rol van die affiches, die ongeveer 40 x 60 cm groot waren, in de hand. Als colporteur van Pictura trok ik dan door het dorp en de tamelijk wijde omgeving. Alle hotels ontvingen een exemplaar, de pensions en verschillende winkels en met behulp van een kleine ladder sierde ik hier en daar ook nog een dikke boom met de veelal kleurige prenten.

De activiteiten door mij ten bate van Pictura Veluvensis ontplooid, werden door meneer Ferwerda jaarlijks beloond met twee kwartjes wat in die dagen voor een schooljongen met vacantie een knap salaris mocht heten. Waar het aan besteed is weet ik niet meer maar in de Leeuwesteeg was, zoals gemeld, de snoepwinkel van vrouw Zweers en daar is zeker een deel van Barend Ferwerda's uitkering in de toonbankla beland.

Uiteraard moest er toezicht zijn tijdens de tentoonstelling en daar stelden diverse schilders uit de omgeving zich voor beschikbaar maar ook wat dat betreft draaide meneer Ferwerda wel voor het leeuwendeel op.

De verkoop van een schilderij was niet alleen belangrijk voor de maker ervan maar ook voor de vereniging want die ontving naar ik meen 10 procent van de prijs. Het aantal schilderijen dat gewoonlijk in onze Bewaarschool hing zal 50 à 60 stuks zijn geweest en daarvan vonden er in de regel 10 tot 15 een koper.

De toegangsprijs tot de Bewaarschool bedroeg destijds 50 cent.

Na de sluiting vervoerden wij alle niet verkochte schilderijen weer behoedzaam naar de schuur bij hotel Verwaayen, daar gingen ze weer de kisten in en gewapend met een grote pot gluton, plakte meneer Ferwerda er de adressen op

en Jan Schut zorgde er voor dat ze in de goederenwagon van de O.S.M. belandden.

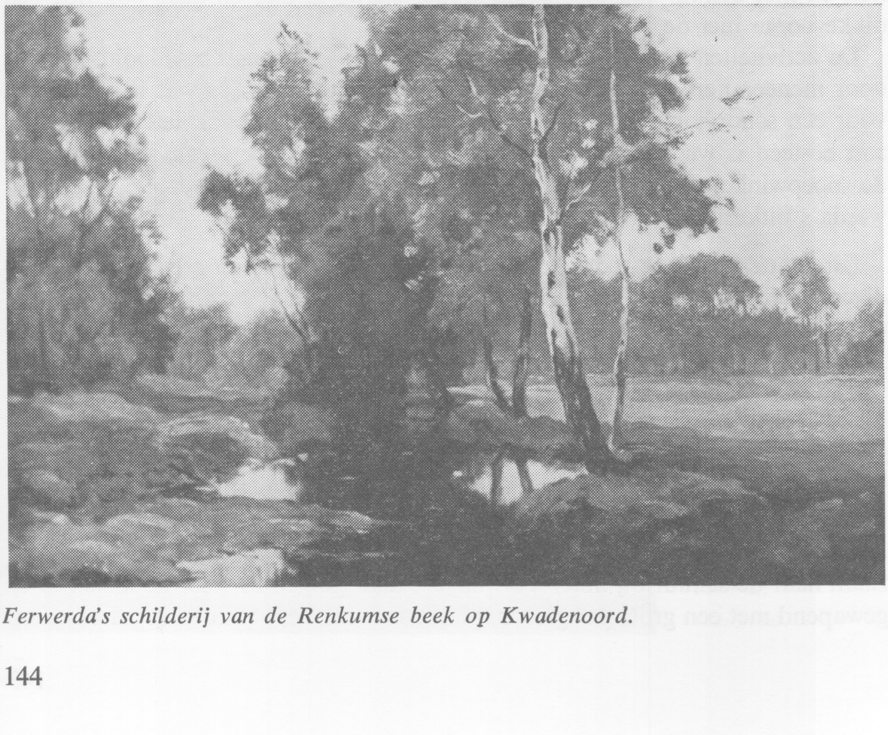
De schoollokalen dienden in de oorspronkelijke staat te worden opgeleverd. Alle in de muur, door de bespanning heen, geslagen duimen werden er voorzichtig uitgetrokken waarna de lange banen jute netjes schoongemaakt en opgerold naar de zolder van *Moeke* verdwenen en daar kwam ook de gedemonteerde toegangspoort weer terecht. En tenslotte trad in de Bewaarschool een van onze knechts op als stukadoor en pleisterde met gips alle gaatjes in de muren keurig dicht. En dan zat de hele bedoening er voor een jaartje op!

Meneer Ferwerda was geen lastige baas maar hij hield van orde en regelmaat en bleef, zonder hautain te worden, wel altijd de opdrachtgever.

In de reeks van jaren dat onze knechts onder zijn leiding de tentoonstelling van Pictura Veluvensis inrichtten en afwikkelden, heeft zich maar eenmaal een incidentje voorgedaan. Het was in feite een futiliteit maar ik vermeld het even omdat het meneer Ferwerda ten voeten uit typeert.

Of het met elkaar in verband stond laat ik in het midden maar gedurende de jaren dat ons dorp groen en de beken helder konden worden genoemd was er steeds veel werk in onze meubelmakerij. Er woonden in Renkum en de omgeving tamelijk wat rijke families die regelmatig mooi meubilair in oude stijlen lieten vervaardigen of aan hun antieke meubelen reparaties nodig achtten.

Mijn vader, die zich gaandeweg ook als beeldhouwer (in hout) bekwaamd had, kreeg veel opdrachten door recommandatie en zo in de jaren van 1910 tot 1920 waren steeds wel vier of vijf knechts in de meubelmakerij werkzaam. Twee of drie van hen hielpen meneer Ferwerda jaarlijks met zijn tentoon-

Ferwerda's schilderij van de Renkumse beek op Kwadenoord.

stelling en door het andere werk in ons bedrijfje konden dat niet altijd dezelfden zijn.

Zo gebeurde het in een zeker jaar dat Gerrit Jan Verwoerd uit Rhenen, die als jonggezel bij mijn vader in de leer was, aangewezen werd om met een van zijn collega's meneer Ferwerda te assisteren.

Gerrit Jan, *Getjan*, zoals hij voor iedereen heette, was leergierig en gewillig, flink uit de kluiten gewassen, met handen als gortlepels. In Rhenen geboren en getogen sprak hij het dialect van zijn geboortestadje op volmaakte wijze en juist dat bracht hem in conflict met meneer Ferwerda. Want die kwam namelijk, op een dag dat de expositie van Pictura Veluvensis weer in wording was, mijn vader verzoeken hem een andere knecht te sturen. De jongeman die in de schuur van Verwaayen bezig was met de kisten kon meneer Ferwerda, zoals hij kwam vertellen, niet verstaan. „Die lummel zegt maar wallie, wallie", mopperde meneer Ferwerda, „en ik kan niets met hem beginnen".

Nader onderzoek bracht aan het licht dat *wallie* alleen maar de Rhenense versie was van: Wat blieft U? en dat meneer Ferwerda dat niet begreep lag voor de hand.

Maar, om de lieve vrede te bewaren ging *Getjan* weer naar de meubelmakerij en kreeg meneer Ferwerda een handlanger die hij beter kon verstaan.

Zonder een van de andere leden tekort te doen kan gezegd worden dat Pictura Veluvensis is ontstaan en jarenlang overeind bleef door de geweldige activiteit die Barend Ferwerda voor die vereniging ontplooide.

Omstreeks 1912 begon Renkum de aantrekkelijkheid voor kunstschilders te verliezen. De nieuwe papierfabriek aan de Rijn kwam in bedrijf en dat is voor de sfeer in ons oude dorp fataal geweest. Natuurlijk betekende de nieuwe vestiging voor vele dorpelingen een boterham, verscheidene werknemers van elders kwamen met hun gezinnen naar Renkum en onze neringdoenden was deze gang van zaken begrijpelijkerwijze zeer welkom.

Zuiver commercieel kon de nieuwe fabriek van Van Gelder Zonen als een grote aanwinst voor ons dorp worden gezien maar het fabriekscomplex slokte wel een prachtig brok natuur op.

Toegegeven, van natuurschoon kan de schoorsteen niet roken maar geheel zonder kan dacht ik, de mens toch ook niet, al zullen velen dat niet met mij eens zijn.

In alle geval verloor ons dorp in de jaren 1910-1912 een uniek gebied van schilderachtige uiterwaarden en de bres die in de zo rustige groene gordel ontstond werd om zo te zeggen opgevuld met veel lawaai, grote bedrijfsgebouwen, walmende schoorstenen, roetneerslag, vuil afvalwater en een troosteloos houtveld.

De uitgraving van de haven had bovendien tot gevolg dat de wandeling langs de rivier in westelijke richting tot het verleden behoorde en dat was voor natuurliefhebbers ook een groot verlies.

Door de totale wijzigingen die zich in het beeld en de sfeer van het dorp voltrokken werd het aantal zomergasten minder en voor Pictura Veluvensis bleek de verandering helemaal funest. Meerdere in of in de omgeving van

Renkum wonende schilders trokken weg en het organiseren van de tentoonstelling leverde steeds minder rendement op.

Vermeld dient dat meneer Ferwerda zich niet snel gewonnen gaf maar uiteindelijk kon hij toch niet op tegen de voor hem en zijn kunstbroeders zo fatale evolutie in ons dorp.

De exposities van Pictura Veluvensis begonnen van jaar tot jaar tekorten op te leveren, er moest dus raad geschaft worden en weer was het meneer Ferwerda die, althans voorlopig, een oplossing tot stand bracht. Hij zag kans aan de Utrechtse straatweg in Heelsum, tegenover hotel Schoonoord van de heer Treuren, een stukje grond beschikbaar te krijgen en daar verrees een bescheiden houten optrekje dat toen verder als expositieruimte diende en elke zomer enige maanden geopend was.

Daarmede vervielen onze contacten met de schildersvereniging maar als ik in Heelsum eens een kijkje ging nemen was het wel weer meneer Ferwerda die mij het toegangsbewijs overhandigde.

Ik meen dat onze Bewaarschool tot omstreeks 1918 door de schildersbent gebruikt is en vanaf die tijd deed het uiteraard veel kleinere zaaltje in Heelsum dienst, maar zelfs de niet aflatende ijver en toewijding van meneer Ferwerda konden zijn troetelkind, Pictura Veluvensis, niet in leven houden. Ook in Heelsum floreerden de zaken niet en na vijf of zes jaar was de eens zo bekende vereniging van kunstenaars ter ziele.

Tijdens de periode dat Pictura Veluvensis in Heelsum over een eigen zaaltje beschikte is, alweer door een initiatief van meneer Ferwerda, getracht in Renkum-Heelsum iets voor de ingezetenen te organiseren op cultureel gebied. Er werden, onder auspiciën van Pictura Veluvensis, zoals dat heet, kunstavonden gehouden in het zaaltje aan de Utrechtse straatweg waarbij soms musici optraden, een schrijver een lezing hield of een voordrachtskunstenaar aan bod kwam.

Het bleek geen eenvoudige opgave voldoende belangstelling te wekken voor dergelijke avonden want men was daarvoor uiteraard op het winterseizoen aangewezen, de jongere generatie toonde er niet de minste interesse voor en vele ouderen vonden het zo omstreeks 1920 vaak een hele opgave in de avond naar het zaaltje van Pictura Veluvensis te trekken.

De bezoekers van die lezingen e.d. moesten voor het overgrote deel uit Heelsum komen want de arbeiders van de steenovens en de papierfabrieken in Renkum zouden er met geen vrijkaartje naar toe te krijgen zijn geweest en de middenstanders in ons dorp waren niet alleen gering in aantal maar voor dat gedeelte der Renkumers reikten ook de programma's van die avonden te hoog.

Dan was er in Renkum de groep inwoners die tot de gefortuneerden konden worden gerekend maar die hebben, vreemd genoeg, zelden enige belangstelling voor onze schildersvereniging aan de dag gelegd en zij verschenen dus ook slechts spaarzaam op de cultuuravonden in het Heelsumse zaaltje.

Het kunstzinnige echtpaar Ferwerda dat vele jaren een voorname rol speelde in het culturele leven van Renkum-Heelsum.

Meneer Ferwerda zag aldus ook wat deze aangelegenheid betreft zijn welhaast tomeloze energie niet beloond en dat moet voor hem toch wel een trieste zaak zijn geweest. In mijn ouderlijk huis evenwel hebben die avonden van Pictura Veluvensis voor een schier onuitputtelijke bron van vrolijkheid gezorgd en dus zijn ze wel ergens goed voor geweest al heeft meneer Ferwerda dat nooit geweten.

Die bron van vrolijkheid ontstond indirect door de reeds vermelde meubels uit onze werkplaats die somtijds op de schilderijententoonstelling de holle ruimten wat vulden. Mijn vader werd daardoor in zekere zin "werkend lid" van Pictura Veluvensis en zodoende kwam er in onze brievenbus altijd een uitnodiging terecht zodra een kunstavond in het zaaltje van de schildersvereniging op komst was.

Pictura Veluvensis was jarenlang een vaste klant geweest, als middenstander dien je dan ook je goede wil te tonen en zo geviel het dat mijn moeder en mijn oudste zuster op een winterse avond gearmd naar de *sonatenavond* togen die op het toegezonden programma van Pictura Veluvensis vermeld stond.

Radio kenden we in die dagen nog niet en het bezoeken van die Pictura-samenkomst betekende een waagstuk want bij ons thuis wist niemand wat een *sonatenavond* was, maar, nieuwsgierig als vrouwen nu eenmaal zijn, besloten moeder en dochter Beekhuizen dat dan maar eens te gaan bekijken.

Nu, ik hoop dat het niet onbetamelijk klinkt, maar de waarheid gebiedt me te vertellen dat die *sonatenavond* een formidabel succes is geworden. D.w.z. in onze huiselijke kring of trouwens al eerder want toen mijn moeder en zuster thuis kwamen hadden zij hun wandeling terug al ettelijke malen moeten onderbreken om het tegen een hek of een boom maar eens weer even uit te proesten.

Die *sonatenavond* is door de jaren heen bij ons een aanleiding tot lachstuipen gebleven, en mijn moeder, die een zeer hoge leeftijd mocht bereiken, heeft haar leven lang geglimlacht als zij het woord *sonate* maar hoorde.

Ach, die *sonatenavond* ...! Het ware beter geweest als de brave meneer Ferwerda ons die uitnodiging nooit gestuurd had. Daar kan echter tegen worden ingebracht dat wat minder nieuwsgierigheid van mijn moeder en zuster de situatie nog had kunnen redden. Maar dan waren zij thuisgebleven en zouden wij later niet ontelbare malen de grootste pret hebben gehad bij een toespeling op die *sonatenavond*.

De musici die gedurende die gedenkwaardige avond optraden waren talentvolle jongelui, zoals uit hun latere carrière gebleken is en zij vonden beiden in de muziek hun levensbestemming. De broers Eduard en Co van Beinum uit Arnhem musiceerden namelijk die avond voor de leden van Pictura Veluvensis en zij hebben daar in het Heelsumse zaaltje, volgens mijn moeder en zuster, een eindeloos aantal *stukskes* gespeeld op een viool en een piano.

Bijzonder muzikaal zijn we niet in onze familie en veel activiteit op het gebied der muziek heeft geen mijner zusters of broers ooit ontplooid. Het is voor ons allen ook later bij wat zingen op mannen- of gemengd koor gebleven en mijn moeder en zuster die zo benieuwd waren naar die *sonatenavond* van Pictura Veluvensis, kwamen daar eenvoudig in een milieu terecht waarin ze niet thuis hoorden.

Ze konden geen rustig relaas geven van hun belevenissen op deze Pictura-avond omdat de lachbuien steeds weer onstuimig op kwamen zetten en dus is hetgeen ik hier neerschrijf over het verloop van dat *muzikaal onthaal* bepaald onvolledig. Maar het kwam er op neer dat mijn moeder en zuster om te beginnen op een ongemakkelijke stoel belandden in een tamelijk koud zaaltje waarin een klein gezelschap toefde van dames en heren.
Meneer Ferwerda had een welkomstwoord gesproken tot de gebroeders van Beinum en tevens het schamele auditorium begroet waarna de *sonates* door de holle ruimte rolden.

Zonder enig voorbehoud neem ik aan dat de beide uitvoerenden zich uitnemend van hun taak hebben gekweten want de pianist en de violist waren begaafde musici. Eduard van Beinum immers is tot ver over onze grenzen beroemd geworden als dirigent van het Concertgebouworkest en zijn broer Co heeft in het muziekleven van Arnhem en Oosterbeek een voorname rol vervuld als koordirigent.

Maar, noch de kwaliteiten van pianist en violist, noch de onmiskenbare schoonheid van de muziek van Beethoven en Schubert konden verhinderen dat de *sonatenavond* voor twee bezoeksters een temptatie werd. Want het *gefietel*, zoals mijn moeder het noemde, hield maar niet op en volgens haar werd steeds hetzelfde *deuntje* herhaald.

Toch hebben moeder en dochter dapper mee in de handen geklapt als de aanwezige kenners meenden dat daartoe het juiste moment was aangebroken want dan konden zij zich tenminste even ontspannen.

Er is ook nog pauze geweest tijdens de *sonatenavond* van Pictura Veluvensis en toen zouden moeder Beekhuizen en haar dochter het lokaal wel kruipend hebben willen verlaten. Maar het aantal sonatenliefhebbers was al zo

klein en het aantal lege stoelen vrij groot en meneer Ferwerda kwam nog even een praatje maken en hij was toch altijd al zo'n aardige man......

En zo werd na de pauze *tegen heug en meug* ook de tweede reeks sonates aangehoord totdat het laatste accoord in het zaaltje klonk, meneer Ferwerda een dankwoord sprak en mijn moeder en zuster even later buiten hun opgekropte lachbuien konden spuien.

Vermeld dient dat meneer Ferwerda, toen de schildersvereniging ontbonden was, toch steeds weer gepoogd heeft de kunst in welke vorm dan ook, tot zijn medemensen te brengen. Want toen na de tweede wereldoorlog in Renkum-Heelsum de Cultuurkring werd opgericht was hij wederom de promotor van dit genootschap dat elke winter zes kunstavonden organiseert. Prominenten op velerlei gebied komen daarbij aan het woord en vele malen heb ik meneer Ferwerda op zijn bezadigde en beknopte wijze tijdens dergelijke cultuuravonden als praeses zien fungeren en vrijwel tot aan zijn dood is deze merkwaardige man actief gebleven als dienaar van de kunst.

Ons gemeentebestuur heeft iets begrepen van de grote betekenis die zijn activiteiten voor onze samenleving betekenden en in de nieuwe woonwijk Heidestein is dan ook de Barend Ferwerda-straat te vinden.

De grootste toevloed van schilders heeft ons dorp waarschijnlijk al voor 1910 gekend toen *het Atelier* op de Bellevue een bekende verblijfplaats voor trekkende kunstenaars was. Wie daar tijdelijk vertoefd hebben is niet meer te achterhalen maar de namen van de artisten die hier langer verbleven zijn uiteraard wel bekend.

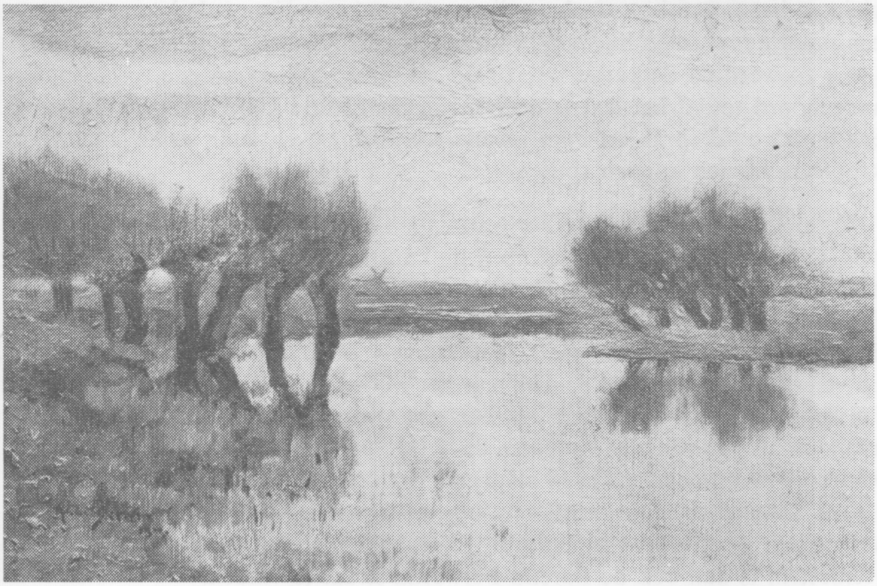
Vrijwel alle schilders die na 1900 in ons dorp of de omgeving woonden liepen gedurig de werkplaats van mijn vader binnen en hoeveel spanraampjes, paneeltjes en lijstjes daar gemaakt zijn durf ik niet te schatten.

Charles Dankmeyer, de Bock en van Mourik waren al naar elders vertrokken toen ik opgroeide en die heb ik niet gekend, maar van Ingen, Münninghoff, van Walchren, Cornelis Kuypers, Ferwerda, Verleur, Mooy en Becking, een specifiek paardentekenaar, des te beter.

Zij woonden hier in de bloeiperiode van Pictura Veluvensis en van de jongere generatie schilders die later enige tijd in Renkum toefden zou ik kunnen noemen Hein Wiggers, Ligtelijn, Germ de Jong, Jan C. van der Ven, H. Bieling, Johan Haak en ook de jonge schilder Otto uit Bennekom zocht ons op voor paneeltjes e.d.

Behalve Mooy woonde in Heelsum nog Annie Gildemeester, een zeer knap schilderes van portretten en bloemen.

De dames Annie en Kitty Gildemeester hadden met hun derde zuster, de weduwe Schumacher, het grote *Huis Heelsum* aan de beek betrokken. Mijn vader had in die dagen ook een werkplaats in Heelsum in bedrijf en aangezien de dames Gildemeester tot onze klantenkring behoorden waren wij gedurig op *Huis Heelsum* bezig. Zodoende herinner ik mij het atelier van juffrouw Annie heel goed en vooral haar portretten hadden naar mijn bescheiden mening kwaliteiten.

Zo zag Andries Verleur in 1917 de plassen bij Renkum.

Deze schilderes heeft wel meermalen bij Pictura Veluvensis geëxposeerd maar haar werk was nooit te koop.

De meest bekende schilder van Renkum, in ons oude dorp geboren en getogen, is zonder twijfel Hendricus Alexander van Ingen geweest, vooral een groot koeienschilder, wiens werk tijdens zijn leven weinig waardering vond en die ook na zijn dood in 1920 nog geruime tijd miskend bleef.

Hij was een typische figuur die vanaf de tijd dat wij aan de Dorpsstraat woonden onze meubelmakerij binnen scharrelde en klant gebleven is zolang hij leefde.

Aanvankelijk woonde van Ingen een twaalftal huizen van ons vandaan maar toen wij in 1912 naar de voormalige kostschool verhuisden werden wij bijna buren en vanaf die tijd hebben wij zijn in feite tragische verdere levensloop van nabij kunnen volgen.

Van Ingen was stellig een eenzaam mens en ontoegankelijk voor anderen. Het huisje dat hij bewoonde had een hoge stoep en dan volgden nog twee treden eer je in zijn gang stond. Die gang lag daardoor tamelijk hoog boven de Dorpsstraat en dat kwam onze kunstschilder goed van pas want hij zat op zijn klapstoeltje, waarover een stukje tapijt gespijkerd was, vaak in de deuropening, kijkend naar de overkant waar de smid Bart van Roest bedrijvig de paarden besloeg.

Op de rechterzijde van zijn gangmuur daar bij de voordeur had van Ingen een hele serie schetsjes gemaakt van die paarden, waarvan sommige in kleur en ook herinner ik me dat op die wit gepleisterde gangwand een bespannen hooiwagen getekend was.

Vele malen heb ik de schilder daar met zijn markante grijze krullekop zien zitten en ook zijn atelier kende ik goed omdat ik er soms een spanraampje of een paneeltje bracht.

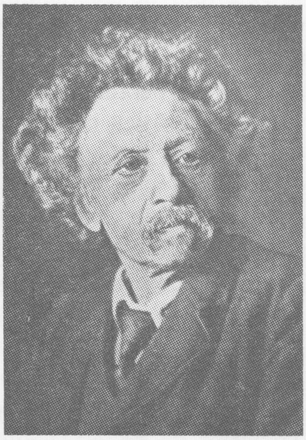
Hendricus woonde in dat bescheiden huisje met zijn nicht Rieka Hulstein die wij alleen maar als *Riekske* kenden. Zij was een ietwat vreemd maar uiterst vriendelijk wezentje, klein, tenger en kwiek, altijd in het donker gekleed en een schortje voor. Ik vermoed dat ze een jaar of tien jonger zal zijn geweest dan de schilder.

Ja, erg vriendelijk was *Riekske* en als ik iets kwam brengen zei ze meestal: *Loop maar naar boven, oom is bezig.*

Aan het eind van de lange smalle gang bevond zich de trap en boven, direct rechts, lag op het noorden het rommelige atelier.

Natuurlijk was het een buitenkansje wanneer je als schooljongen zomaar het atelier van een *echte* schilder mocht binnenstappen en ik kan me de daarin voor zijn ezel zittende kunstenaar dan ook nog levendig voorstellen.

Zo omstreeks 1910 schilderde van Ingen veel buiten en hij trok er bij voorkeur vroeg op uit. Mijn vader had de gewoonte om, als we niet gingen vissen, met enkele van zijn spruiten en de hond een kijkje te gaan nemen aan de Rijn. We volgden dan niet de Veerweg maar wandelden via het erf van van Riessen, staken daar de beek over en kwamen zo in de uiterwaarden bij de plassen en verder aan de rivier.

Hendricus Alexander van Ingen, de koeienschilder bij uitnemendheid.

Op die tripjes ontmoetten we vaak de schilder die dan met zijn kist, klapstoeltje en een soort standaard, weer huiswaarts keerde en we troffen hem in die omgeving van weilandjes met koeien, plassen, riet en wilgen, ook wel schilderend aan.

Hij maakte dan wel even een praatje van: *Mooi weer buurtje,* of: *We krijgen regen,* maar daar bleef het gewoonlijk bij want van Ingen toonde nooit de minste belangstelling voor de zaken die onze dorpelingen in het algemeen bezig hielden. De schilder ging zijn eigen weg, hij voelde zich nauw verwant aan de natuur en zelfs zijn armoede interesseerde hem blijkbaar niet.

Ja, behalve eenzaam is van Ingen ook arm geweest, tenminste naar het inzicht van buitenstaanders. Wie kan echter beoordelen of deze kunstenaar zich niet rijk heeft gevoeld wanneer hij, zijn roeping volgend in de vrije natuur die hem zo lief was, het Gelderse landschap en het daarin toevende vee in beeld bracht?

Ik geloof niet dat van Ingen ooit met iemand over zijn particuliere omstandigheden gesproken heeft maar als omwonenden zagen wij het verval onmiskenbaar toenemen en diep treurig was dat de schilder gedurende de laatste jaren van zijn leven het grootste deel van het weinige geld dat hij verdiende in drank omzette.

Van 1908 tot 1912 woonden wij in ons eerste huis aan de Dorpsstraat en zagen dan van Ingen wel vrij regelmatig naar Hotel Verwaayen kuieren maar dat was niets bijzonders.

Waarschijnlijk heeft hij toen zijn verteringen al nooit contant betaald maar de rekening van de hotelier vereffend met schilderijen, want meneer van Kooten bezat meerdere fraaie van Ingens.

Toen wij vanaf 1912 vlak bij de schilder woonden liep hij wat vaker bij ons aan dan voor die tijd maar hij was dan meestal al in het bierhuis van onze buurman Corton geweest. Op de terugweg schuifelde hij dan onze werkplaats binnen, zwaar leunend op het doorbuigende, getorste bamboestokje en de vrije hand voor de mond omdat hij *weer zo'n kiespijn had.*

Ook voor de spieraampjes, paneeltjes of lijsten die in onze meubelmakerij voor van Ingen werden gemaakt, kreeg hij nooit een rekening. Zo van tijd tot tijd werd de openstaande post weggewerkt met een schilderijtje of een tekening en de betaling aan onze buurman verliep doorgaans op dezelfde manier met gesloten beurs.

Het klink misschien wat tegenstrijdig met het bovenstaande, maar toch was het niet eenvoudig om van de schilder een werkstukje los te krijgen, zelfs niet tegen contante betaling. Want Hendricus van Ingen was niet gauw tevreden over zijn werk, hij zette een doek hij herhaling van en op de ezel en kon er, ondanks zijn armoede, heel moeilijk afstand van doen.

Van Ingen was autodidact, zoals dat heet, hetgeen beduidt dat hij geen academie of wat dan ook bezocht had om zich in zijn kunst te bekwamen. En juist daarom is het zo verwonderlijk dat deze schilder zo'n grote hoogte wist te bereiken in zijn werk. Want zonder me als expert te willen opwerpen durf ik te verklaren dat van Ingen heel wat schilderijen heeft gemaakt van prachtige kwaliteit.

Waar al die juweeltjes gebleven zijn weet ik niet. Wij hebben er vele exemplaren van in huis gehad en vooral herinner ik me een fameus schilderijtje van een boerendeel, met hooi op de hilt boven de halsterpalen, wat kippen op de lemen vloer en een ongelooflijk knap geschilderd geitje.

Wij waren als opgroeiende jongelui al gehecht aan dat meesterstukje van van Ingen, ook wel omdat dit stalinterieur sterk afweek van de landschappen met koeien die hij meestal schilderde.

Mijn vader heeft lang geweigerd dit unieke doekje te verkopen maar ik

Van Ingen, schilderend in de uiterwaarden die tot omstreeks 1910 slechts 100 meter van zijn woning lagen.

meen dat ten slotte toch dokter van Hengel uit Arnhem of dokter Wouters uit Velp het bij ons heeft weggehaald en dat betreur ik nu, zestig jaar later, nog.

Wij kregen destijds vaak bezoek van kunstliefhebbers en zo hebben veel mooie schilderijen van van Ingen hun weg gevonden en, zoals gezegd, het overgrote deel bestond uit landschappen waarin enkele koeien voorkwamen. Want die dieren schilderde hij op waarlijk uitzonderlijke wijze en wie daaraan twijfelt kan bij ons nog altijd een van die meesterwerken van Hendricus bekijken.

Op dit schilderij komt een koe voor met als het ware in zijn ruige beharing de vochtige mist die over het landschap hangt. De koe drinkt aan de plas en op de achtergrond doemt wazig nog een koe op bij een wilg.

Dit doek, *Morgennevel aan de Noordberg*, is al op diverse exposities in verschillende plaatsen te zien geweest en heel wat verzamelaars hebben getracht het in bezit te krijgen, maar we konden er nooit afstand van doen omdat we gaandeweg begrepen dat dit een van de beste schilderijen was die van Ingen ooit maakte.

Er is vaak beweerd dat van Ingen in landschappen van Theophile de Bock de koetjes zou hebben geschilderd. Ik wil de mogelijkheid niet uitsluiten dat de beide schilders eens bij wijze van grap tot een dergelijke *fusie* zijn gekomen maar daar is het stellig wel bij gebleven.

In het werk dat ik van de Bock gezien heb komen zelden koetjes voor en in de spaarzame gevallen dat ik vee in zijn landschappen opmerkte was dat

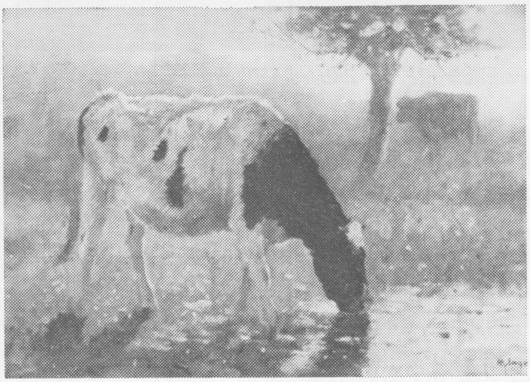
zeker niet geschilderd door Hendricus Alexander van Ingen.

Van Ingen was niet alleen een begaafd schilder maar tevens een knap tekenaar. Op zijn atelier zag ik o.a. potloodtekeningen van slingerende paadjes door de Wilgenpas, vluchtige schetsjes in conté van paarden bij de smederij en koeienkopjes in conté, hier en daar wat verlevendigd met een vleugje kleurkrijt en ik heb me vaak afgevraagd wat er na de dood van de schilder met al die uitingen van zijn kunstenaarschap gebeurd is.

In een editie van het maandblad *Op de Hoogte* verscheen, naar ik meen, in 1916 een verslag van de kunstcriticus Dake uit Amsterdam die een bezoek aan Renkum had gebracht en van Ingen opzocht.

Het uitvoerige artikel van de heer Dake was verlucht met een portret van de schilder in zijn atelier en met enkele reproducties van schilderijen en tekeningen.

In een ingebonden serie jaargangen van *Op de Hoogte* bewaarden wij deze hommage aan de Renkumse kunstenaar want zo mocht hetgeen de criticus over van Ingen schreef bepaald wel worden genoemd.

Morgennevel aan de Noordberg, een prachtig schilderij, door van Ingen vervaardigd in 1908.

In de oorlog 1940—1945 is die bijbeldikke verzameling van *Op de Hoogte* helaas verloren gegaan maar ik kan me de conclusies van de heer Dake nog bijna woordelijk herinneren. Hij schreef o.a.: Dat er op dit werk zwaar en geduldig is getobd ziet men bij de eerste oogopslag maar de toon is helder gebleven......

Aan het eind van zijn artikel in *Op de Hoogte* gaf de kunstcriticus museumdirecties de raad snel iets van het werk van de Renkumse schilder aan te kopen en hij besloot zijn wenk met deze woorden: ...... want er zijn nog prachtige van Ingens voor weinig geld verkrijgbaar.

Dat de schilderijen van van Ingen moeizaam tot stand kwamen heeft de heer Dake destijds zonder twijfel juist aangevoeld, want van Ingen was niet de artiest die met enkele vlotte penseelstreken snel wat op het doek smeet. Ik heb wel gezien dat hij eerst wat krijtschetsen aanbracht voor hij palet en penseel ter hand nam en eer een schilderij het atelier verliet was er inderdaad wel op getobd.

De schilder was lid van Pictura Veluvensis maar voor de tentoonstelling toegezegde schilderijen stonden nooit klaar. Meneer Ferwerda heeft mij — terwijl wij in de schuur van hotel Verwaayen bezig waren — wel eens naar van Ingen's atelier gestuurd om een doek op te halen en soms moest hij er zelf achteraan.

Aan Hendricus Alexander van Ingen bleef, ondanks zijn kommervolle omstandigheden, alle koopmanschap vreemd. Hij was vergroeid met ons oude groene dorp en alleen de rust en de schoonheid van de vrije natuur spraken hem aan. Voor deze gevoelige kunstenaar moeten de veranderingen die zich vanaf omstreeks 1910 in zijn directe omgeving voltrokken, een droeve ervaring zijn geweest die zijn creatief vermogen ernstig aantastte.

Zijn geliefd arbeidsterrein in de uiterwaarden, dat hij via van Riessen's erf binnen enkele minuten kon bereiken, werd bedolven onder rivierzand. Van de Rijn tot de beek en van de oven van Jurgens tegenover de *Kloosterweidjes,* tot bijna aan de Veerweg, veranderde het mooie gebied van plassen en wilgen in een troosteloze zandvlakte.

Toen het opspuiten voltooid was begon het heien van meters lange betonpalen en het leggen van de vloer waarop vervolgens het fabriekscomplex verrees.

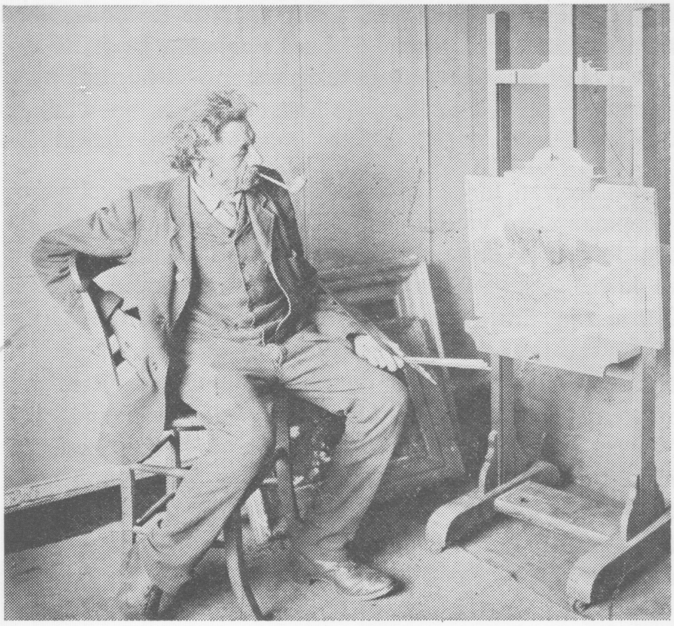
Het nieuwe terrein van Van Gelder reikte niet direct tot de Veerweg. Aanvankelijk stond het fabriekshek daar 50 meter vandaan en bleef er een uitgegraven plas, omzoomd met knotwilgen, gespaard langs de rechterzijde van de weg naar het veer. Ook aan de andere kant was de mooi begroeide grondput in 1912 nog ongerept maar dat heeft niet lang meer geduurd. Het luchtspoor voor het transport van kolengruis uit de in de nieuwe haven liggende schepen eiste spoedig een plaats op. Ten behoeve daarvan verdween de plas met de wilgen en het groene gebied dat nog aan de linkerzijde van de Veerweg restte, veranderde in een sintelhoop die zich bijna dagelijks in de richting van de *Melkdam* uitbreidde en die in de loop der jaren tot het afzichtelijke *Stort* is uitgegroeid.

Alles went, zegt men, maar Hendricus Alexander van Ingen heeft zich nooit kunnen voegen in het nieuwe patroon dat de *vooruitgang* ons oude dorp opdrong. Het verdwijnen van de uiterwaarden, de roetplaag van de walmende fabrieksschoorstenen, het lawaai van de centrale, de sirene en het jankende luchtspoor moeten hem een gruwel zijn geweest.

Ik weet bijna zeker dat van Ingen na 1912, toen de nieuwe papierfabriek pal tegenover zijn woning, in bedrijf kwam, nooit meer buiten geschilderd heeft.

Behalve de drankzucht die de kunstenaar meer en meer overmeesterde, zijn van Ingen's laatste levensjaren ook nog vergald door een steeds toenemende doofheid. Bovendien werd het lopen hem voortdurend moeilijker en na een lang ziekbed is de schilder op 15 maart 1920 gestorven en in het dorp dat hem zo lief was begraven.

Een grote schare dorpelingen heeft Hendricus Alexander van Ingen naar

De kunstenaar in zijn atelier. Deze foto werd gemaakt in 1916.

zijn laatste rustplaats op het kerkhof langs *Onder de Bomen* begeleid en ook veel van zijn kunstbroeders waren daar aanwezig. Johan Wesselink uit Oosterbeek woonde eveneens de begrafenis bij en toen wij enkele jaren geleden bijeen waren om het graf van van Ingen dat in treurige toestand verkeerde, te doen restaureren, heeft hij ons verteld over die dag in maart 1920.

Na het beëindigen van de plechtigheid had Anton Markus, zonder een zweem van gebrek aan eerbied, tot de aanwezige schilders gezegd: *En laten we nu handelen in de geest van de overledene door samen bij van Kooten een borrel te gaan drinken.*

En aldus geschiedde!

August Falise kreeg van de kunstbroeders opdracht voor het graf van van Ingen een bronzen borstbeeld te maken. De beeldhouwer heeft zich destijds voortreffelijk van zijn taak gekweten en hij vervaardigde tevens de fraaie sculptuur in zandsteen die op het graf werd geplaatst.

Het bronzen beeld dat de karakteristieke trekken van de schilder meesterlijk weergaf is in de oorlog verdwenen en granaten hadden ook de opstand en de zerk in een erbarmelijke staat gebracht maar een onder voorzitterschap van Johan Wesselink werkend comité heeft in 1970 — dank zij veler financiële steun — de laatste rustplaats van de grote Renkumse schilder een aanvaardbaar aanzien kunnen doen hergeven.

Vermeldenswaard is in dit verband nog dat nu, ruim 50 jaar na de dood van de schilder, het gipsmodel van Falise's werkstuk in Wageningen teruggevonden is, zodat het mogelijk was van Ingen's beeltenis weer in brons te laten vereeuwigen en zijn borstbeeld in het nieuwe raadhuis te Oosterbeek te zien is.

Een schilder die in ons dorp werkte en grote bekendheid verwierf was Theophile de Bock. Ik heb hem niet persoonlijk gekend want hij is omstreeks 1904 naar Haarlem verhuisd maar mijn vader heeft ook voor hem heel wat lijsten e.d. gemaakt.

De Bock moet een productief schilder zijn geweest wiens werk tijdens zijn leven al goed in de markt lag zoals dat heet, een lonkje van Vrouwe Fortuna dat de meeste schilders niet ten deel valt.

Hoe hoog het werk van de Bock al vroeg gewaardeerd werd kan ik illustreren door een recensie over te nemen, geschreven door de kunstcriticus van de Arnhemse Courant, die in de Renkumse Courant van 9 maart 1901 ook een plaatsje kreeg. Letterlijk citeer ik dan:

In de geheel nieuw gerestaureerde kunstzaal van de heer Gerbrands te Arnhem, vindt men op 't ogenblik een mooie collectie schilderijen en teekeningen van Theophile de Bock.

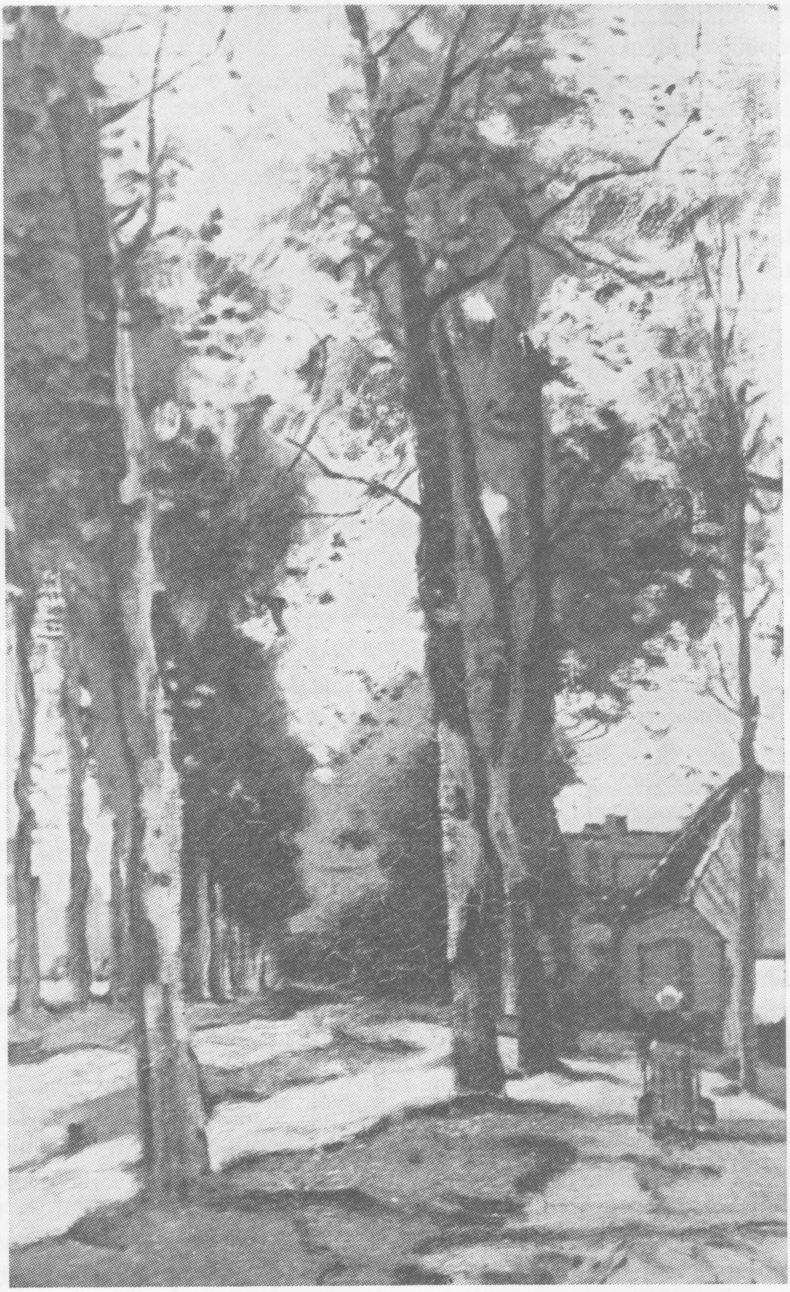
Deze sympathieke artist, wien men als voornaamste eigenschappen zou kunnen toekennen kerngezonde kracht en onveranderlijke liefde voor de natuur, is hier in verscheiden werken zeer goed vertegenwoordigd.

Zijn bekende mooie luchten, vol licht en kleur, zijn boomen, nu eens teer, dan fors en statig, dat geheele rijke en volle natuurleven vindt men hier terug. Eenvoudig en in zijn eenvoud begrijpelijk voor iedereen en toch of misschien juist daarom zoo ontwijfelbaar tot de goede kunst behoorend, is dit werk wel bij uitnemendheid geschikt om in wijden kring waardeering te vinden. Het best wordt de schilder wel, naar onze meening, als zich bij zijn groote kracht, waarvan b.v. getuigt de magistrale „Avond bij 't kasteel", gaat voegen een zekere gevoeligheid als die we vonden in „Het kasteel Doorwerth (8)" en verder b.v. in „Dorpstraat (4)" en het daaronder staande stuk met den bloeienden boom. Een uitgebreide collectie teekeningen maakt deze verzameling nog meer de moeite van een bezoek waard.

Tot zover dan de Renkumse of eigenlijk de Arnhemse Courant van 70 jaar geleden. Op die expositie in Arnhem in maart 1901 prijkte dus ook een kijkje in onze Dorpsstraat uit die tijd en ik stel me voor dat vandaag heel wat oude Renkumers dat schilderij van Theophile de Bock best zouden willen zien.

Met al de schilders die zo rond de eeuwwisseling voor korte of langere tijd in Renkum woonden en werkten was natuurlijk onderling wel eens iets aan de hand. Theophile de Bock kon zijn doeken meestal vlot kwijt; hij zat dus zelden op zwart zaad en zodoende trok een kunstbroeder die in financiële nood verkeerde soms bij hem aan de bel op villa *Anna* aan de Nieuwe Weg of er kwam een bedelbriefje. De Bock schijnt een vrijgevig man te zijn geweest maar hij had een gezin te onderhouden en moest een hulpbehoevend collega een enkele maal teleurstellen.

In 1970 kreeg ik een brief onder ogen door Theophile de Bock in 1903 geschreven aan zijn toen sedert kort in Delft wonende kunstbroeder H. van Mourik waarin hij deze vertelt hem niet aan de gevraagde 100 gulden te kunnen helpen.

Theophile de Bock beeldde op deze wijze de Nieuwe weg uit waaraan hij woonde van 1895 tot 1904.

Bovenvermelde brief werd mij getoond door de weduwe van de schilder van Mourik die nog in Tiel woont en die contact met ons opnam toen zij toevallig

Theophile de Bock: Landschap bij Wolfheze.

hoorde van het inmiddels gerealiseerde plan om van Ingen's graf te doen restaureren.

Meneer van Mourik was van 1898 tot 1902 als piepjong onderwijzer verbonden aan de Openbare School in Renkum en hij besteedde al zijn vrije tijd aan de schilderkunst. De onderwijzer-schilder vertrok in 1902 naar Delft en daar kreeg hij een oproep voor de militaire dienst. In die dagen kon men een z.g.n. remplaçant sturen als men de uniform niet ambiëerde.

Meneer van Mourik kon door droeve familie-omstandigheden heel moeilijk zijn betrekking prijsgeven en hij vond een jongeman die bereid bleek als vervanger voor hem 's konings wapenrok te dragen. Maar die remplaçant vroeg 100 gulden voor zijn diensten en daarover beschikte de heer van Mourik toen niet. Dus ging er een bedelbriefje naar Renkum, naar Theophile de Bock, op wiens atelier de jonge van Mourik tijdens zijn verblijf in ons dorp kind aan huis was geweest.

En vandaar het afwijzende epistel van Theophile de Bock dat mevrouw van Mourik nog altijd bewaart en dat ik bijna een documentje zou willen noemen.

Mevrouw van Mourik vertelde dat haar man ook bevriend was met van Ingen en dat zij als schoolmeisje een enkele maal met de onderwijzer die later haar man zou worden, bij onze vermaarde koeienschilder op bezoek ging.

Zij was nog in het bezit van twee foto's van Hendricus Alexander die zij ons aanbood en die uiteraard in dank geaccepteerd zijn. De beide oude kiekjes zijn opgenomen bij mijn herinneringen aan van Ingen en van zijn portret kan nog gezegd worden dat dit afgedrukt was op de catalogus van een expositie van Pictura Veluvensis. Het jaartal ontbrak helaas maar ik vermoed

Het oude huisje van Heintje de Jager inspireerde ook Xeno Münninghoff tot een fraai schilderij.

dat de schildersvereniging van Ingen deze eer bewees toen hij 70 jaar geworden was en dat moet dan in 1916 zijn geweest.

Een zeer bekend schilder van het Gelderse landschap die lang in ons dorp woonde was Xeno Münninghoff, in Deventer geboren, die de Kunstacademie in Amsterdam gevolgd had.

Zoals reeds gememoreerd, zag ik hem bezig als jurylid bij Pictura Veluvensis maar voor die tijd was hij al een van mijn vaders klanten en min of meer een vriend des huizes.

Mijn ouders trouwden in 1900 en van Xeno Münninghoff ontvingen zij als huwelijkscadeau een schilderij in olieverf dat de achterzijde van het oude kerkje op de heuvel te Heelsum uitbeeldde. Het doek heeft meer dan 50 jaar mijn ouderlijk huis gesierd en is, na de dood van mijn vader in 1950, door mijn moeder geschonken aan de kerkvoogdij van het Heelsumse kerkje waar het nog altijd prijkt in de consistoriekamer als een der vroege scheppingen van Xeno Münninghoff.

Voor de schilder naar ons dorp kwam en daar trouwde had hij al enige tijd in Oosterbeek doorgebracht. Waar hij toen woonde weet ik niet en hoe lang hij in het *deftige dorp* rondzwierf met zijn schilderskist is me evenmin bekend, maar wel herinner ik me het verhaal van een onprettige ervaring die de jonge Münninghoff tijdens zijn eerste verblijf in Oosterbeek heeft opgedaan.

De schilders van de Veluwezoom hanteerden hun penseel in en om de dorpen. Zij zaten soms langs de landwegen, dan weer aan de bosrand, in de uiterwaarden, aan de beek of bij een oud boerderijtje. En zo scharrelde Xeno Münninghoff als jong en ondernemend artist ook wel rond in de buurt van de vele landgoederen die Oosterbeek rijk was.

Van tijd tot tijd zal de schilder ook in een tuin zijn onderwerp gevonden hebben en dat leidde er waarschijnlijk toe dat hij op een kwade dag door de dorpspolitie werd opgepakt en ingesloten.

Wat was de aanleiding tot deze *politionele actie*? Wel, vele villa's en buitenhuizen waren destijds omringd door royale tuinen met daarin prieëltjes, theehuisjes, paviljoentjes en dat soort vaak vrij gerieflijke optrekjes. En uit die theehuisjes, zoals ik ze nu maar samenvattend wil noemen, verdween in Oosterbeek gedurende een mooie zomer zo ongeveer alles wat niet zeer vast zat.

Het bleef niet beperkt tot een kussentje of een kleedje want men liet in die verblijfjes gedurende de nacht dikwijls nog wel iets anders achter en weken achtereen was dat dan de volgende morgen prompt verdwenen. En die nachtelijke diefstallen vonden in alle gedeelten van het *deftige dorp* plaats en de toenmalige Hermandad, onder leiding van hoofdagent Vink, kwam volledig in actie.

Er werden wachtposten uitgezet met hulp van vrijwilligers maar dat hielp helemaal niet want op de plaatsen waar de wakers toefden bleven alle spullen op hun plaats maar elders bleek de goocheme dief toch weer zijn slag te hebben geslagen.

Het nog slechts uit enkele agenten en een hoofdagent bestaande politiecorps van Oosterbeek stond voor een mysterie en het raakte dusdanig in paniek dat het de schilder Münninghoff, die een paar maanden geleden uit Amsterdam gekomen was en regelmatig door het dorp zwierf, als de vrij zekere dader inrekende.

Hoelang dat arrest geduurd heeft weet ik niet, maar vast staat dat het raadsel tenslotte werd opgelost door een jongeman die de aanleg tot speurwerk om zo te zeggen van huis uit meegekregen had, namelijk de zoon van Renkum's vermaarde agent en hoofdagent den Otter.

Den Otter junior diende als volontair in Oosterbeek om zich in het beroep van zijn vader te bekwamen en deze flink uit de kluiten gewassen jongeling was zo slim om 's nachts eens te gaan posten op plaatsen die niet zo zorgvuldig door hoofdagent Vink waren aangewezen. En tijdens zijn derde nachtwake overliep hij de dief toen deze met enkele spullen onder de arm over een tuinmuurtje klauterde.

Die nachtelijke klimmer was uiteraard onprettig verrast maar zijn verrassing zal ongetwijfeld in het niet zijn gezonken bij die van de jeugdige den Otter toen deze bemerkte dat hij zijn eigen hoofdagent in de kraag gegrepen had.

Een huiszoeking verdreef de volgende morgen alle twijfels en Xeno Münninghoff was van elke blaam gezuiverd zodat hij weer kon grasduinen door het *deftige dorp* op zoek naar objecten voor het uitleven van zijn schildersdrift.

Hij kwam spoedig in contact met Tilly van Vliet, een jonge schilderes, die voornamelijk portretten en bloemen schilderde en die vooral fijne kinderportretjes gemaakt heeft.

De gepensioneerde generaal van Vliet woonde aan de Kurhauslaan in ons dorp en toen Xeno Münninghoff met zijn dochter trouwde werd er voor het jonge paar een riante villa gebouwd naast het huis van de generaal. Daar heeft

Winter aan de Heelsumse beek, een subliem doek van Xeno Münninghoff. Links het oude kerkje op de heuvel.

het schilderende echtpaar vele jaren gewoond en daar, op huize *Felicia,* zijn ook hun beide dochters geboren.

Xeno Münninghoff was een van de weinige schilders voor wiens werk spoedig belangstelling ontstond. Hij heeft vrijwel altijd redelijk kunnen verkopen en wist ook zijn tekentalent productief te maken. Zijn in conté uitgevoerde tekeningen van Veluwse boerderijen, zijn schaapskooien en vooral ook zijn meesterlijke schetsen van de buurtschap Deelen hebben grote bekendheid verworven.

Maar Münninghoff's schilderijen van het Veluwse bos- en heidelandschap bezorgden hem toch wel de grootste reputatie en dit, naar men zegt aan de Bock verwante werk, is nog altijd zeer in trek bij verzamelaars.

Contacten tussen de Bock en Münninghoff zijn er in Renkum stellig geweest maar zo Xeno in zijn werk al door zijn collega Theophile werd beïnvloed, is dit in zeer geringe mate geschied want hij was niet iemand die zich in een bepaalde richting liet duwen.

Ik herinner mij dat tijdens de keuringen van Pictura Veluvensis Münninghoff nog wel eens met de andere juryleden van mening verschilde. Hij kon geëmotioneerd een schilderij, dat na stemming was afgewezen, terughalen en een soort herkeuring bewerkstelligen, waarbij zijn inzicht toch de overhand kreeg en het discutabele doek werd geaccepteerd.

Maar niettemin was Xeno Münninghoff een joviale baas aan wie ik ook als leerling van de avondtekenschool in Oosterbeek, waarvan hij directeur was, de meest prettige herinneringen bewaar.

Meneer Münninghoff gaf daar les in handtekenen en bouwde dan op een tafel voor de klas een eenvoudig stilleven op uit een koperen ketel, een paar

oude kruiken, een keulse pot, een stoof e.d. We hadden een klapbord op onze knieën met vooraan een scharnierende poot en tekenden zo vanaf onze eigen plaats in het leslokaal de spullen die meneer Münninghoff op de tafel gegroepeerd had.

Hij scharrelde rustig langs alle tekenaars in de dop, kwam naast je zitten en nam het houtskooltje soms van je over om, na met de duivenvleugel ons gebrekkige lijnenspel weggeveegd te hebben, met enkele vlugge halen aan te geven waar ons schetsplan fout was geweest. Dan kreeg je een bemoedigend schouderklopje en ging hij je buurman corrigeren. Zo werkte hij de hele schare af, gezellig keuvelend en zijn sigaar brandend houdend.

Die tekenlessen van meneer Münninghoff waren voor alle jongens ongetwijfeld de aantrekkelijkste van het hele lesrooster en er was nooit wat aan de hand in zijn klas. Dat was eigenlijk heel vreemd want wij vormden een ruig stelletje jongelui uit Renkum, Heelsum en Oosterbeek bijeengegaard en bij andere leermeesters vlogen de spanen er niet zelden af. Maar meneer Münninghoff had geen kind aan ons, zonder dat hij streng optrad of bulderende vermaningen tot ons richtte.

Misschien aten wij uit zijn hand omdat hij de directeur was, want als een leerling het bij een andere docent te bont maakte moest hij altijd bij meneer Münninghoff in het kantoortje op het matje komen.

Gedurende de drie winters dat ik 's avonds tekende onder leiding van Xeno Münninghoff is er in zijn klas geen rel geweest en, al is het 55 jaar geleden, ik herinner het me nog haarfijn en denk met dankbaarheid terug aan deze prettige tekenleraar.

Een portret van de schilder die ook een prettig leermeester was.

Meneer Münninghoff heeft tot omstreeks 1928 in Renkum gewoond aan de Kurhauslaan. Daarna verhuisde hij naar Oosterbeek waar hij een villaatje betrok, *Heerdstede* genaamd, dicht bij Bato's wijk.

Zijn nieuwe woning was heel wat kleiner en toen ik de schilder in 1938 eens in Oosterbeek opzocht constateerde ik dat hij er, ook wat het licht in

zijn atelier betrof, niet op vooruit was gegaan. Maar Xeno Münninghoff bleek nog dezelfde aardige causeur die ik bijna 30 jaar eerder leerde kennen toen ik als schooljongen de schilderijen *iets voorover* verticaal moest houden voor de juryleden van Pictura Veluvensis.

Ook aan productiviteit bleek de schilder in 1938 weinig te hebben ingeboet. Mijn bezoek hield n.l. verband met een geschenk dat we een uit ons dorp vertrekkend clubbestuurder wilden aanbieden en Xeno Münninghoff toonde mij vlot een twaalftal van zijn werkstukken.

Voor 75 gulden kocht ik een knap schilderij, een zomers landschap van een stoppelveld met korenschoven en een bosrand. Een *echte* Münninghoff, een *portret van de Veluwe* dat voor de eigenaar nog altijd een mooie herinnering betekent aan de jaren die hij in Renkum doorbracht.

De evacuatie van onze dorpen in het najaar van 1944 heeft Xeno Münninghoff niet overleefd. Hij is op 31 october, verdreven van zijn *Heerdstede,* in Barneveld overleden en daar begraven. Na de bevrijding is zijn stoffelijk overschot naar Oosterbeek overgebracht waar op zijn graf staat te lezen: Ars longa, vita brevis; de kunst is lang, het leven kort......

Meneer Münninghoff was naar ik meen in 1912 directeur geworden van de gemeentelijke avondschool in Oosterbeek en de lessen werden gegeven in de lagere school aan de Prins Hendrikstraat. Sanders was daar de gemoedelijke concierge, die voor licht en verwarming zorgde en die, wat wij als brave jongens ook uitspookten, altijd ijzig kalm bleef.

Er was nog een leraar handtekenen, meneer van Londen, die ook aankomende huisschilders les gaf. Dat deed ook meneer Uljee, die tevens projectieleer doceerde en dan beschikten we over meneer Straks die ons onderrichtte in onze moedertaal en rekenen en van deze, toen al tamelijk bejaarde meester, is mij bijgebleven dat hij hele vreemde kromme pinken had.

Dan gaf meneer van Steenis, verbonden aan Gemeentewerken, de jonge bouwvakkers les en meneer Jacobs onderwees ons in lijntekenen.

Hoe het kwam weet ik niet maar ik heb in Oosterbeek alleen de heren Münninghoff, Straks en Jacobs als leermeesters gehad.

Zoals ik bij mijn beschrijving van de Dorpsstraat en de bewoners reeds vermeldde, was meneer Jacobs uit Amsterdam afkomstig en tekenleraar aan de H.B.S. in Wageningen. Dat hij in ons dorp schuin tegenover hotel Campman woonde kwam goed uit want de tramhalte lag aldus vrijwel voor zijn deur, hetgeen vooral in de winteravonden, als hij in Oosterbeek les gaf, geriefelijk mocht heten.

Meneer Jacobs stapte zo tegen half zeven bij hotel Campman in de eerste klasse van de tram en bij de halte Kurhaus kreeg hij dan gezelschap van zijn directeur, meneer Münninghoff. Het ruige koor gezellen uit Renkum had dan reeds bezit genomen van het aangrenzende compartiment tweede klasse en werd doorgaans in Heelsum bij de halte *Schoonoord* nog versterkt met een stel daar woonachtige knapen dat eveneens de avondschool in Oosterbeek bezocht.

De leerlingen uit Renkum en Heelsum ontvingen van gemeentewege een gratis abonnement op de tram en dat stimuleerde wel het bezoek aan de tekenschool.

In die jaren togen wij met een grote groep aankomende schilders, timmerlieden, metselaars, meubelmakers en smeden met de *ouwe sjoeks* naar Oosterbeek. De tweede klasse zag er toen vrij haveloos uit maar het zou zonde zijn geweest wanneer wij met die horde tekenschoolleerlingen in een mooi tram-interieur waren beland. Want het was in de regel een koor van *licht en donker* maar dan wel de nadruk op donker.

Ik moet tot mijn schande erkennen dat de Renkumse jeugd die in die tijd gratis naar Oosterbeek werd vervoerd, soms behoorlijk te keer ging in de tram. Het bagagenet boven de zitbanken was tamelijk smal maar niettemin werd er gedurig een knaap ingehesen en vastgebonden. Er schommelden doorgaans twee personenrijtuigen achter de logge locomotief en de conducteur kon nooit constant onze bende in het oog houden.

Een gebroken ruit was in de tram — dank zij onze stoeipartijen — geen zeldzaamheid en een geliefde grap was ook het deponeren van een stukje *gemeentelijk gummi* op het hete salamanderkacheltje in de coupé, waardoor een walgelijke lucht ontstond. Het ruige koor week dan uit naar het balcon en daar was weer gelegenheid voor ander kattekwaad.

Bij mijn beschrijving van de tram maakte ik al melding van de luchtslang die op de balcons losgetrokken kon worden en de tekenscholieren brachten op die manier de *ouwe sjoeks* ook meermalen tot stilstand. De machinist verliet dan soms mopperend zijn locomotief en vloekte samen met de conducteur de Renkumse en Heelsumse belhamels uit maar die zaten al weer braaf in het compartiment met gezichten die onder de kerstboom niet misstaan zouden hebben.

Wanneer de meute bepaald teveel overlast veroorzaakte hield de conducteur van twee jongens het tramabonnement in dat zij dan later bij meneer Münninghoff konden ophalen en met die strafmaatregel werd onze baldadigheid wel een paar weken wat beteugeld.

Dat alles gebeurde tijdens de oorlog 1914—1918 en al bleef ons land neutraal, toch was er schaarste op velerlei gebied. Er heerste o.a. kolennood, de tram reed daardoor maar zeer beperkt en als de avondschool in Oosterbeek uitging moesten de leerlingen uit Renkum en Heelsum soms een hele tijd wachten op de tram uit Arnhem. Wij mochten van de zachtmoedige Sanders die wachttijd doorbrengen in een van de schoollokalen maar het merendeel der tramscholieren gaf er de voorkeur aan het donkere *deftige dorp* min of meer onveilig te maken en we haalden ook wel voor een stuiver karbonkels bij bakker Heuterman die tussen de school en de Weverstraat zijn winkel had.

De verstandhouding tussen de Renkumse en Oosterbeekse jongens van de avondschool was gewoonlijk gespannen en het bleef niet altijd bij wederzijdse schimpscheuten maar er vielen wel eens rake klappen tussen de gemeentelijke rivalen

Wat die scheldpartijtjes betreft herinner ik me dat wij als jongens uit het *arbeidersdorp* als *steenovensbonken* werden gekwalificeerd en die *bonken* namen dan o.m. revanche door van de naam L.O.V., van de Oosterbeekse meubelfabriek, Lui Oosterbeeks Volk te maken. En zo krakeelden de aankomende vaklieden uit de beide dorpen tegen elkaar en de rivaliteit liep nog op toen gaandeweg bleek dat de Oosterbeekse meisjes allerminst afkerig bleken van de *steenovensbonken* uit het *arbeidersdorp*.

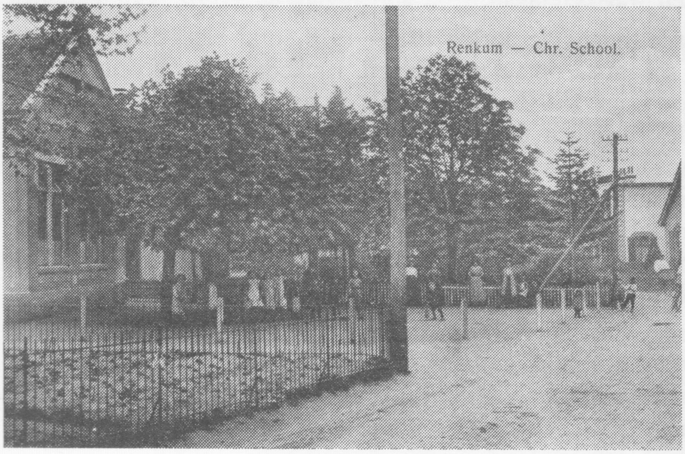
Van Oosterbeekse klasgenoten uit die jaren herinner ik me namen als van de Kamp, Holstege, van de Berg, Zwijnen, van den Born en Derksen.

Geruime tijd bezocht een flink aantal leerlingen uit onze dorpen die gemeentelijke avondschool maar later liep het sterk terug. Een der oorzaken was dat zowel in Arnhem als in Wageningen Ambachtscholen werden gevestigd die een volledige vakopleiding nastreefden. De leerlingen die daar overdag de lessen volgden gingen niet meer naar de avondschool en aldus geraakte deze steeds meer ontvolkt.

Voor de Renkumse en Heelsumse jongelui heeft de gemeente gedurende enkele jaren nog een lokaal van de Christelijke School aan de Kerkweg ingericht voor vakonderwijs aan jeugdige bouwvakarbeiders. Ir. Gijzen uit Heelsum, die later gemeente-architect van Bergen N.H. werd, heeft enige winters die avondcursussen geleid, maar bij gebrek aan belangstelling is tenslotte in de gehele gemeente dit vakonderwijs opgeheven.

Mijn herinneringen aan die avondschool hebben mij op de geschiedenis in ons dorp vooruit doen lopen en ik keer dus terug naar de tijd toen ik 's avonds ook in de *ouwe sjoeks* stapte om in het *deftige dorp* door de heren Münninghoff, Jacobs en Straks onderwezen te worden.

Na het een en ander verteld te hebben over mijn contacten met de schilders van Ingen, Ferwerda en Münninghoff, mag ik een derde vast jurylid van Picture Veluvensis, de heer P. M. van Walchren, niet vergeten omdat ik ook aan hem bijzonder prettige herinneringen bewaar. Hij was dacht ik, een

De Chr. School aan de Kerkstraat die omstreeks 1920 ook als avondtekenschool dienst deed.

erudiet, een nobele figuur die, bezien uit een picturaal oogpunt, misschien wat lager stond dan zijn genoemde confraters maar ik heb altijd de indruk gehad dat „Pietje" van Walchren louter voor zijn genoegen kon schilderen en dermate bemiddeld was dat hij zich over de verkoop van zijn werk niet behoefde te bekommeren.

Zoals vermeld zette Barend Ferwerda zich, naast zijn schilderwerk, in om zijn medemensen nader tot de kunst te brengen. Xeno Münninghoff vond als tekenleraar een nevenfunctie, maar meneer van Walchren leefde zich uit in heel ander bijwerk. Hij spande zich n.l. tot het uiterste in voor de drankbestrijding en was een fervent propagandist van de toenmalige *Blauwe Knoop.*

Zijn kunstbroeders spraken daar smalend over en noemden hem *Blauwe Pietje* maar dat deerde meneer van Walchren niet in het minst.

Hij marcheerde van tijd tot tijd mee door ons dorp in een optocht van zijn blauwe medestrijders vol leuzenrijke spandoeken en sprak op bijeenkomsten van die broederschap. En dat deed meneer van Walchren vlot en boeiend en dat zou men achter deze zo bedaarde kunstschilder helemaal niet gezocht hebben.

Maar ik heb, het zal in 1918 of daaromtrent geweest zijn, hem horen spreken op zo'n propaganda-avond en ik heb gezien hoe hij pamfletjes uitdeelde met de tekst van de te zingen liederen en hoe hij geestdriftig meezong.

Die bijeenkomst van de drankbestrijders werd — noodwendig — gehouden in het café van onze buurman Corton en waar ik de heer van Walchren zo goed kende was het voor mij een vreemde gewaarwording hem daar plotseling als spreker, zanger en colporteur bezig te zien.

De schilder van Walchren, op een zomerse dag buiten aan het werk.

Misschien wel door die verrassing heb ik iets onthouden van de liederen die de verzamelde drankbestrijders op die avond zongen. Een er van had ongeveer deze tekst:

Er leven zoveel vrouwen
En zoveel kind'ren teer,
Wier leven is bestendig,
Zo droevig, zo ellendig,
't Is haast geen leven meer,
De drankgod doemt deez' levens
Een geestelijke dood,
Toch is er haast geen huize,
Paleis of kleine kluize,
Waarin men hem niet noodt.

En op de wijs van: *Ik had een wapenbroeder.....*, zong de schare o.a. dat lied en meneer van Walchren fungeerde ook nog min of meer als dirigent.

De humor ontbrak, zoals gewoonlijk in ons oude dorp, ook die avond niet. De gramofoon van Edison was in opkomst, onze buurman had een dergelijk apparaat met zo'n grote metalen hoorn in zijn café en in de pauze van de geheelonthoudersbijeenkomst draaide men onder algemene hilariteit de plaat: *En we nemen er nog een.......*

En ook Pietje van Walchren lachte van harte mee.

Meneer van Walchren was een stevig pijproker en een verwoed wandelaar en ik kan me niet herinneren hem ooit fietsend te hebben gezien.

De connectie van mijn familie met deze schilder zal vermoedelijk ontstaan zijn in 1901. Zoals reeds vermeld begon mijn vader in dat jaar een eigen bedrijfje aan de Kerkweg en daar zal van Walchren ook mijn grootvader Beekhuizen ontmoet hebben die hij tweemaal portretteerde in olieverf. Die beide portretten moeten in een tijdsverloop van enkele jaren geschilderd zijn want mijn grootvader overleed in 1902.

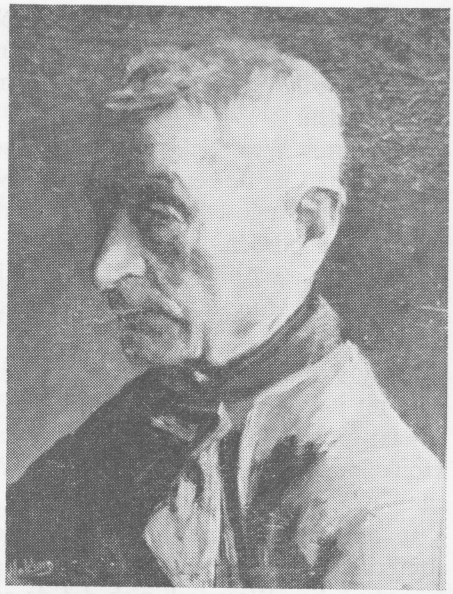
Ik ben blij dat tenminste een van die schilderijen de oorlog overleefde en nog in ons bezit is. Van Walchren mag dan geen groot schilder zijn geweest, hij heeft toch stellig zeer knappe portretten gemaakt.

Het landschap was niet zijn sterkste zijde en daarvan ziet men bijna nooit iets. Enkele jaren geleden echter viel mij een beeklandschapje van P. M. van Walchren in handen. Het was ongeveer 40 jaar geleden door de eigenares gekocht in de kunsthandel van juffrouw Blokker in onze Dorpsstraat op de hoek van de Kerkweg.

Men zegt wel eens gekscherend dat de meeste schilderijen aan de achterkant het mooist zijn. Dat zou ik van van Walchren's landschapje zeker niet willen beweren, maar de achterkant er van was toch wel interessant want die bevatte nog, netjes getypt, het kaartje met de winkelprijs en die bedroeg, compleet met een keurige lijst ƒ 25.00......

Meneer van Walchren, wiens familie oorspronkelijk op *Heyborch* woonde, trouwde met een dochter van meneer Hupscher die rentmeester was van het

Grootvader Beekhuizen geschilderd door P. M. van Walchren (± 1900).

landgoed en sanatorium Oranje Nassau's Oord. Van zijn villaatje, tegenover de fabriek van Kamperdijk in Heelsum, fietste de rentmeester elke dag heel bedaard door onze Dorpsstraat op weg naar O.N.O. en ik zag hem vaak peddelen met zijn korte bruine beenkapjes.

Zijn schoonzoon van Walchren liet een aantrekkelijk villaatje bouwen tegenover huize *Voortstreven.* In de gevelsteen van arduin die nog altijd boven de voordeur — aan de achterzijde — prijkt, zijn op artistieke wijze de bomen gebeiteld waaraan het huis zijn naam ontleent, n.l. *Lindehof* en het bouwjaar 1910.

Het villaatje had op de verdieping een ruim atelier met een ongewoon hoog raam op het noorden en daar heeft de schilder gewerkt tot 1928. In dat jaar vertrok hij naar Apeldoorn en ook toen nog behoorde hij tot onze cliëntèle want in samenwerking met stalhouder Jan van Ee heb ik de verhuizing van Pietje van Walchren verzorgd. En daarmede raakten wij een heel prettige klant en ons dorp weer een schilder kwijt.

Zoals uit mijn jeugdherinneringen moge blijken hadden wij thuis veel contact met onze kunstschilders, zowel vriendschappelijk als zakelijk. En ook wat die zakelijke aspecten betreft geloof ik niet dat er ooit grote moeilijkheden zijn geweest. Een rekening bleef wel eens wat lang open staan en werd soms vereffend met een schilderij, maar op een dergelijke afwikkeling viel niets aan te merken en al met al zou ik willen zeggen dat wij met vele heren schilders heel lang de meest prettige relaties hebben onderhouden.

Het spreekt vanzelf dat in ons oude dorp vaak verhalen omtrent de handel en wandel van de kunstenaars in omloop waren. Heel oude Renkumers herinneren zich *het Atelier* op de *Bellevue* en daar in het vaak jolig toegegaan met al die jonge artisten en even jonge gedienstigen.

Johan Wesselink rept in zijn boek *Schilders van de Veluwezoom* nergens van *het Atelier* en dat zou er op kunnen wijzen dat, toen de schrijver zich in Oosterbeek vestigde, op de Renkumse *Bellevue* weinig of geen schilders meer toefden.

Wel vertelt Wesselink iets over een soort artistenkring die zich in ons dorp gevormd had na de eeuwwisseling en waartoe, behalve vele schilders, ook de beeldhouwer August Falise, enkele schrijfsters en sommige, z.g.n. kunstlievende leden behoorden.

Een van die schrijfsters, de kleine Daisy Junius, herinner ik me heel goed en haar villaatje *Mimosa,* schuin tegenover het Kurhaus van dokter Marx, evenzeer.

Daisy Junius schijnt een romantische natuur te hebben bezeten hetgeen zelfs tot uiting kwam in de namen die zij gegeven had aan de slingerpaadjes in haar grote achtertuin die reikte tot aan het Heelsumse broek. In die lusthof kronkelden het *Pad der liefde,* het *Pad der dromen,*het *Pad der manestralen,* enz.

In een artistenkring met zulke romantische elementen moesten wel eens conflicten ontstaan en daar heeft het dan ook niet aan ontbroken. Zo herinnerde Johan Wesselink zich dat de schilder Cornelis Kuypers en dr. Marx, de eigenaar van het Kurhaus, eens hooglopende ruzie kregen. Er was vermoedelijk een dame in het spel en in een romantische sfeer tussen mannen van eer kan zo'n kwestie alleen maar worden opgelost door te duelleren. En dientengevolge stonden de beide kemphanen op zekere dag in de prille ochtendstond tegenover elkaar, niet tot de tanden bewapend, maar slechts met een knuppel elk.

Dat duel vond plaats in de vredige Kwadenoord en toen Cornelis Kuypers zijn rivaal Dr. Marx de lorgnet van de neus geslagen had moest de strijd wel worden gestaakt en toog men in volle vrede samen huiswaarts.

Wanneer dit slopende gevecht zich heeft afgespeeld weet ik niet precies, maar het zal voor 1909 zijn geweest want in de Renkumse Courant van

Het Kurhaus Bad Heelsum in 1908

13 februari 1909 kondigt notaris de Meester uit Heteren aan dat hij op dinsdag 9 maart in hotel Remmerde te Renkum publiek zal verkopen het Kurhaus Bad Heelsum.

En dan volgt in onze dorpskrant een uitvoerige beschrijving van het pand met:

een Hoofdgebouw in pseudo-Grieksche stijl opgetrokken
...... *een Badhuis met o.a.: Stroomende Zit- en Voetbaden, Koolzuurhoudende en Medicamenteuze Baden*

En de gebouwen zijn omgeven door: *een grooten schaduwrijken Tuin, waarin Priëeltjes, Tennisveld en eene inrichting voor Mechanische Genezingsmethoden en Massage .....*

Uit de plannen van de notaris valt wel te concluderen dat de romantische kring of de kring van romantici die ons dorp destijds bezat, in 1909 een strijdbaar lid, Dr. Marx, verloren heeft.

Mogelijk heb ik wat breedvoerig uitgeweid over onze schilders, maar aangezien er van Renkum als geliefd oord voor dergelijke artisten niets is overgebleven, leek het mij gewenst ruimschoots aandacht te besteden aan die vroegere kunstzinnige dorpsgenoten, aan hun contacten met de andere inwoners en aan hun zo uiteenlopende verdere bezigheden.

ONZE JOODSE FAMILIES

Na het hoofdstuk „schilders” te hebben afgesloten wil ik nu iets vertellen over een ander deel van onze dorpsgemeenschap waarvan eveneens geen spoor meer te bekennen is en wel de drie joodse gezinnen die in mijn jeugd in ons dorp woonden, de families Sternfeld, Cohen en Manasse.

Toen mijn ouders in 1908 van de Kerkweg naar de Dorpsstraat verhuisden en daar de eerste Renkumse meubelwinkel openden, kregen zij ter rechterzijde als buren de familie Sternfeld.

Bij onze etalage, die voorlopig nog bestond uit de voormalige café-ramen, sloot het woonhuis van de Sternfelds aan en dan volgde hun winkelraam waarachter de vleeswaren lagen uitgestald, ongetwijfeld van prima kwaliteit want de slagerij had tot ver in de omgeving klandizie.

Sternfeld senior zal toen omstreeks 65 jaar zijn geweest en juffrouw Sternfeld, zijn tweede vrouw, leek me 10 jaar jonger. Er waren zeven kinderen, Josef, Izaak, Dina, Roosje, David, Sophie (Fietje) en Samuel (Sam), allen uit het eerste huwelijk en Sam was de benjamin.

Sternfeld sr., de *ouwe Ster* zoals hij in onze omgeving heette, was van de stam van Levi, als je de volksmond in ons dorp mocht geloven, en de Cohen’s waren aan dezelfde stam ontsproten maar Jozef was de stamvader geweest van de Manasses.

Toen de Sternfelds onze buren werden was Sam rond dertig jaar oud en hij woonde met zijn zuster Fietje nog bij zijn ouders.

Sam dreef met de *ouwe Ster* de slagerij en daarin heb ik vaak het griezelige slachten van het vee gezien. De oude baas liet nooit kijkers toe bij het slachten maar wij gluurden dikwijls clandestien. Als jongens wisten wij wel een plaatsje te vinden bij een van de ijzeren ramen met de kleine ruitjes en hoe huiveringwekkend we het doden van zo’n forse koe ook vonden, het trok ons toch onweerstaanbaar aan.

Achter de winkel lag, wat hoger, die slagerij en daarachter sloot een open gedeelte aan dat bestraat was. Er stond een pomp op dat plaatsje en het liep door tot aan de grote schuur waarin het slachtvee werd gestald en ook het mooie paardje *Cora* en haar dogcar onderdak vonden.

Nog zie ik Jet, de meid van de Sternfelds, die uit de Betuwe kwam, die bestrate binnenplaats schrobben en even duidelijk staat me voor de geest hoe een koe over die stenen de slagerij werd binnengeleid en de groene deuren achter het ten dode gedoemde dier dichtvielen.

Sam en een knechtje bonden het beest en hesen het via katrollen zodanig op dat het net aan de vloer lag met de keel omhoog.

De ouwe Ster was bij die voorbereidingen nooit aanwezig omdat, naar ik vermoed, hij dat werk beneden zijn waardigheid achtte. Maar zodra het dier in de gewenste houding hing ging er een seintje naar binnen en dan verscheen de oude baas met een lang smal mes in zijn rechterhand.

Zijn optreden heeft stellig iets te maken gehad met joodse opvattingen

omtrent het slachten want het leek een ritueel. De oude slager keek, naar de koe schrijdend, rechts noch links, zei nooit een woord maar sneed met een forse haal onbewogen de keel van het beest door. Hij stapte vervolgens schielijk terug, veegde het mes aan een doek af en verdween met zijn verschrikkelijke wapen, weer zonder een woord, naar binnen.

Hij deed verder nooit iets aan het ontleden van de geslachte koe en het villen, snijden en uitbenen kwam geheel voor rekening van Sam en zijn handlanger.

Op die *ouwe Ster* had ik het niet zo erg begrepen en ik was er heilig van overtuigd dat hij, na het doden van een koe, direct binnenskamers weer dat lange mes ging zitten slijpen voor zijn volgende slachtoffer. En waar ik onze buurman ook in ons dorp zag, in mijn verbeelding bewapende ik hem altijd met het flitsende staal dat hij zo luguber vakkundig hanteerde.

Wij hadden als buren ook wel het minste contact met hem want hij hielp veelal in de drukke winkel en vertoonde zich zelden op de binnenplaats. Maar zijn vrouw, die hij gewoonlijk met *Cato* aansprak en die voor ons *juffrouw* Sternfeld was, onderhield welhaast dagelijks contact met haar buren. Zij babbelde graag en hield mijn moeder nauwkeurig op de hoogte van hetgeen de kinderen van de *ouwe Ster* zoal meemaakten in hun huwelijken en dat leek niet weinig.

Voor ons jongens was van meer belang dat de kleinzoons van onze buurman, wanneer ze uit Amsterdam in Renkum kwamen logeren, een *Vliegende Hollander* meebrachten waarmee ze ongelooflijk rap uit de voeten konden. Wij mochten dat destijds fameuze speelgoed ook proberen op de binnenplaats maar we reden er steeds mee tegen de pomp, tegen de slagerij of botsten op het hek tussen de erven.

Juffrouw Sternfeld kwam ons zo tegen het joodse paasfeest altijd grote paaskoeken brengen. Ik meen dat de juiste naam *matzes* was en daar deelden wij jaarlijks van mee.

Het was een dun en knapperig gebak in grote, min of meer ronde platen dat vooral beboterd en besuikerd uitstekend smaakte.

Wij hebben van die joodse lekkernij vele jaren geproefd want toen ons gezin naar de oude kostschool verhuisde verviel ons contact met de Sternfelds uiteraard, maar nadat de *ouwe Ster* gestorven was en Sam met zijn vrouw in de zaak kwam, kregen wij juffrouw Sternfeld weer als overbuurvrouw en werden we jaarlijks weer op *matzes* getracteerd.

Tja, zo ging dat in ons oude dorp!

• De oude heer Sternfeld mocht dan in het algemeen een wat grimmige indruk maken, bij zijn jongste zoon Sam was het tegendeel het geval. Met Sam Sternfeld kon ik het prima vinden want hij bezat een vrolijke natuur. Hij had een typisch joods uiterlijk, zoals alle Sternfelds die ik gekend heb en dat zal waarschijnlijk aan hun stamvader Levi te danken zijn geweest.

Van welke stam Sam was interesseerde mij als schooljongen echter niet in het minst want veel belangrijker vond ik dat ik gedurig met deze jolige buurman mee mocht als hij met Cora voor de dogcar een rondje klanten ging bedienen in de Betuwe.

Zoals reeds gezegd huisde in de grote schuur van de Sternfelds, waarin het slachtvee werd ondergebracht tot aan de laatste gang, ook Cora en hoewel dit dier, zoals de naam aanduidt, tot het zwakke geslacht behoorde had het toch een herenleven.

Het was een glanzend bruin paardje dat machtig mooi bij de iets lichtere dogcar paste en Sam vertroetelde zijn trekdier dagelijks. Of Cora ook wel eens in een weiland liep zou ik, vreemd genoeg, niet meer weten maar dat zal toch wel het geval zijn geweest.

Het best herinner ik me de dagen in mijn vakantie waarop Sam de zorgvuldig geroskamde en opgepoetste Cora voor de dogcar spande. Dat voertuigje had twee hoge wielen, een zitbank die ongeveer boven de as daarvan lag en achter de bank aardig wat bagageruimte.

Het sierlijke wagentje was van blank iepenhout gemaakt en het zag er altijd piekfijn uit.

Maar ook Sam was in de puntjes verzorgd als wij uit rijden gingen. Hij droeg dan een hagelwit slagersjasje met een opstaand boordje en gele benen knopen en zijn blozende, olijke snuit met het donkere, vroeg dunner wordende kuifje, stak daar heel fleurig bij af.

Sam leek immer goedgemutst maar later heb ik wel begrepen dat hij er van tijd tot tijd graag eens uitvloog omdat de *ouwe Ster* geen gemakkelijke heer des huizes was. Als schooljongen verdiep je je niet in de huiselijke problemen van je buurman en het is zelfs het beste je ook later daar niet mee in te laten.

Voor mij waren er in elk geval geen problemen als Sam mij in zijn van het strijkijzer nog glimmende jasje inviteerde voor zo'n tripje naar de Betuwe en het was ook Cora altijd aan te zien dat zij haar stalbenen best eens wilde vertreden.

Wie zijn jeugd niet vergeten is zal kunnen begrijpen dat het voor een kwajongen met vakantie een feest betekende met buurman Sam per dogcar uit rijden te gaan door de toen nog zo groene Gelderse dreven.

Zodra de glimmende Cora opgetuigd en ingespannen was zette Sam twee rieten hengselmanden met vleeswaren achterin en bestegen wij de dogcar. Sam klakte met de tong, liet het dunne eindkoordje van zijn zweep even speels op de ronde rug van Cora neerdalen en die had geen verdere aansporing nodig want zij popelde net als Sam en ik om er op uit te trekken.

Dan reden we het achtererf af, rechtsom via de Achterdorpstraat naar de Kerkweg, weer rechtsaf tot aan de dorpspomp en het Brandspuithuisje. Daar staken we de Dorpsstraat over, de sterk dalende Veerweg in die ons na enkele minuten bij de rivier bracht.

Ik vertelde al dat onze Veerweg toen nog groen was, er liep een heldere beek onderdoor op weg naar de *Strang* en de Rijn, aan beide zijden van de weg lagen weilandjes, plasjes met rietkragen, er stonden mooie knotwilgen en op wat grotere afstand ontwaarde men links en rechts een steenoven met kleibulten, haaghutten en alles wat bij die ouderwetse ovens behoorde.

Frits de veerman zette ons met zijn gierpont over en dat vaartochtje was ook een attractief onderdeel van onze ritjes naar de Betuwe.

Hoeveel jaren Frits die pont bij weer en geen weer over de Rijn heeft gevoerd van de Heterense naar de Renkumse oever visa versa, weet ik niet, maar hij is een legendarische figuur geworden in ons dorp. Een echte verweerde schipper, stoer in het meest barre weer, geen lid van de *Blauwe Knoop,* en altijd bereid de oversteek te wagen zonder teveel risico te nemen.

Als Frits, onze veerman, zijn belevenissen eens op schrift had kunnen stellen zou er ongetwijfeld een meeslepend boek zijn ontstaan. En de titel? Wel, *Dagboek van een Veerman.*

Veerman Frits maakte op de pont een praatje met Sam Sternfeld die Cora op het water altijd bij de teugel hield en laveerde ons intussen van de Veluwezoom naar de Betuwe waar de veerkop hoog oprees.

Namen van wegen en straten slaan vaak nergens op maar soms kunnen zij uitermate raak de ligging of de aard van een weg aangeven. De weg die van het Renkumse veer naar de Rijndijk leidde heette de *Steenkuil* en ik heb nooit ergens een meer passende naam voor een openbare weg gelezen.

Het was een bar slechte zandweg die soms haast onbegaanbaar leek vooral wanneer, meestal in de winter of het voorjaar, het hoog gerezen rivierwater die *Steenkuil* enige weken overspoeld had.

In ons dorp hoorde men steeds verkondigen dat de eigenaar van het veer en de ovenheren de weg die naar de pont voerde moesten onderhouden maar in de praktijk is daar nooit veel van terecht gekomen want tientallen jaren is de *Steenkuil* in erbarmelijk slechte toestand geweest. De ontelbare gaten en kuilen werden van tijd tot tijd maar wat dichtgegooid met zand en steenslag en daar bleef het bij totdat, naar ik meen pas in 1952, de gemeente Heteren de slepende zaak oploste. De ver in de omtrek beruchte *Steenkuil* werd opgehoogd, verbreed en geasfalteerd en sindsdien lijkt het een boulevard. Maar nog immer heet die weg de *Steenkuil* want een naam die generaties lang gangbaar is geweest handhaaft zich vaak nog wel enige generaties, ook al is de situatie volkomen gewijzigd.

Wanneer ik met Sam Sternfeld naar Heteren reed, stapvoets door die woestenij, was dat een heel gehobbel en dikwijls een zig-zag-rijden om de grootste gaten te ontwijken. Ik moest me stevig vasthouden aan de lage ijzeren stang die om de zijden en de achterkant van de dogcar was bevestigd en gedurig klom Sam van de bok omdat Cora een stukje steen tussen haar hoefbeslag had en kreupel liep.

Maar zodra we de laatste hindernis, het sterk klimmende gedeelte van de *Steenkuil* dat op de Rijndijk uitkwam, hadden genomen was het leed geleden. De Rijndijk was niet breed destijds maar het wegdek werd door de *dijkschoeper* zoals zo'n functionaris heette, in goede staat gehouden en zo reden we dan frank en vrij langs de aardige korenmolen daar aan de dijk in de richting van Heteren.

Dat Betuwse land was toen al mooi en gelukkig is het dat nog en ik hoop

van harte dat het nog lang voor industrie en andere symptomen van *vooruitgang* gespaard zal mogen blijven.

Cora draafde ontspannen verder na het beroerde traject van de *Steenkuil* en voerde ons luchtig door dat fraaie landschap met links de uiterwaarden en verder, over de rivier, het groen van de Noordberg, de Doorwerth en de Duno en, hoog oprijzend tegen de bossages, de torens en transen van het kasteel.

En aan de rechterkant van de dijk de onafzienbare boomgaarden, de vruchtbare akkers, hier en daar een gedegen boerderij en onder aan de dijk haast weggekropen lijkende arbeidershuisjes.

Sam Sternfeld was ook in de Betuwe een graag geziene gast want hij bekeek het leven van de zonnige kant, kon voordragen als de beste en deed niets liever.

In de dagen dat ik met buurman Sam die ritjes maakte bezat Renkum al een soort toneelvereniging die *Nut en Genoegen* heette. Van tijd tot tijd werden er stukken opgevoerd in de zaal van café van den Born aan de Kerkweg en dat waren natuurlijk hele gebeurtenissen in ons oude dorp. Ook organiseerde men regelmatig wedstrijden in het voordragen waarbij meestal uitsluitend heren optraden maar soms een gemengd duo tot de deelnemers behoorde. Leden van toneelclubs uit andere plaatsen traden dikwijls in het strijdperk bij die concoursen en in Renkum was Sam Sternfeld een van de prominenten op dat gebied die met zijn voordragen vele prijzen won.

Erkend dient dat Sam voor dat soort vrijetijdsbesteding alles mee had want als hij met zijn schelmse glimlach en de frisse rode koontjes het toneel betrad, lag het publiek dikwijls al aan zijn voeten eer hij een mond had open gedaan.

Ja, het waren wel uitsluitend vrolijke nummers die Sam zijn toehoorders voorschotelde maar dat ging hem dan ook geweldig af. Ruim een halve eeuw nadat Sam Sternfeld in de zaal van Van den Born op de planken stond herinner ik me nog flarden van de komische liedjes die hij zong of liever voordroeg want zingen was niet zijn grote kracht. Niettemin gaf hij graag een nummer ten beste dat, naar ik meen, *De Zangvereniging* heette en het steeds terugkerende refrein van die ballade luidde ongeveer:

En dan zingen we van ut - re - mi,
En dan zingen we van mi - re - ut,
En dan zingen we van uit - re - mi - fa - sol - la - si . . . .

Een ander succesnummer van Sam bevatte o.a. dit couplet:

Als je pas getrouwd bent
Krijg je koekjes bij de thee,
Lever op je brood
En kind'ren op je schoot.

Tijdens de mobilisatiejaren 1914-1918 bezong Sam in een van zijn liedjes het Hollandse leger dat aan de grenzen stond. Ik heb daarvan helaas alleen maar dit refrein onthouden:

Leve de soldaten,
Leve de militaire stand.
Huis en erf en state,
Vrouw en kind verlaten;
Alles slechts ten bate
Van het vaderland!

De vrolijke Sam beschikte over een uitgebreid repertoire en tijdens onze tochtjes in de Betuwe gebeurde het niet zelden dat de klanten, waar hij zijn handeltje afleverde, hem zover kregen dat hij een liedje zong of een sterk verhaal vertelde. En dan glom Sam in zijn witte jasje, maakte grimassen bij zijn al dan niet gezongen verhaal en liet zijn gehoor op een boerenerf vaak in tranen achter. En zelf lachte hij ook dat het een lieve lust was.

Mijn buurman Sam was op zijn manier een soort flierefluiter en de herinnering aan deze zo levenslustige figuur uit ons oude dorp zal mij altijd bijblijven.

Wij leverden in de Betuwe de vleeswaren voor het merendeel af bij, zo te zien, welgestelde boeren, de notaris, de burgemeester en de dokter. We dronken wel ergens een kop thee of een glas karnemelk en ook Cora werd gelaafd.

Op de terugweg over de hoge dijk mocht ik de leidsels soms ter hand nemen en dan voelde ik me een gewichtig personage. Het had evenwel niets te betekenen want verkeer was er nauwelijks in dat mooie vredige land en Cora zou ook zonder voerman feilloos naar het Renkumse veer zijn gewandeld.

Buurman Sam zong gedurig op zijn manier het hoogste lied op de bok, maar afgedaald van de dijk voerde hij zijn paardje weer behoedzaam door de karsporen en langs de gaten van de *Steenkuil* naar de pont en tien minuten nadat Frits de veerman ons op de noordelijke oever had afgezet stond Cora op stal en deed zich tegoed aan haar welverdiende haver.

Onze olijke buurman bleek helaas later, toen de oude heer Sternfeld overleden was, als zakenman minder gelukkig. Wat er allemaal toe heeft bijgedragen zou ik niet durven zeggen maar het kwam zover dat de bekende zaak van Sternfeld verliep en in andere handen overging. Onze humorist, die intussen met Betsy van Gelder uit Arnhem getrouwd was, begon elders in ons dorp een bedrijfje dat iets leek op wat vandaag een snackbar wordt genoemd. Dat zaakje is op verschillende plaatsen in Renkum gevestigd geweest maar er bleek tenslotte toch geen boterham voor Sam, zijn vrouw en de kleine stamhouder Maxje in te zitten.

Sam Sternfeld is, toen zijn rol in ons dorp was uitgespeeld, naar Arnhem vertrokken en daar in de handel van zijn schoonvader van Gelder opgenomen.

Tijdens de tweede wereldoorlog wist Sam met zijn vrouw aan deportatie door het moffentuig te ontkomen en ik heb de onvergetelijke buurman uit

mijn jeugd in maart 1945 in goede welstand ontmoet. Sam en zijn vrouw waren ondergedoken op een boerderij tussen Lunteren en Barneveld en vlak na de bevrijding trof ik hem daar, wiedend op een akker aan.

Zijn zoon Max had zich, toen zijn vrinden door de edelgermanen waren weggevoerd, vrijwillig gemeld bij de beulen en van hem is nooit meer iets vernomen.

Na 1945 heeft Sam Sternfeld nog wat handel gedreven in Arnhem maar zijn vrouw kon het verlies van haar zoon en vele andere familieleden niet verwerken en is vrij kort na de bevrijding gestorven.

Wij hebben onze vroegere buurman daarna een enkele maal op bezoek gehad, weliswaar getekend door de slagen die het leven hem had toegebracht, maar toch immer nog met een vonk in zich van zijn aangeboren blijmoedigheid.

Sam Sternfeld vond na de dood van zijn vrouw onderdak in een Joods tehuis in Arnhem en daar is hij in 1963 overleden.

De familie Cohen was verwant aan de Sternfelds. De slagerij in de Dorpsstraat die in mijn jeugd aan de *ouwe Ster* toebehoorde, was daar in 1862 gevestigd door David Cohen die drie zoons en drie dochters bezat t.w. Jacob, Salomon, Jozef, Roosje, Zwaantje en Dina. De oude David kon, zoals het verhaal in ons dorp luidde, helemaal niet opschieten met zijn zoons en zo kwam het dat niet een van hen de zaak voortzette maar een schoonzoon Jacob Sternfeld, afkomstig uit Brummen. En dat was dus onze buurman die naar mijn schooljongensinzicht voortdurend zijn lange mes zat te slijpen waarmede hij koelbloedig de koeien keelde.

De families Cohen en Sternfeld hadden zich dus al ver voor 1900 in ons oude dorp gevestigd en dat was ook het geval met de Manasses want toen ik in de schoolbanken zat waren de Sternfelds, de Cohens en de Manasses precies zulke volbloed Renkumers als de vele Jansens, de Willemsens, de Verstegens, de ten Böhmers, de van Roesten, de Gerritsens, de Hulshuizens, de van den Borns en de Beekhuizens.

Van de zes kinderen van David Cohen woonde er in 1910 nog slechts één in ons dorp n.l. Salomon. Ik vermeldde zijn winkeltje al in boter, kaas en eieren, dat precies tegenover de slagerij van zijn zwager Sternfeld gevestigd was, naast bakker Mekking. Dat de aannemers van Scherrenburg in 1910 voor Cohen een nieuw winkelhuis bouwden op de hoek van de Kerkweg en de Achterdorpstraat weet ik nog heel precies omdat wij als kwajongens ravotten in de uitgravingen die daar voor de funderingen waren gemaakt. We knoeiden aan de waterkraan die tegen een paal boven een speciekuip was aangebracht en Peter Hovestad, de dikke opperman, zat ons heel boos achterna en vloekte ons vakkundig van zijn werkterrein.

Het werd voor die tijd een modern winkelhuis en de oude baas Cohen heeft lang onze dorpsgemeenschap van zijn zuivel- en pluimveeprodukten voorzien.

Salomon Cohen was een gemoedelijke baas die een smal handwagentje had waarmede hij zijn handel aan de man bracht, maar hij wandelde ook

vaak door het dorp met een hengselmand. Hij scharrelde zo van de ene klant naar de andere, maakte een praatje en was met iedereen goede vrinden.

Ik herinner me dat er ook een knecht bij de Cohens inwoonde die Jacob heette en die ik soms vergezelde als hij met het wagentje naar O.N.O. of hotel Nol in 't Bos ging.

Jacob was meen ik, een ver familielid; hij had al twaalf baantjes gehad toen hij in Renkum kwam en waar hij zijn veertiende betrekking gevonden heeft weet ik niet maar hij assisteerde oom Salomon niet lang.

Moeder Cohen was een klein, echt joods vrouwtje dat een beetje kwijnend en teruggetrokken leefde. Er waren drie dochters: Roosje, Esther en Betje, twee zoons: Meyer en Samuel en precies als bij de Sternfelds was ook in dit joodse gezinnetje Sammetje de benjamin.

Zo'n jongste spruit werd in ons dorp altijd het *nestdotje* genoemd en een betere naam was voor Samuel Cohen niet denkbaar. Hij is immer de grote zorg van de familie geweest want hij had iets van het tengere van zijn moeder en was nog meer bedeesd.

Op de Openbare School zat Sam in de hoogste klas toen ik de derde bereikte en ik herinner me dat hij nooit met de andere jongens speelde op de pleinen. Sammetje kwam altijd precies op tijd schichtig en geruisloos het schoolplein op en ontweek angstvallig de drukte die zijn medescholieren maakten. Hij voelde zich het veiligst als hij het leslokaal had bereikt en hij deed nooit een vlieg kwaad.

De speelkwartieren waar wij dagelijks naar hunkerden moeten voor Sam Cohen een kwelling zijn geweest en ik weet zeker dat hij het liefst op zijn eentje in de klas was blijven zitten.

Reeds eerder vertelde ik iets over de spelletjes die wij als jongens beoefenden op de schoolpleinen en ik moet zeggen dat ze voor Sammetje stellig ongeschikt waren. Het ging er ruig toe bij *Ba, Miero* en *Bok hoeveel horens* en vooral bij *Ba* en *Miero* kwam het op sprinten aan en ik heb Sam Cohen nooit zien rennen. Zelfs als hij naar huis ging bracht hij het niet verder dan tot een soort sukkeldrafje.

Op de achterste speelplaats vormde een schutting de scheiding tussen het plein en de moestuin van de bovenmeester. Sammetje wandelde, zodra het speelkwartier aanving, steevast regelrecht naar die schutting en stond daar, dag in dag uit, op precies hetzelfde plaatsje, muisstil te kijken naar de wilde tonelen die de andere jongens en meisjes opvoerden.

Schooljongens halen soms grappige streken uit maar soms zijn ze meedogenloos al zullen ze dikwijls het kwetsende van hun daden niet beseffen. Zo is op onze school Sammetje Cohen eens minderwaardig bejegend want toen hij op een dag bij het begin van het speelkwartier zijn vaste plaatsje innam, bleek daar op de schutting met krijt zijn ruw silhouet te zijn getekend.

Het deerde Sam ogenschijnlijk niet want hij week niet af van zijn gewoonte maar het is best mogelijk dat die gebrekkige krijttekening hem meer pijn heeft gedaan dan wij destijds vermoedden.

Zoals ik reeds aanstipte leek Sam in alle opzichten op zijn moeder die maar het liefst de huishouding wat bedisselde en die ik maar zelden buiten heb gezien.

Sammetje was, zoals te begrijpen viel, de oogappel van zijn moeder en dat zachte vrouwtje moet beter dan wie ook hebben aangevoeld dat die schooljaren voor haar benjamin een kwelling betekenden. En ongetwijfeld is het zowel voor moeder Cohen als voor haar jongste zoon een opluchting geweest toen deze de lagere school achter zijn smalle rugje had.

Sammetje heeft verder wat in het bedrijfje geholpen en liep een enkele maal met het mandje door het dorp. Of hij daarbij ook met geldzaken te maken kreeg betwijfel ik want ik geloof niet dat hij, als het op afrekenen aankwam, voldoende bij de tijd was.

Salomon Cohen en zijn Saartje leken toen al flink op jaren en het viel goed uit dat dochter Betje gaandeweg in de winkel de taak van de oude heer overnam. Betje Cohen was n.l. wel goed bij de tijd en zelfs zeer zakelijk ingesteld want als er een klant twee ons kaas kwam halen legde ze in de regel wat meer op de weegschaal en zei dan zeer beminnelijk: *Het mag zeker ook wel 2½ ons zijn hè?*

Mijn oudste zuster heeft dat *handelstrucje* dikwijls ervaren maar wij konden thuis die onschuldige poging van Betje Cohen om de omzet te vergroten best verdragen want we begrepen dat de familie Cohen, ook al door de steeds toenemende concurrentie, in die boter- en kaashandel maar een schrale boterham kon verdienen.

Betje Cohen hielp dus in de winkel, ging ook wel *klanten vragen,* zoals dat heette, en dochter Esther verzorgde met moeder de huishouding en naaide voor enkele welgestelde families in ons dorp.

Betje en Esther zijn ongehuwd gebleven maar dochter Roosje trouwde met Jozef Cohen uit Zetten en woonde daar vanaf die tijd.

De oudste zoon Meyer ging in de manufacturenhandel en hij heeft op verschillende plaatsen in onze Dorpsstraat een winkel gehad o.a. in het voormalige Posthuis. Meyer was een bekwaam en prettig zakenman die later een textielgroothandel in Arnhem begon. Ook daar ging het hem blijkbaar voor de wind want toen de oorlog 1940-1945 uitbrak woonde hij in een fraai huis op *de Brink* in Arnhem, vlak bij het Viaduct.

Sammetje Cohen is heel droevig aan zijn einde gekomen en zijn tragische dood heeft destijds in ons dorp veel deernis verwekt maar daarnaast ook grote verontwaardiging omdat, naar menselijk inzicht, Sam Cohen door niet voor rede vatbare instanties de dood werd ingedreven. Want het klinkt misschien ongelooflijk maar de in geen enkel opzicht volwaardige Sammetje werd goedgekeurd voor de militaire dienst.

Welke dokter die fatale blunder beging is nooit bekend geworden maar zeker is dat alles wat de familie Cohen probeerde om hun voor de dienst totaal ongeschikte benjamin thuis te houden, vergeefs bleek.

Het lijkt mogelijk wat overdreven maar nu ik deze gebeurtenis van meer dan een halve eeuw geleden releveer, bekruipt mij nog een gevoel van wrevel

over zoveel machtsmisbruik van de individuen die destijds in zulke aangelegenheden aan de touwtjes trokken.

Wat niemand in ons dorp voor mogelijk hield gebeurde: Sammetje Cohen werd opgeroepen en door de fourier in het veldgrijs gestoken.

De trieste afloop die iedereen voorzag, behalve de hoge omes, kwam nog sneller dan men in Renkum verwachtte. Sammetje stierf na enkele maanden in een militair hospitaal en volgens de *deskundigen* van onze krijgsmacht was hij aan longontsteking overleden.

Moeder Cohen heeft het verlies van haar benjamin maar kort overleefd. Het mensje dat alleen maar lief, zacht en verdraagzaam kon zijn had geen belangstelling meer voor het leven nadat haar oogappel haar op zo brute wijze ontnomen was. Zij werd spoedig bij haar Sammetje begraven en zo kreeg Salomon Cohen in korte tijd twee harde slagen te incasseren. Ogenschijnlijk veranderde hij niet veel maar zijn wandelingen door ons dorp namen af en het was duidelijk dat ook hem het kruis te zwaar werd.

Na de dood van vader Salomon hebben Betje en Esther Cohen nog meerdere jaren de winkel voortgezet en later vertrokken zij naar Arnhem. Jeugdherinneringen ophalend zou ik het, wat de familie Cohen betreft, hierbij kunnen laten maar volledigheidshalve ga ik even verder. Ons dorp telt heden ten dage nog vele inwoners die, als ik, de Cohens heel goed hebben gekend. Zij zullen zich meermalen afgevraagd hebben hoe het in de oorlogsjaren verder met de kinderen van Salomon Cohen gegaan is en daarom voltooi ik dat droevige relaas.

Want ook voor de leden van onze Renkumse familie Cohen is de bezetting van ons land door de nazi's noodlottig geweest.

De oudste zoon Meyer en zijn vrouw zijn beiden weggevoerd en niet teruggekeerd uit de klauwen van het nazi-gespuis. De zusters Betje en Esther ontkwamen, van het ene onderduikadres naar het andere trekkend, lang aan Hitler's boeventuig maar toen, na de luchtlandingen in september 1944 ook heel Arnhem geëvacueerd werd, zagen zij geen uitweg meer. Betje en Esther Cohen hebben, om deportatie te voorkomen, in hun wanhoop zelfmoord gepleegd en de enige van het gezin Cohen uit Renkum die de bevrijding van ons land beleefde was Roosje die in Zetten woonde.

Toevalligerwijze ben ik bevriend geraakt met die familie Cohen uit Zetten en daarom wil ik aan mijn Renkumse herinneringen een Betuws intermezzo toevoegen, al handelt dat over een periode waarin ik niet meer in het zonlicht der jeugd wandelde.

Jozef Cohen dreef in Zetten met zijn enige zoon Jacques een drukbeklante slagerij. Het gezin stond hoog aangeschreven bij de Zettense bevolking en deze joodse burgers waren daar in de Betuwe net zo volledig in de dorpsgemeenschap opgenomen als de Sternfelds, de Cohens en de Manasses in Renkum.

Jozef en zijn zoon waren o.a. trouwe leden van Zetten's Mannenkoor en bij alles wat er zo in een dorp georganiseerd wordt bij gedenkdagen en festiviteiten bliezen zij hun partijtje mee.

Omstreeks 1928 zal ik met de Cohens uit Zetten in contact zijn gekomen. Jozef en zijn vrouw gingen vaak op bezoek bij de oudjes in Renkum. Aanvankelijk gebeurde dat per fiets, maar Jozef Cohen reed spoedig in een Fordje dat hem uiteraard voor zijn bedrijf ook uitstekend van pas kwam.

De tochtjes naar Renkum vonden ook voortgang toen, naar ik meen in 1927, de oude heer Cohen gestorven was en zijn dochters Betje en Esther alleen in het ouderlijk huis woonden.

Jozef Cohen legde graag een kaartje en als hij, op bezoek in Renkum, even gebabbeld had met zijn schoonzusters, meldde hij zich gewoonlijk snel bij een Renkumse familie waar men begonnen was met het in opkomst zijnde bridgespel.

Bij die robbertjes fungeerde ik dikwijls als vierde man en dat leidde er toe dat wij voor bridge-avondjes in Zetten geïnviteerd werden.

Met een of twee van mijn vrinden heb ik meermalen dat fietstochtje door de donkere Betuwe gemaakt en dat we altijd via het Lexkesveer terug moesten, omdat de Renkumse pont maar tot tien uur overzette, deerde ons niet want die kaartavondjes waren bijzonder gezellig.

Vader Cohen was doorlopend bang dat wij niet genoeg van zijn prima sigaren oprookten en zijn vrouw laafde ons met koffie en naarmate de avond verstreek zorgde zij ook voor andere drankjes.

We moesten steevast een sigaar meenemen *voor onderweg* en als we afscheid namen zei Jozef Cohen tegen zijn zoon: *Jack, geef de jongens een stuk worst mee.*

Dan togen we naar de winkel waar de zware deur van de ijskast opendraaide en sneed Cohen junior een stuk leverworst voor elk onzer af van fors formaat en van een kwaliteit die tot ver in de omgeving van Zetten beroemd was.

Het deed wel vreemd aan die worstsoort in een joodse slagerij aan te treffen, want wij hoorden soms dat de zonen van het *Oude Volk* niets van een varken mochten consumeren. Maar misschien mochten joodse slagers die krulstaarten wel verwerken en de onderdelen verkopen mits ze er niet zelf van aten.

Mijn vrinden en ik hebben zich nooit verdiept in deze kwestie maar we wisten wel zeker dat we nooit smakelijker leverworst dan die van Jozef Cohen uit Zetten onder de neus zouden krijgen.

Wij hebben die avondlijke fietstochtjes naar Zetten lang volgehouden en zelfs toen de Duitse horden ons land overmeesterd hadden zijn we meermalen aan de overkant op bezoek geweest. En dat deden we niet om de sigaren of de leverworst, maar omdat de Cohens zeldzaam plezierige mensen waren waaraan ik nog altijd met de grootste achting terugdenk.

Vooral ons laatste bezoek aan Zetten in die oorlogsjaren zal mij bijblijven omdat mijn vrinden en ik toen voor een verrassing kwamen te staan.

Wij gingen meestal op donderdagavonden naar Zetten en geheel willekeurig. Er werd niet getelefoneerd of het wel schikte; wij pakten, als het weer zich er toe leende, onze fietsen en peddelden kleiwaarts. Dat deden we ook

op een avond in 1941, toen de maatregelen tegen onze joodse medeburgers nog maar in de beginfase waren en wij niet konden geloven dat mensen als de Cohens in Zetten ooit werkelijk moeilijkheden zouden ondervinden.

Ach, wat waren wij naief!

Wij kwamen als gewoonlijk tegen acht uur in Zetten aan en daar bemerkten we al dadelijk dat er bij de familie Cohen iets aan de hand was want met ons gingen andere mensen naar binnen en Jacques liet ook al bezoekers uit. We ontdeden ons van onze jassen en betraden de suite die tot onze opperste verbazing wel op een wintertuin leek.

Hoeveel bloemstukken daar stonden weet ik niet maar het aantal groeide nog gestadig aan want klanten en kennissen bleven binnenwandelen.

Wij waren er inmiddels achter gekomen dat moeder Cohen jarig was en we geneerden ons dat we haar alleen maar onze gelukwensen konden aanbieden.

Ons bridge-avondje schoot er uiteraard bij in maar de grote genegenheid die veel Zettenaren toen voor de familie Cohen aan de leg legden zal ik me blijven herinneren.

Ongeveer een jaar later is Jozef Cohen na een korte, hevige ziekte overleden en in Wageningen op het Joodse kerkhof begraven. Het was half februari 1942 en het winterde zo bar dat de wegen vrijwel onbegaanbaar waren door sneeuw, ijzel en gladheid.

Met een groepje Renkumers zijn we toen te voet naar Wageningen getrokken om de begrafenis bij te wonen.

Moeder Cohen en haar zoon hebben na dit grote verlies hun huis in Zetten niet lang meer bewoond. Het optreden van de ploertige bezetter tegen onze Joodse landgenoten werd steeds driester en de deportaties leken slechts een kwestie van tijd.

Gelukkig leverde het onderduiken voor moeder en zoon Cohen geen moeilijkheden op al heeft Jacques meermalen van adres moeten veranderen om niet in handen van onze *beschermers* te vallen.

Zij hebben de rampspoed, die vooral over het joodse volk kwam, overleefd maar Jac. Cohen heeft na de bevrijding de zaak in Zetten niet voortgezet. Hij ging in de handel en verloor ook zijn moeder nog vrij spoedig na de oorlogsjaren.

Woonachtig in Den Haag en het hele land bereizend komt Jacques een enkele maal in Renkum een babbeltje maken en dan bedenk ik dat hij de enige nog levende nazaat is van Salomon Cohen die zestig jaar geleden met een hengselmand aan de arm door ons oude dorp wandelde.

In het algemeen kon in mijn jeugd wel gezegd worden dat joodse mensen veelal in de handel hun brood verdienden, maar de oude heer Manasse vormde op die regel een uitzondering want hij had in Renkum een schildersbedrijf. Er had zich trouwens in ons dorp al eerder zo'n uitzondering voorgedaan want de grondlegger van de schilderszaak, de heer Schenk, stamde eveneens uit een joodse familie.

Baas Schenk had zich in 1858 in onze Dorpsstraat gevestigd en toen in 1878 Emanuël Manasse met zijn dochter Mina trouwde, deed hij het bedrijf over aan zijn schoonzoon. En die schilderspatroon Manasse was dus in mijn jeugd het hoofd van de derde joodse familie in ons dorp. Hij had een prima zaak want het werk dat Manasse afleverde stond wijd en zijd bekend en er waren altijd meerdere knechts in dienst.

Schildersbaas Manasse kon, hoewel hij een veeleisend patroon mocht heten, uitstekend personeel houden want verscheidene knechts zijn jarenlang aan de zaak verbonden geweest.

Van Manasse's knechts die ik me uit mijn jeugd herinner dien ik wel allereerst Wender de Beet te noemen die, als ik goed ben ingelicht in 1875 geboren werd en die zowaar gedurig nog met zijn boodschappentas in ons dorp te zien, is. Hij zal stellig de oudste inwoner van Renkum zijn momenteel en lijkt in staat de honderd ruimschoots te overschrijden.

Een ander personeelslid van Manasse was de oude Pril uit Wageningen die wel 40 jaar lang 's morgens en 's avonds de voetreis naar Renkum maakte en, weer of geen weer, de schilder Pril trok over de *Renkumse Hucht* naar het karwei dat baas Manasse voor hem bestemd had.

Een derde knecht die heel lang in dat bedrijf de kwast hanteerde was Gerrit van Oord. Deze verstond niet alleen het schildersvak uitstekend maar hij kende ook de bijbel zo ongeveer van buiten en die kennis stak hij niet onder stoelen of banken. Ik heb hem meermalen ontmoet als onze beroepen ons b.v. in een villa samenbrachten en dan kreeg ik de indruk dat er in de schildersknecht van Oord een dominee verloren was gegaan. Maar dan wel een gewichtige want de tale Kanaäns was de schilder dierbaar.

Zijn zo zwaar orthodoxe instelling belette hem echter niet zich op minder prettige wijze over zijn baas uit te laten want die noemde hij gewoonlijk *de ouwe jood,* hetgeen toch eigenlijk niet paste in de mond van deze zo bijbelvaste schildersknecht.

Wanneer de oude heer Manasse een gedeelte van zijn eigen spruiten tot het hanteren van de verfkwast had kunnen brengen ware er geen personeel nodig geweest want het ontbrak in dit joodse gezin niet aan zoons. Het rijtje begon met Jacob als oudste, dan Emanuël (Maantje), Eugenius (Genus), Eduard (Ietje), Adolf en Liefman. De enige dochter heette als haar moeder Mina.

Van al die zoons was alleen Genus in het voetspoor van zijn vader getreden. Wel bleef ook Adolf (Dolf) in het schildersbedrijf maar dat gebeurde omdat hij wat abnormaal was. De dorpsmond wist te vertellen dat Dolfje als baby uit zijn *kakstoel* was gevallen en daarbij het letsel had opgelopen dat hem achterlijk maakte. Hoe dit zij, Adolf kon de school niet volgen maar hij deed nooit gekke dingen. Toch moet hij vooral zijn moeder, die een bedrijvige, zeer huiselijke vrouw was, veel zorg hebben gebaard.

Het schoonhouden van verfpotten en het meniën van ijzerwerk en kozijnen is tot Adolf's dood zijn bezigheid geweest en als hij zo van tijd tot tijd zijn pijpje maar kon opsteken veroorzaakte hij niemand last.

De Manasses waren ijverige mensen die vooruit wilden in de wereld en uit dat streven is te verklaren dat slechts één zoon in het schildersbedrijf ging. De oude Manasse zag wel in dat zo'n dorpsbedrijf niet voldoende perspectieven bood voor meerdere gezinnen.

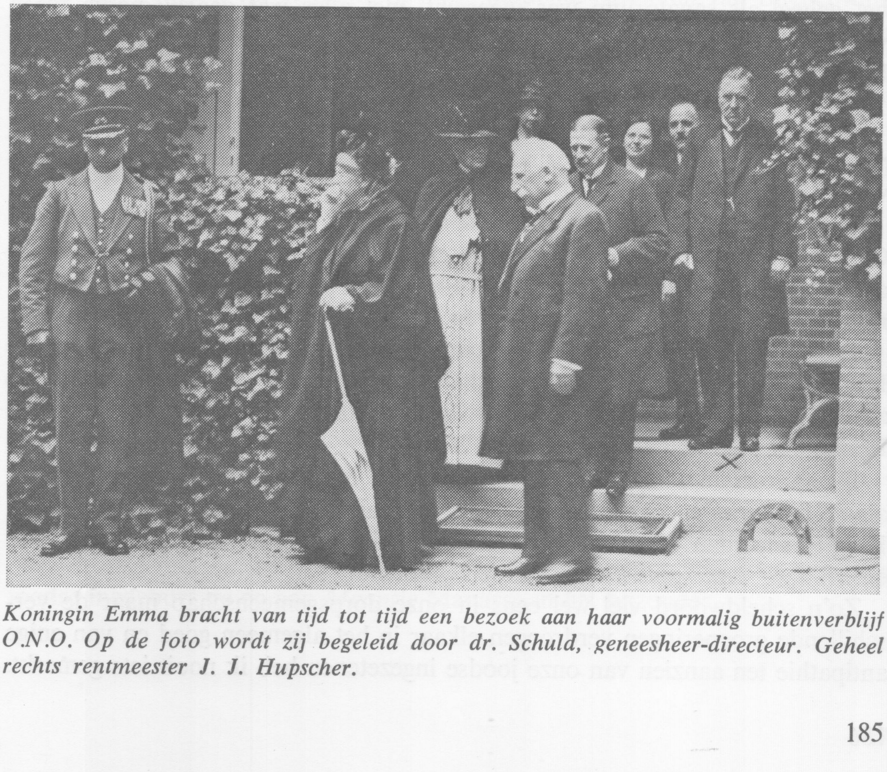
Bij mijn beschrijving van de Dorpsstraat heb ik aan het pand van de familie Manasse al aandacht besteed en verteld dat *Maantje* naast het woonhuis van zijn ouders een boekhandel en een drogisterij beheerde en na de dood van de heer Wentz was hij ook uitgever van de Renkumse Courant die elke zaterdag verscheen.

Maantje Manasse had een drukke zaak want hij verzorgde ook nog een leesbibliotheek en in de drogeristerij was een agentschap voor homopatische geneesmiddelen ondergebracht.

Fanny Hartoghson, de vrouw van *Maantje*, kwam uit Emden in Noord-Duitsland en zij heeft altijd veel moeite gehad met onze taal. Maar niettemin hielp ze toch vaak in de beide winkels en net als al de andere Manasses kon zij uitstekend overweg met de inwoners van ons dorp.

Maantje en Fanny kregen twee zoons, Eugène en Harry, die na hun scholing niet in Renkum zijn gebleven.

Aan het verenigingsleven in ons dorp heeft *Maantje* Manasse jarenlang zijn beste krachten gewijd. Hij was bestuurslid van de V.V.V., van de Oranjevereniging, van de IJsclub *Vooruit* en later van de Middenstandsvereniging. Vooral als secretaris van de Oranjevereniging en de IJsclub heeft hij ongelooflijk veel werk verzet en dat ook heel lang volgehouden. Zolang zelfs,

Koningin Emma bracht van tijd tot tijd een bezoek aan haar voormalig buitenverblijf O.N.O. Op de foto wordt zij begeleid door dr. Schuld, geneesheer-directeur. Geheel rechts rentmeester J. J. Hupscher.

dat ik, die toch van een jongere generatie was, meerdere jaren met hem aan bestuurstafels heb gezeten. Met name de bestuursvergaderingen van de IJsclub, ten huize van de penningmeester Anton Ariëns, waren bijeenkomsten waar men als jong broekje kon leren wat er al zo komt kijken om schaatsliefhebbers tevreden te stellen zonder daarvoor veel contributie te vragen.

Onze IJsclub mocht bij hoge uitzondering door gebrek aan ijs eens geen activiteit kunnen ontplooien, de ledenadministratie moest toch elke winter in orde zijn, de diverse soorten van ledenkaarten dienden te worden uitgeschreven en thuisbezorgd en wanneer de baan inderdaad geopend was kwam er voor secretaris *Maantje* gewoonlijk ook wel zo het een en ander kijken. Maar ook de Oranjevereniging bezorgde hem jaarlijks heel wat werk. De bevolking van ons oude dorp was in mijn jeugd zeer verknocht aan ons vorstenhuis. Misschien is dat mede voortgevloeid uit de omstandigheid dat het landgoed *Oranje Nassau's Oord* weliswaar op Wagenings gebied lag maar verder in alle opzichten bij Renkum werd gerekend. Het fraaie buitenverblijf dat, zoals ik reeds vermeldde, Koning Willem III in 1883 tot een zomerresidentie voor Koningin Emma liet verbouwen, heeft vanaf die tijd grote betekenis voor ons dorp gehad. De vorstin bracht er jaarlijks een gedeelte van de zomer door, ook haar gemaal toefde er dan dikwijls en het ligt voor de hand dat onze middenstand baat vond bij dergelijke bezoeken en met de hofhouding op het landgoed en het vele dienstpersoneel lucratieve bindingen onderhield.

Koningin Emma heeft haar paleisje aan de Veluwezoom later geschonken aan de vereniging die zich inzette voor de T.B.C.-bestrijding en ook toen het geheel als sanatorium was ingericht, met alles wat daarbij nodig bleek voor staf, lager personeel en patiënten, heeft het veel winkeliers en vaklieden uit ons dorp geen windeieren gelegd.

Genoeg over O.N.O, want ik ben afgedwaald van mijn onderwerp in mijn poging om de grote oranjegezindheid van de Renkumers in vroeger jaren te verklaren.

Het lag in elk geval voor de hand dat in ons dorp al ver voor 1900 een Oranjevereniging was opgericht. Wanneer dat precies gebeurde is niet te achterhalen, maar toen ik naar school ging was *Maantje* Manasse er secretaris van en hij is dat jarenlang gebleven.

Zoals ik reeds memoreerde beheerde hij tevens het secretariaat van de IJsclub en nog het een en ander. Al de activiteiten die hij naast zijn drukke zakelijke bezigheden ontwikkelde tonen aan dat deze joodse medeburger een Renkumer was in hart en nieren.

Uiteraard viel in ons dorpsleven wel eens het woord *jood* maar dan zoals de hervormden over *dollejatten* spraken als zij de vazallen van Abraham Kuyper sneerden of zoals de protestanten de roomsen als *papen* betitelden en wij door deze soms *ketters* werden genoemd.

Zo'n scheldwoord viel wel eens in onze dorpsgemeenschap maar de verschillende groeperingen verdroegen elkaar in het algemeen goed en van enige antipathie ten aanzien van onze joodse ingezetenen heb ik nooit iets gemerkt.

Van Sam Sternfeld als voordrager repte ik reeds maar evenals hij hebben ook enkele van zijn knappe zusters vaak voor de toneelvereniging op de planken gestaan. En de jongere zoons van Manasse, Eduard en Liefman, waren actieve leden van de eerste Renkumse voetbalclub *N.A.S.* hetgeen betekende *Na Arbeid Sport.*

Heel flauw herinner ik me dat het speelveld langs de Utrechtse Straatweg lag, tussen de villa *Casa Cara* en huize *Voortstreven.* Dat moet omstreeks 1910 zijn geweest en met de Manasses voetbalden daar o.m. Jo Verhage, Jo en Louis Poelmeyer, Teunis Jansen, Hendrik van Roest en Herman Emmen was scheidsrechter.

De jonge Manasses vonden elders hun werkkring zoals hun oudste broer Jacob die met Dina Sternfeld getrouwd was. Dit echtpaar woonde in Amsterdam en daar vestigde zich later, toen hun lunchroom in Renkum niet floreerde, ook Mina Manasse met haar man Maurits Dichne, die toen dus naar zijn geboorteplaats terugkeerde.

Van de drie joodse families in ons dorp bleven uiteindelijk slechts de drie broers Manasse: Emanuël, Eugenius en Adolf over en met *Maantje* heb ik voldoende deel uitgemaakt van verschillende verenigingsbesturen om vast te kunnen stellen dat hij belangeloos enorm veel werk verzette ten gerieve van onze dorpsgemeenschap.

De oorlog heeft ook van de familie Manasse verschrikkelijke offers geeist. *Maantje* en zijn vrouw waren, zoals later bekend werd, ondergedoken in een landhuis op Bosbeek maar vielen door verraad toch in handen van de nazi's. Zij kwamen via Westerbork in de beruchte barakken van Buchenwald terecht en vervolgens in het kamp Dachau. Verder is na de oorlog slechts vernomen dat *Maantje* Manasse daar op 9 april 1943 is overleden.

De beide zoons, Eugène en Harry, hebben elders in ons land kans gezien aan verbanning te ontkomen. Zij bezochten na de bevrijding hun geboortedorp en toen werd bekend dat, behalve hun ouders, ook bijna hun gehele verdere familie in de gaskamers van Himmler en zijn moordenaars was omgekomen.

Hun oom Genus, die na de dood van de oude heer Manasse het schildersbedrijf voortzette, bracht er met zijn vrouw het leven af. Hij keerde echter in ons dorp terug als een gebroken man en, waar het merendeel van zijn verwanten de dood was ingedreven, viel dat niet te verwonderen.

Eugenius Manasse stierf in 1952 en hij was de laatste joodse middenstander uit ons dorp. Er resten geen Cohens, geen Sternfelds en geen Manasses meer en aan deze families, die zoveel jaren in diverse geledingen van ons dorpsleven een rol speelden, zullen veel oude Renkumers met weemoed terugdenken.

Renkum bezit nu een Emanuel Manasse-straat en daarmede wordt door onze dorpsgemeenschap de herinnering levendig gehouden aan onze vroegere joodse medeburgers en aan *Maantje* Manasse in het bijzonder.

VERENIGINGEN

Mijn meditatie over onze joodse families hebben mij als vanzelf op het verenigingsleven in ons oude dorp gebracht en daarvan wil ik nu iets vermelden. Uit de historie van Renkum, door de heer Demoed zo boeiend beschreven, kan men opmaken dat onze dorpelingen van oudsher de neiging bezaten zich in bepaalde groepen aaneen te sluiten. Het vroegere *Gilde,* de *Schutterij* en de *Mark* getuigen daarvan reeds, maar ook in latere jaren kon ons dorp steeds op een bloeiend verenigingsleven bogen.

Zoals vrijwel elke plaats heeft ook Renkum, door de jaren heen, dorpelingen gekend, die op de een of andere wijze wat fleur gaven aan de samenleving en stellig is de verstokte vrijgezel, Willem Reinders, zo'n aparte figuur geweest. Hij woonde op de Bellevue in een klein huisje tegenover de witte boerderij van zijn oom, had nooit veel om handen maar hield hier en daar de boeken bij en scharrelde zo zijn kostje bij elkaar. Maar hij bezat een grote muzikaliteit, was vele jaren kerkorganist en hij kon voortreffelijk portretten tekenen. Dat deed hij veelal in houtskool en ik vermoed dat er in ons dorp nog wel werkstukken van deze merkwaardige Renkumer te vinden zijn.

Willem Reinders is ook dirigent geweest van het eerste mannenkoor dat Renkum bezat en dat op 3 oktober 1867 tot stand kwam. En zelfs veel later, bij de oprichting van Renkums Fanfarecorps in 1894, schijnt hij nog een belangrijke rol vervuld te hebben.

Veel oude folianten en archieven, ook van verenigingen, zijn in onze omgeving verloren gegaan tijdens de oorlogshandelingen gedurende de periode van september 1944 tot mei 1945. Die verliezen zijn onherstelbaar en zij dienen ons aan te sporen om hetgeen ons aan oude folianten gespaard bleef nog zorgvuldiger te bewaren en er aandacht aan te schenken.

In ons dorp bleef een geschrift bewaard waarvan men, 100 jaar nadat het van week tot week werd opgesteld, met belangstelling kennis neemt, omdat het iets onthult omtrent het verenigingsleven in Renkum een eeuw geleden. Het is het 2e Notulenboek van Renkumsch Mannenkoor waarvan wel de oprichtingsdatum bekend bleef maar waarvan de levensduur niet vaststaat.

Het oude cahier, dat ik ter inzage kreeg, bevat de wekelijkse notulen van dat koor van donderdag 6 juli 1871 tot donderdag 16 april 1874 en het is boeiende lectuur waarin we ook de naam van Willem Reinders meermalen tegenkomen.

Uit de reportages van die repetitie-avonden blijkt nl. dat de toenmalige Renkumse zangers zich niet louter beperken tot jubelen, maar tevens knappe praatvaders waren en soms geven die notulen zelfs een indruk van hetgeen zich in ons oude dorp zo omstreeks 1870 afspeelde.

Er staat veel in dat notulenboek dat waard is geboekstaafd te worden,

in de eerste plaats om de vermelde, vaak grappige feiten en daarnaast om aan te tonen hoe een schrijfwijze in 100 jaar veranderen kan. Enkele gedeelten uit de notulen van Renkums eerste mannenkoor neem ik daarom, geheel letterlijk, over tot, naar ik hoop, *Leeringhe en de Vermaeck.*

Uit de jaarvergadering van donderdag 10 augustus 1871:

Bij het behandelen van Art. 2 vroeg Versteeg aan de Derecteur of B. Noppen al het onderzoek bij hem had ondergaan; daar Noppen door pijn in de keel verhinderd was geworden zoo zou dit zoo spoedig mogelijk plaats hebben en geenzins door den Derecteur achterwegen gelaten worden ...

Uit de vergadering van donderdag 17 augustus 1871:

... Afwezig was zonder kennisgeving Van den Bovenkamp en Versteeg; meer dan 15 min. kwamen te laat Van Wijk en B. Noppen. Bovengenoemde personen volgens Art. 16 beboet met 5 en 3 centen ...

Uit de vergadering van donderdag 31 augustus 1871:

De Notulen werdt door alle onveranderd goedgekeurd. Ontvangen aan Contributie van 15 leden 95 cent en 6 centen boete van 2 leden. Het navolgende Voorstel kwam in: Van der Lugt stelde de leden voor, om een Volksconcert te geven tegen een laag gestelde Entree ter vergoeding voor de Kermis die niet gehouden word. De opbrengst van dit Concert zouden strekken om de kosten goed te maken voor het Volksfeest dat plaats zal hebben ...

Uit de Buitengewone Vergadering van maandag 18 september 1871:

De werkzaamheden namen een aanvang ten 8 u. 15 min. en zijn zonder dat pauze genomen werdt voortgezet tot ½ 10 uur. Nadat bepaalt was geworden dat Woensdag ten 6½ uur het Volksconcert een aanvang zal nemen zijn verschillende zaken besproken geworden. De een was voor, de ander tegen het Concert maar daar de zaken al te ver gevorderd zijn om veranderd te worden zoo werden de leden verscheidene malen uitgenodigt om onze eer in deze zaak op te houden en alle tegenwoordig te zijn om het Concert ten uitvoer te brengen. Molenkamp heeft berigt dat hij voor zijn lidmaatschap heeft bedankt ...

In oktober 1871 waren er moeilijkheden in het koor gerezen door het Volksconcert. De directeur en 4 leden bedankten waaronder secretaris Wentz en dan vermelden de notulen van 12 oktober:

De Notulen der vorige Vergadering werd gelezen en zonder verandering goedgekeurd. De tweede Secretaris ontving van 13 leden aan Contributie f. 1.10. Daar door de Precident kennis was gegeven dat hij van twee der afwezige leden wederantwoord hadt ontvangen op zijn schrijven en wel van Wentz en van de Lugt, zoo werden deze brieven de leden voorgelezen, waaruit bleek dat zij aan ons verzoek niet trachten te voldoen maar bij hun eens genomen besluit van 21 September l.l. bleven. Van den Derecteur was nog geen beslist antwoord ontvangen zoodat we dit nog in de beste hoop afwachten zouden. Daarna werd noch het een en ander besproken aangaande de oprichting onzer vereeniging, dat het juist vier jaar was geleden dat wij voor het eerst te zamen kwamen en wij elk jaar deze gedenk avond feestelijk hadden doorgebragt en nu door wisselende omstandigheden deze feestelijk misten. Doch dit verwekte geen droefgeestigheid daar wij onze werkzaamheden eenige tijd in vroolijk gezang voortzetten zoo werd de Vergadering ten negen en een half uur door den Precident gesloten.

Uit de 2e Buitengewone Vergadering van zondag 3 november 1871:

... daar aan het einde der Vergadering van 2 November de leden bekend werd gemaakt dat bij eenige Kiezers het voornemen bestond om eene Serenade te brengen aan Baron van Brakell-Doorwerth ter gelegenheid zijne eerste zitting als vertegenwoordiger van de Provincieale Staten van Gelderland en zij de medewerking niet enkel van Ren-

kum's Mannenkoor maar van Renkumsche en Doorwerthsche zangers uitnodigde het hunne hiertoe bij te dragen waarmee onze Vereeniging zich dan ook vereerd verklaarde hetwelk aanlijding gaf tot deze Buitengewone Vergadering ...

Uit de vergadering van donderdag 16 november 1871:

... verders wierd deze avond genoeglijk met elkander doorgebragt en eindelijk bepaald om nog eene onderlinge reputitie te houden voor genoemde Serenade. Zoo werd goedgekeurd deze op Woensdag 8 Nov. te doen plaats hebben, waarna deze vergadering werd gesloten, doch daar wij het meermalen zien dat 's mensen gedachten soms wat ver vooruitloopend zijn, zoo bleek dit ook in deze want daar het bij het onderzoeken der geloofsbrieven van Baron van Brakell bleek dat hij nog geene zitting kon nemen in zoo even genoemde vergadering zoo zagen we de voorgenomen plannen tot deze Serenade verijdeld ...

Uit de vergadering van donderdag 11 januari 1872:

... tegenwoordig waren alle leden met den oud Derecteur. In deze vergadering werd met leedwezen vernomen het berigt aangaande de op handen zijnde serenade welke niet plaats kon hebben omreden de Burgemeester zijn eed had afgelegd zonder dat zulks ons ter oore was gekomen. Daarna werden eenige zangstukken gezongen en in de pauze aan veertiende daags Contributie de som van f. 1.05. Weder geene notulen gelezen om dezelfde reden van vorige. Hierna werde verschillende zaken besproken omrede de Burgemeester aanstaande Maandag zijne eerste zitting in de Raadsvergadering van Renkum na zijne herbenoeming zoude vertegenwoordige en werd na onderling goedvinden bepaald om toch ook nu nog niet te willen achterwegen blijven maar om zoo veel mogelijk dit eerste bezoek aan Renkum hem eene kleine eerbewijzing als onze verpligting hem aangaande toe te brengen en werdt zulks besloten den avond daarop volgende hieraan toe te wijden welk ook met eenparigheid is vervuld geworden daar ieder zooveel in zijn vermogen was hier de behulpzame hand heeft geboden. En zoodoende is boven onze verwachting de poging om eene kleine eereboog op te rigte bekroond geworden welke boog zondagavond door eenige leden is opgerigt welke maandagmorgen als een wonderboog was verrezen met een prachtig opschrift, vervaardigd door ons zoo ijverig lid W. Reinders en eenige prachtige kroonen, ons ter hand gesteld door ijverigen pogingen van R. W. G. Jansen te Heelsum en dank zij de krachtige medewerking van een ieder van het gezelschap waardoor alles op meesterlijke wijze is tot stand gebragt en ook met meeste erkentelijkheid is bekroond geworden daar de burgerij, hierdoor opgewekt, ook niet wenschte achterwege te blijven. Zoo is door onze kleinigheid de gansche gemeente bijna opgewekt om ook het hunne bij te dragen en zoodoende de Burgemeester eene treffende welkomst te brengen welke met alle doeltreffendheid eensgezind is volbragt geworden tot wederzijds genoegen, en werdt ons van de Burgemeester nog eene avond van ontvangst op een glaasje beloofd ...

Uit de vergadering van dinsdag 16 januari 1872:

... tegenwoordig waren slechts eenige leden zodat om deze reden geen zangoefening werdt gehouden en geene contributie geheven hopende in de volgende Vergadering dezelve te ontvangen en werd de avond slechts doorgebragt met bespreking van het gebeurde en van hetgeen nog te wachten stond waarna de leden nog eenige weinige liederen zongen betrekking hebbende op de toekomst welke volgens elks verwachting nog wel een vroolijk slot kon geven. Hierna keerde ieder in een goede stemming huiswaarts en dat men zich niet heeft bedrogen heeft de toekomst ruimschoots bewezen verwachtende zulks van een ieder te hooren.

A. Hulshuizen Secretaris en Penningmeester
L. Hulshuizen Jzn., Precident

Uit de vergadering van donderdag 25 januari 1872:

... tevens werd door P. van de Bovenkamp gemeld dat hij de Vereeniging vaarwel zeide om rede welke allezins gegrond waren doch welke de Precident hoopte uit de weg te nemen. Er werd geen aanvang met zingen weer gemaakt ten slotte gewerd ons

nog het geheel onverwagt berigt van ons geacht en werkzaam lid W. Reinders dat hij het lidmaatschap opzeide daar hij de oude grieve nog niet kon vergeten. Dit was een onverwagts en tevens smartelijk berigt voor alle leden welke niet anders hopen en verwachten dat hij niet bij zijn besluit mogt volharden maar de vereeniging zal blijven vereeren met zijnen tegenwoordigheid. Dit nu was aller wensch welke wij hope dat verwezentlijk mag worden te meer nog wijl er een briefje in was gekomen van onze vroegere Derecteur welke berigte dat hij de eerstvolgende vergadering weder hoopte in ons midden te zijn en ons weder met zijn vroegere ijver hoogte te onderigte. Hopende dat alles ten beste voor de vereeniging mag uit lopen opdat zulk een schone zaak tot elkanders genoegen nog eens weder gunstiger dagen en bloei mag ondervinden. Dit was de wensch van alle leden waarmede ieder huiswaarts keerde ...

Uit de vergadering van donderdag 1 februari 1872:

... tegenwoordig waren 12 leden. De vergadering werd om 7½ uur door de President geopend en na een geruimen tijd werkzaam te zijn geweest onder leiding van ons vroegere en thans weder tot elks genoegen fungeerende Derecteur met eenige oud leden weder in ons midden werd er pauze gehouden. In de pauze werd de notulen gelezen en contributie ontvangen de som van f. 0.40, verder werd er overgaan tot stemming van vier oud leden welke weder in het gezelschap wenschte opgenomen te worden. Uit de stemming bleek dat alle met de grootste meerderheid weder werden opgenomen en het gezelschap alzoo weder met vier leden is vermeerderd en wel met L. J. H. en G. Hulshuizen. Er werd door de Penningmeester ontvangen de somma van f. 2,50 zijn de verloopen en aanzuivering der wekelijkse contributien van de twee navolgende leden namelijk L. en G. Hulshuizen. Hierna werden de werkzaamheden nog weder eenige tijd hervat totdat de President de Vergadering ten 9½ uur sloot. Na de sluiting werd nog eenige tijd gewijd aan bespreking namelijk tot betrekking der aanstaande veestviering van Neerlands onafhankelijkheid welke ook de Vergadering verplicht was om die op den 1e April veestelijk te herdenken en dan op welke wijze. Hiertoe hoopte ieder op de navolgende vergadering meerdere inligtinge te bekomen en dat zulks mag geschieden was de wensch van ieder der aanwezigen.

Uit de vergadering van donderdag 22 februari 1872:

... zodat deze avond is ontvangen geworden f. 2,20. Nu werden er nog eenige onaangenamen woordewisseling gehouden omtrent verloopen contributie van het lid R. Jansen welke een paar male de vergadering om eenige reden niet had kunnen bijwonen zoodat hij meende onaansprekelijk te zijn voor de verloopene contributie doch daar de algemeene en wettige opienie in welke hij tot aanzuivering verpligt was liet hij zich zulks welgevallen en nam de zaak tot onderling genoegen een gunstig eind ...

Uit de vergadering van donderdag 29 februari 1872:

... waarna drukke gedachtewisseling werd ten gehore gebracht welke nogal onderscheiden waren tot men tot het resultaat kwam om oranjelint voor de Vereeniging te zien te bekomen welke het lid W. Jansen van de Laak op zich nam eenige staaltjes met bijvoeging der kosten te zullen bezorgen waaromtrent de vereeniging de volgende keer der bijeenkomst zoude kunnen besluit nemen. Daar zulks noodzakelijk is zal ieder der leden wel begrijpen daar onze vereeniging een denkelijk voornaam hoofdeel der veestviering mede zal uitmaken welke dan ook zoo veel mogelijk een veestelijk uiterlijk behoort te hebben ...

Uit de vergadering van donderdag 7 maart 1872:

... en nu werdt onderling goedgevonden den avond verder met bespreking tot onze veestviering door te brengen in welke verder werd besloten om boekjes of schriften te zien te bekomen ten einde onze veestliederen bij elkander in konde schrijven. Hiertoe zoude het lid W. Jansen van de Laak den volgenden dag zijn best doen zulks te zien te bekomen. Nu werden nog verscheidenen gedachten ten gehoore gebracht omtrent onze organisatie welke alle zonder eindresultaat zijn gebleven hopende de volgende vergadering tot een goed besluit te komen. Dit was ieder verlangen en zoo keerde ieder

in de beste verwachting te 9½ uur huiswaarts en was deze vergadering hiermede afgeloopen.

Uit de vergadering van donderdag 14 maart 1872:

...nu werden verder zaken besproken omtrent onze te houden veestviering op 1 April met betrekking tot onze decoratie bij welker meening nog al verschil van gedachte werde te gehoore gebracht doch eindelijk met volstrekte meerderheid eenige zaken werden bepaald en eenige van onze leden gekozen om middele te beramen ten einde op de goedkoopste en doelmatigste wijze hierin te voorzien welke leden hun moeijelijke aannamen om hun best daarvoor te zullen doen hopende dat alles ten beste moge uitlopen...

Uit de buitengewone vergadering van maandag 19 maart 1872:

...deze Vergadering werd grootendeels gewijd aan de uitdeeling en verdeeling van Oranje sjerpen en linten aan de leden in welke de gekozene leden goed hebben geslaagd om zulks te bekomen waarvoor hun openlijke dank wordt toegebracht voor hunne moeite. Nu werd door ons zoo mede ijverige leden D. Nijland en W. Reinders de leden verwittigd om in de eerst volgende vergadering in te leveren tot verdere opknapping aan de eertgenoemde sjerpen en aan de tweede hunne schriften hopende dat ieder zulks zal begrijpen...

Uit de vergadering gehouden op donderdag 22 maart 1872:

...tegenwoordig waren 18 leden. Deze Vergadering kon eerst ten 8½ uur worden geopend aangezien er katichecatie in de kamer was en werd eerst door het lid D. J. Nijland overgegaan tot het in ontvangste nemen van de gemaakte sjerpen uit welk bleek dat ieder zijn voorstel tot weder indienen dezelve getrouw ware nagekomen ten einde dezelve verder veestelijk te bereiden ook tot weder inlevering der schriften werd overgegaan door het lid W. Reinders welke aan dezelve een feestelijk aanzien zoude geven doch in deze werd niet zoo goed geslaagd aangezien er nog al eenige achterlijk bleven hopende dat ieder hem dezelve nog tijdig genoeg zoude ter hand stellen...

Uit de vergadering van woensdag 28 maart 1872:

...werd begonnen met in oogenschouw nemen van het vaandel onzer Vereeniging hetwelk door ieder met het grootste genoegen werd bezigtigd en den vervaardiger van hetzelve tot eere strekt hoopende dat hetzelve nog jaren tot zieraad van Renkumsch Mannenkoor met elke bezondere gelegenheid mag versterken. Zoo zal nog jaren de 1e April met deszelfs feestviering van 1872 in gedachtenis blijven en den vervaardiger tot eer verstrekken van een zoo ijverig lid der vereeniging D. J. Nijland welke zich alle moeite heeft getroost ook door de opknapping der sjerpen. Hiermede word openlijke dank door ons aan hem toegebragt en aan ons ijverig lid W. Reinders welk door opknapping van de zangboekjes hetzijne meede heeft bijgedragen. Hierna werd overgaan tot onze gewone oefeningen en bestudering van een nieuw vlaggelied door onze Directeur ons geworden hetwelk met het meeste genoegen werd bestudeerd en in zoover geleerd dat het bij de aanstaande veestviering door onze vereeniging kon worden gezongen hetwelk zeer de goedkeuring van alle mogt wegdragen. Daarna werd in de pauze door de Penningmeester aan contributie ontvangen de somma van 85 centen. Hierna werden de leden verrast door het bezigtigen van een prachtige insigne, voor deze gelegenheid vervaardigd en werd de leden gezegd indien men zich van dezelve wilde voorzien men zich eene koste van 30 cents per stuk moest getroosten hetwelk echter vele van de leden te veel was. Nu werd besloten en goedgevonden dat een ieder van de leden zoude betalen de somma van 10 cents en het overige uit de kas zoude worden bekostigd. Verder werd bepaald om zondagavond weder ter deze plaatze bij elkander te komen ten einde onze gekozene en bijzonder ons nog zoo jeugdig vlaggelied nog eens te kunnen repeteeren...

Uit de buitengewone vergadering van zondag 31 maart 1872:

...op dezelve verscheene tot aller genoegen de meeste leden en werd een aanvang

gemaakt door de uitdeeling van de insigne en werden de leden door onze ijverige Derecteur verrast daar hij als lid van de commissie had bewerkt dat dezelve aan de leden gratis werden uitgereikt. Nu werden verders eenige veestliederen gerepeteerd en werd besloten daar ter plaatse de volgende middag ten 1 uur zijnde dan de dag onzer veestviering zig aldaar tegenwoordig te bevinden teneinde gezamelijk zich met ons vaandel tot de plaats der veesviering te begeven welk vaandel na onderling goedvinden zoude gedragen worden door het lid M. Jacobs welke zulks zoude doen. Hierna werd besloten om als mannen en niet als kinderen daar te verschijnen wel te verstaan in de hoed hetwelk alle goedvinden. Hierna keerde een ieder in de schoonste verwachting tot de toekomst huiswaarts ten 9 uur en was alzoo deze buitegewone vergadering gesloten.

Uit de vergadering van donderdag 10 april 1872:

...afwezig waren drie leden namelijk G. van de Kolk, L. en H. Hulshuizen, alle beboet volgens Art. 15 van ons Reglement welk Art. slechs eenigzins werd gewijzigd bij ongunstig weder en daar hetzelve deze avond alleraangenaamst kon heten zoo blijft hetzelve in dit geval van kracht...

...werd nog eenige tijd druk geredeneerd over het gehouden veest hetwelk tot aller genoegen was uitgevallen doch hier bragt het lid M. Jacobs aanmerking daar hij niet tijdig genoeg voor onze zoo genoegelijke serenade avond was geboodschapt, daarom ook niet had meegedeeld in ons onderling genoegen doch daar gene van de leden waren gebooid zoo bleek zijn aanmerking van alle grond ontbloot en had zich zelfs zulks slechts te wijten naar ieder zijn oordeel...

Uit de vergadering van donderdag 21 april 1872:

...welke de laatste van dit saaisoen was in dezelve werd door de Secrt.'s Penningmeester rekening en verantwoording gedaan van zijn administratie wegens zijne ontvangsten en uitgaven uit hetwelk bleek dat bij hem wegens wekelijksche contributie boete en anderzins ingekomen was de somma van f. 39.67 cts. Voor uitgaven van allerlei kleinigheden, schoonhouden van het locaal, voor vuur, licht en andezins de somma van f. 22.42, waaruit blijkt dat het saldo alzoo f. 17.25, indien bij hem nog de volgende gelden zijn ingekomen namelijk van G. van de Kolk aan contributie en boete de somma van 50 cents van D. J. Nijland 10 cents en van onze Derecteur een gulden welke alzoo is nagezien en goedgekeurd in deze vergadering. Nu werd tevens nog bepaald eene vergadering te beleggen in dewelke besloten zoude worden welke de beste en doelmatigste wijze onze gelden welke nog in kas zijn gemeenschappelijk te verteeren...

Uit de vergadering van donderdag 20 september 1872:

...op deze eerste wekelijksche vergadering waren slegs 10 leden aanwezig doch mogten het genoegen hebben ons lid P. Noppen wederom in ons midden te zien welke alzoo weder tot de vereeniging na zulk eene geruime afwezigheid zich weder aan dezelve heeft verbonden. De vergadering werd ten 8½ uur door de Precident geopend en na eenige tijd werkzaam te zijn geweest pauze gehouden in dezelve werd door de Precident berigt dat nu wijl het de eerste wekelijksche bijeenkomst was een nieuw bestuur moest worden gekozen, 't welk echter door de weinige aanwezig zijnde leden werd opgezet tot de volgende vergadering waarna verder besloten deze over veertien dagen te doen plaats hebben wijl het de volgende week kermis was...

Uit de vergadering van donderdag 27 september 1872:

...nu werd door de Precident de leden herinnert dat het bestuur wederom moest aftreden en een nieuw herkozen worden doch nu werd met algemene stemme goed gevonden om het bestuur dat thans vungeerende was te behouden welke alzoo hunne betrekking na het goedvinden hunner herbenoeming wederom hebben aanvaard. Nu werd, wijl het bestuur niet voltallig, met algemeene stemme tot Vice Precident benoemd het lid W. Reinders hetwelk zich zijne benoeming liet welgevallen zoodat thans weder een voltallig bestuur aanwezig is. Verder werd aan de leden herinnert dat het op

de eerstvolgende vergadering wederom de dag was met de datum dat voor vijf jaren geleden de eerste bijeenkomst der tot stand brengen dezer vereeniging plaats had welke na bloeije en kwijne toch nog is in stand gebleven. Nu werd algemeen besloten dezen avond eenigzins veestelijk te herdenken waarna nog weder eenige tijd de werkzaamheden werden hervat . . .

Uit de vergadering van donderdag 3 october 1872:

. . . hierna vatte de Precident het woord en sprak de leden een hartelijk woord toe nagenoeg aldus dat het heden den datum 3 October was dat voor vijf jaren geleden 1867 de eerste bijeenkomste tot het ontstaan deze onze vereeniging plaats had welke na vooruitgaan en teruggaan daar men 3 October 1871 dus van het verlopene jaar toen bij elkander kwamen om alles maar te slopen en te verdeelen doch in plaats van met dit doel voort te gaan besloten werd dat bij aldien er nog slegs vijf leden waren toch de Vereeniging in bestaan te houden in hoop dat dezelve nog weder betere tijden kon beleven. Dat men hierin niet is teleurgesteld mog deze avond in de volsten zin van overtuigen.

Onder dit alles was onzen disch als in een oogwenk in een veestdisch herschapen en werd onze verdienstelijke Derecteur overhandigt met een gepaste toespraak door ons mede lid W. G. Jansen een prachtig schrijftoestel door de leden als klein bewijs van erkentelijkheid hem geschonken met de wensch dat hij nog lange jaren alzoo mag blijven voortgaan hetwelk door de Derecteur, die niet weinig was verrast, met eene gepaste toespraak werd beantwoord waarna een toast op het welzijn van de Derecteur gedronken werd. Hierna vatte onze Vice-Precident het woord welke in een kernachtige aanspraak de Precident welke alzoo vijf jaren aan het hoofd dezer onze vereeniging mog staan en welke vooral veel had bijgedragen tot het in stand blijven van dezelve zoodat door hem hiermede openlijke dank werd aan hem toegebragt. Hierna het woord tot onze Derecteur wendende welke hij mede bedankte voor zijne gepaste onderigting door welke men in staat was gesteld om door het geven van concerten als anderzins het lot der armen eenigzins te mogen helpe verzachten.

Hierna de Secr.'s bedankt te hebben besloot hij zijne reden welke allezins aller goedkeuring mog wegdragen en welke met een toast op het lang leve onze V. Precident werd besloten. Hierna werden eenige teugen genomen en door onze Precident een gedichje gelezen getiteld: Piet Oom, hetwelk veel genoegen gaf. Nu werd door onze Derecteur een stukje voorgedragen hetwelk was getiteld: Krelis Steenkop of de boer en soldaat, hetwelk algemeen de lachlust niet weinig gaande maakte. Daarna nog een stukje: De blauwe scheen, hierna nog eenige zangstukjes aangeheven te hebben werd besloten te eindige met het lied Eensgezindheid, daar deze avond hier allerzins aanspraak op kon maken en werd deze avond van ons vijfde jaar veestvieren besloten. Met de wensch dat er nog menig veest als dit door de vereeniging mog worden gevierd keerde ieder met genoegen te 10½ uur huiswaarts.

Uit de vergadering van donderdag 10 october 1872:

. . . van 12 leden aan contributie ontvangen de somma van f. 0.60 cents. Hierna bragt de Derecteur zijn advies uit omtrent het voor acht dagen voorgestelde lid Heikamp welke naar zijn oordeel gunstig luide zoo dat terstond door de Precident tot stemming werd overgegaan waaruit bij de uitkomst bleek dat hij met algemeene stemmen tot lid der vereeniging was gekozen nu werd gestemd op het voorgestelde lid J. van Beek doch deze mog van de twaalf uitgebragte stemmen er slegs vijf bekomen terwijl de overige alzoo tegen zijne benoeming waren en hij dus niet werd verkozen . . .

Uit de vergadering van donderdag 5 december 1872:

. . . tegenwoordig waren 11 leden zoo dat 8 leden niet waren vertegenwoordig van welke 4 zijn beboet volgens het Reglement. Deze Vergadering werd weder eerst ten 7½ uur geopend en na eene geruimen tijd onze oeveningen te hebben voortgezet Pauze gehouden. In dezelve werd de Notule der vorige vergadering gelezen en aan contributte ontvangen de som van 55 centen . . .

Twee steunpilaren van Renkums eerste mannenkoor. Links Toon Scheffer, rechts organist-tekenaar Willem Reinders, tijdens een zondags borreluurtje.

Uit de vergadering van donderdag 12 december 1872:

. . . hierna werden de Discusiën gevoerd en wel over de gevoegelijkheid of niet aangaande om eene Serenade te brengen aan Renkum' Muziek en zangvereeniging welke in de volgende week het veest van zijn vijf en twintig jarig bestaan zoude vieren. Hierover waren alle eens dat het onze vereeniging zoude voegen een bewijs van hulde aan dezelve bij deze gelegenheid te brengen dog dat een goed doordacht plan aangaande deszelfs uitvoering noodzakelijk was, werd door een ieder begrepen. Daar het algemeen gevoelen was dit plan zijn voortgang te doen hebben, werd aan het lid Jansen opgedragen om fakkels te zien te bezorgen hetwelk deze op zich nam. Nu werd verder bepaald dat bij aldien men nader was te weten gekomen tijd en wijle der veestviering, men nog weder bij elkander zoude geroepen worden om zulks nader te overleggen, hopende dat alles eene goede uitslag mag hebben waaruit zoude blijke dat ook Renkums Mannekoor instemde met deze veestviering daar deze als medelid van een lichaam in gevoel met hetzelve was vereenigt . . .

Uit de vergadering van donderdag 19 december 1872:

. . . onderwijl deze zaken waren geschied werd den Derecteur kondschap gedaan dat men hem met de Vereeniging wachtende was. Nu werd aanstonds alles in orde gebracht in waren feestdosch met fakkelicht, vaandel en vlag, vertrok men uit ons lokaal, waarbij zich reeds een tal van nieuwsgierige had verzameld welke aldra met de Vereeniging een groote hoeveelheid veestgenoten vormde, trok men onder het aanheffen van liederen naar de bedoelde plaats alwaar nog meerder bezoek ons wachtende was. Voor het lokaal der veestfiering werd een lied van hulde aangeheven waarna de leden der Vereeniging werden uitgenoodigt op de zaal waar zulks plaats had. Hier werd door de Derecteur ons lied, hetwelk zoude worden toegezongen, aan de Precident dier Vereeniging overhandigt, waarop terstond hetzelve wierd aangeheven. Hierna werden nog eenige stukken uitgevoerd welke algemeen voldaan hadden daar zulks in hartelijke bewoordiging werd uitgedrukt door hunne Precident welke onze Vereeniging bedankte voor de eer welke hun werd aangedaan en deszelfs leden verzocht op een glas wijn. Hierop werd aangeheven Neerlands Volkslied waarop men de veestzaal weder verliet en men in een ander lokaal ons reeds wachte op het gebruik van de wijn. Men was naauwelijks gezeten of de Precident van Caecilia kwam nogmaals een bewijs van dank aan onze Vereeniging brengen en ons toewenschte onder een toast met onze Precident dat ook onze Vereeniging eenmaal hetzelfde veest mog vieren waarna hij met een

handruk op ons aller welzijn ons weder verliet. Nu werd door ons alle van de aangebodene wijn gebruik gemaakt en begon allenkskes een geest van vrolijke stemming onder ons openbaar te worden. Onder dit bedrijf werd door ons lid P. Noppen een stukje voorgedragen getiteld: Jan en Griet met hun laatste spek, hetwelk algemeen de lachspieren gaande maakte. Na nog eenige tijd in genoegelijke stemming te hebben doorgebracht vertrok men vandaar om het vaandel der Vereeniging te gaan bezorgen met begeleiding van fakkellicht en in een vrolijke stemming werd zulks volbracht. Nu werd goedgevonden om de verafkomende een eindweegs uitgeleide te doen hetwelk met algemeenheid werd volbracht waarna ieder in een genoeglijke stemming huiswaarts keerde in het volste vertrouwen dat onze vereeniging nog weder een bewijs van bestaan en volle levenskracht in deze had geopenbaard. Dank worde toegebracht de leden welke in deze weder krachten en tijd hebben over gehad in het in orde brengen van gelegenheidverzen, van de fakkels en verdere benoodigheden welke ons alzoo weder deze veestavond hebben bezorgd in hoop dat als zulks weder nodig mog zijn een ieder als om strijd zijn best zal doen om gezamenlijk deze zwarigheden welke aan alle veesten onafscheidelijk zijn verbonden, te helpe dragen. Dit is de verwachting van het bestuur . . .

Uit de vergadering van vrijdag 24 januari 1873:

. . . en door de Penningmeester van de leden ontvangen de somma van f. 1.23. Verder wordt door hem aan de leden verzocht zich niet van hunne plaats te begeven voor een ieder aan zijn verschuldigd zijnde gelden zal hebben voldaan, teneinde aan het zoek raken van geld, hetwelk op eenige wijze door het ongeregeld overgeven of nutteloos toewerpen heeft plaats gehad. Om zulks te voorkomen zal men dadelijk bij de pauze over gaan tot het lezen der Notulen en het ontvangen der verschuldigde gelden opdat onze Vereeniging zich ook in deze aan volkomene orde mag gewennen hopende en vertrouwende dat hier aan mag worden voldaan . . .

Uit de vergadering van donderdag 6 februari 1873:

. . . terwijl men zich weder schaarde om onze oeveningen te hervatte werde tot ons leedweze gemist de leden M. Jacobs en W. Silfhout, welke zonder toestemming van de Precident ons hadde verlaten en zich hadde begeven, gelijk ons later is te weten gekomen, naar een plaats waar men niet behoorde te komen en allerminst om de schande van het gezelschap zich op deze tijd van ons te verwijderen en de vereeniging zoodoende een kwade opspraak te bezorgen. Hopende verder van iets dergelijks hetwelk zij zelve zoo zij hun verstand moge raadplegen billijk zullen moeten noemen. Beide zijn beboet volgens het Reglement in het volste vertrouwen dat men zich later over iets dergelijks niet zal hebben te beklagen in onze vereeniging . . .

Uit de vergadering van donderdag 13 maart 1873:

. . . vatte onze Vice-Precident het woord door de Precident welke eenige tijd afwezig was hiertoe verzocht en melde aan de leden dat om bijzondere omstandigheden het voorgenomen plan aangaande het concert geven op Donderdag den 20e Maart geen voortgang kon hebben en alzoo werd verdaagt tot Dinsdag den 25e Maart. Verder werd aan de leden het verblijdend berigt medegedeeld van de gunstige ontvangst der lijst bij den Burgemeester welke niet alleen aanstonds was overgegaan om toestemming te geven tot zirculeeren maar dezelve met inteekening van 10 plaatsen der eerste rang had geopend en alzoo gelijk aangemerkt werd een goed voorbeeld gaf. Verder werd door den Derecteur aan de leden bekend gemaakt dat de volgende repetitie zou plaats hebben op Vrijdag 21 Maart . . .

Uit de vergadering van vrijdag 21 maart 1873:

. . . en na een geruime tijd met repeteeren te hebben doorgebragt Pauze gehouden. In dezelve werd druk gesproken over het te houden concert en werd de leden berigt de gunstige ontvangst hetwelk onze inteekeningslijst had moge ondervinden. Verder werd besloten over de geschikte wijze van onze verteering op dien avond en werd door de leden goedgevonden een paar leden te benoemen hetwelk aanstonds plaats had welke

tevens dienst zoude doen als commissaris van orde welke beide zoude voorzien zijn van een rosetje tot onderscheidingsteeken. Verder werd goedgevonden dat ieder der leden zou voorzien zijn van Oranje tot onderscheidingsteeken ...

Uit de vergadering van donderdag 3 april 1873:

... Het concert heeft plaats gehad op 25 Maart. De zaal was goed bezet; men mogt zich verheugen in een goede rangschikking omtrent de zitplaatsen en een goede orde waarvoor de leden welke hiermede belast onze dank toekome. Verder zij onze dank gebracht aan ons lid W. Reinders welke door het vervaardige van een paar lijsten het zoo hatelijke rooken bij zulk een gelegenheid heeft verhindert. Verder al de leden welke het hunne mogte bijdragen tot decoratie der zaal als andezins. Wij mogten ons verder verheugen in een goed geslaagde uitvoering van het programma daar ons nog niet anders dan gunstige tijdingen omtrent den afloop van het gehoor zijn geworden. Na den afloop van het concert mogten de leden onzer vereeniging zich nog eenige oogenblikken bezig houden met het gebruik maken van eenige verversching. Onder dit bedrijf werden wij onthaald op luimige voordrachten door onze leden G. van de Kolk en P. Noppen. Hierna volgde welhaast ons huiswaarts gaan gelovende dat ieder in een gunstige stemming vertrok en werd de leden indachtig gemaakt dat men de volgende week weder op de gewone tijd bij elkander zoude komen en de Penningmeester verslag zou doen van de geldelijke zaken van deze gelegenheid ...

Uit de vergadering van donderdag 24 april 1873:

... hierna werd door de Penningmeester verslag gedaan van ontvangsten en uitgaven bij het afgelopen concert waaruit bleek dat men met een batig saldo de rekeninge en koste hadden bestreken en een mooi sommetje was over tot stijving der kas zoodat alles een verblijdende afloop voorspelde. Doch over een allezins verachtelijk schrijven in de Wageningsche Courant over den afloop was men niet weinig verontwaardigt doch begreep ieder dat zulks uit vijandschap was geschied daar het de grofste leugens in zich sloot en den opzender tot geene eer zoude verstrekken doch dat zulks diende weersproken te worden was veler gevoelen ....

Uit de vergadering van donderdag 1 mei 1873:

... en door de Penningmeester aan contributie en boete ontvangen de som van f. 0.75. Hierna verliet het lid C. Versteeg de Vergadering door kiespijn genoodzaakt nu werden de oeveningen nog wederom een kleine tijd hervat ...

Uit de buitengewone vergadering van 3 juli 1873:

... daar dit de laatste geregelde wekelijksche bijeenkomst was van dit saaisoen zoo vatte onze Derecteur het woord en sprak de Vereeniging eenige welgemeende wenschen toe met het oog op het afgelegde en op het komende en wenschte gelijk de Vereeniging zich nu door eensgezindheid en vrindschap onder malkander had doen kenmerken, men ook nog verder alzoo mogt aanvangen waarna werd aangeheven en gezongen ons zoo bekende en geliefkoost lied Eensgezindheid, hopende dat deze wensch hare vervulling zal mogen hebben ...

Uit de vergadering van donderdag 11 september 1873:

... en werd door de Penningmeester aanstonds overgegaan tot het doen der rekening in verantwoording van ontvangst en uitgaven gedurende onze 32 wekelijksche bijeenkomste uit hetwelk bleek dat bij hem was ingekomen de som van f. 62.28. De uitgave beliepen f. 16,85 zoodat de in kas zijnde gelde waren f. 45,43 welke rekening alzoo werd nagezien en goedgekeurd door twee leden der vereeniging. Hierna werd overgegaan tot bespreking en beraadslaging welke de geschikste wijze zoude zijn onze in kas zijnde gelde gemeenschappelijk te verbruike. Na eenig discours werd besloten een rijtour te maken naar Amerongen en de benodigheden tot versterking der inwendige mensch zoo werd zulks bepaald op Donderdag 10 Juli (hetwelk onder het allergunstigste weder heeft plaats gehad). Hierna werden nog eenige verschillende gevoelens ten gehooren gebragt wie onze voerman zoude zijn doch met groote meerderheid werd besloten om zekerheidshalve bij J. Verwaaije ons te vervoege ...

Uit de vergadering van donderdag 9 october 1873:

...Donderdag 17 Juli (?) des morgens ten 7 uur bevonden de leden zich ten huize van W. Jansen zijnde de plaats gekozen tot onze gemeenschappelijke afrit. Hier werd van de leden van Heelsum vernomen dat ons lid W. Jansen van de Laak door ongesteldheid verhindert was onze reis mede te maken zoo dat ons gezelschap bestond uit 19 personen. Hier werd door de Penningmeester de leden herinnerd dat de kosten van vervoer en versterking onze in kas zijnde gelde aanmerkelijk hadden ingekort en men alzoo genoodzaakt zoude zijn gedeeltelijk zelve zijne onkoste te betalen, doch hierin werd door gene der leden zwarigheid gemaakt. Ten 7¾ uur bevond de gansche epukwazie zich in het rijtuig en werd den afmarsch aangenomen onder blij gezang, vergezeld van het aldegunstigste weder doch niet bevrijd van hindernissen want al aanstonds had met de vracht van het voerwerk de gevolgen dat voervacsie zich in een sleepende toestand bevond en het gezigt der voorbijgangers naar zich trok. Doch hierin werd spoedig verandering gebragt, waarop men zich weder voorwaarts spoede doch eer men zich in Wageningen bevond, wekte de toestand der wagen weder nieuwe bezorgdheid zoodat deze eene kleine reperatie behoefde ten einde ons voorgenomene reis te kunnen volvoeren. Doch, in alles het genoegen vindende, zoo wel in wandele als in rijden, zoo kwam men alles te boven en smaakte men door eensgezindheid onder elkander het grootste genoegen en werd den dag verder in overgetelijk genoegen doorgebracht zoo dat ieder zich menig zulk een uitstapje begeerde. Hopende dat onze vereeniging nog menig jaar tot genoegen en genot voor Renkums' burgerij mag blijven voortbestaan zoo zal men nog menige keer in de gelegenheid worden gesteld een uitstapje te kunnen maken.

Aldus gelezen en goedgekeurd in de Vergadering gehouden 11 September 1873,

de Secrt's A. Hulshuizen

Uit de vergadering van donderdag 14 november 1873:

...hierna werd nog gestemd op drie nieuw voorgestelde leden welke waren A. Scheffer, G. van den Born en G. Jansen welke alle met volstrekte meerderheid van stemmen tot leden der vereeniging werden aangenomen met dien verstande indien namelijk het advies des Derecteur gunstig mag zijn aan hetwelk zij eerst zullen moeten voldaan hebben na orde van ons Reglement... Daar er niets meer aan de orde was zoo werd door de Precident mededeeling gedaan de toestand der kas aangaande uit hetwelk bleek dat er nog een Saldo was van f. 2.03. Hierna werd de Notulen der laatste buitengewone Vergadering gelezen en van 10 leden aan contributie ontvangen de som van f. 0.50. Nu werd verder bepaald de volgende bijeenkomst over veertien dagen te doen plaats hebben daar het volgende week kermis was echter met doorgaande contributie...

Uit de vergadering van donderdag 21 november 1873:

...onder dit bedrijf was onze disch reeds in een veestdisch herschapen daar men heden het zesjarige bestaan der Vereeniging veestelijk zoude herdenken. Nu vatte onze Precident het woordt en sprak de vereenigden aan op het welzijn voortaan en nu met de wensch van nog vele jaren eendrachtig en in eensgezindheid het bestaan der vereeniging te mogen herdenken waarop een toast werd gedronken. Hierna werd aangeheven het lied Eensgezindheid en werden nog onderscheiden toasten uitgedronken op het welzijn van het bestuur...

Uit de vergadering van donderdag 28 november 1873:

...en door het lid D. Heikamp geschonken werd aan de Vereeniging een boek sterk papier tot opknapping onzer zangboeken waarvoor hem dank worde toegebragt. Ook aan ons lid R. Jansen welke ons zoo gepast en ordentelijk heeft voorzien van het noodige zoodat weder gelijk voorheen een ieder zoo veel in hun vermogen was het genoegen der vereeniging heeft helpe bevorderen...

Uit de vergadering van donderdag 5 februari 1874:

...doch het bleek dat ons lid H. Hulshuizen zich zonder kennisgeving aan de Precedent van ons had verwijdert en zich alzoo aan overtreding van Art. 15 van ons

Reglement heeft schuldig gemaakt en volgens hetzelve boetpligtig verklaart. Hierna werd nog door de President de leden bekend gemaakt dat bij hem was ingekomen een verzoek en wel van onze kamerreiniger en verdere benoodigheden om verhooging van Jaarwedde doch daar de tijd van bespreking over hetzelve was vervlogen hoopte men in de volgende Vergadering hierop terug te komen en beslissing te nemen ...

Uit de vergadering van donderdag 19 februari 1874:

... nu werd verhandeld het ingekomen verzoek omtrent de verhooging van loon aan onze bediende en werd besloten zulks te brengen tot f 2.50 waarop later besluit zal worden ingewacht ...

Uit de vergadering van donderdag 26 februari 1874:

... was aan de orde het ingekomen verzoek van onze bediende om verhooging van Jaarwedde daar zulks in de vorige Vergadering besloten was hetzelve van 2 gulden op f. 2.50 te brengen waarop nu antwoord werd ontvangen uit hetwelk bleek dat men met deze verhooging slegs ten halve te vrede was dog daar er niet gevraagd was hoeveel verhooging men begeerde, zoo vonde de samenzijnde goed bij aldien men met het vastgestelde niet was voldaan en men in redelijkheid zulks genoeg vond men zich naar een andere zoude hebben om te zien waarop het lid J. Wernand antwoorde dat, indien men met het vastgestelde niet was voldaan, hij zulks op zich nam hiervoor te zorgen ...

... dezelve werd weder door de late opkomst van vele leden eerst ten 7½ uur door de Precident geopend in tegenwoordigheid van 14 leden zoo dat weder verscheidene leden apcent waren. Alle beboet volgens het Reglement. De oeveningen werde eene geruimen tijd voortgezet waarna Pauze werd gehouden. Dezelve werd doorgebragt met het lezen der Notule en de ontvangst van contributie en boete te zamen de som van f. 1.20. Hierna werd onderling besproken de aanstaande veestviering in verband met ons dorp en ons colesie doch zonder beslissing. Nu werde onze oeveningen nog weder eenige tijd hervat tot dat de Precident dezelve ten 9½ uur sloot.

... dezelve werd ten 7 uur door de Precident geopend in tegenwoordigheid van 16 leden en werd door de Penningmeester aanstonds overgegaan met lezen der Notule en in ontvangst nemen van contributie en boete te zamen de som van f. 1.10. Daar uit het lezen der Notule van 12 Februari bleek dat men heden maar een weinig tijd wenschte bij een te zijn uit hoofde eener oproeping hedenavond tot benoeming eener commissie voor aanstaande zijnde veestviering zoo werd een kleine tijd doorgebragt met het zingen van eenige toepasselijke liederen en het bespreken omtrent onze verhouding tot hetzelve. Hierna sloot de Precident de Vergadering ten 8 uur en nu gong men eenparig na de plaats der bijeenkomst. Hier werd aanstonds ruimte verschaft voor ons gezelschap zoo dat men hier weder te zamen onder vrolijk gezang en het voordragen van versjes bij behoorlijke gebruikmaken van hetgeen de tijd vereischte bij een was tot tijd van huiswaarts gaan ons noodzaakte tot scheiding en keerde ieder ten 11 uur naar zijn woning.

... in dezelve werd de Notule gelezen en door de Penningmeester aan contributie en boete ontvangen de som van f. 1.33. Hierna werd de vergadering mededeeling gedaan van het verlies van twee leden van ons zanggezelschap welke ware ons zoo gezellig lid W. van Wijk door uit de gemeente en ons pas toegetreden lid A. Alberts. Hierna werd aan de leden voorgesteld ons afgetrede lid D. Nijland om weder als lid onzer vereeniging te worden aangenomen de welke dadelijk in stemming werd gebragt en met volstrekte meerderheid weder werd herkozen zoo dat bij het verlies van twee leden dadelijk weder een aan het gezelschap is toegevoegd. Nu werd verder nog gehandeld over het aanschaffen van veestliederen met deze uitslag dat aan het lid W. Jansen, welke in de gelegenheid zoude zijn om dezelve te bekomen, opgedragen werd het aanschaffen van dezelve hetwelk deze op zich heeft genomen ...

Tot zover dan de notulen van een zangvereniging in Renkum omstreeks 100 jaar geleden. Ik heb er te hooi en te gras wat aardige trekjes uitgelicht die

een indruk kunnen geven van de toenmalige onderlinge verhoudingen en naar mijn smaak komen er toch ook wel enkele verrassende aspecten in naar voren.

Zo frappeerde mij dat men rond 1870 in ons oude dorp er geen been in zag om op zondagavond zangrepetities te houden en dat men ter ere van een herbenoemde burgemeester op zondagavond 14 januari 1872 zelfs een ere-boog oprichtte.

In een dorp als Renkum, waar de *zware* dominees zo lang de lakens uitdeelden, had ik die *zondagsarbeid* niet voor mogelijk gehouden en zeker niet als ik de namen bekijk van de zangers die destijds hun tenor- of baspartijtje zongen bij Renkumsch Mannenkoor.

Overigens schijnt die ere-boog voor de burgemeester - dat moet J. van Embden zijn geweest - wel indruk te hebben gemaakt op de herbenoemde magistraat, want in de notulen van 13 maart 1873 valt te lezen dat de burgemeester niet alleen toestemming gaf om ten behoeve van het Volksconcert met een lijst te *zirkuleeren maar dezelfde met inteekening van 10 plaatsen der eerste rang had geopend.*

Dat was nog eens een burgemeester!

Het Sinterklaasfeest had in de vorige eeuw blijkbaar nog weinig om het lijf want het mannenkoor hield op donderdag 5 december heel gewoon *oeveningen* maar frappant is toch wel dat er 8 leden op die repetitie ontbraken wat, zoals u heeft kunnen lezen, *zwaar* beboet werd.

De Renkumse kermis trok vroeger, naar mij vaak verteld is, belangstelling tot uit de wijde omtrek en uit de notulen van het mannenkoor valt op te maken dat die kermis jaarlijks in de week van 15 tot 22 september gehouden werd.

In de notulen van 31 augustus 1872 lezen we dat er in dat jaar geen kermis zou zijn maar waarom het feest niet doorging wordt helaas niet vermeld. Jammer is ook dat we niet te weten komen wie de *Derecteur* van Renkumsch Mannenkoor was, en waar de repetities werden gehouden blijft ook een vraag, maar ik heb de indruk dat de consistoriekamer van de Hervormde Kerk daarvoor gebruikt is.

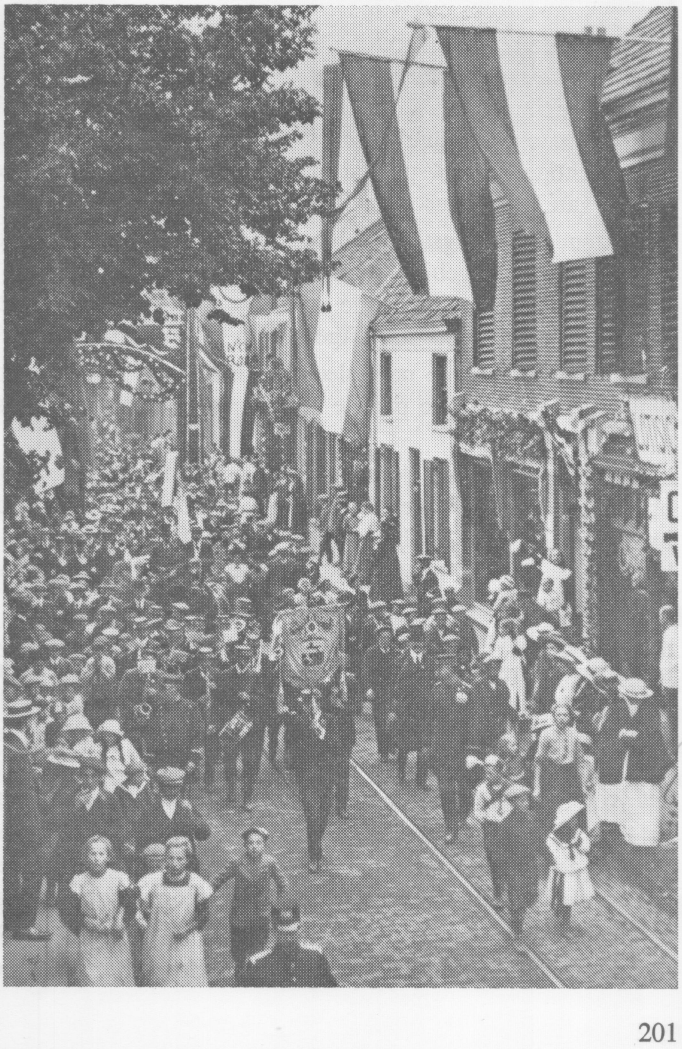
In mijn jeugdherinneringen memoreerde ik al de oranjegezindheid die de bevolking van Renkum van oudsher getoond heeft en de secretaris van het mannenkoor rept in zijn notulen zo vaak van oranjesjerpen, linten, kronen, rozetjes en insignes, dat de sympathie voor ons vorstenhuis ook in zijn vereniging duidelijk aan de dag treedt.

Opmerkelijk zijn ook nog de notulen van 12 december 1872 want daaruit blijkt dat ons oude dorp toen reeds een muziekvereniging rijk was die 25 jaar bestond. Dat corps *Caecilia* moet dus in 1847 zijn opgericht en het zal de voorloper geweest zijn van Renkums Fanfarecorps dat uit 1894 stamt.

Of *Caecilia* veel langer heeft bestaan dan 25 jaar valt niet te zeggen en wie er dirigent of president van was blijft, jammer genoeg, onbekend. En ook omtrent de verdere lotgevallen van Renkumsch Mannenkoor tast ik, bij gebrek aan latere notulen, volkomen in het duister.

In mijn jeugd bezat ons dorp, naast het Fanfarecorps, de IJsclub *Vooruit*, de toneelvereniging *Nut en Genoegen,* de V.V.V. en de Oranjevereniging, die eigenlijk meer uit een commissie bestond en geen contributiebetalende leden kende. Dan was er een voetbalclub, een christelijke meisjes- en een dito jongelingsvereniging van de hervormden en de andere plaatselijke kerkgenootschappen zullen vermoedelijk eveneens dergelijke clubjes voor jongeren gekend hebben.

En tenslotte dient nog de Chr. Gemengde Zangvereniging vermeld te worden waarvan meester Van Dam dirigent was. Ik herinner mij dat dit koor *Excelsior* in 1913 een zangconcours organiseerde dat gehouden werd op de Keyenberg. De deelnemende koren trokken vanaf de Nieuwe Weg door de Dorpsstraat naar het concoursterrein en van die optocht is een tamelijk goede foto bewaard gebleven waarop de blijde stoet juist de voormalige kostschool passeert.

Zangconcours tijdens de Oranjefeesten in 1913. Met Renkums Fanfare Corps aan het hoofd van de stoet trekken de deelnemende koren door de kwistig vlaggende Dorpsstraat naar het concoursterrein op de Keyenberg.

Ik memoreerde al dat niet precies bekend is wanneer in ons dorp de Oranjevereniging, of iets dat daar op leek, werd opgericht. De notulen van Renkumsch Mannenkoor gewagen wel zo omstreeks 1870 van medewerking aan feesten die verband hielden met het koninklijk huis, maar van contact of overleg met een Oranjevereniging wordt niet gerept.

Mogelijk heeft een groep dorpelingen elkaar gevonden in een dergelijke organisatie toen in 1883 Koningin-moeder Emma het geheel vernieuwde buitenhuis op het landgoed O.N.O. betrok als zomerresidentie, want bij die gelegenheid is er flink feest gevierd in Renkum. De verjaardagen van de koninklijke familie zullen vanaf die tijd stellig een extra feestelijk tintje hebben gekregen, maar toen in 1898 prinses Wilhelmina tot koningin werd gekroond heeft het dorp enige weken in een feestroes verkeerd.

Op de Renkumse heide vond nl. de grote revue van het leger plaats waarbij alle onderdelen van de krijgsmacht zich aan de jonge vorstin presenteerden.

Tijdens de revue inspecteerde koningin Wilhelmina te paard de in carré opgestelde militairen, allen uiteraard in groot tenue. Later defileerden de diverse detachementen, eskadrons en compagnieën voor de jeugdige landsvrouwe en oudere Renkumers spraken in mijn jeugd nog met ontzag over het machtige schouwspel dat zij, overigens op respectabele afstand, in de zomer van 1898 aanschouwden.

Duizenden belangstellenden waren uit heel het land toegestroomd en het uitgestrekte heidegebied tussen de Bennekomse Weg en de spoorlijn, was behalve met de deelnemende soldaten, geheel bevolkt met dagjesmensen, al moest die naam toen nog uitgevonden worden.

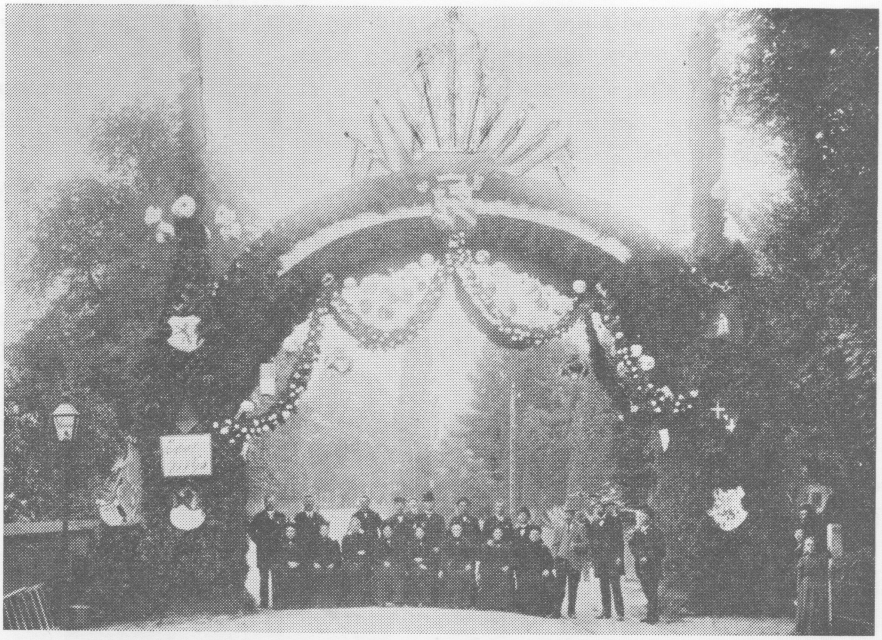
De eigenlijke revue nam slechts enkele uren in beslag maar de voorbereidingen tot die fleurige parade hadden ons oude dorp reeds lang van tevoren op stelten gezet.

De onderdelen van de cavalerie die optraden in de show waren ondergebracht bij boeren in de Betuwe. De pontonniers uit Dordrecht sloegen een brug over de Rijn bij het veer, want de bereden troepen trokken een week lang uit de Betuwe naar de Renkumse heide en met ons veerpontje kon het leger natuurlijk niets beginnen.

De pontonniers lagen in Renkum ingekwartierd en in de hele omgeving van het dorp wemelde het ver voor de grote dag van dat soort soldaten en van infanteristen, artilleristen, sappeurs, blauwe huzaren, gele rijders, besnorde generaals en gewichtig doende minder hoge omes. En dagelijks koerste die hele bonte mengeling van landsverdedigers naar de heide om hun rol in het grote geheel tot in de perfectie onder de knie te krijgen.

Het valt te begrijpen dat die grootse revue en hetgeen daaraan vooraf ging de zo rustige Renkumers onvergetelijke dagen opleverde en het is zeer goed mogelijk dat voor de latere Oranjecommissie in ons dorp de kiem is gelegd in het jaar 1898 toen koningin Wilhelmina de troon besteeg.

Zeker is althans dat bij die gelegenheid in Renkum een comité is gevormd

Ereboog in de Dorpsstraat bij de Nieuwe weg ter gelegenheid van de kroningsfeesten in 1898, met het feestcomité. V.l.n.r. de echtparen H. H. van Roest, D. Jansen, A. Scheffer, A. Versteeg, S. Cohen, K. van der Helm, F. van Scherrenburg en A. Corton. Verder Theophile de Bock, baas Arnold en A. Noppen.

dat gelden inzamelde voor het planten van een Wilhelminalinde in een passende entourage.

Architect Spakler, die toen op de villa *Roozenburg* woonde, maakte de tekening voor de omsluiting waarin de jonge boom zou prijken. Aannemer van Scherrenburg bleek de laagste inschrijver voor de zeshoekige basis van hardsteen en voor het sierlijke hekwerk bedong de smid Hendrikus van Roest de laagste prijs.

Hij verhaalt dat meneer Attema de Wilhelminalinde onder geweldige belangstelling plantte, dat het dorp vol ere-bogen stond en dat het groot feest was.

In het midden latend of de Oranjecommissie in Renkum in 1898 dan wel eerder gestalte kreeg, zeker is dat zij bestond toen ik de lagere school bezocht.

Dokter Haverkorn van Rijsewijk was voorzitter en welbespraakt als hij was lag die functie hem uitstekend. Ieder jaar werd er op 31 augustus feest gevierd en dat gebeurde niet min of meer plichtmatig uit een soort sleur, neen, op Koninginnedag was het echt feest in Renkum. Dan vlagde men vrijwel huis aan huis, iedereen tooide zich met een oranjestrik of speldje en de schoolkinderen flaneerden zonder uitzondering met sjerpen en fleurige mutsen.

Er werkte niemand in het dorp want 's morgens begon het feest al met de optocht van de schoolkinderen die voorafgegaan door het Renkums Fanfarecorps naar het feestterrein trokken waar de kinderspelen werden gehou-

den. Daarvoor bestond altijd grote belangstelling evenals voor het vogelschieten dat ook in de morgenuren plaats vond.

Nog meer toeloop evenwel kregen de volksspelen waarbij 's middags op het feestterrein vele dorpelingen een kansje waagden en wie niet meedeed wilde er toch bij zijn.

In mijn jeugd geneerde men zich niet om in het openbaar deel te nemen aan een spel en dat maakte de stemming bij die dorpsfeesten zo plezierig. In die dagen kon men een gezeten burger zijn kansje zien wagen bij het oerkomische kuipjesteken, het ringsteken of het sprietlopen waarbij men, van de smalle spriet tuimelend, te kiezen had om links in het zeil met roet te vallen of rechts in het meel te duiken en vaak kreeg de falende deelnemer niet eens te kiezen tussen zwart en wit.

Echtelieden of willekeurig gevormde paren betwistten elkaar vaak ambitieus de prijzen bij het ringsteken in dogcarren; nooit was er gebrek aan deelname en je snapte soms niet waar al die karretjes vandaan waren gehaald.

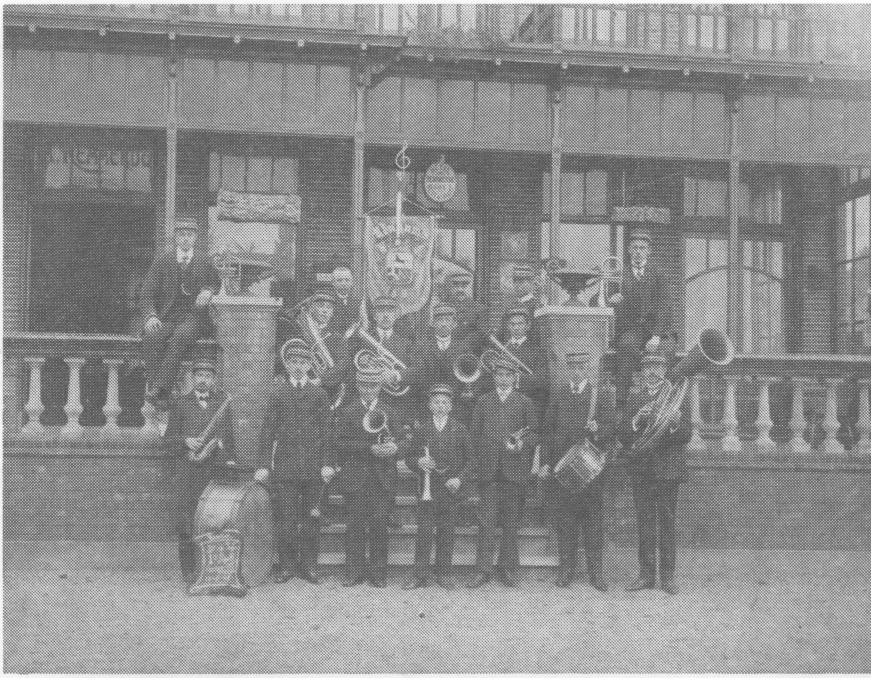
De hindernisbaan met de hoge schutting, de hangende tonnen en het grote zeil waar men onderdoor moest kruipen, trok ook jaarlijks veel bekijks. Het zeil werd zo gevouwen dat je er ook in kon kruipen en dan weer terug moest om vooraan opnieuw te beginnen.

Attractief voor de toeschouwers was eveneens het mastklimmen, het zaklopen en de stoelendans en later kwam er nog een volksvermaak bij dat *Naar de trein* heette.

Maar het kuipjesteken bleek gewoonlijk de grootste trekpleister. Dat spel vereiste 40 meter smalspoor met een lorrie waarop een zitplaats was aangebracht. Het spoorlijntje liep aan de start tot ongeveer twee meter omhoog en halverwege het traject hing boven de rails aan een spil tussen twee palen een kuipje dat aan die spil kon kantelen. Onder het kuipje stak een plank uit met een gat er in en de deelnemer moest, zittend op de lorrie, en met een vaartje van zijn hoge startplaats aanrijdend, een lange, dun toelopende stok in dat gat prikken. Het kuipje werd steeds weer tot de rand met water gevuld door de gemeentelijke sproeiwagen en als de stok in het gat schoof gebeurde er niets maar zodra de kuipsteker mistastte en met zijn speer tegen de plank met het gat stootte, kantelde het kuipje radicaal en het spulletje was wel dusdanig uitgekiend dat de falende prikker een plenzende douche kreeg. En dat leverde de toeschouwers uiteraard de meeste pret op.

Ik bracht het met dat spel eens een heel eind zonder nat te worden en had al zo vaak raak geprikt dat mijn volgende rit me de eerste prijs kon opleveren. Maar juist toen zat ik er naast en kreeg de volle laag koud water wat zelfs op die mooie laatste dag van augustus in 1921 nog een kille gewaarwording bleek. Maar ik hield er toch een derde prijs aan over en won een wandelstok.

Ach ja, het was een simpel dorpsgedoe maar het verschafte de deelne-

Renkums Fanfare Corps, na het behalen van een 1e prijs op het concours in Asperen op 15 augustus 1908, gefotografeerd voor hotel Remmerde.

mers en kijkers een vrolijke middag en ook het mastklimmen droeg daartoe een steentje bij.

De mast van een meter of zeven was met groene zeep spekglad gemaakt en stond in de regel midden op het feestterrein. In de top hing een ijzeren ring die men via een katrol kon laten zakken. Aan de ring bengelden zes prijzen, meestal een ham, een zij spek, een horloge, een wekker, een paar worsten en een kistje sigaren. En dan ging het er maar om zover te klimmen dat je een van die prijzen kon aantikken, want zodra een deelnemer zijn keus had aangeraakt gierde de ring naar beneden en kreeg hij zijn prijsje uitgereikt.

Dat mastklimmen was iets voor specialisten want steeds weer zag je klimmers, na aanvankelijk aardig vorderingen te hebben gemaakt, teleurgesteld naar beneden glijden omdat de klemkracht van armen en dijen toch niet opgewassen bleek tegen de gladheid van de mast en de ijzeren wet van de zwaartekracht.

Maar regelmatig stegen de fel beluste klauteraars een stukje verder want ze smeerden na elke mislukte poging hun oude plunje, die van de zeep glom, in met zand en zo moest op den duur de gladste mast zich toch gewonnen geven.

Was dit mastklimmen een geliefd nummer voor de jongemannen in ons dorp die omhoog wilden, elders op het feestterrein konden de dames zich dan uitleven in de stoelendans waarbij het Renkums Fanfarecorps voor

de muziek zorgde. Dit volksspel kent nogal wat variatie en het is nog immer zo bekend dat ik er geen uitleg van behoef te geven en in mijn jeugd trok het bij ons Oranjefeest grote belangstelling.

Wanneer ik in aanmerking neem dat in Renkum het Koninginnefeest vanaf mijn schooljaren - en zelfs daarvoor - tot omstreeks 1930 zo spontaan werd gevierd is het eigenlijk onbegrijpelijk dat er nooit een vast feestterrein ontstond.

Ieder jaar zat de commissie met de vraag waar het feest gehouden zou kunnen worden en dat heeft dikwijls grote moeilijkheden opgeleverd. Ik herinner me het feestterrein op de Hank, aan de Schaapsdrift, aan de Hooge Kamp, in de *Kloosterweidjes,* aan de Waterweg, op de Bellevue en aan de Reymerweg en waarschijnlijk vergeet ik nog enkele plaatsen waar vroeger de volksspelen gehouden zijn.

Voor een der onderdelen speelde het feestterrein trouwens geen rol. Het vogelschieten moest nl. altijd elders plaats vinden en, behoudens een uitzondering dat het aan de bosrand bij de *Blauwe Palen* gebeurde, verrees de mast voor de houten vogel meestal op het terrein van de steenoven van Baas Ariëns, in die tijd bij onze bevolking nog niet bekend als de *Jufferswaard.*

Boog in de Dorpsstraat bij de feesten in 1913. Geheel rechts de smederij van Bart Roest en links, op zijn stoep, kopérslager Nas Wessels.

Wanneer de schooljeugd feestelijk uitgedost door ons, in dat opzicht niet achterblijvende dorp was getrokken, op weg naar het feestterrein, begon voor de Renkumse schutters ook al de pret. Zij konden dan de vastheid van hun hand en de zekerheid van hun oog beproeven bij het vogelschieten.

Voor dat volksvermaak, dat al uit de middeleeuwen stamt, bestond in ons oude dorp doorgaans veel animo. Uiteraard moest het beoefend worden op een veilige plaats en aan de oostzijde van het oventerrein in de *Juffers-waard,* bij de droogbanen, kon men zonder gevaar schieten in de richting van de Noordberg en de Doorwerthse bossen.

Het vogelschieten dat in mijn jeugd op Koninginnedag 31 augustus jaarlijks in Renkum plaats vond was eigenlijk een restant van de Gildefeesten uit vroeger eeuwen. Wanneer het Gilde in Renkum ontstond valt volgens de heer Demoed niet nauwkeurig vast te stellen.

Hij sluit de mogelijkheid niet uit dat het is opgericht ten dienste van de in 1380 gestichte kapel van Onze Lieve Vrouwe van Redinchem. Maar het Gilde oftewel de Renkumse Schutterij, kan ook pas een eeuw later tot stand zijn gekomen want in de kerkelijke geschiedenis van Redinchem komen geen data voor die over het stichtingsjaar van het Gilde positief uitsluitsel geven.

Het Gilde droeg dus oorspronkelijk een uitgesproken rooms-katholiek stempel, maar na de Franse overheersing werd het in zekere zin neutraal, de religieuze achtergrond ging verloren, zodat elke dorpeling, al dan niet tot een kerk behorend, gildebroeder kon worden en ook aan het vogelschieten mocht deelnemen.

Wie tot het Gilde of de Schutterij wilde toetreden was 6 gulden inleggeld verschuldigd en bij overlijden 60 cent voor z.g.n. *doodschuld,* ook te betalen als de vrouw van de gildebroeder overleed. Ja, de reglementen van het Gilde waren meedogenloos want er stond o.a. ook nog in dat men na inschrijving als lid onmiddellijk verplicht was bij brand te assisteren want de dorpsbrandweer ressorteerde in die dagen onder het Gilde.

Het recht om tijdens de gildefeesten op de vogel te schieten verwierf men pas zodra de volledige contributie betaald was en daaruit blijkt dat ook de penningmeester van het Gilde zijn pappenheimers kende.

De brandweer schijnt in die lang vervlogen dagen wel het meest nuttige onderdeel te zijn geweest dat de manschappen van het Gilde vormden, maar de Schuttersfeesten waren uiteraard voor de dorpelingen ook van grote betekenis en het vogelschieten dat jaarlijks de Schutterskoning aanwees, nam daarbij een voorname plaats in.

Het jaarlijkse bierdrinken trouwens ook en dat hebben de Renkumse gildebroeders heel lang bedreven in de herberg *Het Zwaantje* op de hoek van de Kerkweg en de Dorpsstraat, het latere woon-winkelhuis van meester van Dam.

In 1870 besloot men een eigen Gildehuis te stichten en dit verrees aan de Kerkweg. J. Karsch was de eerste huurder van het Gildehuis, in 1881 volgde Evert van den Born hem op in die functie maar het Gilde raakte zo snel

Ereboog bij huize Eewilca in 1913. Het ontwerp was van architect van der Burgh b.i. die destijds op huize de Bongerd aan de Lindelaan woonde.

in verval dat reeds in 1883 alle bezittingen werden verkocht en het Gildehuis eigendom werd van voornoemde Evert van den Born.

Maar omstreeks 1875 hielden de Schuttersfeesten in ons oude dorp de bewoners in de maand augustus nog twee volle dagen bezig en dan werden de bloemetjes spontaan buiten gezet en begoten.

De Schutterij kende verschillende rangen onder haar manschappen en leek in zoverre wat op een legeronderdeel. Geheel geüniformeerd waren de schutters niet, men werkte meer met bepaalde sjerpen en of de recruten bij de Renkumse Schutterij groetplichten kenden ten aanzien van hun superieuren weet ik niet.

Volgens Hendrikus van Roest vond het laatste Schuttersfeest plaats in 1897. In augustus van dat jaar beschoten de gildebroeders de houten vogel nog op een stuk van de Renkumse heide bij de Schutterijdennen aan de Bennekomse Weg waar het zandpad naar de Buunderkamp begon en meneer Le Maître werd toen Schutterskoning.

De laatste Gildemeester was Berend van der Kolk, G. van Beukeren, de beheerder van het Veerhuis had het tot kapitein van de Schutterij gebracht en Hendrikus van Roest kreeg de rang van 2e luitenant.

De titulatuur bij het Gilde schijnt in de loop der eeuwen aan veranderingen onderhevig te zijn geweest want Jan van Beeckhuyzen, de vader van mijn betovergrootvader, was in het jaar 1750 rotmeester van het Renkumse Gilde. Die titel vond ik niet terug bij de rangen in 1897 maar misschien was rotmeester hetzelfde als gildemeester. Zelfs de Grote van Dale geeft daaromtrent geen uitleg.

Nadat in 1897 de Renkumse Schutterij het vogelschieten beëindigde werden later de eigendommen onder de leden verkocht met als resultaat dat aan elke gewezen schutter 60 gulden ten deel viel hetgeen in die dagen een handvol geld mocht heten.

Uit de bovenvermelde feiten en jaartallen krijg ik de indruk, dat na de

verkoop van de Gilde-eigendommen in 1883, in Renkum toch nog een Schutterij op de been bleef die het vogelschieten tot 1897 in stand hield.

Zo het vanaf augustus 1897 inderdaad niet meer plaats vond dan is de onderbreking vermoedelijk niet van lange duur geweest, want uit mijn prilste jeugd herinner ik me al dat er vogelschieten was op 31 augustus en het heeft jarenlang een knallend onderdeel gevormd van de Renkumse Koninginnefeesten.

De houten vogel stond op een lange steigerpaal die in de top een ijzeren spil kreeg waaraan halverwege een kraag gesmeed was waarop de vogel rustte. Die spil ging losjes dwars door de romp van de vogel heen en werd met een moer bekroond. Aldus bestond de mogelijkheid dat de vogel draaide als hij geraakt werd en daardoor veranderden de kansen van de schutters soms op de meest verrassende wijze.

De vogel bestond uit vijf delen en dus waren er vijf prijzen. Die houten vogels zijn dikwijls in onze werkplaats gemaakt en dat gebeurde al toen ik nog op school was. Later is dat werkje meermalen aan mij overgelaten en het maken van de vogel leverde meestal minder moeilijkheden op dan het vinden van hout dat er geschikt voor bleek. Lang niet alle houtsoorten waren bruikbaar, want de vogel moest het zolang uithouden dat alle schutters enige malen konden paffen maar het evenement op de steenoven diende weer redelijk op tijd afgelopen te zijn omdat de commissieleden die het regelden 's middags vaak ook een baantje vervulden op het feestterrein.

Ik herinner me vogels die te vroeg aan flarden werden geschoten en soortgenoten die niet klein te krijgen waren in de beschikbare tijd.

Het afschieten van de vogelromp leverde de eerste prijs op en die romp diende het, voor een goede gang van zaken, het langst uit te houden op zijn hoge post.

Tegen alle berekening in liep het soms heel anders en het gebeurde eens dat de romp naar beneden kwam toen de staart er ook nog gedeeltelijk aan vast zat. Maar in dat geval leerde het reglement dat de eerste prijs wel verdiend was doch de gehavende vogel kwam, versterkt met wat bandijzer,

Ereboog bij de Lindeboom in 1913. Links nog zichtbaar een hoekje van de Oude Kosterie.

Oranjefeesten 1913. Deelnemers ringsteken opgesteld bij hotel Campman. Rechts, in vol ornaat, politiechef de Wit uit Oosterbeek. Op de achtergrond huize Redichem.

weer op zijn plaats, teneinde de prijs voor de staart rechtmatig te kunnen verschieten.

Kop, staart en vleugels waren met dikke houten pennen of duvels aan de romp bevestigd, de kop vormde de tweede prijs, de staart de derde en de vleugels de vierde en vijfde.

Het kwam voor dat men een onderdeel van de romp schoot waarbij een stukje van vleugel, kop of staart aan een pen bleef zitten maar in dat geval was de prijs ook veroverd zoals het reglement, dat voor het openingsschot werd voorgelezen, luidde.

En zo stonden dan de schutters uit ons dorp op Koninginnedag soms een paar uur te schieten op een hoog in de lucht steeds kleiner wordende vogel.

De lange steigerpaal waarop de vogel prijkte was draaibaar gemaakt tussen twee kortere palen en zo kon bij twijfelgevallen de aangeschoten eend naar beneden komen om door de jury bekeken te worden.

Met die schietwedstrijd kwam men niet zelden voor verrassingen te staan en het verloop wisselde van jaar tot jaar ook al omdat de munitie niet altijd dezelfde was. Eens moest er geloot worden om de eerste prijs omdat de romp van de vogel niet van de paal te schieten bleek. Die was gemaakt van een *lorken kontstuk* zoals dat in het vakjargon heet en het betekent het onderstuk van een larix.

Ja, ieder beroep beschikt over eigen vaktermen waarbij de logica nogal eens ontbreekt want onder meubelmakers spreekt men van wortelnoten en van kontmahonie en nooit van kontnoten of wortelmahonie en toch be-

doelt men in beide gevallen het onderstuk van de boom. Rare lui die schrijnwerkers.

Maar, om mij weer bij die onverwoestbare vogelromp te bepalen, in dat geval was die dan gemaakt uit het onderstuk van een dikke larix, zo laag afgezaagd dat de wortelstructuren in het hout te vinden waren.

Hard bleek dat hout helemaal niet maar het had iets sponsachtigs. De loden kogels van de vogelschieters vlogen er wel in maar ze smoorden als het ware in de droge spons en bij elke treffer vielen er slechts een paar korreltjes hout naar beneden.

De vier overige prijzen waren op die Koninginnedag vrij vlot afgeschoten maar de hoofdprijs, een horloge, was nog steeds niet verdiend. De torenklok had de middag al aangekondigd maar de lorken vogelromp, die twee uur lang beschoten was door een veertigtal schutters, bleek na inspectie nog in prima conditie al zat hij tamelijk vol lood.

De munitie-voorraad werd trouwens ook krap en toen is, na ampel beraad, de hoofdprijs bij loting toegewezen. Maar sindsdien maakten wij geen vogelromp meer van een larix.

Met de Renkumse schutters was het natuurlijk wel zo gesteld dat zij voor het overgrote deel alleen op Koninginnedag een geweer in hun handen kregen en ik vermoed dat tenminste 70 procent van het *moordende lood* ruim langs de vogel floot en in de Doorwerthse bossen belandde, hetgeen evenwel de pret niet drukte.

De commissie beschikte in de regel over twee geweren die, met de kogels in een kist verpakt, door een militaire instantie uit Arnhem naar Renkum werden verzonden.

Op zekere Koninginnedag klopten de zaken niet want de kist uit Arnhem bleek slechts één geweer te bevatten en de loop daarvan werd zo heet dat er gedurig gepauseerd moest worden tijdens de pafferij op de steenoven.

De inschrijving voor deelname aan de volksspelen was altijd bij *Maantje* Manasse opengesteld maar voor het vogelschieten kon men zich ook voor de aanvang nog bij de vogelmast opgeven.

Meneer Verhage, gewezen sergeant-majoor, in Renkum werkzaam bij van Gelder, was bij het vogelschieten meestal de supervisor. Hij laadde de geweren, haalde de lopen op tijd door, zorgde voor de loting die de volgorde der schutters bepaalde en hij regelde een en ander op vlotte wijze.

Ook bij de volksspelen die 's middags op het feestterrein plaats vonden was doorgaans bij elk spelonderdeel wel iemand ingedeeld die het klappen van de zweep kende. Aldus liep het zaakje in de regel gesmeerd en strubbelingen deden zich bij de wedstrijden zelden voor.

De oranjegezindheid van de Renkumse bevolking kwam vroeger ook anderszins tot uiting want onze Dorpsstraat is heel vaak op kwistige wijze versierd bij bijzondere gebeurtenissen die met ons Koningshuis te maken hadden, terwijl men ook elders in het dorp dan gewoonlijk niet achter bleef.

De onafhankelijkheids-herdenking, de troonsbestijging van Koningin Wilhelmina, haar huwelijk met Prins Hendrik, de geboorte van Prinses Juliana

Koninginnedag 1919. De stoet ringrijders koerst, op weg naar het feestterrein, de Dorpsstraat in bij huize Eewilca.

en dergelijke feiten vormden steeds een gerede aanleiding om feest te vieren in ons dorp.

Het oprichten van ere-bogen was dan een soort hobby en het is wel gebeurd dat er alleen in de Dorpsstraat vier of vijf waren verrezen en dat men ook op de Bellevue nog een fraaie boog over de weg gebouwd had.

Bij een heuglijk gebeuren stond de eerste boog in de buurt van de Lindeboom, de volgende bij de Leeuwesteeg of in de buurt van het huisje van de schilder van Ingen, steevast verrees er een boog op het kruispunt Dorpsstraat-Veerweg-Kerkweg en bij *de Wissel* hebben ook heel wat erebogen gestaan.

Het opbouwen van dergelijke bogen was niet eenvoudig want de tram moest er onderdoor kunnen en dus ontstonden er hele gevaartes. Maar de samenwerking tussen de dorpelingen was groot in die dagen en er ontstond niet zelden een soort wedijver onder de diverse buurtgroepen om met de mooiste boog voor de dag te komen en als de sfeer zo is staat men te kijken van hetgeen zelfs in een simpel dorp tot stand gebracht kan worden.

Als het ontwerp door de buurtbewoners goedgekeurd was gingen overal de timmerlieden aan de slag om het geraamte van de boog op te richten. Er waren dan in het dorp inmiddels al meerdere dameskransjes in de weer voor de versiering. Hele middagen en avonden werden er papieren roosjes gemaakt, strengen van dennengroen en heide, vlaggen en schilden in velerlei soort en maat en jong en oud sloofde zich uit.

Ik heb aan diverse bogen meegewerkt en voor het eerst bij een grote boog die onderaan de Kerkweg werd opgericht. Het was op vele zomeravonden daar een graven, timmeren en schilderen van belang maar de werkers pauseerden wel op z'n tijd. Dan trok het hele stel naar de grote schuur achter hotel Verwaayen en daar dronken we op de goede afloop.

Er was altijd maar één drankje, oude klare, en er was ook maar één glaasje waarmede de schenker van man tot man ging en dan tweemaal rond. Ja, dat was wat je noemt *een rondje geven* en viesneuzig waren de bogenbouwers in ons oude dorp niet in het minst.

Zoals reeds gezegd werd bij de versiering van de straten veel bloeiende heide en dennengroen toegepast want dat materiaal had men in de omgeving van Renkum voor het grijpen.

Verder gebruikte men destijds ook vetpotjes in allerlei kleuren om bogen en winkelpuien 's avonds fleurig te verlichten en wanneer dat alles ontstoken was kon onze Dorpsstraat een recht feestelijke aanblik opleveren.

De festiviteiten vonden vaak hun bekroning in een vuurwerk dat in de uiterwaarden ontvlamde en daarbij liep het hele dorp te hoop.

Hoe werd dat alles betaald? Ik vertelde al dat onze dorpsgemeenschap vurig oranjegezind was en als logisch gevolg daarvan droeg ieder die dat kon wel bij zodra er geld op tafel diende te komen. Later kwam er ook subsidie van gemeentewege maar die gelden waren in de regel bestemd voor tractaties van de schoolkinderen.

Voor de volksspelen, de daartoe benodigde opbouw en de prijzen, draaide de Oranje-commissie op en de kosten van een boog werden bijeengebracht door de bewoners van de buurt waarin hij verrees.

De Oranje-commissie hield jaarlijks een huis-aan-huis-inzameling van gelden om de kosten te bestrijden en die leverde doorgaans voldoende op al zijn er, dalend en stijgend met de mate van welvaart onder de bevolking, uiteraard magere en vette jaren geweest.

Die collecte werd zover voor de feestdag gehouden dat de commissie de tering naar de nering kon zetten en soms kon er geen vuurwerk op overschieten.

Voor die inzameling van gelden was het dorp in wijken verdeeld en dubbeltallen van commissieleden namen elk een wijk voor hun rekening. Naast de gulle bijdragen die toevloeiden moest men als collecterend commissielid zo hier en daar ook wel eens een grauw of een snauw incasseren.

Ereboog onder aan de Kerkstraat bij de feesten in 1923. Geheel links staat Salomon Cohen.

De intekenlijsten waren door *Maantje* Manasse netjes klaargemaakt van geliniëerd papier met een bruin kaft en droegen allen een gemeentelijk stempel.
Als jong broekje heb ik met Herman Emmen meermalen zo'n wijk afgewerkt voor onze Oranje-commissie en ik herinner me dat ons ergens gevraagd werd of de commissie weer geld kwam ophalen om op Koninginnedag tijdens de optocht in de landauwers te kunnen zitten...
Op een ander adres wilde men wel twee kwartjes bijdragen als we konden garanderen dat die som beslist voor het feest van *de blagen* werd bestemd want: *die commissie zat 's avonds bij Campman toch maar te hijsen van de opbrengst der lijsten...*
En ook vroeg men ons eens of de commissie weer prikkeldraad moest kopen om de kijkers bij de volksspelen achter te zetten...
Ik heb het altijd betreurd dat dergelijke vragenstellers nooit zelf eens iets deden aan al het werk dat voor een Oranjefeest verzet moest worden. Dan zouden ze spoedig hebben geleerd dat die feesten de commissieleden niet alleen veel tijd kostten maar dat daarnaast ook de vertering tijdens de vergaderingen e.d. voor eigen rekening kwam.

Een feest zonder muziek is ondenkbaar en het ligt voor de hand dat in ons dorp bij feestelijkheden het Renkums Fanfarecorps een belangrijke rol speelde.
Dit in 1894 opgerichte gezelschap heeft door de jaren heen bij de burgerij in hoog aanzien gestaan want niet alleen bij Oranjefeesten maar ook bij jubilea, herdenkingen, gouden bruiloften, ijsfeesten en wat niet al was ons plaatselijk muziekcorps paraat.
Ik sprak reeds van de uitvoeringen die tijdens de zomermaanden in de tuin van hotel Campman werden gegeven. Die concerten waren in de regel van goed gehalte, want de Renkumse muzikanten bezaten veel ambitie en in ons oude dorp kon men 's avonds op diverse plaatsen leden van het corps horen die ijverig probeerden de toonladders en de loopjes onder de knie te krijgen.
Renkums Fanfarecorps heeft veel voortreffelijke dirigenten gehad en is vaak naar concoursen geweest. Eens trok men brutaal naar een muziekconcours in Rotterdam en het relaas van die trip is lang bekend gebleven en dat lag voor de hand, want het uitstapje naar Rotterdam zal in 1909 voor de Renkumse musici een hele onderneming zijn geweest.
Het groepje uit Gelderland, amper 25 man sterk, moet daar tussen de grote muziekverenigingen uit aanzienlijke plaatsen wel een povere indruk hebben gemaakt voor het strijdperk werd betreden. Uniformen waren er toen nog niet maar de muzikanten uit ons dorp droegen wel een eigenaardig soort kepi, donkerblauw, plat, met een lichte bies en zij waren ook al iets rijk dat op een vaandel leek.
En zo was men dan, pover toegerust wat de kledij betrof, in Rotterdam gearriveerd en het dorpse groepje school samen bij de trap die naar het concertpodium leidde waarop een groot corps de concoursnummers uitvoerde.
De Renkumers stonden wat beduusd de ongewone omgeving te bekijken

Renkums Fanfare Corps werd in het dorp gehuldigd na het behalen van twee eerste prijzen op een concours in Rotterdam, 20 mei 1909.

terwijl zij hun concurrenten beluisterden en bepaald op hun gemak waren zij niet. Een grote Rotterdammer stapte op hen toe en zei: *Binden jullie je rooie zakdoek maar aan het vaandel...!*

Die man had natuurlijk nog nooit van Renkum gehoord en dat was hem in die dagen niet kwalijk te nemen. Maar toen dat ploegje muzikanten uit het dorpje aan de Rijn de beide nummers had uitgevoerd en de jury de uitslag bekendmaakte, zal die spotzieke Rotterdammer vreemd hebben opgekeken want Renkums Fanfarecorps verwierf royaal de eerste prijs.

De *ouwe van Driese* die het corps vele jaren heeft geleid en die eigenlijk van den Driesschen heette, had met zijn *boertjes van buuten* het hoogste aantal punten behaald en er is toen 's avonds niet zuinig feest gevierd in ons dorp.

Meerdere successen zijn in de loop der jaren gevolgd en wat de dirigenten betreft herinner ik me namen als Leistikoff, Fransen, de Brauw en Warbroek senior terwijl de jonge Warbroek nu al ruim twintig jaar de leiding van Renkums Fanfarecorps heeft en de muzikale prestaties op hoog peil weet te handhaven.

Ik memoreerde reeds dat ons muziekcorps ook bij ijsfeesten medewerking verleende. De ijsclub *Vooruit* was in mijn jeugd reeds een begrip in ons dorp en uit verhalen van stokoude Renkumers kan men opmaken dat de ijssport van oudsher populair is geweest. Dat werd in de hand gewerkt door

de omstandigheid dat vroeger in de directe omgeving van ons dorp bijna iedere winter een redelijke ijsbaan lag. Daar vloeide uit voort dat heel veel Renkumers uitstekend uit de voeten konden op de gladde ijzers en dat ook hun nakomelingen schaatslievend waren.

Op het ijs waren onze dorpelingen even eensgezind als bij het feestvieren en vrijwel elk standsverschil verdween. De dochter van de dominee zwierde over de baan met de slagersknecht, zoals de zoon van de dokter een rondje maakte met de dochter van de bakker of de groenteboer. Iedereen ontmoette iedereen op de ijsvloer en zeker is wel dat daarbij vele eerste contacten zijn gelegd tussen jongelingen en jongedochters die later leidden tot duurzame verbintenissen zoals de dichter uit de oudheid al wist:

Bij het blinckend slaen der schaetsen,
dat het crast en dat het craeckt,
Is al menich soete jonckvrouw
voor het leven aengehaeckt....

Wanneer in de winter ondergelopen weiland ontbrak leverden de *grondputten* van de steenovens in de uiterwaarden wel een bruikbare schaatsbaan op en in mijn jeugd stonden we dikwijls zowel voor als na nieuwjaar een dag of wat op het ijs. En soms zelfs zolang dat de pret er enigszins af ging maar dat betekende wel een grote uitzondering.

Als schooljongens bekampten we elkaar al op de schaats waarbij de meesters de zaken regelden in samenwerking met bestuursleden van de ijsclub *Vooruit*. De prijzen bestonden uit een das, een boek, een reep Kwatta en een sinaasappel en doordat mijn tegenstander viel won ik eens zo'n sinaasappel als laatste prijs. En ik had mijn beloning nog maar net van meester Koning gekregen toen een *zetje* me deed vallen op de baan. Ja, u raadt het al, mijn sinaasappel was weg en bleef weg. Dat boeiende voorval vond plaats op het *Broek* en tegenslagen die zo daverend aankomen vergeet men niet licht.

„Koek en zoopie" van de moedertjes Heufkens en Huntelerslag op de ijsbaan in het Broek. Winter 1913—1914.

Maar, grote schaatsevenementen waren er ook in Renkum waarbij de beste rijders uit de omgeving de cracks uit ons dorp bestreden en de kazernes uit Ede vaak Friese rijders afvaardigden die op de korte baan heer en meester bleken. Ik herinner me dat een van die Friezen geen schoenen droeg maar zijn schaatsen zomaar vastsnoerde over zijn dikke wollen sokken.

Over het algemeen konden onze plaatselijke hardrijders uit mijn jongensjaren goed meekomen want Rijk Remmerde, Bertus van den Born en Teunis Jansen waren in die dagen snel op hun doorlopers en Jantje Scheffer van de Bellevue kon ook razend kwiek uit de voeten op het ijs. Hij is stellig de snelste rijder geweest die Renkum ooit gekend heeft en vooral zijn bochtenwerk was een lust om te zien.

Moeder Huifkes en moeder Huntelerslag verzorgden op de ijsbaan in het Broek vele jaren het stalletje waar men chocolademelk en een glaasje bier kon drinken en tevens een sigaartje te koop was.

De foto toont de beide Renkumse vrouwtjes tussen hun klanten op het ijs en is gemaakt in de winter 1913-1914.

De ijsclub *Vooruit* liet niet alleen de hardrijders aan hun trekken komen, ook de *zwierders* kregen de kans hun krachten als paar of enkeling te meten en daarbij kwamen de deelnemers vaak opdagen tot uit Veenendaal en Arnhem toe.

Nog andere attracties trokken veel belangstelling op de ijsbaan, zoals ringsteken voor paren, priksleedje rijden, gecostumeerde wedstrijden en zo voort.

Later kon een vaste baan electrisch verlicht worden maar in mijn jeugd deden soms teertonnen dienst, dan weer reden hele stoeten schaatsers met lampions en zo was er vaak een animerende variatie bij de ijspret in ons oude dorp.

Het mooiste ijsfestijn is vermoedelijk in 1926 gehouden. De ijsclub had toen een gecostumeerd ijsfeest georganiseerd op de baan langs de *Melkdam* en op die avond heeft het halve dorp zich over de ijsvloer bewogen in het een of andere vreemde pakje. De costumier Piet Schilder uit Arnhem kwam met een geweldige verzameling costuums naar Renkum maar hij was uitverkocht eer hij het wist. En naast die gehuurde pakjes krioelde het op de baan van de meest dolle eigen creaties van sneeuwpoppen en Indianen tot Volendammers en Tirolers, Charley Chaplin en Veluwse boertjes en boerinnen, maar de meest indrukwekkende figuur was toch stellig de forse meesterzanger van Neurenberg die alsmaar imponerend do-sol-mi-do-neuriënd over de baan gleed.

Op vele plaatsen hebben we vroeger geschaatst en die plaats werd heel lang bepaald door de waterstand in de Rijn die wonderlijk afwisselend kan zijn. Soms lag de ijsbaan op de grondputten bij de Noordberg, dan weer tussen de *Bult* van de oven en *de Wissel* of langs de *Melkdam*. We schaatsten op de Kloosterweidjes, op de plassen langs de Veerweg en ook op de grondputten die in mijn jeugd lagen waar nu de houtvelden van Van Gelder zijn.

Het Heelsumse broekland langs de beek heeft ons bij hoge waterstand

soms een ijsbaan bezorgd maar de mooiste schaatsgelegenheid ontstond toch in het *Broek* tussen de Molenbeek en de bossen van Oranje Nassau's Oord wanneer de Rijn buiten zijn oevers was getreden. Ook aan de andere kant van de Bokkedijk hebben we trouwens de schaatsen onder gebonden wanneer daar de uiterwaarden ondergelopen waren en toegevroren.

Die afhankelijkheid van het peil in de rivier heeft het bestuur van de ijsclub *Vooruit* lang veel zorgen gebaard, maar toen na vele vergeefse pogingen de betrokken instanties eindelijk toestemming gaven om een sluisje in de beek voorbij de *Strang* te bouwen, was het leed geleden. Het beekwater werd toen nog niet door de papierfabriek vervuild en kon, door het sluisje dicht te draaien, in de lange grondput langs de *Melkdam* worden geleid en op peil gehouden.

Op die manier kon de ijsclub op een vaste plaats voor anker gaan en dat heeft destijds de toeloop van leden zeer bevorderd. Er verrees een flink houten clubhuis bij de al tamelijk uitgedunde *Wilgenpas* en de bochtige grondput werd gefatsoeneerd. Zo kreeg Renkum na veel gescharrel van hot naar haar in elke vrieswinter de beschikking over een prima ijsbaan die op nauwelijks 100 meter van de Dorpsstraat gelegen was.

Die permanente baan betekende enerzijds een uitkomst maar bracht het nadeel mee dat er steeds gestreefd werd naar kostbare verbeteringen zodat de ijsclub doorlopend arm bleef.

Ik herinner me dat we in die jaren als ijsclubbestuur veel moeilijkheden hebben gekend. De vergaderingen ten huize van penningmeester Anton Ariëns duurden vaak heel lang omdat er steeds plannen waren waarvoor niet voldoende geld beschikbaar was.

We zaten daar in die grote kamer op de steenoven dikwijls te wikken en te wegen. De grote sigaren van Anton zorgden snel voor een inspirerend rookgordijn en nog inspirerender was de oude klare waarvan hij rondjes gaf. Maar, anders dan bij het bogenbouwen dronken we bij Anton niet uit één glaasje.

Tandarts Speelman was voorzitter in die dagen, *Maantje* Manasse secretaris en de overige bestuursposten werden bezet door de heren Bensink, Stroes, Marinus van Aggelen en schrijver dezes.

Toen tot het bouwen van het sluisje besloten werd rees direct het plan om de bocht uit de baan weg te doen graven. Het clubhuis hapte een flink stuk uit de kas, een volgende dure post was de verlichting van de baan, die trouwens iedere winter hoge uitgaven eiste, en aldus bleef de kaspositie immer zorgelijk.

Maar voldoening gaf toch dat er geweldig geschaatst is daar langs de *Melkdam* en dat uit de wijde omtrek de liefhebbers naar onze ijsbaan kwamen.

Boeiende wedstrijden en ijsfeesten zijn er georganiseerd die dikwijls besloten werden met een gezellige prijsuitreiking in de zaal van café van den Born.

Zoals bij de meeste verenigingen waren er in ons ijsclubbestuur enkele mensen die het leeuwendeel van het werk opknapten en in dit verband moet ik dan weer *Maantje* Manasse noemen die als secretaris de hele administratie te verzorgen had met gewone kaarten, gezinskaarten en kinderkaarten in diverse kleuren. De goegemeente heeft er geen idee van wat daarbij komt kijken. Niet onvermeld mag blijven dat het secretariaat veel gemak had van bestuurder Stroes die, werkzaam ter gemeentesecretarie, er voor zorgde dat de samenstelling van de gezinnen der ijsclubleden steeds nauwkeurig in het archief van *Maantje* Manasse kon worden bijgehouden.

Anton Ariëns was behalve de penningmeester tevens baancommissaris; hij hield dus toezicht op de baan, regelde de watertoevoer, zorgde voor de baanvegers en hij heeft vele jaren voortreffelijk werk verricht voor onze ijsclub *Vooruit.*

En dan was daar Bensink, die als electro-technicus de aangewezen man bleek om bij de baanverlichting leiding te geven. Hij vertelde echter niet alleen hoe het moest maar klom vaak zelf in de palen om te sleutelen en te schroeven en ik heb hem daar hoog boven het ijs meermalen bezig gezien in een temperatuur die voor de schaatsers nog bijna te grimmig was. Maar zo koud kon het niet zijn of Bensink zorgde dat de ijsbaan ook in de avonduren gebruikt kon worden.

De periode van ijsfeesten aan de *Melkdam* ligt ook al rond 40 jaar achter ons en na enige aandacht aan onze hoogbejaarde ijsclub besteed te hebben wil ik nu de schijnwerper richten op een andere vereniging die omstreeks 1900 van tijd tot tijd al voor wat ontspanning zorgde in ons oude dorp n.l. de toneelvereniging *Nut en Genoegen.*

Met jolige klanten onder haar leden als Sam Sternfeld moet het bij die club wel een knusse boel zijn geweest en al heb ik het gezelschap nooit zien spelen, verhalen van oude Renkumers stellen mij in staat toch iets meer over die toneelvereniging te vermelden.

Omtrent de activiteiten van *Nut en Genoegen* heb ik, schrijvend over buurman Sam Sternfeld, al iets onthuld; veel daverende feesten schijnt de toneelclub tot stand gebracht te hebben maar *Nut en Genoegen* is in ons dorp toch het meest bekend gebleven door een stunt die in 1909 is uitgevoerd.

Zes lentes telde ik toen en ik geef het verhaal dus weer zoals het mij later meermalen verteld is en zoals het heel lang onze dorpelingen vermaakt heeft.

De toneelvereniging *Nut en Genoegen* resideerde in café van den Born, in de achter de gelagkamer gelegen zaal vonden de repetities plaats en daar werden ook de uitvoeringen gegeven.

De oude kastelein was een vurige oranjeklant en daarnaast een liefhebber van voordragen en toneelspelen. *Nut en Genoegen* had in de regel wel enig aandeel in de Oranjefeesten en het een met het ander maakte dat de toneelclub bij de herbergier een wit voetje kreeg. De zekerheid dat ze bij Evert van den Born een potje konden breken heeft de leden van *Nut en Genoegen* tot de grap geïnspireerd waarover het gnuivende dorp niet uitgepraat raakte.

Het valt te begrijpen dat door de verknochtheid aan ons Oranjehuis de dorpsgemeenschap van Renkum zo in het begin van 1909 in spanning leefde want er was een prinsenkind op komst. De Oranje-commissie had haar plannen reeds ontvouwd en bleef paraat zodat de geboorte van de Oranje-telg prompt op grootse wijze zou kunnen worden gevierd.

Donderbussen, Bengaals vuur en de fakkels voor de optocht waren in ruime mate voorradig, alles keurig droog opgetast in het *Brandspuithuisje*. Alle vlaggestokken waren fris geverfd, vlaggen en wimpels keurig gewassen en gestreken en wat Renkum betrof kon de jonge prins - want dat was toch wel het mooiste - elke dag ter wereld komen.

Het eerste seintje uit den Haag zou - wanneer het althans niet te laat in de avond kwam - de herauten te paard doen stijgen om met klaroenstoten en het voorlezen van de proclamatie het rustige dorp aan de Rijn tot feestvieren op te roepen.

Ook de leden van *Nut en Genoegen* behoorden zonder uitzondering tot de Oranjeklanten maar zij hielden zich nog niet bezig met het komende feest. Zij hadden iets anders aan hun hoofd want op 28 april zouden zij hun jaarlijkse uitvoering geven en zodoende was er op 26 april generale repetitie in de zaal van café van den Born.

Het zag er gezellig uit in de zaal want de slingers en de rozetten waren er al aangebracht voor de uitvoering die altijd met een feestbal besloten werd.

Op het toneel was het een en al actie. Het op te voeren stuk heette *De vergeten erfenis,* het was als gewoonlijk een blijspel en in dat genre waren spelers als Sam Sternfeld en zijn medeleden geweldig bedreven.

Derk Emmen, de regisseur, zat op een stoel midden in de zaal met de leuning voor zich en hij hield nauwgezet de acteurs en actrices in de gaten die op het toneel lieten blijken dat hun rolvastheid weinig te wensen over liet. *Et geet puik,* zei Derk.

Het gezelschap had een kwartiertje gepauseerd, het was in de pauze door de kastelein gelaafd en hervatte tegen halftien de repetitie.

Bertus, de zoon van de kastelein speelde de manlijke hoofdrol en regisseur Derk was juist bezig hem duidelijk te maken hoe hij zijn tegenspeelster in de armen moest nemen toen er plotseling nadrukkelijk op de zaaldeur werd geklopt. Derk staakte abrupt zijn tedere voorlichting en keek net als de anderen een tikje verbaasd naar de deur want dat kloppen leek wat vreemd... er moest iets bijzonders aan de hand zijn...

Kom der in, riep Derk, lichtelijk verbouwereerd door die volkomen ongewone storing. De deur week open en Piet Jansen, de oude postbode, vertoonde zich in ambtscostuum. *Een tillegram veur de teneelclub,* meldde hij en voegde daar veelbetekenend aan toe: *En et komt uut den Haag ....*

Regisseur Derk had zich al hersteld van de eerste schrik. Hij griste de ouwe Piet het telegram uit handen, had het vrijwel gelijktijdig opengescheurd en sprong in de volgende seconde een meter van de vloer, luid schreeuwend: *Et is een prins,... der is een prins geboren...*

Een ogenblik later danste Derk rond in een kring van de uitgelaten te hoop gelopen acteurs en actrices en zwaaide het telegram boven zijn hoofd alsof het een lot was waarmede hij zojuist de honderdduizend had gewonnen.

Tijdens die eerste hospartij al keek kastelein van den Born om de hoek want de late verschijning van de postbode met een telegram voor de toneelclub had hem reeds min of meer gealarmeerd. Zodoende meende hij wel te weten wat het kabaal beduidde dat even later in zijn zaaltje ontstond.

Onze koningsgezinde kastelein vergewiste zich even van de juistheid zijner vermoedens en slofte vervolgens haastig naar de tapkast om het eerste rondje in te schudden want dat mocht alleen maar van hem zijn.

In café van den Born ontstond in minder dan geen tijd een feeststemming van de bovenste plank en het ene rondje volgde op het andere. Het heuglijke nieuws bleek inmiddels, hoe dan ook, reeds tot diverse omwonende dorpsgenoten doorgedrongen en de feestende schare groeide gestadig aan.

De oude kastelein werd wel eens niet al te scheutig genoemd maar nu, bij de geboorte van een Oranje-stamhouder, was daar in elk geval niets van te merken. Integendeel, terwijl al zijn gasten dansten en zongen daalde Evert van den Born de uitgesleten keldertrap af en diepte uit een duister hoekje een aardig kwantum zeer belegen wijn op. Het was van een best merk en hij wist zelf niet waarom dit fijne wijntje zolang bewaard werd, maar nu vond hij toch alle termen aanwezig om dit edele vocht een juiste bestemming te doen vinden.

Het wijntje van de kastelein sneuvelde tot en met de laatste fles maar de oude baas gunde het zijn trouwe klanten van harte. Hij, de vurige aanhanger van ons vorstenhuis, was als geen ander in de wolken met de geboorte van de kroonprins en in zijn vreugderoes hoste hij nog een enkele keer mee in de uitgelaten troep die telkens weer door zijn zaal en caféruimte zwierde.

Onder al de feestvierenden was er maar één die het rustig aan deed. Piet Jansen, de oude postbode, was, na zijn missie vervuld te hebben, naast de tapkast neergestreken omdat hij wel begreep dat het nu niet op een paar borreltjes aankwam. Piet nestelde zich dus taktisch *aon de teun* waar hem met feilloze regelmaat zijn brandewijntje werd toegeschoven en hoeveel hij er op die avond soldaat heeft gemaakt valt slechts te gissen.

Onze brievenbesteller vierde aldus op zijn rustige manier de geboorte van de prins en al het feestrumoer kon tenslotte niet verhinderen dat Piet Jansen boven zijn theewater raakte, op zijn stoel bij de tapkast indutte en in een hoekje geschoven werd waar hij rustig verder sliep.

Maar de blijde schare van *Nut en Genoegen* en de versterking die zo schielijk was komen opdagen, wist voorlopig van geen ophouden en tot na middernacht duurde de feestvreugde in de taveerne van Evert van den Born.

Al te laat mocht het trouwens niet worden want de volgende morgen diende men immers bijtijds te beginnen met de versiering van het dorp en eigenlijk betekende dit late onderonsje pas de ouverture van het dorpsfeest ter ere van de zo vurig verbeide kroonprins...

Edoch, in de prille ochtend van de nieuwe dag bleek al spoedig dat er van de geboorte van een koningskind nog geen sprake was en werd het de feestvierders duidelijk dat zij door de een of andere grappenmaker bij de neus waren genomen...

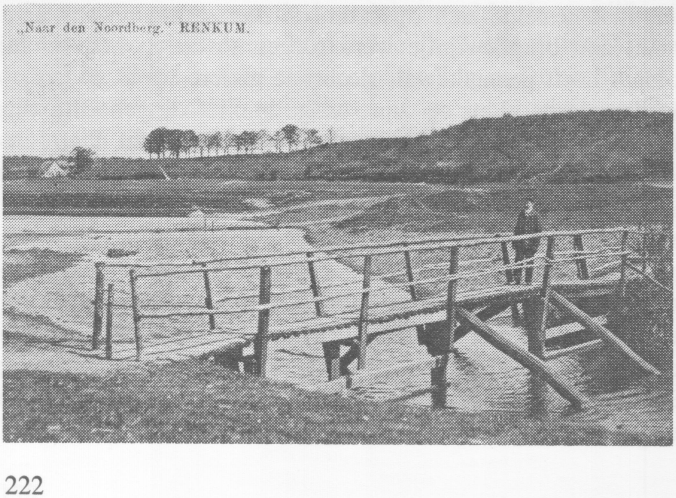
En kastelein van den Born schudde zijn wijze hoofd en bezwoer ieder die het horen wilde dat het een *verrekt schandaol* was. Zelfs de leden van de toneelclub voelden zich aanvankelijk in de luren gelegd maar achteraf gnuifden zij mee met het hele dorp en al was er dan nog geen prins geboren, zij hadden aan de grap toch een dolle feestavond overgehouden.

Men heeft naderhand getracht de herkomst van het telegram op te sporen en dat bleek inderdaad uit den Haag afkomstig maar wie het in de residentie aangeboden had is nooit bekend geworden.

Luttele dagen nadat een onbekend gebleven grapjas kastelein van den Born en *Nut en Genoegen* deze kool stoofde, werd er inderdaad een koningskind geboren en al was dat dan geen prinsje, de geboorte van prinses Juliana op 30 april 1909 is, misschien wel mede door het komische spektakel in café van den Born, in Renkum uitgegroeid tot een grandioos Oranjefeest.

Met het Fanfarecorps, de ijsclub *Vooruit* en het Oranjecomité, is ook de Vereniging tot bevordering van het Vreemdelingen Verkeer, de V.V.V., al heel oud. Als ik juist ben ingelicht zijn destijds de heren Beyer van *Nol in 't Bos,* Campman van het gelijknamige hotel en Manasse de oprichters geweest. Er werd door die V.V.V. veel propaganda gemaakt om gedurende de zomermaanden meer gasten uit het hele land naar onze schone Veluwezoom te trekken en gezegd mag worden dat in de loop der jaren resultaten niet zijn uitgebleven.

Ons oude dorp kon in de eerste periode van de V.V.V. nog groen en rustig worden genoemd. Men kon eventuele zomergasten prentbriefkaarten of folders sturen van gedeelten uit het dorp die rustiek aandeden en tot 1912 behoefde men geen gewag te maken van een grote papierfabriek aan de Rijn met

Het „Vishek" dat over de Heelsumse beek naar de Noordberg leidde.

veel lawaai, met een kolenveld, een stortplaats voor afval vlak langs de Veerweg, een kabalend luchtspoor, een enorm houtveld en wat verder noodwendig behoort bij zo'n bedrijf en ontstellend detoneert in een mooi natuurgebied. En ook de Molenbeek was nog niet bedorven door de papierindustrie.

De V.V.V. ontplooide destijds ook meerdere andere activiteiten, er werden banken geplaatst, o.a. op de Noordberg, aan het begin van de Nieuwe Weg, bij *de Wissel* en bij *Hondswijck*. Mede dank zij de V.V.V. is ook de wandeling door de weilanden naar de Noordberg nog altijd mogelijk en slechts weinig plaatsen in ons land hebben een uniek stuk natuurschoon zo dicht bij hun woonkern.

De in die route gelegen brug over de Heelsumse beek heette in mijn jeugd nog het *Vishek* - op z'n Renkums het *Vishekken* - maar die naam is geheel verloren gegaan. Oude prentbriefkaarten bewijzen dat het brugje destijds wel op een hek leek en dorpsverhalen onthulden dat het inderdaad als een soort versperring voor de vis dienst heeft gedaan.

Het adellijke geslacht van Brakell bezat van oudsher de Doorwerthse gronden, bossen en het kasteel en die gronden reikten in Renkum tot aan de *Melkdam*. Aan de overkant van de Rijn lagen echter tevens veel landouwen en boerderijen die de van Brakells toebehoorden, tot zelfs ver in de richting van Tiel reikend, en zo is te verklaren dat de naam van de familie oorspronkelijk luidde: van Waddenooyen en Doorwerth.

Vermoedelijk begon het bezit van de baronnen van Brakell vroeger over de Rijn al bij het oude veerhuisje tegenover het kasteel, want in die omgeving kan men nu bij de Rijndijk nog een bordje vinden met het opschrift: *Doorwerthse Hoek*.

Het water in de Heelsumse beek werd in de vorige eeuw niet vervuild door de papierfabriek van Schut en enige riolen, de Rijn was rijk aan vis en die vis zwom, bij wassend water van de rivier in scholen de beek op. Aan de brug waren schuiven met gaas bevestigd die men kon laten zakken en dat gebeurde dan ook zodra de hoogste stand van het rivierwater bereikt leek. Met het dalen van het peil van de beek wilde de vis de grote stroom weer opzoeken maar strandde dan uiteraard op het inmiddels gesloten *Vishek*. En daar haalde men in opdracht van baron van Brakell met een kleine zegen de beek boven de brug leeg en een stortkar vol vis was in de regel de oogst.

Volgens Hendrikus van Roest werd de buit meestal onder de bevolking verdeeld en hij vertelt dat hij in het voorjaar van 1871 meehielp met het ophalen van de zegen bij het *Vishek*.

Van dit levendige beeld aan de beek in de vorige eeuw terugkerend naar eigen tijd, zij vermeld dat het bruggetje bij de Noordberg in de loop der jaren de V.V.V. veel geld heeft gekost aangezien bij hoge waterstanden en de daarbij vaak optredende vorst het houtwerk veel te lijden kreeg.

Er is aan dat voormalige *Vishekken* heel wat veranderd en vertimmerd sinds mijn schooljaren en ik herinner me dat de opstand ter weerszijden en de leuning eens geheel bestond uit geschilde eiken takken ter dikte van on-

geveer 4 centimeter, het z.g.n. *talhout* dat de Renkumse huisvrouwen destijds gebruikten bij het stoken van de fornuispot voor de was.

Die min of meer artistieke betimmering van de brug deed het wel aardig in het landschap maar bleek toch niet solide genoeg, want ook de jeugd van toen richtte wel eens vernielingen aan en zo is men tenslotte gekomen tot een zeer eenvoudige en sterke beekovergang waaraan zelfs de meest slooplustige snaken weinig kunnen bederven.

Onze V.V.V. heeft dikwijls ook gedurende de wintermaanden gepoogd iets voor haar leden te organiseren. De destijds zo bekende Veluwse zanger Jan van Riemsdijk kwam van tijd tot tijd zijn programma brengen, Clinge Doorenbos verzorgde meerdere avonden, A. B. Wigman vertelde over flora en fauna van de Veluwe en Jan P. Strijbos hield boeiende lezingen over zijn vele vogelreizen.

Het café naast ons leende zich aanvankelijk niet voor dergelijke avonden maar na enige verbouwing kon het er mee door. Onze buurman Corton was tenslotte ook lid van de V.V.V., hij kon niet altijd voorbijgelopen worden en aldus kreeg hij op zekere dag de blijde boodschap dat in zijn vernieuwde taveerne de eerstvolgende kunstavond van de V.V.V. gehouden zou worden.

Dat geschiedde inderdaad en het werd een groot succes want de volgende dag stond onze oude buurvrouw Corton wat meer aan de Dorpsstraat dan gewoonlijk. Zij vertelde aan ieder die het maar horen wilde dat het *zo'n merakels mooie aovend* was geweest en ze besloot haar relaas met de sindsdien bekend gebleven woorden: *En nette minsen datter ware .... geen lek me de kont hewwe geheurd ....!*

Een vereniging die weliswaar niet tot de oudsten in ons dorp behoorde maar zonder twijfel tot de nuttigste was Het Groene Kruis.

Dokter Haverkorn van Rijsewijk begon, kort nadat hij zich als jong arts in Renkum vestigde,.op velerlei gebied activiteiten te ontplooien. Hij werd spoedig gemeenteraadslid, later zelfs wethouder, het Oranjecomité kreeg in hem een eminent voorzitter, hij stichtte het sanatorium Dennenrust voor longpatiënten en voor de oprichting van Het Groene Kruis is hij ook de stuwende kracht geweest.

De doelstellingen van die vereniging behoef ik hier niet uiteen te zetten maar wel dient te worden opgetekend dat Het Groene Kruis vanaf de oprichting op 24 september 1908 prachtig werk heeft verricht.

Zuster Stam was de eerste verpleegster die in ons dorp voor Het Groene Kruis werkte en na haar heeft zuster Hout vele jaren die functie op voorbeeldige wijze vervuld.

Aanvankelijk beperkten de werkzaamheden van de vereniging zich tot die verpleeghulp maar het ledental groeide snel en in 1912 kon zelfs al een eigen bescheiden wijkhuis aan de Le Maîtresteeg worden gebouwd.

Daarmede kreeg Het Groene Kruis niet alleen de beschikking over lokaliteiten voor consultaties, inentingen e.d. maar belangrijk was tevens dat een

magazijn kon worden ingericht dat allerlei materialen uitleende ten dienste van zieken en hulpbehoevenden.

Van dokter Haverkorn's initiatief heeft sedert die tijd de samenleving in ons dorp de vruchten geplukt en het is verheugend dat door de jaren heen steeds weer dorpelingen bereid bleken hun capaciteiten als bestuurders belangeloos in dienst te stellen van ons Groene Kruis. Daardoor kon de organisatie voortdurend in omvang toenemen en de hulpverlening regelmatig worden uitgebreid en verbeterd.

MOBILISATIEJAREN 1914-1918

Met Het Groene Kruis als laatste heb ik dan de verenigingen, die tijdens mijn schooljaren een rol van betekenis speelden in ons dorp, de revue laten passeren en wil nog iets vermelden over de toestanden die ontstonden door de eerste Wereldoorlog.

In 1916 had ik de vervolgklas van de Openbare School doorlopen en promoveerde tot krullejongen in de meubelmakerij van mijn vader. Het was in het hartje van de mobilisatiejaren en een onzekere tijd. Ons land bleef gelukkig wel neutraal maar niettemin zijn die jaren, waarin de halve wereld in brand stond, ook op onze plaatselijke gang van zaken van grote invloed geweest.

De mobilisatie-omstandigheden van 1914 tot 1918 hebben vooral het eerste jaar de middenstand in ons dorp - en elders natuurlijk evenzeer - vrijwel lam gelegd.

De leverancier van dagelijkse levensbehoeften zoals de bakker, de slager en de kruidenier kwam, zij het ook in mindere mate dan voorheen, nog wel aan zijn trek maar voor de vaklieden was het een schrale tijd. Men durfde niet te bouwen omdat de vooruitzichten zeer onzeker waren en ons land elk ogenblik in het krijgsgewoel kon worden betrokken.

Hoeveel werklozen er in die periode in ons land zijn geweest weet ik niet omdat ik destijds te jong was om belangstelling te hebben voor dergelijke zaken en mogelijk viel het mee waar zoveel duizenden recruten en landstormers onze grenzen bewaakten.

Maar ik herinner me toch wel maanden dat er voor aannemers, schilders, meubelmakers en dergelijke ambachtslieden heel weinig te verdienen viel. De timmerman had soms weken achtereen *geen spieker te slaon* zoals men in Renkum zei en ook het bedrijfje van mijn vader moest zich aanpassen. Dus maakten we behalve heetwaterstoven, veel hooikisten waarin de huismoeders een pan warm konden houden, hetgeen de schaarse kolen spaarde en we maakten zelfs driedelige hooikisten. En we vervaardigden spullen voor de winkel waar we anders nooit aan toe kwamen omdat het eigenlijk fabriekswerk was dat wij niet tegen fabrieksprijzen konden maken.

In die vreemde tijd zijn in onze werkplaats ook hele series ovale theebladen gemaakt waarvoor altijd wel kopers waren te vinden. Voor deze z.g.n. *kuipbladen,* uitgevoerd in mahoniehout en gepolitoerd, maakte de koperslager de beide koperen bandjes maar het daarvoor benodigde materiaal werd tenslotte ook heel schaars.

Een typisch mobilisatieverschijnsel dat de meubelmaker toch ook weer werk opleverde was een soort rage die ontstond onder de duizenden militairen die opgeroepen waren en met hun vrije tijd geen raad wisten.

Waar het idee vandaan kwam is mij niet bekend maar in alle ijzerwinkels en soortgelijke zaken waren plotseling materialen en ontwerpen te koop voor het z.g.n. *kerfsnit.* Het was een eenvoudig soort houtsnijwerk dat met een tweetal speciale mesjes kon worden uitgevoerd in satijnnotenhout.

Deze houtsoort, die tot dan vrijwel onbekend bleef in de meubelmakerij, vertoonde, wat de structuur betreft, veel overeenkomst met ons lindenhout maar het had wel de notenkleur.

Er waren van dat vrij zachte hout modellen verkrijgbaar voor kapstokken, theebladen, bloemtafels, naaidozen, borstelhangers, bijzettafeltjes en nog heel wat andere kleine meubeltjes.

De tekening van het snijwerk, met het carbonpapier om die op het hout over te brengen, werd er bij geleverd en duizenden gemobiliseerden hebben zich onledig gehouden met het maken van *kerfsnit*.

Wij kregen er in onze werkplaats veel van in elkaar te zetten en af te werken en we maakten heel wat lijsten om theebladen en zelfs vandaag is hier en daar nog wel iets te vinden van dat mobilisatie-snijwerk dat na 1918 gaandeweg weer uit de mode raakte.

Al met al redden we ons in die jaren 1914-1918 vrij aardig in onze meubelmakerij en de Renkumse smeden rolden er ook wel door want de steenfabrieken beperkten de produktie tamelijk maar ze bleven bakken, de boerenbedrijven draaiden normaal en het kachelwerk van de smid liep ook weinig terug.

Voor de bouwnijverheid en de middenstand in het algemeen was het niettemin een schrale tijd maar de rivier bracht, althans in recreatieve zin, wat soelaas. Ook de minder ervaren hengelaar kon in de toen visrijke Rijn een baksel voorn of bliek vangen en heel wat winkeliers en vaklieden die te voren nooit een *visgart* hanteerden en geen raad wisten met hun ledige uren, trokken naar de rivieroevers.

In Renkum was al spoedig na het ontbranden van de oorlog een tamelijk omvangrijke groep Belgische vluchtelingen aangekomen. Een inderhaast uit de burgerij gevormd comité ontfermde zich over onze van huis en haard verdreven zuiderburen. Zij werden gedeeltelijk opgevangen in een leegstaande verdieping van het voormalige *Posthuis* aan de Dorpsstraat en een twintigtal

De pontonniers sloegen bij een oefening een brug over de Rijn. September 1916.

vond voorlopig onderdak in de onbewoonde grote villa *Avondrust*, tegenover het pad naar de Noordberg.

Het comité zocht later pleeggezinnen voor de Belgische kinderen en dat bleek heel wat eenvoudiger dan het vinden van emplooi voor de volwassen Belgen, want er was voor de ingezetenen van ons dorp al te weinig werk omdat vanaf de eerste oorlogshandelingen zo dicht bij onze grenzen iedereen de kat uit de boom keek en opdrachten voor de ambachtslieden uitbleven.

Ook geen emplooi dus voor de evacué's uit België en zodoende schaarde, met onze middenstand, het grootste gedeelte der gevluchte Belgen zich aanvankelijk hengelend langs de boorden van de Rijn die onbewogen voortkabbelde.

Later kwam er toch weer leven in de brouwerij, de werkgelegenheid nam toe, ook in onze meubelmakerij en daarin is zelfs geruime tijd Melis, een uitstekend Belgisch vakman werkzaam geweest.

Wij kregen ook Belgische kinderen op school. Het waren allen Vlamingen en dus gaf de taal niet al te veel moeilijkheden. Zij leerden buiten de school vlot Renkums en dat fraaie dialect dat spreekt van *suuker en buuten*, van *gaon en staon*, van *peerd en weerd*, van *klaor en gaor* en van *hier en daor*, raakt men nooit meer kwijt als men er mee is opgegroeid.

Tamelijk wat klanken in ons dialect vindt men ook in het Vlaams en de kinderen uit het land van Pallieter waren in ons dorp snel geheel ingeburgerd.

In die jaren 1914-1918 herbergde de gemeente Renkum nog andere buitenlanders. Er kwamen namelijk in Limburg soms bij vergissing of misschien wel quasi bij vergissing, Duitse militairen over onze grens en die werden dan door onze grensbewakers - ook niet mis - prompt geïnterneerd.

Voor deze krijgers van keizer Wilhelm was een kamp ingericht op de heide bij Wolfheze en met een groepje kornuiten maakte ik meermalen de verre wandeling naar dat barakkenkamp dat geheel met prikkeldraad was omgeven maar niet bepaald potdicht.

Veel bewaking was er nooit te bespeuren en er ontstond tussen de Duitse soldaten en de mensen die hen kwamen bekijken al spoedig een soort ruilhandel. Daarbij waren, net als in de volgende oorlog, rookwaren het meest geliefd bij onze gasten en voor slechte Hollandse sigaren zijn daar op de heide heel wat prima Duitse overjassen ingewisseld.

Ook broeken waren in trek en een sopje verf maakte van het *Feldgrau* vlot een prima particulier kleurtje veelal in donkerblauw.

Duitse zakmessen verwisselden ook bij ritsjes tussen het prikkeldraad door van eigenaar en zo waren er nog meer spullen die goed in de ruilmarkt lagen.

Tijdens die eerste Wereldoorlog is er in de steden grote voedselschaarste geweest maar wij, op het platteland, hebben daar weinig onder te lijde gehad, al is er in Renkum nog wel een Centrale Keuken ingericht. De kolennood vormde een groter probleem want daardoor reed o.a. de tram zeer sporadisch, de huisbrand kwam op de bon en de dorpsverlichting viel al snel geheel uit.

Natuurlijk maakte men ook in die tamelijk benarde tijden grapjes op de schaarste en ik herinner me iets van een toen populair lied met ongeveer deze tekst:

Kaarsen en wat olielampen
bij dit barre winterweer,
En tot overmaat van rampen
geen kolen voor de kachel meer.
Zelfs de duivel kan niet stoken;
loop naar de hel zegt men niet meer,
Ook in de hel brandt nu geen vuurtje
want er zijn geen kolen meer.

En dan volgde dit refrein:

Juf pas op je pitje
Want in Holland zit je,
Met een kaars of olielamp,
O jongens, wat een ramp,
Door het vroege sluiten
Sta je om elf uur buiten,
Iedereen die huilt zich dood
Om de kolennood.

Veler dichtader bloeide open in die donkere dagen en vooral ook het meer devote genre tierde welig. Er werden wandborden gebakken met stemmige rijmsels en er kwamen wandschilden op de markt met in koper gedreven o.a. deze aangrijpende regelen:

Droef oorlogswee drukt zwaar op heel de aarde,
De kostb're mensenlevens hebben ach, zoo luttel waarde;
Bang waart de zorg alom — deelt aan elkeen zich mede,
Wij smeeken van U Heer, geef spoedig 't mensdom Vrede.

De narigheid van de magere mobilisatiejaren vergat men ook in ons dorp snel en het best herinner ik me uit die tijd nog het tragische levenseinde van Peter Hovestad, de dikke opperman van aannemer van Scherrenburg.

Peter, die niet zo jong meer was en heel graag een borreltje dronk, waagde zich, op een bij gebrek aan brandende lantarens inktzwarte winteravond, eind 1917 buitenshuis, op weg naar familie. Hij viel in de duisternis over een stoep en kwam zo ongelukkig terecht dat hij al overleden was toen men hem vond en onze plaatselijke volksmond oordeelde direct:De kolennood was Peters dood!

Na die eerste wereldoorlog ging in ons land alles spoedig op de oude voet voort. *Der Kaiser* kreeg asiel in Doorn waar hij vele kubieke meters hout kloofde, zijn zoon de kroonprins, vond op het eiland Wieringen onderdak en de geïnterneerde Duitse soldaten keerden eind 1918 naar hun haardsteden terug.

Het barakkenkamp op de heide werd gesloopt en het enige wat nog aan hun verblijf daar bij Wolfheze herinnert is de Duitse Kampweg.

De Belgische vluchtelingen waren voor het merendeel al eerder naar hun Vlaamse landouwen afgereisd, onze landstormers die de grenzen zo manhaftig bewaakten trokken weer warmpjes bij moeder de vrouw in en gaandeweg belandde ook in Renkum de hele samenleving in het oude spoor.

Het zakenleven herstelde zich, er viel veel in te halen, vooral in de bouwwereld en zeven of acht jaar is er overvloedig werk geweest voor iedereen. Dat tijdperk van herstel en opbloei duurde tot omstreeks 1925 toen de grote economische crisis van de dertiger jaren haar sombere schaduw reeds vooruit begon te werpen.

Die bange periode ontstond evenwel toen ik de jongenskiel ontgroeid was en waar ik me, behoudens enkele onvermijdelijke uitschieters, tot jeugdherinneringen wil beperken, blijft hier de fatale crisistijd onbesproken.

Hanneke en Heesje Scheffer met hun buurtgenoten en veldwachter den Otter bij de dorpspomp in 1902.

SPORT

In onze huidige samenleving speelt de sport een grote rol. Ook ons dorp is, wat dat betreft, met de tijd meegegaan en allerlei takken van sport worden er beoefend.

Zoals ik terloops al aanstipte deden we 60 jaar geleden ook reeds aan sport in Renkum, want toen beschikten we over de voetbalclub N.A.S. en we kregen gymnastiekles van meester Polderman.

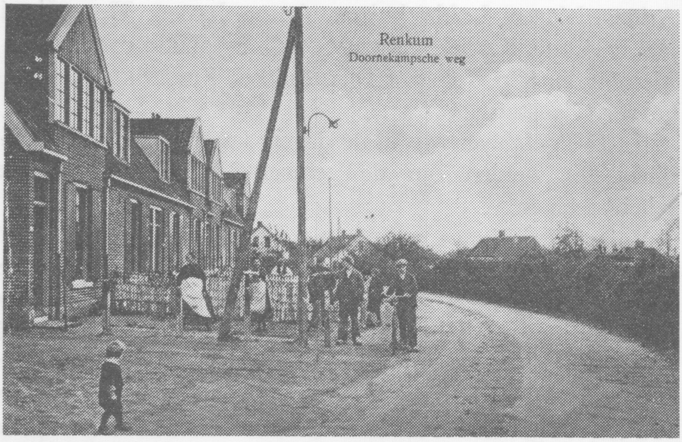
Van onze eerste voetbalclub heb ik nooit veel gehoord en die is misschien wel spoedig ontbonden maar in de loop der jaren ontstonden er steeds weer andere groepjes jongelui die de voetbalsport beoefenden. Wanneer ik me beperk tot 1920 herinner ik me, behalve N.A.S., clubs als Juliana, Redichem, Renkumse Boys en Wilhelmina.

Het terrein van Juliana lag in Heelsum langs de Doornekampse Weg en het reikte ongeveer tot waar nu de R.K. kerk staat. Het was vanouds een heideveld dat nog duidelijke sporen daarvan vertoonde, zeer hard en zanderig met in de hoeken hier en daar wat schamel helmgras.

Er liep een schuin pad overheen dat de mensen gebruikten om via de kortste route van de Doornekampse Weg naar Heelsum v.v. te komen. Dat zal zo in de jaren 1914-1918 zijn geweest en ik herinner me dat we daar als opgeschoten jongens felle robbertjes bijwoonden tussen de cracks van Juliana o.a. Jootje van Elden en van een club uit Arhem die Humanitas heette.

Later ontstond in ons dorp de voetbalvereniging Redichem die op diverse plaatsen in de omgeving van het dorp heeft gespeeld. Haar mooiste terrein was de weide tussen het toenmalige *Huis Heelsum* (nu Koningshof) en de Heelsumse beek, maar meerdere jaren speelde Redichem ook hoog op de Noordberg op een veld dat uitsluitend met helmgras begroeid was en waar toen heel dichtbij nog een schaapskooi stond.

Het weiland achter het bedrijf van Leeuwis op de *Bellevue* was ook enige tijd het domein van Redichem en onze plaatselijke sportclubs hebben al-

De Doornekampseweg omstreeks 1920.

tijd grote moeilijkheden gekend wat hun speelveld betreft. Zij zaten doorlopend *op de schupstoel* zoals dat in goed Renkums dialect heet.

De Renkumse Boys bespeelden een terrein aan de Hogekampse Weg, ongeveer waar nu het zwembad is aangelegd en daar zijn vele ruige robbertjes gespeeld. De Renkumse Boys en Redichem waren felle rivalen want Redichem stond te boek als de *burgerclub* terwijl de Boys hun spelers voornamelijk uit de arbeiders van de oude papierfabriek op de *Oliemolen* recruteerden o.a.: Jan van Os, Hendrik van Roest en Breunes Buddingh. Men creërde als het waren een standsverschil dat in werkelijkheid nauwelijks bestond want ook Redichem telde gewone arbeidsjongens onder haar leden.

Toch draaiden de derby's tussen die beide Renkumse verenigingen soms uit op ware voetbalveldslagen waarbij niet alleen doelpunten maar ook rake klappen vielen.

Voetbalrellen zijn zo oud als het spel zelf.

Wat Redichem verder betreft herinner ik me dat tijdens haar bestaan ook Oosterbeek een voetbalclub bezat die heel wat mans was en zelfs in Bennekom holden de jongelui zo omstreeks 1918 al in clubverband achter het *bruine monster* aan.

Het terrein van de club daar, B.V.C., lag waar nu villa's staan op Wageningen-Hoog en de competitie-wedstrijden voor de Gelderse Bond tussen Redichem en B.V.C. waren ook gewoonlijk pittige partijtjes die soms tot strubbelingen leidden.

O.V.C. uit Oosterbeek speelde in die dagen op een veld over de spoorlijn, niet ver van de Johannahoeve en de spelers verkleedden zich op de zolder van een spoorweghuisje daar in de buurt.

Ook de Oosterbekers kwamen in dezelfde afdeling uit als Redichem en de animositeit die van oudsher bestond tussen de beide delen der gemeente Renkum, zal er toe hebben bijgedragen dat de spelers van O.V.C. en Redichem de zaken op het voetbalveld niet met fluwelen handschoenen aanpakten.

In de jaren 1918-1922 waren bekende Redichem-spelers Bruning, Daan en Ems Frowein, Eef en Marius Schooneveld, Emil Kretschmar, Wim Evers, Jan Ariëns, Marten Lubberhuizen, Anton Jansen, Tinus Kopjansen, Gerrit van Hal en Louis Kranen, terwijl O.V.C. beschikte over cracks als de gebroeders Menting en Kip, Job van Dijk, Sukkel, Frederiks, Koning en een hele goede keeper Klaassen.

En Jo Poelmeyer was in de dagen dat Redichem en O.V.C. tussen de kalklijnen fel streden om de gemeentelijke hegemonie, een gerenommeerd scheidsrechter.

Volledigheidshalve mag ik niet verzuimen de R.K. voetbalclub Wilhelmina te noemen die enige jaren geleden haar vijftigjarig bestaan vierde. Een grote rol heeft onze R.K. club nooit gespeeld in de voetbalwereld maar alleen reeds het feit dat zij zich een halve eeuw wist te handhaven in ons dorp bewijst dat de bestuurders uit het goede hout gesneden waren.

Ook R.V.W. heeft in die lange reeks van jaren vele malen noodwendig van terrein gewisseld. Ik herinner me dat die club aan de Hartense Weg

speelde op een veld even voorbij het toenmalige sanatorium *Dennenrust* van dokter Haverkorn van Rijsewijk. Vandaar verhuisde Wilhelmina naar het zandterrein aan de Groene Weg achter *Lemgo*, vervolgens naar de Telefoonweg om zich tenslotte definitief op de gemeentelijke sportvelden bij Klein Zwitserland te vestigen.

Misschien heb ik de diverse velden niet in de juiste volgorde genoemd en het is zelfs mogelijk dat ik nog een terrein vergat waarop sinds 1910 in clubverband werd gevoetbald. Uit mijn opsomming valt niettemin wel te concluderen dat de bestuurders van de voetbalverenigingen in ons dorp alleen reeds wat hun speelveld betrof, zelden zonder zorgen waren.

Het voetbalspel heeft zich sinds mijn jeugd onweerstaanbaar ontwikkeld, ook in Renkum maar mijn onderwijzers van de Openbare School hebben daar zeker niet toe bijgedragen.

Uit de regels die ik aan mijn schooljaren wijdde zal, naar ik vertrouw, gebleken zijn dat wij werden opgevoed door zeer prettige meesters. Maar, wat het voetballen op het schoolplein betrof, waren zij onverbiddelijk en dat is tot 1916, toen ik de school verliet, nooit toegestaan. We probeerden het vele malen op het speelterrein maar de bij de tennisbaan van Nol in 't Bosch of hotel Klein Zwitserland gegapte tennisbal werd direct door meester Polderman of meester Koning ingerekend. We kregen hem gewoonlijk slechts moeizaam weer in de vingers en voetbalden dan na de school op de droogbanen van de steenoven waar we overigens ook allerminst welkom werden geheten.

Later heb ik op de schoolpleinen in ons dorp de jongens toch wel achter de bal aan zien rennen en maakte daar uit op dat ook de Renkumse schoolmeesters voor koning Voetbal door de knieën waren gegaan.

ZANG

De sport was dus sterk in opkomst gedurende mijn jeugd maar ook een andere vorm van wat wij vandaag vrijetijdsbesteding noemen beleefde een bloeiperiode, nl. het beoefenen van de schone zangkunst.

Vrijwel elke plaats was minstens een gemengd of mannenkoor rijk of beiden en zang- en muziekconcoursen werden er zo omstreeks 1918-1930 bij de vleet georganiseerd.

Uit mijn vermelding van de muziekvereniging *Caecilia* en Renkumsch Mannenkoor, die beiden ver voor 1900 waren opgericht en het Renkums Fanfarecorps dat in 1894 ontstond, blijkt dat de muze reeds in de vorige eeuw een willig oor vond in ons dorp.

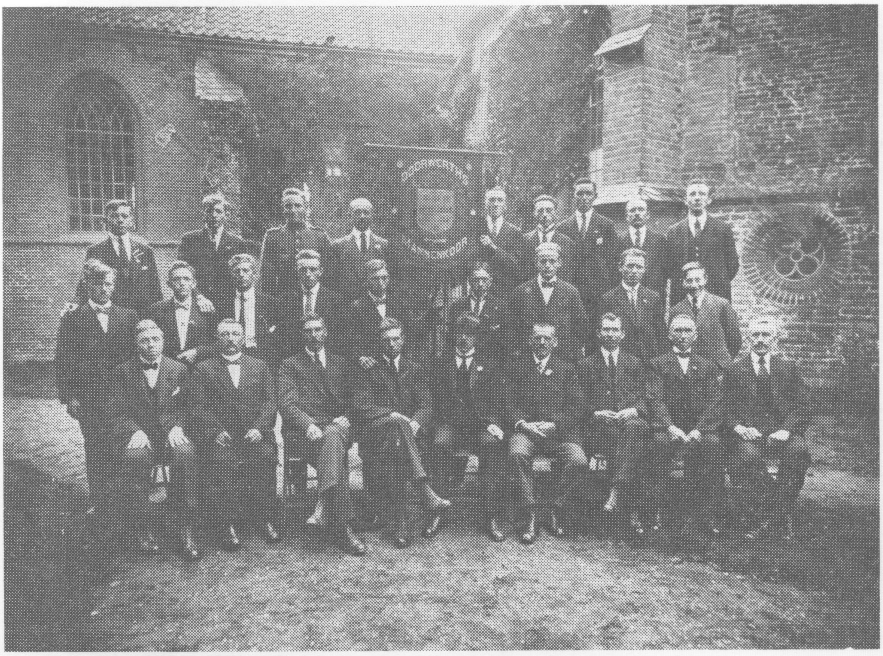
Caecilia en Renkumsch Mannenkoor sneefden weliswaar voor de eeuwwisseling maar wat de muziek betreft had het fanfarecorps de rol van *Caecilia* overgenomen en de zanglustige dorpelingen vonden elkaar in 1906 toen de Chr. Gem. Zangvereniging *Excelsior* zich aandiende.

Acht jaar vloeiden mannen- en vrouwenstemmen harmonieus ineen in dat koor maar in 1914 bleken tenoren en bassen de samenwerking met sopranen en alten beu. Toen werd n.l. Renkums Christelijk Mannenkoor opgericht en was *Excelsior* spoedig ter ziele.

Het nieuwe mannenkoor kwam tot grote bloei en het veroverde op vele zangconcoursen de hoogste onderscheidingen. De eerste dirigent was de heer Onk uit Arnhem maar vooral zijn opvolger, Henk Heuterman uit Oosterbeek,

De Chr. Gem. Zangvereniging Excelsior in 1913. Dirigent was meester van Dam, rechts op de voorgrond.

Doorwerths Mannenkoor, dirigent Hendrik Heuterman, bij het 25-jarig bestaan in 1922. De foto werd gemaakt achter het oude kerkje op de heuvel.

heeft de Renkumse zangers tot grote prestaties weten te brengen en mede door zijn inspirerende leiding deed destijds de slogan opgeld: *Want nimmer gaat de roem teloor van Renkums Christ'lijk Mannenkoor!*

De mannenzangvereniging steeg in luttele jaren tot de hoogste afdeling van het toenmalige concourswezen en het gaf concerten in vele plaatsen maar de mooiste onderscheiding viel R.C.M. toch wel in 1922 ten deel.

De bekende musicus Brandts Buys, dirigent van *Toonkunst* Arnhem, hoorde als jurylid op een concours het mannenkoor zingen en het imponeerde hem dermate dat de Renkumse zangers een invitatie ontvingen om mede te werken aan een Toonkunst-uitvoering in Musis Sacrum, waarbij Richard Wagner's *Die Meistersinger von Nürnberg* ten gehore werd gebracht. En aan die vererende uitnodiging heeft Renkums Christelijk Mannenkoor met veel genoegen gevolg gegeven.

Het eerste zangconcours dat in 1913 in Renkum georganiseerd werd door de zangvereniging *Excelsior* van meester van Dam, vermeldde ik reeds maar ook het mannenkoor heeft diverse concoursen in ons dorp op touw gezet en in Heelsum en Oosterbeek is men, wat dit betreft, evenmin achtergebleven.

Dergelijke evenementen vonden in de regel op Hemelvaartsdag en tweede Pinksterdag plaats en, waar alles zich in de buitenlucht afspeelde, hebben de weergoden de diverse organisatoren nogal eens in moeilijkheden gebracht en de penningmeesters slapeloze nachten bezorgd.

In ons dorp deed de tuin met de boomgaard van café van den Born meermalen dienst als concoursterrein en ook op de *Kloosterweidjes* kampten zangers en zangeressen uit vele plaatsen om medaille of lauwerkrans. Soms traden ook muziekcorpsen in het strijdperk en ik herinner me zelfs een concours in de tuin van café van den Born waarbij zangsolisten door de jury werden beoordeeld.

In Heelsum leende het bospark van *Huis Heelsum* zich in 1920 uitstekend voor een concours van de Chr. Zangvereniging „Looft den Heer", in Oosterbeek stond het *Weidje van de Geest* de organisatoren van zo'n zangfestijn ten dienste, terwijl Doorwerths Mannenkoor in 1922 de *Westerbouwing* als concoursterrein gebruikte.

Dat koortje bestond toen 25 jaar; een jonge meubelmaker uit Heelsum die bij ons werkte maakte er deel van uit en hij overreedde mij als lid toe te treden. Zo werd ik *aankomend* zanger en kreeg een indruk van hetgeen er 50 jaar geleden kwam kijken bij het organiseren van een landelijk zangconcours in de openlucht.

Bij die organisatie werd vrijwel alle leden een taak toebedeeld en ik herinner me dat tijdens de voorbereidingen het bestuur, onder leiding van tuinman de Jong, de moed soms in de schoenen zonk.

Het in orde maken van het concoursterrein e.d. konden de koorleden voor een groot deel zelf verrichten, maar er doken andere posten op die bijzonder tegenvielen. De kosten van drukwerk, zoals inschrijfformulieren, tekstboekjes, toegangsbewijzen en aanplakbiljetten bleken aanzienlijk te laag geraamd maar nog zwaarder viel het bedrag tegen dat de drie juryleden, die de punten aan de koren moesten toekennen, per concoursdag wensten te incasseren.

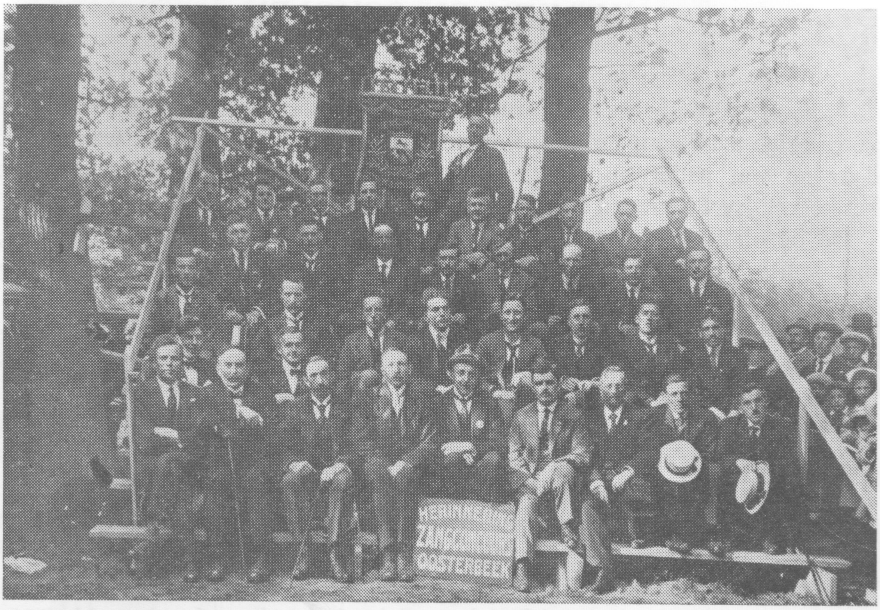
Tijdens de zangrepetities op zaterdagavond, in het gebouwtje *Concordia* achter het oude kerkje op de heuvel, werd wekelijks alles besproken wat verband hield met het aanstaande concours op de Westerbouwing en daar is veel gewikt en gewogen.

Op een zaterdag bracht de secretaris, Hendrik van der Weiden, een brief mee van de voorzitter der aangezochte jury die onthulde dat de heren elk op 50 gulden per concoursdag rekenden.

We zaten allen enigszins met stomheid geslagen en de stemming werd pas beter toen de secretaris droogweg opmerkte: *Et is bar veul, ik doe et veur de helft en dan zal ok nog geen koor over mijn te klagen hebben . . . !*

Later viel het allemaal erg mee op de Westerbouwing. Onze secretaris zat niet in de jury en er werd dus niet met punten gestrooid. Maar we troffen beide concoursdagen fraai weer, de kosten kwamen er royaal uit en er schoot zelfs nog een tweedaags reisje naar den Haag en Scheveningen voor het hele koor over.

Gaandeweg verminderde, door welke oorzaken dan ook, de belangstelling voor zangconcoursen en de liefhebberij voor de koorzang liep aanzienlijk terug, ook in Renkum. Mogelijk heeft de opkomst van de radio bijgedragen tot die teruggang maar hoe dit zij, met de algemene malaise die zich bij ve-

Renkums Chr. Mannenkoor, gefotografeerd op de Westerbouwing waar het op 2e Pinksterdag 1921 een eerste en een ereprijs veroverde.

le zangverenigingen aandiende, ging ook het concourswezen sterk achteruit en tenslotte bleef hier en daar in een grotere plaats slechts een enkel zaalconcours over.

De koorzang in ons oude dorp ontkwam, zoals gezegd, ook niet aan de magere jaren want niet alleen de roem van Renkums Christelijk Mannenkoor is uiteindelijk toch geheel teloor gegaan, ook het koor zelf bleek op de duur geen levensvatbaarheid te bezitten en is later tot een gemengde zangvereniging omgevormd. En daarmede werd in ons oude dorp een soort kringloop, die omstreeks 1870 begonnen is, een etappe langer. Een kringloop van mannenkoor - gemengd koor - mannenkoor - gemengd koor, die eens temeer de wijsheid bevestigt van Brederode's woord: *Het kan verkeren . . . . !*

En dat geldt niet slechts mannen- of gemengde koren want er zijn sedert mijn jeugd in Renkum allerlei verenigingen ontstaan, opgebloeid, afgetakeld en verdwenen en zelfs van de kegelclub die ons dorp eens rijk was is geen bal meer te vinden.

KERKEN EN SCHOLEN

Aan verschillende aspecten van onze dorpshuishouding schonk ik tot dusverre enige aandacht; terloops kwamen de scholen ter sprake en wanneer ik daar nu wat nader op inga zal in de herinneringen uit mijn jeugd ook het kerkelijk erf betreden dienen te worden.

De bevolking van Renkum was omstreeks 1910 overwegend protestant, met de hervormden, ook ten aanzien van de gereformeerden, sterk in de meerderheid.

De Hervormde Kerk bezat toen veel eigendommen. Overal lag z.g.n. *kerkeland,* verscheidene huizen waren kerkelijk eigendom en er stond gewoonlijk geld uit voor hypotheken en leningen ten bate van lidmaten.

Het katholieke volksdeel was geringer in aantal en het behielp zich nog met het kleine kerkje *Deo Sacrum* tegenover hotel Campman.

De jongens uit de katholieke gezinnen waren bij ons op de Openbare School en de meisjes hebben die bezocht tot omstreeks 1905 toen de *van Wijck-Conijn-Stichting* aan de Nieuwe Weg een katholieke meisjesschool stichtte van twee lokalen.

Voor die tijd werd onze Openbare School dus bezocht door kinderen van ouders die niet tot een kerk behoorden, door katholieke jongens en meisjes en door spruiten van de Hervormden die deze niet naar de Christelijke School aan de Kerkweg wilden sturen.

De Hervormde Kerk in Renkum die in 1864 was gebouwd en tijdens de Slag om Arnhem zodanig werd beschadigd dat tot afbraak moest worden overgegaan.

Het onderwijzend personeel van de Openbare School hield blijkbaar rekening met al die schakeringen, ook bij het zangonderwijs, en daarom werden er ook christelijke, althans stichtelijke liedjes gezongen.

Onze hoogbejaarde buurvrouw Corton herinnerde zich dat zij in 1898 op onze Openbare School bij meester van Mourik in de klas zat en dat deze zijn jeugdige leerlingen o.a. deze tekst liet zingen:

Looft de Heer want hij is goed,
Looft Hem met een blij gemoed,
Want zijn gunst alom verspreid,
Zal bestaan in eeuwigheid.

Mogelijk was dat een keuze van de meester zelf en misschien is later het zangrepertoire op onze Openbare School bewust gewijzigd, want tijdens de jaren 1909-1916, die ik er verbleef, zijn er nooit min of meer kerkelijke liedjes gezongen.

Onze school bij de Wissel werd ook bezocht door leerlingen uit de gemeente Heteren aan de overzijde van de Rijn. De zoons en dochters van de eigenaar van het veer, meneer van den Berg, en de kinderen van Frits de veerman, gingen bij ons op school omdat die heel wat dichter bij lag dan die in Heteren. Voor de bewoners van de steenoven van van Wijck zal dat niet veel uitgemaakt hebben maar toch kwamen ook de Hoedemakertjes, wier vader daar ovenbaas was, dagelijks de Rijn over naar onze Openbare School.

Vooral Theo Hoedemaker stond bij zijn kornuiten hoog aangeschreven want hij bracht dikwijls bommen van appels mee naar school en was daar zeer vrijgevig mee.

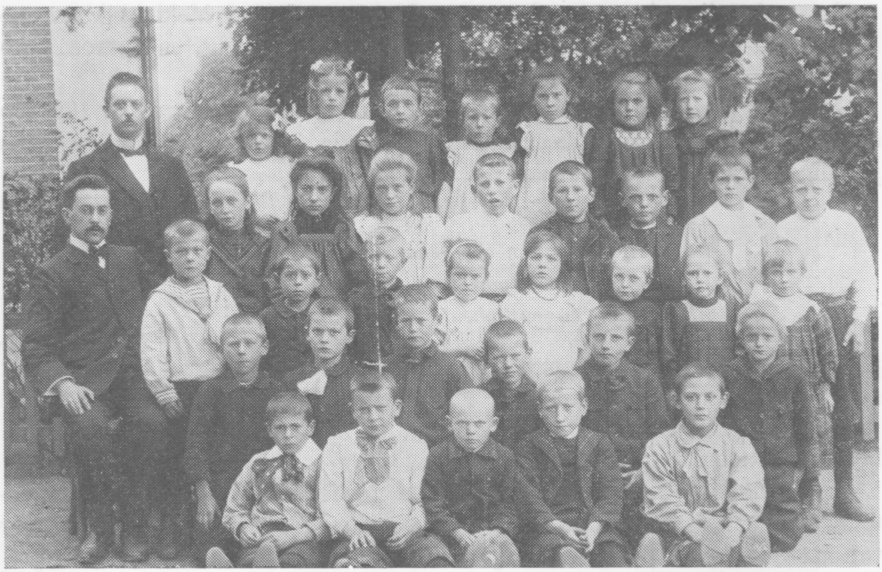
Er waren nogal wat kleine Hoedemakers maar ik geloof dat het gezin van meneer van den Berg nog groter was. Hoeveel dochters deze familie telde weet ik niet precies maar de vijf zoons Jan, Richard, Harry, Gerard en Jo zijn allen bij ons op school geweest en de drie of vier meisjes waarschijnlijk ook.

De jongste zoon Jo was van mijn leeftijd, met hem ben ik als klasgenoot vaak opgetrokken en ik herinner me dat we in het grote Veerhuis samen landkaarten natekenden en daarbij gebruik maakten van een grote doos met potjes inkt in allerlei kleuren die mijn schoolmakker voor zijn verjaardag gekregen had.

De zoons Richard en Harry bezochten na onze school een seminarie en voltooiden daar hun opleiding als priester. Ik meen dat Richard later meerdere jaren pastoor is geweest in Heteren en dat moet de familie van den Berg veel voldoening hebben geschonken.

Het gezin van veerman Frits Jägers was niet zo groot; zijn oudste zoon Frits overkwam voor mijn ogen eens zo iets ongelooflijks dat het me nu, rond 60 jaar later, nog helder voor de geest staat.

De jonge Frits was, het zal in de zomer van 1911 of 1912 zijn geweest, omstreeks half negen op weg naar school. Hij liep uit de Veerweg komend, de Dorpsstraat in, ongeveer 50 meter voor mij uit. Wat Frits aan de over-

De hoogste klassen van de Chr. School aan de Kerkstraat in 1909. Staande boven-meester Slotboom, zittend meester Wisse.

kant heeft gezien weet ik niet maar tegenover hotel Remmerde probeerde hij pardoes de weg over te steken en werd op hetzelfde ogenblik overreden door de heel hoog op de wielen staande Ford van dokter Kersten. Het zwarte ve-hikel dat behoedzaam door onze Dorpsstraat reed, stopte met een schok tien meter verder, de dokter schoot er ontdaan uit en dacht natuurlijk zijn slachtoffer te moeten bijstaan. Maar Frits liep al ruim honderd meter verder op zijn gebruikelijke sukkeldrafje en keek niet één keer achterom.

Hij was op wonderbaarlijke wijze languit plat op de straat gevallen door de botsing en de grote ruimte van die eerste Fords boven het wegdek had Frits zelfs voor het geringste schrammetje behoed.

De jongens uit die drie genoemde katholieke gezinnen van over de Rijn bezochten dus allen onze Openbare School want een katholieke jongens-school bezat ons dorp toen nog niet. Wel was er - zoals reeds vermeld - de Chr. School aan de Kerkweg die daar in 1882 verrees. Die school werd dus gesticht vóór de grote scheuring in de Hervormde Kerk ontstond waaruit, onder leiding van dr. Abraham Kuyper de z.g.n. *Doleantie* voortvloeide.

Die grote afscheiding van hervormden die zich gereformeerden gingen noe-men en die het hele land in opschudding bracht, heeft zoals mij vaak is verteld, ook in ons oude dorp veel beroering verwekt. Van meerdere beken-de Renkumse families bleef een gedeelte trouw aan de Hervormde Kerk, de rest sloot zich aan bij de *Doleantie* en wat een trammelant daaruit is ontstaan laat zich gemakkelijk raden.

Had er iemand gelijk? Ik weet niets van kerkelijke zaken maar wanneer ik zie dat de beide groeperingen, die destijds bijna als doodsvijanden te-

genover elkaar stonden, nu al jaren bezig zijn om weer tot eenheid te komen, ben ik geneigd aan te nemen dat de *Doleantie* inderdaad een dwaling is geweest. Maar nogmaals, het is het oordeel van een leek en wie valt er wat te verwijten waar Goethe al gezegd heeft: *De mens dwaalt zolang hij leeft...!*

Twisten op kerkelijk gebied hebben in de regel ook grote invloed op het onderwijs gehad en met de afscheiding die Abraham Kuyper en zijn volgelingen teweeg brachten is dat ook het geval geweest.

Wat onze dorpsscholen betreft in mijn jeugd valt te memoreren dat lang niet alle ouders die tot de Hervormde Kerk behoorden hun kinderen naar de Christelijke School aan de Kerkweg stuurden. Voor veel hervormden droeg die school teveel een gereformeerde signatuur, er waren naar hun smaak teveel *dolerende* leerkrachten aan verbonden.

Ik vermoed dat bij die beoordeling de herinnering aan de strijd en de afscheiding van 1886 nog altijd een rol speelden al valt niet te ontkennen dat de school aan de Kerkweg doorgaans wel verscheidene meesters en juffrouwen telde die tot de Gereformeerde Kerk behoorden.

Hoe men dat regelde is mij niet bekend, misschien heeft het bestuur van die school veelal gestreefd naar een fifty-fifty-basis tussen gereformeerde en hervormde leerkrachten en dan kon de schaal best eens naar een bepaalde kant doorslaan. Meerdere hoofden van de Chr. School die ik gekend heb waren overigens hervormd.

Als de jongenskiel je schouders omhult bezoek je de school die voor je wordt uitgekozen en in mijn ouderlijk huis bepaalde mijn moeder dat haar spruiten naar de Openbare School gingen.

Dat leek bevreemdend want zij was zeer godsdienstig opgevoed en zij heeft haar leven lang getracht een christin te zijn in de ware zin van het woord. Werkzaam, verdraagzaam, behulpzaam en mild zou ik als eigenschappen willen noemen die mijn moeder sierden.

Dat zij, ondanks haar christelijke levensbeschouwing en de wijze waarop zij probeerde die in praktijk te brengen, haar kinderen toch niet naar de School met de Bijbel stuurde had niets met hervormd of gereformeerd te maken hoe onaantastbaar hervormd mijn moeder ook was.

Haar voorkeur voor de Openbare School was, zo liet zij zich uit, ontstaan in de jaren 1900-1906 toen mijn ouders vlak bij de Christelijke School aan de Kerkweg woonden.

Moeder Beekhuizen vertelde dat zij de jongens die naar de School met de Bijbel gingen zo dikwijls zag vechten, hoorde schelden en vloeken dat zij besloten had haar kroost daar beslist niet naar toe te sturen.

Ik mag daar wel aan toevoegen dat vecht- en scheldpartijen met als terloops ingecalculeerde vloeken, ook op onze Openbare School geen zeldzaamheid waren, maar in alle geval heeft het inzicht van mijn moeder mij en mijn broers en zusters naar de Openbare School gevoerd en ik heb daar nooit spijt van gehad.

Wij bezochten ook de zondagschool en werden al vroeg meegenomen naar de kerk. De eerste zieleherder die ik zag en hoorde preken was dominee Heyer en ik heb hem zowel in Renkum als in Heelsum meegemaakt op de kansel want tot 1920 behoorde Heelsum als kerkdorp tot Renkum en had het geen eigen predikant.

Dominee Heyer was een vrijgezel die in de grote pastorie woonde bij de *Kloosterweidjes* in gezelschap van zijn vrij bejaarde meid-huishoudster Jaantje.

De Chr. School kreeg later meester Teppema als hoofd. Met meester van Dam poseert hij hier tussen de oudste leerlingen (1922).

In 1908 kwam hij uit Staphorst naar de Veluwezoom en in 1916 vertrok hij naar Vlaardingen waar hij, naar ik meen, tot zijn emeritaat is gebleven.

Uit het feit dat dominee Heyer uit Staphorst overkwam valt wel af te leiden tot welke richting hij behoorde en hij was dan ook orthodox in praten en preken. Wat dat betreft werd met zijn komst de traditie slechts voortgezet in ons dorp maar niettemin was er in mijn jeugd al een groeiende groep hervormden die er meer vrijzinnige opvattingen op na hielden.

Maar de heren die destijds over de soort van predikanten beslisten waren in meerderheid rechtzinnig, streng vasthoudend dus aan de overgeleverde kerkleer, zodat heel lang alles bij het oude bleef in Renkum en de ene *zware* dominee de andere opvolgde.

Die orthodoxe herders en hun schapen behoorden tot de z.g.n. *Gereformeerde Bond* in de Hervormde Kerk en tegen de overheersing van die groepering ontstond in ons oude dorp een steeds groeiend verzet van lidmaten die

de veelal sombere boetpredikaties van de *bondsdominees* onverteerbaar vonden. Zij meenden dat het evangelie ook op een minder zwaartillende manier verkondigd mocht worden en dat men de prachtige gezangen die de Hervormde Kerk bezit niet mocht zingen tijdens de ere-dienst bleef voor hen evenzeer onaanvaardbaar.

Die verschillende groeperingen noemt men modaliteiten en men behoort dus tot de orthodoxe, rechtzinnige modaliteit of tot de vrijzinnige die ook wel de confessionele modaliteit wordt genoemd. En daar tussenin zullen altijd nog wel kerkgangers zijn schuilgegaan die een soort half-om-half-modaliteit aanhingen.

De confessionele stroming verbreedde zich gaandeweg in ons dorp maar de traditie is taai en het heeft tot 1953 geduurd eer de vrijzinnige leden van de Hervormde Kerk in Renkum hun eigen predikant konden beroepen.

Ds. Rothfusz was de eerste confessionele dominee die in Renkum de preekstoel beklom in de Hervormde Kerk en vele *zware* lieden onder de gemeenteleden zagen daarin de grootste rampspoed die hun kerk kon overkomen.

Dat is uiteraard best meegevallen maar nog immer is de hervormde gemeente in Renkum een soort tweestromenland, een land waarin twee stromen eigen bedding blijven volgen zodat er voortdurend conflictstof op de drempels ligt.

Ik moet bekennen niet op de hoogte te zijn met de principiële verschillen tussen *bonders en confessionelen,* verschillen die in mijn jeugd al de kop op staken en vaak tot grote onenigheid aanleiding hebben gegeven tussen lidmaten van dezelfde kerk.

In de fijne nuances ben ik dus niet doorkneed maar wel weet ik dat de *bonders* de gezangen niet mogen zingen omdat die niet van David zijn naar men beweert. En verder is mij bekend dat de orthodoxe broeders zelfs op het terrein der zending een eigen koers varen.

Ik heb de indruk dat sinds mijn schooljaren het aantal gemeenteleden der Hervormde Kerk dat die verouderde instelling aanhangt, voortdurend kleiner is geworden. Als oningewijde is men geneigd dat een gunstige ontwikkeling te noemen want is het niet te gek om met andere kerken over oecumene te praten wanneer in eigen tuinderij de splijtzwam nog zo welig tiert?

Ga naar de mieren en wordt wijs! heeft Salomo gezegd.

Er is in het kerkelijk leven veel veranderd in de loop der jaren ook wat de kerkdiensten betreft. Heel dikwijls heb ik de oude van den Berg, die op Doorwerth woonde en daar bakker was, in zijn zwarte pak voor de lessenaar zien staan onder de preekstoel.

Hij vervulde het ambt van *voorlezer* en er ging een bepaald gezag van deze bescheiden en onkreukbare man uit.

Later, toen van den Berg gestorven was, heb ik meerdere andere *voorlezers* aangehoord. Een van hen was meneer Teppema, de bovenmeester van de Christelijke School aan de Kerkweg. Waarschijnlijk las hij veel meer *vakkundig* voor uit de bijbel dan de eenvoudige dorpsbakker van den Berg maar

De groene Dorpsstraat in de zomer van 1918. Rechts de markante pastorie die in 1823 gebouwd werd voor 3775 gulden.

toch ging er van diens evangelie-lezing meer uit en wat het verschil was kan ik niet verklaren.

Dominee Heyer heeft acht jaar in ons dorp gewoond en als neringdoende kregen wij ook zakelijk met hem te maken. Hij was, naar men in het dorp oordeelde, aan de zeer behoudende kant maar de predikantstractementen waren destijds zo schamel dat men er zeker niet op grote voet van kon leven en dat deed dominee Heyer dan ook niet.

Toen hij een jaar of wat in Renkum *stond,* zoals dat heette, en dringend aan een nieuwe gangloper toe was, kreeg mijn vader het verzoek daarvoor stalen te willen sturen.

De eerste zending staalboeken werd na een week aan de pastorie opgehaald; er was geen keus bij maar de dominee wilde volgens Jaantje graag nog een andere collectie stalen zien.

Natuurlijk werd dominee's verzoek prompt ingewilligd en nadat die tweede zichtzending ook weer ruim een week bekeken was kwam de oude gedienstige Jaantje het pak stalen terugbrengen met het bescheid: *De komplemente van de domenee, maar der was niks bij en bedankt veur de meuite...*

Mijn moeder werd hoogst zelden echt kwaad maar toen heeft ze in de winkel toch tegen Jaantje gezegd: *Neem jij de komplementen maar weer mee en laat de domenee daar maar kuukskes veur kopen....*

Vermoedelijk heeft Jaantje mijn moeders advies woordelijk aan haar broodheer overgebracht want uit de pastorie is, na die dialoog tussen mijn moeder en Jaantje, nooit meer een opdracht voor ons bedrijfje gekomen en ik kan me ook niet herinneren dat dominee Heyer nog op huisbezoek kwam.

In mijn jeugd liepen in ons dorp altijd wel enige kwanten rond die graag deze of gene een poets bakten en door dergelijke snaken is dominee Heyer ook eens in de maling genomen. Er was een klein complot tegen hem gesmeed van overigens onschuldige aard.

In het kerkelijk leven bestonden destijds gewoonten die daar door de tra-

ditie als het ware in verankerd lagen. In Renkum ging b.v. de kerkeraad op Nieuwjaarsdag, 's morgens na de preek, steevast koffiedrinken bij de dominee. Daar in de pastorie werd dan door de herder en zijn in het zwarte pak gestoken kerkeraadsleden uitvoerig gebabbeld over de kerkelijke gang van zaken in het afgelopen jaar en de plannen voor de nieuwe periode bekeek men eveneens.

Jaantje bediende de heren van koffie en wat daar voor zo'n gelegenheid bij hoorde werd op Oudejaarsdag altijd wel gratis aan de pastorie bezorgd.

Het was toen in ons dorp gebruikelijk dat de gemeenteleden hun herder van tijd tot tijd giften in natura toestopten. Zoals gezegd lag de gage voor een dominee niet hoog en de stoffelijke blijken van waardering uit de gemeente werden op de hoge stoep van de Renkumse pastorie dan ook steeds dankbaar door Jaantje in ontvangst genomen waarbij het aan *komplemente* vermoedelijk niet ontbroken zal hebben.

Tientallen dorpelingen slachtten destijds in het najaar hun *keutje* en daar ging dan ook wel eens iets van naar de dominee. In een ander jaargetijde schoot er soms een mandje kersen over en wanneer er gejaagd was op de Keyenberg bracht de boswachter ook wel een haas of een konijn naar de pastorie.

Tegen Sinterklaas schoot er bij deze of gene bakker zonder mankeren een speculaaspop over voor de dominee en tegen Nieuwjaar overhandigde een bakkersknecht steevast een banketletter aan Jaantje van de dominee.

Bakker Mekking had, zoals ik reeds vertelde, naast hotel Verwaayen zijn zaak. Zoon Hendrik stond hem daarin trouw ter zijde en deze ging ook dagelijks met de mooie gele, met koper beslagen bakkerskar op stap om de klanten te bedienen.

Hendrik was altijd een normale Renkumse kwajongen geweest hetgeen betekende dat hij en zijn kornuiten moeilijk van andermans appels en peren af konden blijven, zelfs niet als die in de tuin van de pastorie aan de boom hingen. Maar in de tijd dat dominee Heyer in ons bedehuis aan de Kerkweg het evangelie verkondigde was *Hend* Mekking al wat ouder en bezadigder geworden en hield hij er andere liefhebberijen op na.

Neen, de meisjes waren het niet want als onze brave Hendrik al eens naar de jongedochters keek dan heeft hij nooit de ware Jacoba in de ogen geblikt want hij is als vrijgezel gestorven.

Maar Hendrik was wel lid van Renkums Fanfarecorps en dat is hij heel lang gebleven.

Ons plaatselijk muziekcorps telde zo omstreeks 1910 een kleine dertig leden. Sommige ouderen van hen hadden in hun diensttijd deel uitgemaakt van de Stafmuziek, om die geroutineerde krachten vormde zich een groepje jongeren en daarbij was ook de enige zoon van bakker Mekking. Er schuilden rakkers onder die jeugdige muzikanten en zij hebben dan ook het plannetje uitgebroed om dominee Heyer een kool te stoven, waarbij Steven Willemsen, de knecht van Mekking die uit de Betuwe kwam en die ook lid van het fanfarecorps was, vlot medewerking verleende.

Tijdens het middagdutje van vader Mekking bakten Steven en Hendrik een banketletter waarin een varkensstaart verborgen was en dit merkwaardige produkt van bakkersvakmanschap werd in de schemering van de Oudejaarsdag door Jaantje van de dominee in ontvangst genomen en dankbaar naar de keuken gedragen. Dat was toch maar weer een goede daad van de gemeente, filosofeerde Jaantje, en nou kon domenee morgen na de dienst de kerkeraadsleden *op z'n rijkelui's* trakteren en hoefde de koffie niet *op z'n domenee's* met een *kuukske* te worden afgedaan. En domenee moest de letter zelf maar aansnijden want dan kreeg hij een schone gelegenheid om een paar kerkeraadsleden, die altijd nogal op de penning waren, zo *kwanshuus* te laten weten dat het beter was te geven dan te ontvangen...

Die gedenkwaardige bijeenkomst in de Renkumse pastorie verliep op de Nieuwjaarsmorgen vrijwel geheel volgens de plannen. Dominee Heyer had het in de kerk *mar is weer goed gezeid* volgens de verzamelde gemeente en hij werd, der gewoonte getrouw, door stalhouder Jan van Ee huiswaarts gereden.

De kerkeraad toog op weg naar de pastorie en belde bijna klokslag twaalf uur aan. Jaantje liet de heren binnen met de gebruikelijke wederzijdse nieuwjaarswensen, en dat een jaar toch maar niks was en dat de winter nog wel strenger zou worden, dat de dagen al weer langer werden al moest de lamp nog vroeg aan, en dat het water maar bar lang hoog bleef want het stond nou al een week bij de domenee in de tuin...

Maar intussen was de staande ijzeren kapstok in de gang van de pastorie vol geraakt met de jassen en hoeden en zelfs twee zwarte petjes van de kerkeraadsleden die wat schuchter de ruime huiskamer betraden waar de dominee al in zijn armstoel resideerde.

De sigarendoos ging rond toen het groepje gezeten was en Jaantje was onderwijl in de hoek bij de serre al bezig met het inschenken van de koffie. Zij zette vervolgens, beginnend bij de dominee, de bakjes leut voor de heren neer en kwam even later welhaast stralend opdraven met de banketletter die prijkte op de grote ovalen schaal uit de keukenkast die nooit gebruikt werd maar die nou dan toch maar weer mooi van pas kwam.

En toen de banketletter voor de dominee stond en aller ogen er op gericht waren, voltooide Jaantje haar aandeel in de ceremonie door haar heer een flink mes te overhandigen.

Dat mes zal niet erg scherp zijn geweest maar dat zou trouwens niet geholpen hebben want een varkensstaart bezit een kern die bijzonder hecht is en wel op kraakbeen lijkt.

Wat dominee Heyer gezegd heeft toen hij zich uit zijn zetel verhief en het mes in de boterletter zette is nooit helemaal duidelijk geworden want de ouderlingen die later over het gebeurde iets wilden vertellen, wisten het niet precies meer.

De varkensstaart reikte kennelijk niet tot de einden der banketletter want de eerste snijpogingen van de dominee waren vlot verlopen en enkele schoteltjes van de kerkeraadsleden, die het water uit de mond begon te lopen,

waren al gevuld met een moot van de lekkernij. En bij elke *snit* maakte de herder een toepasselijk babbeltje tot stichting van zijn schapen, zoals Jaantje het al voorzien had.

Maar toen gebeurde er iets vreemds, de dominee zette ten vierde male het mes in de boterletter maar het bleef steken en zelfs een paar ferme snijbewegingen van de herderlijke hand leverden geen resultaat op.

Vloeken doet een dominee natuurlijk niet, zelfs niet inwendig en daar hebben onze dorpelingen dominee Heyer dan ook nooit van beticht, maar de ouderlingen die totaal verbluft hun herder zagen tobben wisten later wel te vertellen dat *domenee* goed kwaad geworden was en helemaal geen teksten meer bij de hand had.

Et zweet sing em op de neus, verzekerde de oude Toon Bakker van *Bakkershaag* later maar na de eerste grote consternatie toen de aap uit de mouw of liever, de staart uit de banketletter kwam, vond de grap bij de ouderlingen en zelfs bij de dominee toch wel waardering. Maar Jaantje bleef haar grijze hoofd schudden en zij hield vol dat zoiets geen pas gaf en dat *et minsdom* bij de dag slechter werd.

De nieuwjaarsvisite bij onze dominee Heyer verliep na die verrassende ontknoping onder genoeglijke kout en al kregen tenslotte de meeste kerkeraadsleden slechts een koekje bij de koffie, de zeven kippen met de haan in de tuin van de pastorie zijn nog het best gevaren bij de banketletter van Hendrik Mekking.

Dat bezoek van de kerkeraad aan de pastorie op de eerste dag van het jaar was een traditie in ons dorp en zo handhaafde men meer oude gebruiken in het kerkelijk leven. Een daarvan was b.v. dat men de dominee, als hij voor een beroep naar een andere plaats bedankte, een cadeau aanbood. Zodra bekend werd dat de herder zijn schapen trouw bleef ging men met een intekenlijst rond onder de kerkelijke lidmaten en dat leverde soms een flink bedrag op.

De goedgeefsheid van de kerkgangers hield uiteraard verband met de waardering die men voor de dominee koesterde want het kwam ook voor dat het merendeel der parochianen de leraar liever kwijt was dan rijk. Een dominee kon ook te lang in hetzelfde dorp werkzaam zijn en dan zei de volksmond: *Hij het de schup meegebroch,* hetgeen beduidde: Met deze dominee blijven we zitten tot hij begraven wordt...

In mijn jeugd mocht de dominee in ons dorp jaarlijks nog op een andere surprise rekenen. De nieuwe lidmaten, die in de regel met Pasen werden bevestigd, legden een bedrag bij elkaar om de herder een geschenk te kunnen aanbieden. De argeloze man wist natuurlijk van niets maar via zijn vrouw of zijn huishoudster kwam men doorgaans vrij vlot aan de weet of de predikant een nieuwe kapstok, een tafelkleed van *pluus,* een theetafel of iets van wandversiering prefereerde.

De eerste jaren ging je met vader of moeder naar de kerk maar later zaten wij als jongens graag boven op de *gaanderij.* Het orgel was daar mid-

denop gebouwd, achter in de kerk, en links en rechts daarvan waren wat zitplaatsen.

Op de voorste kon men over de balustrade met de lage groene gordijntjes, naar de kansel kijken wanneer je althans niet tot minder gewenste bezigheden verviel. Want dat gebeurde nogal eens en wat dat betreft stond de gaanderij, die het oude kerkje destijds in Heelsum had, in een zeer kwade reuk.

Die gaanderij liep heel ver naar achteren en bovendien was daar niet het orgel maar aan de overzijde bij de preekstoel.

In onze Renkumse kerk kon de organist aan de ene kant de jongelui die op de gaanderij zaten min of meer in toom houden alleen reeds door zijn aanwezigheid terwijl aan de andere kant de *pomper* die voor de wind van het orgel zorgde, al teveel spektakel van de jeugdige kerkgangers voorkwam.

Maar op de gaanderij van het oude Doorwerthse kerkje kon het een vrijgevochten en storende bende zijn omdat daar elk toezicht ontbrak.

Men vertelde dat er tijdens de kerkdiensten soms een kaartje werd gelegd op die diepe gaanderij door oneerbiedige jongelieden. Ik heb daar wel meerdere rumoerige zondagochtenden meegemaakt waarbij rustig sigaretjes in rook opgingen maar dat er gezwikt of gepandoerd is meen ik te moeten betwijfelen.

In die dagen behoorde wandelen en kerkbezoek tot de vaste zondagse bezigheden van veel dorpelingen en de hervormden uit Renkum konden, door het bijwonen van de preek in Heelsum, het een met het ander op aangename wijze verenigen.

Het tripje naar het eeuwenoude bedehuisje op de heuvel, via de brug over de Heelsumse beek, het voormalige *Vishek* is altijd bekoorlijk geweest, ook in de winter. Maar ook dit prachtige brok natuurschoon in onze omgeving heeft danig van de *vooruitgang* te lijden gehad.

De beek wordt al jaren erbarmelijk vervuild door de industrie en de autoweg door het fraaie beekdal is een van de vele verwoestingen die Waterstaat alsmaar in onze groene dreven blijft aanrichten.

Zoals gezegd prefereerden wij als kwajongens ook in Renkum de gaanderij in de kerk omdat je daar minder in het gareel zat dan beneden. Bovendien kon je plaats nemen aan de kant waar de organist de toetsen met handen en voeten bespeelde of aan de andere kant waar de *pomper* door het heen en weer bewegen van een soort zwengel er voor zorgde dat de blaasbalg van het orgel voldoende lucht kreeg om de tonen aan te blazen.

Meerdere jaren heb ik op die gaanderij meneer Lindmeier uit Wageningen in actie gezien als organist en Gerrit Scheffer, de timmerman, als zijn pompende assistent.

En dan de dominees. Ja, die waren ook allemaal verschillend in velerlei opzicht. Voor ds. Heyer is ds. de Lindt van Wijngaarden enkele jaren in Renkum geweest voor de Hervormde gemeente maar ik kan me hem slechts flauw herinneren. Zijn opvolger, dominee de Looze stond evenwel 12 jaar

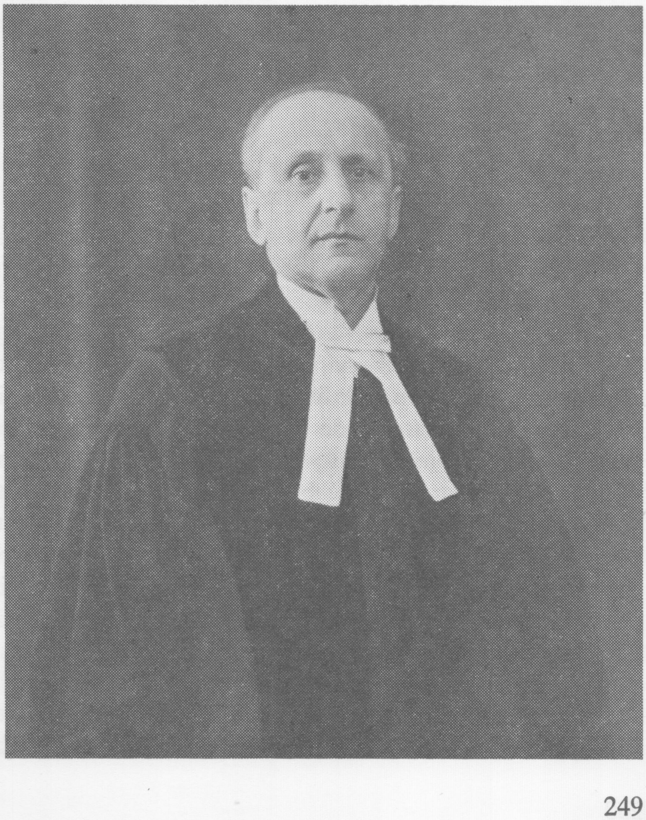
in ons oude dorp en hij was zeker geen mannetje om gauw te vergeten. Wat zijn tegenstanders - en die heeft hij veel gehad - deze predikant ook konden aanwrijven, geen van hen kon ontkennen dat hij een persoonlijkheid was, een man van allure.

Nog zie ik deze strijdbare herder door ons dorp stappen met zijn resolute tred, keurig in het zwart, met hoge hoed en wandelstok met zilveren knop. En tijdens deze tripjes door zijn parochie had deze predikant zijn ogen bepaald niet in de zak van zijn lange zwarte jas, integendeel, er ontging hem niet veel.

Dominee Pieter de Looze was in 1919 uit Barneveld naar Renkum gekomen, in de tijd dat onder de leden der Hervormde gemeente een stroming ontstond om een eigen Hervormde School te stichten voor lager onderwijs. Voor christelijk lager onderwijs was men nog steeds aangewezen op de school aan de Kerkweg en - ik stipte het reeds aan - vele hervormden waren van mening dat daar uitsluitend de *dolerenden* de lakens uitdeelden.

Dominee de Looze bleek die opvatting te delen want hij heeft zich volledig ingezet om in Renkum een Hervormde School tot stand te brengen en dat is hem gelukt maar hij heeft een enorme tegenstand moeten overwinnen.

Hoeveel reizen de hervormde predikant in die tijd gemaakt heeft naar den Haag om daar op het Departement van Onderwijs zijn zaak te bepleiten weet ik niet maar het zijn er heel wat geweest.

Ds. P. de Looze die van 1918 tot 1930 in Renkum de Hervormde gemeente diende.

Het vereiste aantal leerlingen voor de te stichten nieuwe school was ruimschoots bijeen maar er bleven in onze gemeente verwoede bestrijders van ds. de Looze's plannen actief en mr. J. van der Molen, de gereformeerde burgemeester die Renkum in die dagen bestuurde, was zijn voornaamste rivaal. Wat oneerbiedig hoorde men destijds in ons dorp van een strijd tussen Jantje en Pietje spreken, twee felle opponenten die van geen wijken wisten. Want hoewel de predikant en zijn medewerkers aan alle door de Schoolwet vereiste normen konden voldoen bleef men hen dwarsbomen tot in het kleinzielige toe.

Maar, de voor geen tegenstander, van welk formaat ook, beduchte dominee de Looze moest, met de wet achter zich, uiteindelijk triomferen en dat gebeurde dan ook.

Uiteraard streefde de hervormde groepering in ons dorp naar een eigen nieuwe school maar dat doel is tenslotte niet geheel bereikt en dat was logisch. Het zag er immers naar uit dat door het tot stand komen van de Hervormde School het aantal leerlingen van de Openbare School - dat door de oprichting van een katholieke jongensschool toch reeds teruggelopen was - wederom aanmerkelijk zou dalen. Daardoor behield de grote oude Openbare School geen reden van bestaan en de niet aflatende dominee de Looze kreeg in zoverre zijn zin dat de oude school bij *de Wissel* verbouwd en vernieuwd werd om verder als Hervormde School dienst te doen. En de Gemeente bouwde een kleine Openbare School op de hoek Utrechtse Straatweg-Fluitermaatse Weg.

Dominee de Looze en zijn volgelingen zagen hun volharding dus beloond en meester Schuurman, die uit Bunnik kwam, was het eerste hervormde schoolhoofd in Renkum.

De oude woning van de bovenmeester op het schoolplein bij *de Wissel* was niet meer bruikbaar en is later tot een zaaltje voor verenigingen omgebouwd.

Op het akkerland, rechts van het schoolplein bouwde architect Dorlas een voor die tijd riant dubbel woonhuis waarvan de linkerhelft voor het schoolhoofd bestemd was.

De Christelijke Jongemannenvereniging op hervormde grondslag, die in mijn jeugd ons dorp rijk was droeg de naam: Prediker 12 vers 1a. De leiding ervan berustte in de regel bij een schoolhoofd en de bijeenkomsten van dit groepje jongelieden werden gehouden in het zaaltje dat aan de oostzijde tegen de pastorie was gebouwd en dat *Het Hok* heette.

De vergaderingen vonden meestal plaats op zondagmiddagen en ik herinner me dat dominee de Looze dan wel eens kwam binnenstappen. Hij kon, door de keuken van de pastorie en een soort achterhuis, *Het Hok* betreden en maakte van tijd tot tijd gebruik van die gelegenheid wanneer Renkum's hervormde jongelingschap daar vergaderd was.

Onze dominee droeg dan een meer huiselijk costuum en het was voor ons, die hem alleen maar kenden zoals hij in zijn toga op de kansel stond of zoals hij *hooggehoed en zwartegejast* door het dorp schreed, een verrassing

hem in *Het Hok* te zien verschijnen met een soort kalotje op, met winter-pantoffels en uiteraard zonder wandelstok.

Maar zijn waakzame ogen overzagen ook dan in een flits de situatie en hij wist precies van welke gemeenteleden de zoons ontbraken en in de komende week konden bij een huisbezoek de laatsten wel op een hartig herderlijk woordje rekenen.

De Hervormde School in 1925 met schoolhoofd Schuurman en meester Piso.

Dergelijke verenigingen van jongemannen maakten in die jaren rond 1920 een bloeiperiode door want in bijna alle omliggende plaatsen waren zij werkzaam. Ze hielden in de winter een jaarfeestje en dan kwamen daar afgevaardigden van verenigingen uit de omgeving hun gelukwensen aanbieden.

Er werd gereciteerd, men voerde z.g.n. *samenspraken* op en de leden van de meisjesvereniging, die ook in vrijwel elke plaats bestond, schonken chocolademelk en deelden krentebollen rond.

Elke naburige vereniging zond dus enkele afgevaardigden naar zo'n jaarfeest en de taken van deze ambassadeurs waren zo verdeeld dat de een de jarige in een toespraakje complimenteerde en de ander een verslag van hun feestbezoek verzorgde dat hij op de eerstkomende vergadering van zijn eigen club voor diende te lezen.

Met diverse medeleden heb ik verscheidene van die gewichtige missies uitgevoerd. We togen naar Rhenen, Randwijk, Bennekom en Wageningen - alles per fiets - maar in Rhenen was het jaarfeest van de christelijke jongelingsvereniging altijd het best georganiseerd en daar verschenen dan ook de meeste afgevaardigden van elders.

Het officiële gedeelte voor felicitaties e.d. vond in Rhenen plaats in een bijruimte van de Cunera-kerk en ik meen me te herinneren dat molenaar de Kruif daar veelal de leiding had en vlot zijn babbeltje wist te maken. Maar het echte feest begon pas na de samenkomst in de grote consistoriekamer van de kerk want dan vertrokken alle jongelui naar een bovenzaaltje van van Oord en daar werd het een gezellige boel.

De Rhenense jongelingschap uit die dagen studeerde blijkbaar vlot kolderieke toneelstukjes in die tijdens het nafeest met veel succes werden opgevoerd.

Een succesnummer in Rhenen was ook steevast de wandeling die de Rhenense jongelingen en jongedochters en de afgevaardigden van elders tenslotte maakten naar de Grebbeberg. Daar lag ter rechterzijde een grasveldje waarop het gemengde gezelschap een grote kring vormde samengesteld uit een jongeling-jongedochter-keten. En dan dansten we daar in de nacht hand in hand de destijds zo bekende rei: Hei, 't was in de mei..., waarbij de jongelingen paters werden en de jongedochters nonnetjes, allen zonder celibataire remmingen.

Het spel ving aan met een eenzame pater midden in de kring, die van het ronddansende gemengde koor te horen kreeg:

Kom pater, gij moet kiezen gaan, hei, 't was in de mei... enz.

De pater plukte een nonnetje uit de kring en de dansende schare adviseerde hem:

Kom pater, geef je non een zoen, hei, 't was in de mei,
Dat mag je nog wel zesmaal doen, hei, 't was in de mei,
Zesmaal is geen zeven, zevenmaal is geen acht,
Oh, wat zoenen die meisjes zacht (bis)

Zodra de pater zijn opdracht had vervuld klonk het:

Kom pater, gij moet scheiden gaan, hei, 't was in de mei... enz.

De pater schaarde zich weer in de kring, het treurende nonnetje koos zich een nieuwe pater, de tederheden herhaalden zich, de scheiding volgde en de nachtelijke reidans op de Grebbeberg van kiezen, kussen en scheiden ging in de regel door tot elke pater in de kring een nonnetje aan zijn hart had gedrukt.

Niet in elke plaats in onze omgeving wist men het jaarfeest van de christelijke jongelingsvereniging op een zo aantrekkelijke manier af te ronden. De attracties die Rhenen in dit opzicht bood waren echter overbekend en daaruit valt te verklaren dat de deputatie van Prediker 12 vers 1a naar dat oude stadje soms wel vier jongelingen sterk was.

Door die jongelingsvereniging is ook de bioscoop in ons oude dorp geïntroduceerd. In Deventer dook in die jaren een ondernemende meneer van Genne op die met een z.g.n. *toverlantaren* het land afreisde. Onze hervorm-

de jongelingsvereniging zag daar iets in en elke winter engageerde zij de heer van Genne voor twee filmavonden.

De tussendeuren van twee lokalen in de school aan de Kerkweg werden verwijderd en zo improviseerde men de eerste bioscoopzaal in Renkum.

De belangstelling was van het begin af geweldig en verscheidene jaren zijn die voorstellingen zeer in trek gebleven. De filmpjes waren uiteraard stom maar meneer van Genne kon bij zijn *lichtbeelden* zo meesterlijk vertellen dat men geen ander geluid nodig had om de zich op het scherm meestal snel afspelende scènes te kunnen volgen.

Meneer van Genne was in zekere zin een pionier maar hij had de tijd niet mee want de filmindustrie ontwikkelde zich in een razend tempo en steeds meer plaatsen kregen een eigen bioscoop. Zodoende liep de belangstelling voor de *toverlantaren* van meneer van Genne snel terug. Ook in ons dorp kon hij geen droog brood meer verdienen en tenslotte drong tot Renkum het gerucht door dat meneer van Genne failliet en straatarm gestorven was.

Meneer Teppema, hoofd van de Christelijke School aan de Kerkweg, heeft meerdere jaren de bijeenkomsten van de hervormde jongelingsvereniging geleid en zijn vrouw presideerde geruime tijd de meisjesvereniging. Zij hebben beiden veel gedaan voor de jonge hervormden in ons dorp en ondanks hun friese afkomst slaagden zij er in volledig opgenomen te worden in de niet zo vlot toegankelijke Renkumse samenleving.

Na meester Teppema is meester Schuurmans, hoofd van de Hervormde School, nog voorzitter geweest van Prediker 12 vers 1a.

De bijeenkomsten van de jongelingsvereniging in *Het Hok* begonnen met een bijbelbespreking die duurde tot de pauze. Daarna las een der leden een opstel voor dat een onderwerp naar keuze behandelde en vervolgens door de aanwezigen becritiseerd kon worden.

De verdere tijd werd besteed aan het lezen van gedichten, het houden van voordrachten en soms bracht een lid verslag uit van een elders bezocht jaarfeest.

Het genre voordrachten dat de leden van Prediker 12 vers 1a ten dienste stond week aanzienlijk af van het repertoire waaruit Sam Sternfeld gewoonlijk putte op de avonden van *Nut en Genoegen.* In de gedichten en voordrachten van de jongelingen overheerste veelal de ernst en niet zelden een gezwollen toon maar dat neemt niet weg dat in *Het Hok* ook wel eens een luimig stukje ten beste werd gegeven.

Veel succes oogstte destijds *De Zoltpot,* het berijmde verhaal van een boerenknecht Jan, die met afgrijzen ziet dat zijn baas een varken dat dood in het hok ligt, rustig laat slachten en inzouten. Op de hofstede wordt een paar weken later een koe van een dood kalf verlost en de veearts was nog maar net vertrokken toen ook de onderdelen van het kalf in de *zoltpot* belandden.

Een tijdje daarna overlijdt de oude dienstmeid op de boerderij en dan gaat Jan er subiet vandoor. Hij komt ademloos op een verder gelegen boerenbedrijf aan, brengt daar in zijn dialect verslag uit van wat er met het

varken en het kalf gebeurde, meldt het verscheiden van de oude Gijsje en besluit zijn relaas met:

Toen bin ik op een draf gaon lope
Want och, ik wis der alles van;
Ik doch: zo geet de boer aon 't roepe:
Jan, geef de zoltpot mien is an!

En daorum bin 'k nou hier gekomme
Veur wie mien soms gebruuke kan.
'k Kan zaoje, egge, ploege, heuje,
'k Bin vrij van diens en 'k hiete Jan.
'k Wil alles doen wat mot gebeure
Mit gavel, greep of hark of zeis,
Mar wa'k verdrei kun je wel denke:
Ze krijge m'aon geen minsenvleis!

Die voordracht in Gelders dialect *De Zoltpot* stond destijds in een verzameling afgedrukt en er was een kanttekening bijgemaakt van een onderwijzer die meedeelde dat de in het verhaal beschreven gebeurtenissen zich inderdaad in een dorp op de Veluwe hadden afgespeeld (in Renkum kenden wij overigens niet de naam *De Zoltpot* voor het eiken kuipje waarin de *slacht*, fiks in het zout, gewoonlijk geconserveerd werd).

Ik herinner me dat meester Teppema tijdens onze samenkomsten in *Het Hok* te hooi en te gras na de pauze ook een stukje ten beste gaf. Zijn repertoire bevatte o.a. een heel komisch uitgesponnen verklaring van wat een oratorium eigenlijk was, maar het meeste succes oogstte hij met het sinistere verhaal van de rovers in de rotsspelonk dat een soort repeterende inslag bezat. De huiveringwekkende *story* luidde ongeveer aldus:

Het was nacht, stikdonkre nacht . . . : De rovers zaten om het vuur geschaard en hun hoofdman sprak: Pedro, vertel ons van je avonturen . . . . En Pedro stond op en sprak: Het was nacht, stikdonkre nacht . . . . De rovers zaten om het vuur geschaard en hun hoofdman sprak: Pedro, vertel ons van je avonturen . . . . En Pedro stond op en sprak: Het was nacht . . . .

Dat ging zo nog enkele malen door en meester Teppema droeg zijn griezelverhaal met een steeds groeiend pathos voor en eindigde dan plotseling met: *Het was nacht . . . .*

De Boerenoorlog was ook nog niet vergeten in de voordrachten die wij als jongelingen ten gehore brachten. Ik onthield gedeelten uit een soort ballade waarin een hevig treffen tussen Boeren en Britten uitvoerig beschreven werd met o.a. dit couplet:

Bij Elandslaagte, op 't heetst van de dag
Daar woedde een schrik'lijk bloedige slag,
Tienduizend man Britten bestormden de rand
Een handjevol Boeren slechts hield er nog stand.

Een der Boerenstrijders verloor zijn zoon in de strijd, hij dwaalt in de avondschemering over het slagveld en besluit zijn klacht met deze regelen:

Een vloek voor 't roofzuchtige Engelse rijk,
Een beê voor m'n kind, nu der eng'len gelijk.

Van heel andere aard was weer de voordracht *Het Dorpsfeest* met deze aanhef:

Het dorp was vervuld van een geestdrift zo groot
Als zelden men eerder aanschouwde;
Een heuglijk festijn lag er in het verschiet,
Waar ieder reeds plannen voor brouwde.

Zo'n coupletje geeft een indruk van de taal die in mijn jeugd vaak gebezigd werd door onze rijmelaars en van dat soort werk is ook in *Het Hok* heel wat voorgedragen.

Maar, de samenleving in ons oude dorp veranderde, de toeloop tot de jongelingsvereniging werd steeds kleiner, de meisjesvereniging ondervond dezelfde teruggang en tenslotte bleef er niets van over.

Geheel kloppend met de feiten is die conclusie toch ook weer niet want de samenwerking tussen de clubs van jongelingen en jongedochters heeft meermalen tot de vorming van paartjes geleid, zoals dat ook op de ijsbaan niet zelden gebeurde. Mogelijk mag het zelfs als een gunstige omstandigheid worden gezien dat voor de Renkumse hervormde jongelingen het pad naar de meisjes via verenigingen en ijsbaan enigszins geëffend werd, althans tijdens de wintermaanden.

Gedurende de zomermaanden hadden we het als jongemannen, met het eerste dons op de kin, moeilijker wat dat aanpappen betreft want dan waren er geen jaarfeestjes en geen ijsbanen. Dan liepen we vaak schuchter achter een paar aardige *deerntjes* aan maar waren om een smoesje verlegen en moesten soms een hulpbrugje bouwen om tot het gewenste contact te komen.

In zo'n penibel geval gingen we steeds dichter achter de beide wichten lopen en dan sprak een van ons de toverformule: *Die met het gaatje in de kous is de knapste . . . . !*

Dat vocale trucje had bijna altijd succes want de jongedochters gingen zich giechelend overtuigen of hun kousen inderdaad een hiaat vertoonden en ze wilden ook wel graag weten wie de knapste was.

We hadden nog andere foefjes achter de hand waarbij eveneens de komische noot de doorslag moest geven. Een aardig, wat driester stuntje was b.v. om met je kameraad quasi resoluut naar een paar meisjes te stappen en met een doodernstig gezicht te vragen: *Voelen jullie niets voor vaste verkering?*

En tot de ontwapenende hilariteit die gewoonlijk het ijs brak, leidde ook meestal de informatie: *Is hier nog plaats voor twee nette heertjes?*

Maar, van mijn herinnering aan de jongelingsvereniging ben ik afgedwaald

naar onze stuntelige pogingen om het zwakke geslacht te benaderen en wie zal daar interesse voor hebben? De hedendaagse jeugd heeft, als het op aanpappen aankomt, geen hulpbrugjes van node en bovendien zijn, sinds onze jongelings- en meisjesverenigingen verdwenen, de korfbalclubs ontstaan die de koppelende functie tussen de geslachten op een formidabele wijze hebben overgenomen.

Terug dus naar *Het Hok!*

Wat er op de bijeenkomsten van de christelijke jongelingsvereniging gebeurde en behandeld werd, hing ook wel van de samenstelling der leden af. Zo omstreeks 1918 maakten o.a. meerdere onderwijzers deel uit van Prediker 12 vers 1a en zij konden problemen aansnijden waar wij als jeugdige dorpelingen niet aan toe kwamen.

De wereldoorlog kwam na de pauze ter sprake in *Het Hok* en de sociale problemen die er uit voortvloeiden. Het was de tijd van Troelstra's greep naar de macht en de opkomst der arbeidersbeweging.

De leuze was o.a.: Acht uur werken, acht uur slapen, acht uur levensgenot! en tijdens bijeenkomsten en demonstraties schalde het lied:

Acht uur, acht uur, geen and're arbeidsduur,
Acht uur, zo klinkt het tot de strijd,
Op voor de achtuurarbeidstijd!

Als ik me niet vergis werd er, toen ik een jaar of vijftien was, in onze meubelmakerij tien uur per dag gewerkt, d.w.z. vijf dagen van zeven tot twaalf met een korte koffiepauze en van een tot zes uur met een theepauze.

Zaterdags gingen we door tot vier uur in de middag - dus van zeven tot twaalf en van een tot vier - waarna de werkplaats werd opgeruimd en aangeveegd, na sprenkelen, door de jongste knecht en de krullejongen.

De week telde dus nog zes flinke dagen en vandaar de destijds zo bekende lofzang van de arbeiders op de donderdag:

O donderdag, o donderdag,
O schoonste dag der dagen,
's Morgens nog een halve week
En 's avonds nog twee dagen!

In die roerige tijd na de eerste Wereldoorlog kon het dus gebeuren dat in *Het Hok* bij de pastorie problemen als de arbeidstijden, pensioenen en armenzorg aan de orde kwamen.

Wat die hulp voor de minstbedeelden betreft verleende de diaconie der Hervormde gemeente hulp naarmate zij over middelen beschikte. De Hervormde meisjesvereniging breide en haakte voor de diaconie en tegen Kerstmis deelden de diakenen de vervaardigde kledingstukken uit onder de armsten. Daar werd dan het een en ander aan toegevoegd in de vorm van brandstof en levensmiddelen en verder kende ons dorp het Burgerlijk Armbestuur dat, van gemeentewege ingesteld, hulp bood aan behoeftigen van alle gezindten.

In de tijden van het Gilde schijnt de Gildemeester een functie te hebben ver-

vuld bij het bestrijden van de diepste armoede en in sommige plaatsen kende men een hulporganisatie die wat smalend de *Bedeeling* werd genoemd. Of in Renkum iets dergelijks heeft bestaan durf ik niet met zekerheid te zeggen maar in Wageningen was vroeger wel een *Bedeeling* want mijn moeder kende een liedje met o.m. deze regels:

Heb jij een hoedje op van de bedeeling,
Ben jij er kwaad om dat ik dat weet?

In ons dorp sprong dus, naast het Burgerlijk Armbestuur, de Hervormde diaconie bij in gezinnen waar armoede heerste en onze katholieke en gereformeerde broeders zullen in hun kring vermoedelijk evenzeer hun christelijke plichten naar vermogen zijn nagekomen.

Wat de veranderingen in het hervormde kerkelijke leven betreft, deze hebben zich niet beperkt tot de verdwijning van de voorlezer die in mijn jeugd zelfs vóór de dominee aan het woord kwam.

Ook het collecteren tijdens de kerkdienst vindt niet meer plaats op de oude manier. De onhandige, meterslange stokken met *de buil,* die destijds de ambtsbekleders vaak met veel moeite hanteerden, hebben plaats gemaakt voor simpele collectezakjes die de kerkgangers rustig aan elkaar doorgeven. De koster komt op de gaanderij geen dubbeltjes meer innen, en beneden in het schip van de kerk houdt hij bij het plaats aanwijzen niet meer, vakkundig gecamoufleerd, de hand op.

De *orgelpomper* is overbodig geworden en een dutje doen achter de lage groene gordijntjes op de gaanderij is niet meer mogelijk tijdens de preek.

En de dominees? Waar is hun hoge hoed gebleven? Is er niet hier en daar al een alpino voor in de plaats gekomen en een *coltrui* voor het smetteloos witte boord van dominee de Looze en zijn ambtsbroeders een halve eeuw geleden?

En de preken? Ja, die zijn ook gemoderniseerd en niet alleen wat hun inhoud betreft maar met name ook de lengte.

In mijn jongensjaren was een dominee die niet ruim anderhalf uur preekte maar matig in tel bij een groot deel der gelovige schare. Van zo'n herder zei de volksmond dat hij van *een korte preek en een lange worst hield.*

De liturgie van de dienst, die in de regel om tien uur aanving, verliep aldus, dat, wanneer de voorlezer zijn taak vervuld had, de dominee tot omstreeks half elf preekte.

Dan werd er gepauzeerd of liever, gecollecteerd en gezongen, waarna het tweede deel der predikatie volgde.

Uiteraard waren niet alle kerkgangers verzot op de gebruikelijke lange preken en die ongedurigen lieten dat soms onbewust blijken.

Tijdens het eerste deel van een ochtenddienst in onze Hervormde kerk kreeg Flip Willemsen, de houtzager, die vermoedelijk al enige malen op zijn horloge gekeken had, van dominee Dekking, zo onder de preek door het bescheid: *Nee Willemsen, het is nog geen half elf . . . !*

Een predikant die in onze kerk vaak als vervanger optrad voor onze eigen herder was dominee van Boven uit Ede. Hij kwam graag naar Renkum en wederkerig stond hij bij onze gemeenteleden hoog aangeschreven. Dominee van Boven behoorde natuurlijk tot de orthodoksie maar in zijn boodschap ontbrak niet altijd de blijdschap. Hij was een begaafd spreker die ook de langste preek boeiend wist te houden en het vele verdriet dat hij in zijn leven te verwerken kreeg kon zijn blijmoedigheid niet deren.

Dominee van Boven stond dikwijls diep voorover gebogen over de balustrade op de preekstoel, met zijn duimen op een eigenaardige manier in elkaar gehaakt en hij begon zijn prediking steevast met de woorden: *Geliefde gemeente van Renkum...*

Zo zou ik van vele dominees nog diverse trekjes kunnen aanhalen want ook de dienaren des woords hebben allen hun eigenaardigheden.

Hoewel zij buiten direct verband met onze plaatselijke kerk stonden moet ik toch melding maken van de Zendingsfeesten die in mijn jeugd gehouden werden.

We hadden in onze omgeving twee van die bijeenkomsten die we nu landdagen zouden noemen, en die jaarlijks van heinde en ver belangstelling trokken.

Op Hemelvaartsdag vond zo'n bijeenkomst plaats op het landgoed *Belmonte* in Wageningen - het huidige Arboretum - en de Huneschans op Doorwerth was in de regel op tweede Pinksterdag voor een zendingsfeest in gebruik.

Van het kerkelijke erf verdween het een en ander sinds mijn jongensjaren, veel werd op een andere leest geschoeid en zo zijn ook de zendingsfeesten uit de tijd geraakt. Maar de Huneschans en Belmonte prijken gelukkig nog aan onze Veluwezoom, al begint de Huneschans bedenkelijk dicht onder handbereik van de industrie te geraken.

RENKUMS DIALECT

Tot dusverre heb ik in mijn jeugdherinneringen slechts sporadisch een paar woorden of een zin gebruikt in het dialect dat wij in mijn schooljaren in ons dorp spraken. Wanneer ik het vergelijk met het spraakgebruik van thans meen ik te constateren dat er in 60 jaar ook op dat gebied veel veranderd is.

Op den duur zal, naar ik vrees, het Renkums, waarin wij als kwajongens zo bedreven waren, geheel verdwijnen.

Veel mensen zullen daar niet wakker om liggen en ik geef toe dat er belangrijker dingen zijn maar ons vroegere taaltje mag toch niet onbesproken blijven.

Overigens besef ik wel dat het een moeilijke materie is. Zo'n onderwerp zou beter door een neerlandicus behandeld kunnen worden omdat het een welhaast onafzienbaar gebied bestrijkt waarin alleen vakmensen de weg weten.

Zo'n vakman op taalgebied zou, wat ons dialect betreft, vermoedelijk gaan werken met indelingen in werkwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden, zegswijzen en klankschakeringen. Ik kan me slechts beperken tot het maken van wat losse aantekeningen over het dialect dat wij vroeger spraken en enkele woorden registreren die geheel of vrijwel geheel in onbruik zijn geraakt.

Dat in onze omgeving de bewoners van elke plaats een verschillende spraak bezigden viel mij al vroeg op. Een van onze knechts, uit Rhenen afkomstig en de Rhenense jongens waarmee ik in Wageningen op school ging, gebruikten woorden en uitdrukkingen die wij niet kenden en de klank van de klinkers in hun woorden week ook in veel gevallen van de onze af.

In Wageningen sprak men anders, in Oosterbeek eveneens, om over het foei-lelijke *Ernums* maar te zwijgen.

En de mensen van over de Rijn babbelden weer op hun eigen wijze en beschikten b.v. over het woord *preut* dat rommel, bende of troep betekent en dat in ons dorp zelden of nooit gehoord werd.

Maar ook de manier van spreken verschilde sterk. 'Ga je nog naar de markt?' luidde in Heteren: *Gaode gij nog naor de merk?* en in Renkum zei men: *Gaoje nog naor de mart?*

'Ben je gek kerel?', werd in Renkum: *Bije gek kil* en in Randwijk: *Zijde gek kel?*

Een groot verschil viel ook te horen in de lengte van de klinkers al was de klank in het Renkums en het Betuws vaak gelijk en overeenkomst vertonend met het Vlaams wat b.v. de ao-klank betreft.

In ons oude dorp hoorde men *maondag* met een lange ao-klank (van och) maar over de Rijn werd die eerste lettergreep heel kort uitgesproken.

In Randwijk viel wel *dijnsdag* of bijna *diensdag* te beluisteren maar wij spraken gewoon van dinsdag.

In Rhenen noemde men een persoon die wat eigenaardig deed een *duidelijke* en in die betekenis van 'buitenbeentje' kenden wij dat woord niet Men had het in Rhenen over een *kellie* als men een kereltje bedoelde en dat was in Renkum een *kiltje*.

In ons dorp was het: *Samen uut, samen thuus,* en die uu-klank verving in veel woorden de ui-klank van het beschaafde nederlands, b.v. buik-buuk, ruik- ruuk, kruik-kruuk, luik-luuk, gebruik-gebruuk enzovoort. Maar we kenden ook woorden die in ons Renkums dialect de normale ui-klank behielden zoals: fuik, tuin, huig, tuig, ruig e.d.

Ook woorden met de oe-klank kregen in ons dialect dikwijls uu als klinker. Zoeken werd *zuuken,* een broekje een *bruukske,* een koekje een *kuukske,* een hoekje een *huukske,* een doekje een *duukske,* een kruikje een *kruukske* en een hoedje een *huudje.*

In Wageningen sprak men van *uijt en thuijs,* dus bijna een j na de ui-klank. Ons *buuten* (buiten) werd daar *buijten,* suuker noemde men in Wageningen *suijker* en in Heelsum viel wel *sukker* te horen.

Wij hadden soms pijn in de *buuk* maar in Wageningen werd dat *buijk.*

Onze *draaimeulen* op de kermis heette in Wageningen de *rosmeulen* en de jonge meisjes gingen daar graag de *rettet* op (de straat op).

Er waren ook verschillen als b.v. *botter* en *bôter* (klank van hoor), als *nieuwjaor* en *nijjaor,* maar over de *siesters* die bij de jaarwisseling werden afgestoken was men het in de diverse plaatsen wel zo ongeveer eens.

Het verschil tussen Renkums en Oosterbeeks is moeilijk aan te geven maar het was er in mijn jeugd onmiskenbaar. Ik meen dat wij in Renkum veel van het oorspronkelijke Gelderse of Veluwse dialect bewaard hadden en dat men in Oosterbeek meer naar het Arnhems overhelde dat o.a. gewaagde van de *mert* (markt), de *vèrkes* (varkens), de *stert* of *steert* (staart) en de *wiepkèr* (wipkar).

In ons oude dorp hoorde men zelden van varkens maar des te meer van *keujes* of *keutjes* die aan de achterzijde hun *start* droegen, hun voerbak was de *zeuning,* hun buitenverblijf de *keujesloop* en een vrouwelijk varken was een *zoeg.*

Ons dialect van 60 jaar geleden bevatte woorden die in geen enkel woordenboek voorkomen en het kende tevens klanken die men nog maar weinig hoort en die nauwelijks op papier zijn weer te geven.

Wat dit betreft zou ik kunnen wijzen op het 'Renkumse volkslied' dat begon met deze regel: *En de knijntjes hebbe de tupkes uut de boerekool gevrete, falderalderiere, falderalderare . . .*

De klank van de u in *tupkes* (topjes) heb ik in geen enkel Hollands woord kunnen vinden en die kwam toch ook voor in *kupke* (kopje), in *mupke* (mopje), in *prupke* (propje) en veel andere woorden. Het was niet de klank van de u in rups, mug, mud, put of stug. De klank van het Engelse 'first' komt, verkort, heel dicht bij onze u in *tupke* e.d.

En wat de *knijntjes* betreft: Een tante van mij, in Ede geboren en getogen,

noemde een konijn een *knient,* een tam konijn was bij ons een *truutje,* een geit een *siek* en een grote mug een *knaos.*

Laat ik enige woorden noteren die in mijn jeugd alom gangbaar waren in Renkum en die niet meer of bij uitzondering te beluisteren zijn, te beginnen bij woorden betrekking hebbend op het zwakke geslacht.

Hun verzamelnaam was *de vrullie* en velen van hen hadden vroeger een *schulk* of een *schullek veur de buuk die mit kneupkes diggedaon kon worde en aon die schulk* (schort) *hongen duk* (dikwijls) *de blagen.*

Onder *de vrullie* trof men uiteraard van alles aan, ja, dat *liep bar uut mekaor.* Een lichtzinnige vrouw of meisje was een *sloeriemarrejet* of *loelewaai* en een al te degelijke een *trutjuffer,* een *sibbedee,* een *doetje* of een *lijsje troela.*

Een nuffig wezen heette *nufke dundoek* en een juffrouw die zich frivool kleedde noemde men in ons dorp een *kakkelol,* een *kakmadam,* een *drolletje,* of, heel bargoens, een *strontmirakel.*

Zo iemand kon zich *heel bar optoerreken* en ze had *duk een hele raore kips op et heufd.*

Een zeer vlot van de tongriem gesneden wicht was een *fleer,* een *flapuit* of een *grootmoel,* een bazige tante een *doerak,* een zachtaardige een *toetmoel* en een dikke dame een *mogol* oftewel een *frotskont.*

Een schraal armoedig deerntje noemde men een *schaortelam* en wanneer mijn zusters zich wat langdurig met hun haarvlechtjes bezig hielden kon mijn moeder zeggen: *Schiet op blagen, stao niet zo lang te peele ...*

Een minder heldere vrouw was een *foestert* of een *smerige bet* die meestal in een *vies bietje* woonde en bij zo'n *smeerkaonus sting et mos duk op de kupkes of kumkes.*

Sommige *vrullie* waren heel handig met naald en draad en zaten altijd te *voddeken* of te *foerreken,* maar anderen konden weer beter *brutselen* of *smierken* in de keuken en die zetten *de kils niet zo duk aongebrande pap veur en piepers die niet gaor waren. Nee, die bleve achtermekaor in de pap ruuren en ze stingen um de haverklap in de piepers te prikken mit een vurk* en ze hielden van een *kruimige piepert en van zeepneuzen hadden ze niet terug.* Maar bij het breien zaten ze soms raar te *broddelen.*

Punniken (een soort haken) was ook een aardige bezigheid voor jongens. Je had er een leeg garenklosje voor nodig waarin op een der platte kanten drie of vier spijkertjes werden geslagen en dan kon je van katoenen draden in verschillende kleuren een mooie dikke lijn weven om *peerdje* mee te *speulen.*

Hoe dat *punniken* ging zou ik niet meer weten zoals ik ook uit een wilgentak geen fluitje meer zou kunnen snijden.

Ons *meetjegooien* werd in Wageningen *tuken* genoemd en bij het *potjeknikkeren* mochten we wel *trulen* (rollen) maar niet *foeksen* of *veurkrupe.*

De *kils* (kerels) waren *ok niet allemaol elins* (eender). Ze droegen gewoonlijk *bij huus een onderboks, een boks van mesjester of pilo en een boezeroen*

en de hele kwaoje die hadde duk een pluut (groot knipmes) *in de bokszak.*

Er waren *mennekesminsen* in ons dorp die *veur de duvel niet aon de kant gonge* en *bange schijters* die altijd op de loop gingen en luidjes die van geen *toeten of blaozen* wisten. Maar ook *ponteneurs* en *driftige oliebollen, dreuge duijers of zokkenverzoolders.*

Een rare kwant was een *sniestert* of een *dwalm* en een babbelaar een *praotvaoder* of een *lulhannes.* En een *oelewapper* was ook een buitenbeentje.

Een dorpeling die vaak te diep in het glaasje keek noemden we een *pruuvert* of een *lapzwans* of *lap* en ... *zuk volk sting duk heel bar te vluuke.*

Ja, zo'n onwat kos hevig baoze en zwetse, mit um de haverklap zo'n grote knup (vloek) *der bovenop en zo'n zatte kil die viel z'n eige soms een dut* (deuk) *in de kop.*

Zo'n 'drankwagen' kon *zat, bombiel, blauw* of *teut* in de geut liggen en als hij overeind kwam had hij *de hele straot nodig.*

Wanneer een zo onbekwaam personage in ons oude dorp overgaf heette dat *spugen* en in Wageningen *speigen.* Hij *spoog* in Renkum en hij *speeg* in Wageningen.

En dan woonden er *krintekakkers* in Renkum en *heetheufden* en *neetnekken* en men kon een *aortje naor z'n vaortje* hebben. Iemand met veel verbeelding noemden we een *flapdrol* of *meneer eiges* en een ruig heerschap een *boesterik* of een *boesje.*

Een grote zware man was een *goffert,* een zeer kleine een *purk,* een stugge een *hurk* en een heel magere een *boks mit botte.*

Sommige kils liepe overal te schuume, te raonike of te snaaie en duk op schabbertje bonk. Ze kwame mit een zundig gezig over de aonhang mit een kontboodschap en as ze et beraome konde dan leie ze ook nog et mes bij je op de dis en dan zate ze te schranse as vaotdorsers ...

Een lui persoon was een *hardlopert van de luie Kees* en een dikkop een *dikhasses,* een *bomkop* of een *bombieleheufd.*

Een omweg noemde men de *weg op half zeuven,* iemand de waarheid zeggen was *hem de huig lichten,* revanche nemen kwam neer op *revenzie haole* en wie niets kreeg kon *vège* (e-klank van teer) *mit de spons van Blaonus.*

Een man of vrouw kon *iezend op de poot speule* (te keer gaan) en een ander liep *mar zo'n bietje te smiespelen.* Harder gaan lopen was: *de sjors der in zetten,* harder werken heette *poot-aon speulen* en echt zwoegen noemden we *schrooien.*

Een halve vakman was er een van *lek me et vesje* en als een algemeen zeer gezond erkende leefregel gold in Renkum: *de roepert en de poepert goed los houwe.*

Moeizaam lopen heette *sjoksen* en iets door elkaar halen *moksen.*

Een zeer grote appel of iets dergelijks was een *knoepert* of een *knastert* en een *blauwe maondag* een korte tijd. *Wie een ander jaagt mot eiges hard lope,* zei men vroeger in ons dorp en *sommige kils hadde aon hard werke een bruurtje*

dôôd (o-klank van koor). En talmen deed men bij ons niet, wel *teuten.*

Het een of ander kon *verhenneweerd* of *verrabbezakt* (vernield) worden, de mensen konden *mekaor vies belabbekakken* (laster) en *knillefikken* (judassen) kwam ook niet te pas.

Een zeer ingetogen persoon was een *broodpriester die duk zat te pratten op z'n eige* en een kleinzerige noemde men een *iepekriet.*

Iemand een *loer draaien* was een gemene streek en hem een *kupke kleinder make* kon ook niet door de beugel.

Men sprak in Renkum van: *zo gruun as gres, zo rood als een kraal, zo blauw as een lei, zo grijs as een duif, zo dik as een beer, zo vet as modder, zo schraol as een lat en zo dreug as een noot.*

Er waren *duukskes veur et bloeien,* van knoeien maakten we *knôôien, kruumeltjes was ok brôôd* en ondiep water noemden de hengelaar *vlôôt.*

De normale aa-klank van onze taal werd in ons dialect niet alleen verbasterd tot ao, maar in sommige gevallen zelfs tot ee. Van 'het gaat' maakte men bijvoorbeeld *et geet* en van 'het staat klaar', *et steet klaor.*

En met de vervoeging van die werkwoorden gaan en staan was het nog gekker in de verledentijdsvorm, want dan werd 'stond' meestal *sting* en zelfs *stong,* zoals men van 'hij ging', *hij gong* maakte.

'Waard' verbasterde men tot *weerd,* paard tot *peerd* en haard tot *heerd* maar taart werd niet *teert* doch *taort,* vaat werd *vaot,* baard - *baord,* raad - *raod,* naad - *naod,* daad - *daod,* enz.

Die vervanging van aa door ee bleef dus zeer beperkt en dat gold eveneens voor de normale oe-klank die slechts in enkele woorden in een o-klank veranderde, b.v. *motten* in plaats van 'moeten'.

Er waren in ons vroegere dialect meer verbasteringen die tot enkele woorden beperkt bleven zoals *maggen* in plaats van 'mogen'. *(Et mos nie magge).* Dat *mos* was ook weer zo'n aparte omvorming die vergelijkbaar is met het *kos* dat men vaak van 'kon' maakte. *(Hij kos nie komme).*

Gebruikelijk was ook *wier* voor 'werd', zodat ik in goed Renkums zou kunnen zeggen dat werd *duk wier wier.*

Meugen in plaats van 'mogen' hoorde men vroeger zelden in ons dorp hoewel de zegswijze *Ieder z'n meug,* toch wel gangbaar was en in feite nog is maar dan had *meug* de betekenis van 'smaak'. Over de Rijn sprak men trouwens wel van *meugen* b.v. *Da meugde nie.*

Het fruit werd in Renkum meestal *geploken* in plaats van geplukt en het *hong aon de bome.*

Natuurlijk kende ons dialect ook uitdrukkingen waarin sarcasme of enige snaaksheid niet ontbrak maar dikwijls wel de fijngevoeligheid want de volksmond is doorgaans niet terughoudend.

Een man met een kale knikker was *helder op et heufd* of *der glad bovenop en mit niks begonne.* Een fikse haardos werd als een *luizebos* of een *bosduvel*

aangemerkt, een baarddragend persoon had *veul aon de moel* en van een zeer montere en bij de pinken zijnde vrouw kon men zeggen dat ze *goed van moel en pote was.*

Wanneer zich een zeer corpulent iemand over de straat bewoog kon men horen: *We krijgen regen want de padde beginne te kruupe,* de een of andere tegenslag kon je een *lillijk bot uut de schottel haole,* iets wat om zeep ging ging *um tekke* en soms *konde de minse mekaor de pap bar zuur make.*

Een knaap die kennelijk aan het lijntje werd gehouden zei: *As et lang duurt dan wacht ik nog efkes* en een hele stoere sprak bij een hachelijk karwei tot zijn maat: *Gao jij mar veurop, ik bin nie bang . . .*

Men noemde deze of gene dorpeling *doodgoed* maar voegde er aan toe dat *goed dood* beter zou zijn en men kon van iemand beweren dat hij *in de grond* (begraven) *niet kwaod was.*

Bij sommige mensen *liep een streep mee deur* (beetje getikt) en van een *joris goedbloed* kon je alles gedaan krijgen.

Van dorpelingen die heel zuinig leefden zei onze volksmond dat ze *mit de knijnde deur de traolies ate* en dat *bij hullie of zullie de muize dôôd veur de kast lage.*

Het voorzetsel 'met' werd altijd *mit.* Men verhuisde *mit bed en bult en mit onwillige honde was et slech haozevange*

Elk taaltje heeft in de regel bepaalde stopwoorden of zegswijzen die te pas en te onpas worden gebruikt en in Renkum hoorde men vroeger om de haverklap het dubbele adjectief: *heel bar.*

Het regende of sneeuwde *heel bar,* in de zomer *dreugde et heel bar,* de *ouwe sjoeks* stonk *heel bar,* als er regen op komst was het water van de Rijn waste of *wies* soms *heel bar.*

Pietje was een *gat in de kop gevalle, heel bar,* Teun kreeg *mit et reupe over de heining een winkelhaok in de zondagse boks, heel bar,* Wimke had *pijn in de buuk, heel bar* en zijn vader *pruufde heel bar.*

Mit de blage was duk geen rich te schiete (niks te beginnen). *Zo uut de kakstoel ware ze al onverbiejelek, echte wuulwaoters en gallegestroppe want zo zag je ze um et huus of op de bleek en zo ware ze vut* (foetsie).

Een beduchte moeder kon zeggen: *Die blage zin vandaag de duvel ontkrope en waor et mit die snotters naor toe mot . . .? Ze doen niks liever as fleppe en knooie aon de pomp en smikkele. En hoe meer slik* (lekkers) *hoe liever.*

Bij et potjeknikkeren, hinkelen of meetjegooien met knopen steggelden (beetje vals spelen) *we duk, we sloege mekaor soms op de mieter* of op *de pokkel en as we al onze knope verspeulde waren we keps.*

In mijn schooljaren *speulden we graag buute kipke of aonklappertje en verstoppertje mar we luusterde ok heel bar graag naor verhaole van streupers en zuk vollek.*

Veur de kiepe gonge we duk muur zuuke dat veul onder de doornehegge sting, een goeie haon was nie vet en heel bekend was de klaagzang van een

onzer plaatselijke kippenhoudsters: *'t Is een merakel, zei vrouw van Brakel, alle kiepe kaak'le en nog niet één ei!*

De ouwe minse hadde 's winters graag een werm steufke aon de vuutjes en een kruukse aon et voeteneind en de ouwe kiltjes die rookte bar graag een piepke of een segaortje en der wier in Renkum ok straf gepruimd en gespietst vaneiges ok.

Et piepersland da wier bij ons umgespaoid mit de schup mar je kos beter herreke as spaoje, de kluutjes fijn make dat gong ok nog wel en je wis mar nooit hoe een koe een haos vong.

Een poot kon een *peutje* worden, een toon een *teuntje,* een boom een *beumke,* een boon een *beuntje* en een zoon een *zeuntje.* Een voorspoedig groter wordende snaak *gruuide onder en boven uut de boks en zo'n bokseman kos duk nerges mit de fikke afblijve.*

Behalve familie- en voornamen verbasterde het Renkumse dialect ook bepaalde woorden. Vooral in sommige ambachten had men daar een handje van. De timmerlui spraken b.v. nooit van hun werkplaats maar van *de winkel* en vandaar vermoedelijk de uitdrukking *werk aan de winkel.*

Op de deur van zo'n *winkel* in ons oude dorp hing soms, naar men mij vertelde, in het middaguur een bordje met het opschrift: *Wij zijn schoften.* Dat was geen zelfkennis van onze nijvere timmelaars, neen, het gaf den volke te kennen dat de heren naar huis waren om te eten. Schaften heette in Renkum *schoften* en in *et schoft kos men duk nog gauw efkes dit of dat doen.* Maar als onze dorpstimmerlui niet *schoften, sloege ze de spiekers duk wel krek op de kop.*

Men paste vroeger op de kleintjes in ons dorp maar wie dat overdreef en nergens aan gaf was *gek mit z'n eige* een *gierige pekel* of men zei dat hij altijd *et verkeerde vest aon had.*

Men sprak van: *Wat thuus is dat telt,* van: *Alle bietjes hellepe en alle vrachjes lichte* en de behoudende instelling klonk ook door in: *Wie et kleine niet eert is et grôte niet weerd.*

Vad en moed hoor ik niet meer in Renkum en dat was in mijn schooljaren, vooral in de Fluitersmaat, toch de gebruikelijke benaming voor vader en moeder.

Toen in die buurtschap eens een foto van een groot gezin was gemaakt kwam een van de zeuns enthousiast bij zijn familie vertellen dat: *Vad en moed mit al de blage en et molliehundje gepotlepeld ware . . .*

Zo grasduinend in ons oud-Renkums ga ik steeds duidelijker inzien dat het ondoenlijk is een enigszins volledig beeld te geven van het vroegere spraakgebruik in ons dorp. Veel ervan is, zoals ik reeds vaststelde, verdwenen maar sommige klanken en zegswijzen weten zich, zij het wat wankel, staande te houden.

Oude Renkumers spreken nog van een *schraol veurjaor* en een *dreuge zomer,* van een *klaore luch* op een heldere dag en van *klaore blom* als ze een *vrouwmins* in het vizier krijgen *waor van alles aonzit.*

Ze zeggen nog *mògge* of *tjeu* als ze elkaar tegenkomen en *nou aju* wanneer ze ergens opbreken en ik hoop van harte dat die overblijfselen van ons oorspronkelijke taaltje zich nog lang in mijn geboortedorp mogen handhaven.

En tot zover dan in deze jeugdherinneringen mijn aantekeningen over ons dialect die ik wil besluiten met de woorden die men vroeger in ons oude dorp bezigde wanneer men iemand binnen noodde: *Kom der in en kiek der uut.*

Oud en jong Renkum poseert hier voor de fotograaf op het kruispunt Dorpsstraat-Veerweg-Kerkstraat (± 1900).

AMBACHTEN EN GESLACHTEN

Aan de papierfabrieken en de steenovens heb ik reeds enige aandacht besteed. Dat waren de bedrijven die met veel boerderijen - voor het merendeel kleine - de bevolking werk verschaften en verder vond men in Renkum uiteraard de ambachtslieden die elke woongemeenschap nodig heeft. Zo telde ons dorp omstreeks 1910 vier smederijen, enige aannemers, schilders, koperslagers en loodgieters, een radmaker of wagenmaker, een meubelmaker, kleermakers, een bottelier en een molenaar. Er was zelfs een man met een beroep dat geheel uit de tijd is geraakt, n.l. Scheffer *de vilder* die koeien en paarden van hun vel ontdeed.

Ook de *schelhegger* woont niet meer in ons dorp. Hij schelde (schilde) in mijn jeugd het eikenhakhout of de eiken stammen. Die schel of bast werd ook wel eek genoemd en elders heette de *schelhegger* soms *eeker*.

De eikenschors maalde men in de *eekmolen* fijn en dat *eekmeel* was onmisbaar bij de leerfabricage.

Het geschilde akkermaalshout kortte de *schelhegger* in tot eindjes van 65 centimeter die hij, 20 in getal, met een dunne twijg samenbundelde. Die bossen *talhout* waren op verschillende plaatsen in het dorp te koop en ze werden heel veel gebruikt door de huisvrouwen bij het stoken van de fornuispot voor de was want het harde eikenhout gloeide fel en langdurig.

In mijn familie van vaders kant schijnt, hoewel ze van boerenafkomst was, een soort aanleg voor houtbewerking overheerst te hebben want, zoals reeds ter sprake kwam, twee van mijn ooms waren klompenmaker en mijn vader is ook in dat beroep werkzaam geweest, zij het heel kort.

Voor ik echter iets verder inga op dat uit ons dorp geheel verdwenen

De molen van Roosenboom die in 1920 nog niet gekortwiekt was.

vak, lijkt het me nuttig omtrent de oorsprong van mijn familie iets te vertellen, aangezien die te maken heeft gehad met een zeer bekend gedeelte van ons oude dorp, de buurtschap de *Fluitersmaat*.

Het toeval wil dat een loot van de stam Beekhuizen, die in Oosterbeek geboren is, zich reeds jaren inspant om de geschiedenis van zijn geslacht te registreren en hij stelde mij in staat iets van de resultaten zijner nasporingen te vermelden.

Daaruit blijkt dat mijn voorvaderen, voortgekomen uit de boerenstand, wel van zuiver Gelders bloed zijn geweest en, naar ik mag hopen, *opregt van gemoed* zoals Staring dat in 1789 zo boeiend bezong in zijn *Geldersch Lied*.

Op het landgoed Groot Beeckhuyzen onder Velp, stond omstreeks het jaar 1570 o.a. een havezate die bewoond werd door de pachtboer Reynier. De overlevering wil dat deze landbouwer geen achternaam bezat maar zijn zoon Willem noemde men Willem Reynierszoon van Beeckhuyzen en zo schijnt de geslachtsnaam te zijn ontstaan.

Willem Reynierszoon van Beeckhuyzen trouwde op 22 October 1626 met Driesken Cornelisdochter van de Velde.

De familiegeschiedenis van de eerste 100 jaar blijft wat vaag maar later komt uit de vererveningsbescheiden (protocolboeken) naar voren dat de familie zich ontwikkelde tot een aanzienlijk boerengeslacht. Een der nazaten van Willem Reynierszoon van Beeckhuyzen moet zelfs schout zijn geweest van Terborgh en Doesburgh.

Omstreeks 1770 blijkt van de aanvankelijke welstand veel verloren te zijn gegaan en een logisch gevolg daarvan schijnt destijds de vereenvoudiging van de geslachtsnaam te zijn geweest. Eerst werd het van Beekhuizen en vervolgens Beekhuizen zonder meer en dus zonder *van*.

Willem Reynierszoon had vier of vijf kinderen die allen huwden. De afstammelingen van zijn belangrijkste zoon, Reynder, zijn in manlijke lijn bij zijn kleinzoon Hermannus, die reeds bezittingen had in Oosterbeek, uitgestorven. Een kleinzoon van een broer van Willem Reynierszoon van Beeckhuyzen trouwde op 23 december 1711 in Oosterbeek met Marijke Beernds van Steel, een boerendochter uit Arnhem.

Van de kinderen die uit die echt ontsproten huwden er vier in Renkum en Heelsum en zij bleven daar hun hele leven wonen. De oudste zoon Jan, was getrouwd met Rijntje van Steenbeek en hij speelde, met zijn zwager, Antonie van Steenbeek, jarenlang een toonaangevende rol in de Renkumse dorpsgemeenschap.

Jan van Beekhuizen, die 18 jaar op de boerderij *de Fluitersmaat* woonde, was rotmeester van het Gilde en, in tweede huwelijk, op 28 juli 1744 getrouwd met de rijke brouwersdochter Francijna Bock, afstammelinge van enkele schouten van Renkum.

Op de boerderij *de Fluitersmaat* werd uit dit huwelijk van Jan van Beekhuizen en Francijna Bock op 26 mei 1754 een zoon geboren genaamd Hermen en hij was mijn betovergrootvader.

Hermen van Beekhuizen trouwde met Gerritje van Rennes en hij overleed in Renkum, 85 jaar oud, in 1839.

Of de zoon van Hermen - mijn overgrootvader - op de *Fluitersmaat* bleef wonen kan niet worden vastgesteld maar wel is zeker dat in zijn gezin 11 kinderen werden geboren waarvan er meerdere heel jong zijn gestorven. Hermen's kleinzoon Gerrit evenwel - mijn grootvader - werd 75 jaar (1827-1902) en zijn broer Hendrik - mijn oud-oom - bereikte ook een hoge leeftijd. Mijn oud-oom Hendrik overleefde zelfs al zijn broers en zusters maar hij had dan ook het zeer gezonde beroep van schaapherder en slaagde er bovendien in ongetrouwd te blijven. Overigens zou mijn oud-oom in zijn dagen een vrouw tot grote steun zijn geweest want hij kon breien als de beste.

Mijn oud-oom Hendrik sleet zijn laatste levensdagen in het Oudemannenhuis van de Hervormde kerk in Wageningen en hij overleed daar, 80 jaar oud in 1918.

Mijn grootvader Gerrit Beekhuizen, geboren 7 december 1827, trouwde met Arentje Schuilenburg uit Oosterbeek. Zij kregen twee dochters en vier zoons en de jongste daarvan, mijn vader Willem Beekhuizen, had, naar ik aanneem, zijn voornaam te danken aan zijn verre voorzaat Willem Reynierszoon, omstreeks 1600 geboren op het landgoed Groot Beeckhuyzen onder Velp.

Uit de geschiedenis van het geslacht Beekhuizen blijkt dat Renkum in de vorige eeuw behalve de boerderij *de Maat* tevens een boerderij de *Fluitersmaat* rijk was.

De oudste inwoners van ons dorp herinneren zich vaag dat die op de hoge wal stond, tegenover de plaats waar nu de Reymerweg op de voormalige Fluitersmaatse Weg uitkomt.

Vermoedelijk heeft de boerderij dus aan de latere Kurhauslaan gestaan op een noordelijke uitloper van de *Ketsheuvel.*

Wanneer de familie Beekhuizen de boerderij de *Fluitersmaat* verliet is niet bekend maar in 1872 woonde er een boer die Bakker heette en in 1898 werd de hofstede gemeentelijk eigendom.

De opstanden verkeerden toen blijkbaar in vervallen staat en dat zal er toe hebben bijgedragen dat men tot gedeeltelijke sloping overging en een restant tot ziekenhuisje verbouwde. De eerste beheerder hiervan was Bokschoten, een ziekenverpleger die daar met zijn moeder woonde en mijn ouders hadden meneer Jansonius nog gekend als de man die het ziekenhuisje aan de rand van de *Fluitersmaat* bestierde.

Volgens Ir. Roorda van Eisinga wijzen boerderijen met namen als *de Maat* en de *Fluitersmaat* op de aanwezigheid van weiland. Voor *de Maat* zullen dat de daar tegenover gelegen uiterwaarden zijn geweest en de grazige weiden van boer Jan van Beekhuizen lagen omstreeks het jaar 1750 waarschijnlijk onderlangs de Fluitersmaatse Weg.

Dat in het geslacht Beekhuizen de boerenstand lang domineerde blijkt ook uit het feit dat in 1882 op de boerderij Kwadenoord, met de door de beek

aangedreven korenmolen, een boer Arnoldus Beekhuizen woonde en later tot omstreeks 1925 diens zoon Jan Beekhuizen.

Zonder twijfel allen nazaten van Willem Reynier en hetzelfde kan gezegd worden van andere Beekhuizens die, zij het dan niet op een boerderij van die naam, toch in de buurtschap *Fluitersmaat* woonden en veelal op de papierfabriek werkten.

De nasporingen hebben verder aangetoond dat zoons van Hermen Beekhuizen zich rond het jaar 1800 in Lent en Schoonhoven vestigden en inderdaad komt de naam daar nog voor.

Wat de boerderij *de Fluitersmaat,* waar mijn verre voorouders woonden, omvatte, weet ik niet maar het bedrijf toonde vermoedelijk overeenkomst met dat van een andere landbouwer in ons dorp uit die dagen, waaromtrent wel gegevens bekend zijn gebleven.

De historicus Baron J. A. Sloet, die door zijn onderzoekingen en publicaties veel bijdroeg tot de kennis van Gelderland, heeft in de vorige eeuw ook in Renkum en omgeving nasporingen verricht op landbouwkundig gebied.

Baron Sloet vermeldt b.v. dat boer Arie van de Haar in Renkum in 1846 een bedrijf had bestaande uit 14 bunder bouwland en 8 bunder grasland. Het hoofddoel was korenbouwerij en melkerij. Boer Arie hield twee paarden en zes melkkoeien, zes stuks jongvee, 130 schapen en 3 varkens.

Hij produceerde 250 Nederlandse ponden boter per jaar. De gewone vruchtopvolging op het bouwland was twee jaar rogge en het derde jaar boekweit of aardappelen (dus nog een zuiver z.g.n. drieslagstelsel).

De produktie van het bouwland was gemiddeld 20 mud rogge of 20 mud boekweit per bunder.

De conclusies van baron Sloet vond ik in het reeds genoemde boekje van

Ook Anton Mauve schilderde vaak de schapen in onze omgeving.

Ir. Roorda. Wanneer dat geschreven is valt er niet in te lezen maar ik vermoed dat het omstreeks 1950 zal zijn geweest en toen was volgens Ir. Roorda de opbrengst van rogge en boekweit per bunder al gestegen tot 35 mud.

Uit de bovenvermelde produktie van Arie van de Haar valt wel op te merken dat deze landsman, halverwege de vorige eeuw, dapper voortploegde, zaaide en oogstte in Renkum. Hij melkte of molk zijn zes koeien dagelijks en boerin van de Haar zal van de karnton niet afkerig zijn geweest.

Landbouwer van de Haar spande in 1846 vrij zeker reeds zijn paarden voor de ploeg maar ons oude dorp kende ook agrariërs die dat jaren later nog te haastig ging. Hendrikus van Roest vertelt n.l. dat Rosbach, die naast hotel Remmerde woonde, in 1880 zijn bouwland aan de Groene Weg nog met een os ploegde.

Jammer genoeg heeft baron Sloet niet vermeld op welke boerderij in ons dorp Arie van de Haar woonde in 1846. Dat zou misschien verklaard hebben waarom hij alleen koren en aardappelen verbouwde en geen tabak, hetgeen in die dagen toch zeer veel plaats vond in Renkum.

Zo had in 1864 Arie van Zwaay, die toen in de Dorpsstraat woonde tegenover meneer Buse, behalve zijn stalhouderij en veel weiland in het Broek, een tabaksplantage aan de Molenweg. Meneer Offenbach bezat tabaksland aan de Groene Weg, ook aan de Achterdorpsweg werd dat gewas verbouwd en daar stond de tabaksschuur van Arie van Zwaay.

Boer van de Haar hield dus 130 schapen en dat doet vermoeden dat zijn boerderij aan de noordzijde van ons dorp zal hebben gelegen waar de heide toen nog min of meer bij de bewoonde kern aansloot. Mogelijk heeft hij, terwijl zijn vrouw naarstig het spinnewiel deed snorren, wel gedurig tevreden uitgekeken over de grote, stille Renkumse heide en golden voor hem de eerste regels van Hubert Corneliszoon Poot's gedicht *Akkerland:*

Hoe genoeglijk rolt het leven
Des gerusten Lantmans heen,
Die zijn zaligh lot, hoe kleen,
Om geen koningskroon zou geven.

Uit de gegevens van baron Sloet heb ik tenminste de indruk gekregen dat boer Arie van de Haar zich destijds redelijk kon redden in ons dorp en voor de gravure uit 1858 van een Gelderse boerin, die bij mijn regels over de vroegere Renkumse boerenstand wel een plaatsje mag vinden, heeft misschien boerin van de Haar geposeerd in haar zondagse kleren. Of, wie weet, de moeder van mijn grootvader.

Zeer waarschijnlijk lijkt dat laatste mij trouwens niet want mijn grootvader mag dan zijn voortgesproten uit een omstreeks 1770 aanzienlijk boerengeslacht, zo rond 1858 woonde hij in Renkum op de Bellevue in een zeer eenvoudig boerenhuis. Hij dagloonde en keuterboerde wat en zijn veestapel bestond, behalve de beide varkens, louter uit pluimvee.

En mijn grootmoeder Arentje verdiende er wat bij want zij beheerste vol-

Gelderse boerin, naar een gekleurde gravure uit 1828.

ledig het maken van knipmutsen en zij is in Renkum waarschijnlijk de eerste gehuwde werkende vrouw in de textielsector geweest.

Mijn grootvader Gerrit Beekhuizen was de laatste van zijn geslacht die in het boerenbedrijf een boterham verdiende want geen van zijn vier zoons zette de traditie voort.

De boerenstand in ons oude dorp liep sinds het laatst der vorige eeuw regelmatig terug en niet alleen de boerderij *de Fluitersmaat* verdween.

Vóór 1900 al kreeg Renkum belangstelling van kunstschilders, zomergasten en gezeten burgers van elders die zich er vestigden en mede daardoor is vanaf omstreeks 1890 het beeld van ons oorspronkelijke boerendorp gaandeweg aanzienlijk gewijzigd. En natuurlijk heeft de bouw van de papierfabriek aan de Rijn, in 1912, ook grote invloed uitgeoefend op het dorpsbeeld.

Toen ik in 1909 naar de Openbare School ging waren er echter al verscheidene pensions verrezen, vooral aan de Kerkweg en ook de hotels Remmerde en Verwaayen zijn stellig niet alleen gebouwd ten behoeve van de plaatselijke bevolking.

Voor de papierindustrie haar stempel op Renkum drukte waren reeds meerdere boerderijtjes uit de Dorpsstraat verdwenen en daar kwamen woon- en winkelhuizen voor in de plaats.

Hetzelfde gebeurde op andere plaatsen in het dorp waar oude boerenbedrijfjes gesloopt werden en woonhuizen verrezen waarvan de bewoners hoogstens een varken en wat kippen hielden.

Renkum kende vroeger, naast de volledig op de boerderij ingestelde dorpelingen, vele inwoners die het boeren als nevenbedrijf beoefenden. Hendrikus van Roest gewaagt van Berendsen, boer en schelhegger - Elmendorp, boer en papiermaker - Jansen, boer en vrachtrijder - Welgraven, boer en wegwerker - Busser, boer en brievenhaler (met ezel) - Bisseling, boer en bosarbeider - van den Berg, boer en op papierfabriek - Wennekes, boer en

kroegje - Jansen, boer en stalhouder - Nijland, boer, herbergier en kruidenier - de Beet, boer en bakker - Gerritsen, boer en tuinman en zo voort.

Uit een en ander valt wel te concluderen dat onze toenmalige dorpelingen niet voor één gat waren te vangen.

Maar de samenleving in Renkum veranderde meer en meer en in mijn schooljaren waren er van al die hele en halve boerenbedrijfjes een groot aantal veranderd in woonhuizen.

Uit 1910 herinner ik me boer Versteeg aan de Nieuwe Weg, Hulshuizen en Toon Scheffer boerden nog wat aan de Dorpsstraat en om de draai bij *de Wissel* Hannes van den Born op de boerderij *de Maat.*

Op de Kerkweg, in het voormalige Gildehuis, woonde Evert van den Born, die met zijn zoon Bertus, behalve het café, voornamelijk veehouderij bedreef, waarbij hun koeien veelal in de Betuwe graasden.

Haalboom aan de Molenweg had een paar koeien, Jan Peelen, in de draai bij de Brinkerweg, wel dubbel zo veel en hij bebouwde ook heel wat akkerland.

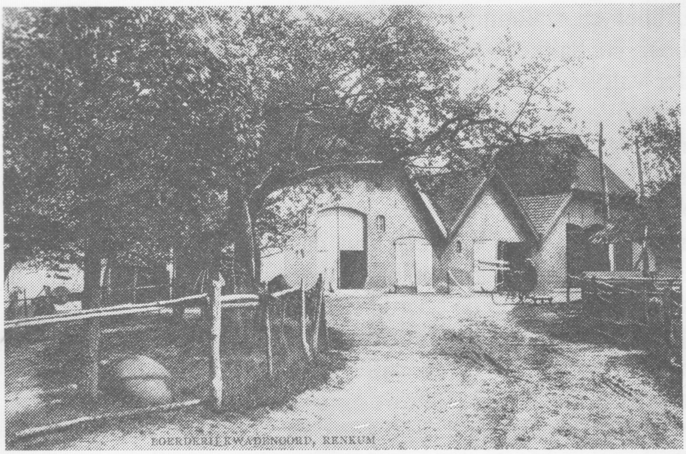
Halverwege de zanderige Brinkerweg rechts boerde dan nog, heel in het klein, Evers, die *Moeders jong* werd genoemd.

Op de Bellevue had in 1910 Derk Reinders nog zijn boerderij, op de oude hofstede van van Heukelom, boven aan de helling van de Waterweg, boerde toen Cornelis van den Born en onderaan, over de beek, woonde *Reinders in de wei.*

Derk van den Born op de *Oliemolen* had oorspronkelijk ook een boerenbedrijf maar met de groei van de papierfabrieken legde hij zich steeds meer toe op het vervoer van grondstoffen van en naar de beide fabrieken van Van Gelder.

Aan de Kerkstraat waren vroeger veel pensions te vinden.

Boerderij de Kwadenoord in 1918.

In de *Fluitersmaat* was nog de boerderij *Bakkershaag* van Toon Bakker, aan de Keyenbergse Weg had Evert van den Born (Klein Evertje) een landbouwbedrijfje en met de beide boerderijen op de Keyenberg en die van Jan Beekhuizen in de Kwadenoord is vrijwel de gehele boerenstand van Renkum omstreeks 1910 geregistreerd.

Het dorp, dat volgens de historici Kuyper en Van der Aa eens voornamelijk bestond uit een reeks boerderijen langs de Dorpsstraat, had in de loop der jaren een geheel ander aanzien gekregen. Het aantal inwoners dat zich met akkerbouw en veeteelt bezig hield was sterk verminderd en, zoals reeds vermeld, ook geen der vier zoons van mijn grootvader voelde zich aangetrokken tot het boerenbedrijf.

Drie van hen zagen wat in de klompenmakerij en de vierde probeerde op de papierfabriek onder aan de Waterweg aan de kost te komen.

Ik herinner mij dat men in mijn jeugd in het algemeen wat smalend neerkeek op een klompenmaker en van een *klompenjiets* sprak maar ik heb dat nooit begrepen want het was een kunstig handwerk. Die minachting voor dat vak kan alleen maar ontstaan zijn uit onwetendheid zoals b.v. vroeger in Wageningen een sigarenmaker vaak ten onrechte als een *kneusje* werd beschouwd.

Mijn moeder vertelde dat de Wageningse meisjes een liedje zongen dat aanving met de regel: *'k Neem nooit van m'n leven een sigarenmakersjongen aan m'n zij,* en de jongedochters hieven daar nog een ander versje aan waarin de sigarenmakers er bekaaid afkwamen en dat o.a. dit coupletje bevatte:

Tararaboempidee
Ik ga met jou niet mee
Maar met een Heilsoldaat
Die naar de hemel gaat.

Maar, van de Wageningse sigarenmakers terug naar de Renkumse klompenmakers!

Vandaag maakt men machinaal klompen met elektrisch aangedreven frais- of boorkoppen maar ik zag als schooljongen grote en kleine klompen maken geheel met de hand en alleen reeds het feit dat er steeds twee precies eendere klompen dienden te ontstaan, zij het dan een linkse en een rechtse, maakte dit ambacht tot een kunst.

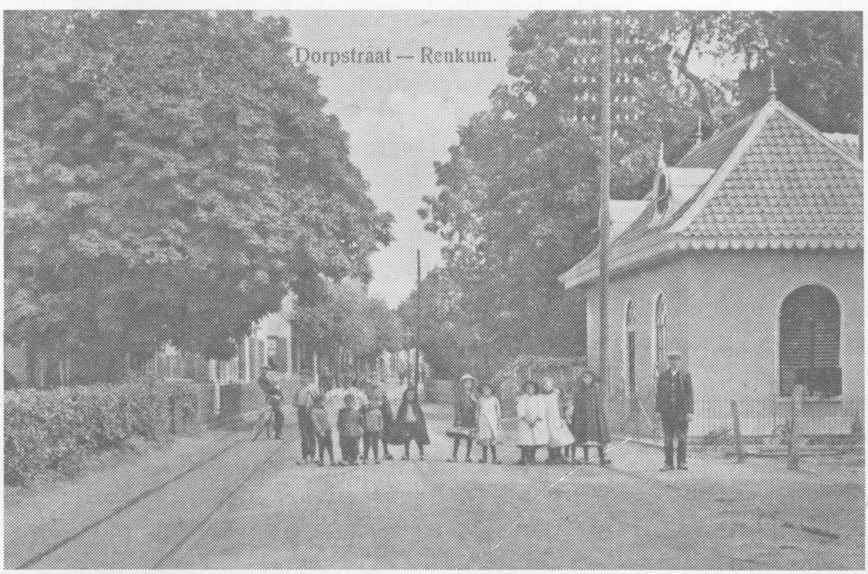
En men mene niet dat een klomp een klomp was, neen, er waren ook in dat vak uitblinkers die een gaaf produkt leverden en tobbers die gewoonlijk *kousenvreters* vervaardigden.

Er werden in ons dorp klompen gemaakt van wilgen- en populieren- of peppelenhout. De wilgenklomp bracht een iets betere prijs op want hij sleet minder snel maar wilgenhout kostte de klompenmaker dan ook meer.

Mijn oom Kees was na de dood van mijn grootvader in 1902 in het ouderlijk huis op de Bellevue getrokken en op zijn achtererfje lagen altijd stammen van beide houtsoorten en zijn beide zoons waren aanvankelijk ook in het beroep van hun vader werkzaam.

Een dikke boterham zat er overigens niet in en zodoende had de vrouw van ome Kees, mijn tante Pietje, die wij tante Puk noemden, een kruidenierswinkeltje ingericht in een voorkamer van grootvaders oude huis.

Daarachter stond dan de klompenmakerij die heel klein en tamelijk bedompt was. In dat werkplaatsje bevond zich links een ijzeren deur en daarachter een rokerij waarin de dorpelingen die hun varkens hadden geslacht, tegen een bepaald tarief hun worsten, zijden spek en hammen konden laten roken.

Renkums klompendragende jeugd poseert in de Dorpsstraat (1910).

De vochtige spanen van de klompenmakerij waren voor dat roken de juiste brandstof; zo sneed het mes van twee kanten want men raakte het houtafval kwijt en de rokerij leverde wat extra inkomsten op die zeer welkom mochten worden genoemd.

Dikwijls werden er klompen op maat gemaakt, d.w.z. dat de klant een stokje meebracht dat losjes in de klomp moest kunnen liggen. Op dat stokje stond de naam van de opdrachtgever en ik heb vaak verscheidene paren klompen, met de maatstokjes er in, op het schap in de klompenmakerij klaar zien staan om afgehaald te worden door de klant.

Het klompenmaken zelf valt moeilijk te beschrijven maar, waar het als puur handwerk geheel verloren is gegaan, wil ik toch trachten er iets van te boekstaven.

Om te beginnen zaagde men de boomstammen aan moten die ruim de lengte van de gewenste klompen kregen. Nat wilgen- en populierenhout laat zich gemakkelijk verticaal kloven en wanneer daardoor de langwerpige blokjes waren ontstaan ving de bewerking in de klompenmakerij aan.

De ruwe klompvorm kwam tot stand op een soort lage werkbank. Deze bestond uit een stuk boomstam dat vlak was afgezaagd. Het werkvlak lag ongeveer op 80 cm hoogte en daarop kwam de klomp tot stand wat de uiterlijke vorm betrof. Voor het uitboren werden de blokjes met spieën en wiggen vastgeklemd in een schuin aflopende sleuf die in een verticaal stuk boomstam was aangebracht dat op een paar stutten stond.

Het model van de klomp sneed de klompenmaker met een mes dat op een ijzeren spijl gesmeed was van ongeveer 70 cm lengte. Het linker einde van die spijl eindigde in een bijna dichte haak die heel losjes kon wentelen in het oog dat links in het stuk boomstam zat. Midden op de spijl zat het mes van ongeveer 30 cm en aan het rechtereinde een soort heft voor de klompenmaker. Deze had aldus zijn linkerhand vrij en daarmede hield hij, voortdurend wisselend, het houtblokje op de smalle balie en modelleerde de klomp snel en behendig.

Het uitboren geschiedde met lange, eigenaardig gevormde gutsen die een lang dwars handvat bezaten, zodat dit stuk gereedschap op een letter T leek met aan de voet dan de schepjes of lepels van glimmend staal en vlijmscherp.

Het slijpen van die in grootte en model ook weer uiteenlopende gutsen vond in eerste instantie plaats op een natte slijpsteen die met een slinger in beweging werd gebracht. De fijne laatste toets echter, die zo'n guts in feite vlijmscherp maakte, kwam tot stand door het z.g.n. *wetten* en dat gebeurde met brokjes van een soort harde leem die de klompenmakers uit die dagen opdiepten uit de hellingen van de Duno.

Er kwam dus zo het een en ander kijken eer een paar klompen klaar was en wat mochten ze kosten? Als jongen haalde ik bij mijn oom Kees een paar klompen en had daarvoor van mijn moeder negen stuivers meegekregen, geknoopt in de punt van mijn zakdoek.

Aan familie-reductie deed mijn oom niet en jongensklompen beliepen toen dus 45 cent per paar in peppelenhout.

De prijs van een paar voor volwassenen bedroeg 55 cent en in wilgenhout uitgevoerd waren ze *nog* een dubbeltje duurder.

Mijn oom Hendrik, *ome Hend,* was eveneens klompenmaker. Hij woon-

de ook op de Bellevue, middenin een rijtje huisjes dat aan de overzijde stond, ongeveer 100 meter verder in de richting van het dorp.

Achter deze huisjes stond het schuurtje waarin mijn oom werkte en uit die klompenmakerij keek men uit over de wijde Hank.

Mijn vader en zijn broers waren in hun jeugd fanatieke stropers; drie van hen gaven die wel enerverende maar gevaarlijke vrijetijdsbesteding op toen zij trouwden maar *ome Hend* kon ook in gehuwde staat de hazen, konijnen en patrijzen op de Hank niet met rust laten. En zodoende lag er op een hoge plank in zijn werkplaatsje gewoonlijk een geweer klaar waarmede mijn oom even bekwaam en doeltreffend wist om te gaan als met zijn klompenmakersgereedschap.

Want in ons oude dorp was bekend dat *Hend* Beekhuizen de beste klompen maakte, d.w.z. de klompen die de beste pasvorm bezaten. Maar de klompen van ome Kees en zijn zoons kregen blijkbaar dikkere zolen want die gingen in het algemeen iets langer mee.

We hebben geen vilder meer in Renkum, geen schelhegger, geen hoefsmid en ook de klompenmakers zijn verdwenen. En de meubelmakers? Ik geloof dat ik niemand voor het hoofd stoot wanneer ik vaststel dat we, ook wat dat mooie vak betreft, in ons dorp geen mensen meer bezitten die een fraai meubelstuk met politoer-, fineer- en beeldhouwwerk, zoals dat in mijn jeugd in de werkplaats van mijn vader zo dikwijls gemaakt werd, volledig met de hand zouden kunnen vervaardigen.

Schrijnwerkers van de oude stempel zijn heel schaars geworden; vandaag is het vak noodwendig op een moderne leest geschoeid maar ik heb de ouderwetse meubelmakerij nog in al haar facetten meegemaakt en daarom lijkt het mij verantwoord ook daaromtrent in mijn jeugdherinneringen het een en ander op te nemen.

Zoals reeds vermeld kwam ik in het vak toen de Wereldoorlog 1914-1918 in volle gang was en ondanks de neutraliteit van ons land moest de regering zo omstreeks 1916 toch bijzondere maatregelen treffen. De voedselvoorziening begon toen n.l. zorgen te baren en minister Folkert Postuma deed wat hij kon om de beschikbare voorraden zo eerlijk mogelijk onder de bevolking te verdelen. Sommige voedingsmiddelen werden op een speciale manier samengesteld, andere gerantsoeneerd en ook in Renkum aten we oorlogsbrood, regeringsharing en eenheidsworst. En een centrale keuken, zoals die in veel plaatsen werd ingericht, hebben we in ons dorp ook gekend.

Het aantal boeren was weliswaar niet zo groot meer als voorheen maar er viel in Renkum toch wel aan rogge te komen. Het koren maalde men in de koffiemolen en onze dorpssmeden waren voldoende vakbekwaam om van plaatijzer prima oventjes te maken waarin het bakken van roggebrood geen moeilijkheden opleverde. Maar, die herinnering aan voedselschaarste terzijde want ik was nog met de ambachten bezig.

De ambachtsschool maakte in de jaren 1914-1918 een periode van ontwikkeling door. Mijn vader had geen hoge dunk van het toenmalige vakonderwijs en hij vond het beter dat ik rechtstreeks in de praktijk belandde. En

zodoende kreeg ik het blauwe sloofje voor (de slob), die met een veterband om je hals hing en links en rechts bandjes had op middelhoogte die aan de achterzijde werden vastgestrikt.

Dat was nog in de jaren dat we niet over elektriciteit beschikten, de jaren dus van de gasverlichting die schoorvoetend door onze conservatieve dorpelingen aanvaard werd en slechts langzaam de petroleum verdrong.

In 1868 had Renkum 11 straatlantarens gekregen die op petroleum brandden en elke avond stak Jan Wennekes die heel secuur aan. Maar onze magistraten gingen met hun tijd mee, zij lieten een gasfabriek bouwen aan de Fluitersmaatse Weg - in 1899 - en toen kregen we gaslantarens langs enkele wegen.

Ik zag de lantarenopsteker met zijn laddertje door het dorp wandelen en later fietsen om de straatverlichting te verzorgen, maar in de woningen handhaafde de petroleum zich nog geruime tijd omdat het gesukkel met de gaskousjes ook niet alles was en het ploffen van het gas veel ouderwetse mensen huiverig maakte voor de nieuwigheid. Zij hielden zich lang bij de petroleumlampen die overigens verschrikkelijk konden walmen.

Behoudens voor verlichting hadden we in onze meubelmakerij niets aan het gemeentelijk gas en wat er ook uit hout gewrocht moest worden, het geschiedde geheel uit de hand.

Dat betekende o.a. dat we in onze werkplaats met een smalle spanzaag, ook wel draaizaag genoemd, uit dikke platen mahonie, noten, of eikenhout, de vaak sierlijke poten, regels of stijlen zaagden voor meubilair in oude stijlen.

Elk onderdeel van een meubel werd met de rijschaaf en de blokschaaf, met de houtrasp en de houtvijl, met schraapstaal en schuurpapier verder behandeld en, voor zover het mahonie- of noten-meubilair betrof, tenslotte meestal gepolitoerd.

De gaten voor de verbindingen hakten we met een smalle hakbeitel in de poten en stijlen, de groeven of sponningen voor panelen of schuiven werden met de z.g.n. veerploeg of een sponningschaaf aangebracht. Allerlei profielschaafjes voor een ojief, een verkeerd ojief, een rabat, een papegaaiebek e.d., deden dienst om het hout de gewenste versieringen te geven en evenzo werden alle pennen en borsten die voor de houtverbindingen nodig waren, met de hand gezaagd.

De stalen schaven die onze blokschaven vervingen kwamen uit Amerika en ik herinner me nog heel goed dat die eerste schaaf, merk Stanley, in onze werkplaats min of meer sensatie verwekte. Die prachtige schaven betekenden toen voor een meubelmaker een hele vooruitgang die later, toen de frais en de vlakbank verschenen, nog veel groter werd.

Met die frais konden allerlei groeven, sponningen en profielen worden geschaafd en zij brachten een volledige ommekeer te weeg in het vak.

De praktische toepassing van de elektriciteit die steeds veld won drong het gas, ook als verlichting, steeds verder terug en het was niet minder dan een wonder dat men, door een simpel knopje om te draaien een vertrek hel-

der kon verlichten waardoor het geknoei met petroleum en het gesukkel met gaskousjes en lucifers tot het verleden ging behoren.

De elektrische vlakbank diende zich aan, de lintzaag en de cirkelzaag en de draaibank in onze meubelmakerij, die tot omstreeks 1920 trappend tot wentelen werd gebracht, ongeveer zoals de scharenslijper zijn steen doet cirkelen, kreeg ook haar deel van de nieuwe krachtbron: elektriciteit!

In welke jaren en in hoeverre al die vernieuwingen in onze hele samenleving precies gerealiseerd werden weet ik niet meer maar wat onze meubelmakerij betreft, beschikten we tenslotte over een lintzaag, een cirkelzaag en een boorkop op de elektrische draaibank waardoor het tijdrovende gatenhakken verviel en het handwerk ging meer en meer teloor.

De smalle draaizagen hingen aan de wand aangezien de lintzaag in een fractie van de vroeger daarvoor benodigde tijd een sierlijke poot uit een 10 cm dikke plaat sneed. En ook nog feilloos *haaks* wat bij het handzaagwerk een hele kunst was die je pas na heel veel oefening onder de knie kreeg.

De cirkelzaag sneed gierend in een minimum van tijd via een verstelbare gelei allerlei rechte poten en stijlen op de gewenste breedte, bracht moeiteloos groeven aan voor panelen en sponningen zagen had niets te betekenen.

De *Stanleys* maakten het schaven, ook van hout dat wat warrig van draad was en dus vaak *streupte,* aanmerkelijk eenvoudiger dan met de oude blokschaven.

Bij onze oude draaibank moest bij het draaien van bolpoten voor antieke kasten steeds een extra trapper dienst doen om het af te draaien stuk hout voldoende wentelsnelheid te geven. We draaiden ook veel *harten* en *zuigers* van wilgenhout die de loodgieter gebruikte bij het maken van pompen en ook die spullen waren in de regel van een doorsnede die het nodig maakte dat de draaier een trappende handlanger kreeg.

Maar toen ook onze draaibank elektrisch gedreven werd verviel de hele omslachtige trapinstallatie. We draaiden met de nieuwe spullen letterlijk dat de spanen er af vlogen en bemerkten tot onze verwondering dat voor zuiver draaiwerk niet een zeer groot toerental het beste was maar een soort gemiddelde.

Ouderwets bleef in onze meubelmakerij het fineren en het politoeren trouwens evenzeer. Er werd overigens nooit over fineren gesproken maar over *plakken* en in goed Renkums draaide dat uit op *plekken*.

Voor het maken van mooi fineerwerk, dikwijls nog versierd met biezen in een andere fineersoort of koper, met kruisnaden, en verstekken, was veel vakmanschap nodig. Het kwam op routine aan en er kon niets aan het toeval worden overgelaten.

Wanneer er grote vlakken, b.v. zijkanten of kleppen van bureautjes gefineerd werden in wortelnoten, grote tafelbladen, deurpanelen of iets dergelijks in noten of mahonie, kwamen daar heel wat handen aan te pas omdat alles geschiedde met de ouderwetse beenderlijm in een snel tempo.

De kachel in de werkplaats brandde dan flink want hij moest niet alleen de lijmpot aan de kook brengen maar tevens de z.g.n. lijmijzers flink verhitten.

Het waren ijzeren spijlen in lengte variërend van 75 cm tot ruim een meter met een doorsnede van 2 cm. Een der einden was haaks 5 cm omgebogen en dat verdween in een ijzeren sloofje van briefkaartformaat dat ook ongeveer 2 cm dik was.

Bij fineerwerk van enige betekenis waren er steeds twee van deze lijmijzers in gebruik, d.w.z. dat het ene in de kachel verhit werd terwijl de meubelmaker met het andere over de juist opgebrachte fineer streek om de zich daaronder bevindende lijm vloeibaar te houden.

Het te belijmen houtoppervlak onderging gewoonlijk een bewerking met de tandbijtel, kreeg dan een voorbehandeling met dunne lijm waarna de volgende dag het *plekken* kon plaatsvinden.

De plaat fineer werd aan beide zijden lichtelijk nat gemaakt en zodra ze door het vocht de gewenste soepelheid had verkregen bestreek de lijmkwast snel het lichtelijk getande houtoppervlak en een der fineerzijden. De fineerplaat werd dan snel op de juiste plaats gelegd, even vluchtig met de *plekhamer* aangedrukt en dan begon vanuit het midden het bestrijken met het warme sloofje van het lijmijzer waarop aansluitend het wegdrijven van de overtollige lijm naar de kanten, onder de fineer uit, aanving. Dat geschiedde heel secuur met de *plekhamer* die een kam had van ongeveer 10 cm.

Tijdens dit vaststrijken van de fineer werd deze regelmatig bevochtigd en deed het lijmijzer steeds dienst als strijkijzer totdat er op het belijmde oppervlak geen *blazen* meer te zien waren.

De fineer diende niet te nat te zijn want dan ontstonden er na het drogen lelijke krimpnaden, de lijmijzers konden te heet zijn waardoor de fineer schroeide, de lijm moest de juiste dikte hebben en zo waren er bij dat oude fineerwerk allerlei onderdelen van belang die je slechts door ondervinding leerde. Bovendien stelden verschillende fineer- en houtsoorten ook nog uiteenlopende eisen om op de juiste manier verwerkt te worden.

Het vak kende trouwens diverse foefjes en zegswijzen die van de ene generatie meubelmakers op de andere overgingen en zoals ook andere vakken die bezitten.

Dat begon al bij de beoordeling van het hout. Een goed vakman had geen geschaafde plank nodig om te zien met wat voor soort hout hij te doen kreeg en van welke structuur het was.

De mindere soorten werden *kakfiesjeshout* genoemd of hout van *waaibomen* en over het z.g.n. *spint* dat iedere plank heeft die niet gekantrecht is, had men ook een aardige zegswijze.

Spint is de veelal zachte strook, ook bij hardhoutsoorten, aan de buitenkanten van de plank. De breedte ervan loopt bij de diverse houtsoorten uiteen maar het was vroeger voor een goede meubelmaker onbruikbaar. En vandaar de destijds in vakkringen gevleugelde spreuk: *Spint is het beste van het hout!* Dat klonk voor een oningewijde heel vreemd maar het hield in dat spint het beste was als het niet meer aan de plank zat. Van het hout dus!

Oude meubelmakers wisten ook dat je een heleboel houtsoorten met beitsen, roken of logen de gewenste kleur kon geven maar dat mahoniehout al-

leen maar met *groomzuur* (chroomzure kali) gekleurd kon worden maar dan ook bijzonder mooi.

Smalle koperen biezen als inlegwerk lijmen betekende altijd een lastig karwei en merkwaardig was dat zo'n bies in het hout het best bleef zitten als hij voor het aanbrengen van de lijm met een stukje ui bestreken werd.

Het kwam voor dat bij het repareren van een echt antiek meubel de een of andere lijmverbinding uit elkaar moest en men zou verwachten dat in zo'n geval iets te bereiken viel met warm water omdat de oude meubelmakerslijm voor een groot deel uit water bestond.

Maar, met water was dat oude lijmwerk niet los te krijgen. Oud fineerwerk kon je 14 dagen in het water leggen maar dan zat de fineer nog even vast. Neen, zo'n verbinding van die soms meer dan honderd jaar oude beenderlijm kon je slechts losweken met brandspiritus. Tja, het was maar een weet.

Een weet was ook het afhangen van deuren aan z.g.n. *speunen* die vroeger algemeen in de meubelmakerij werden toegepast en die, in tegenstelling tot scharnieren, volkomen onzichtbaar bleven. Wie het foefje om het juiste draaipunt te bepalen niet kende, moest aan de onder- of bovenkant van de deur altijd met stukjes prutsen en dat ziet een oude rot in het vak direct.

Ik heb in mijn jeugdherinneringen aan het meubelvak gewag gemaakt van hout dat in het water moest liggen, aan de stam, en mogelijk is het gewenst dat nader toe te lichten.

Dit wateren van het hout hield verband met de grote vijand van alles wat van hout gemaakt werd n.l. de houtworm, in de volksmond ook wel *houtolm* of *houtmolm* geheten.

Of er een wetenschappelijke verklaring voor gegeven kan worden is mij niet bekend maar een meubel dat vroeger gemaakt werd van hout dat niet geruime tijd in het water had gelegen, zou vrij zeker door houtworm worden aangetast, terwijl bij toepassing van *gewaterd* hout die kans minimaal mocht worden genoemd.

Iepenhout bleek bijzonder geliefd bij de houtworm maar noten toch ook wel en verder kon men de kleine belagers tegenkomen in alle hout dat niet *gewaterd* was.

Een meubelstuk werd dikwijls vervaardigd uit planken, niet van dezelfde stam afkomstig; dan kon het dus gebeuren dat men gewaterd en ongewaterd hout bij elkaar verwerkte met als resultaat dat b.v. een regel van een antieke stoel vrijwel opgevreten was door de worm terwijl de stoelpoot daar geen spoor van vertoonde.

De gevreesde houtworm tast slechts hout aan van inferieure kwaliteit en het *spint* waar de goede vakman de kachel mee aanmaakte, maar dat zijn minder nauwkijkende collega rustig verwerkte, zij het vaak gecamoufleerd, hoorde daar natuurlijk ook bij.

Spint is moeilijk te kleuren en daarom verstopte men het dikwijls in meubels of piano's die geheel zwart werden afgewerkt met een dikke laag lak of politoer. En uit die *verlakkerij* valt te verklaren dat zoveel zwarte piano's en oude zwarte meubels vaak op peperbussen lijken.

Ook als onderhout voor gefineerde meubels is helaas veel hout gebruikt dat niet gewaterd was of voor een deel uit spint bestond en dat levert dan meubilair op waaruit regelmatig de sporen van de knagende worm vallen zonder dat daar aan de buitenkant iets van te zien is. De houtworm heeft n.l. dikwijls als fijnproever niet terug van de fineerlaag en beperkt zich tot het verwoesten van het binnenwerk.

Behalve allerlei profielschaven hanteerde de meubelmaker 60 jaar geleden de rijschaaf, de *rauwe* en de *zoete* blokschaaf, de boorschaaf en de spookschaaf. Hij beschikte over diverse draaizagen, handzagen, kapzagen en een schrobzaag. Veel soorten beitels en gutsen staken er in zijn rek en een trekmes hing daar ook bij.

In zijn gereedschapskist lagen enkele en dubbele *kruishouten* voor het afschrijven van gaten en pennen, schraapstalen, schuurklossen van kurk, vijlen en raspen, een booromslag met de nodige boren, ook weer onder te verdelen in lepel-, cinter- en spiraalboren. En dan laat ik het daar maar bij want volledig is de opsomming nog niet van het gereedschap dat in mijn jeugd een meubelmaker nodig had om praktisch alles te kunnen maken. Want zijn werkbank bleef trouwens ook nog onbesproken en die had, om compleet te zijn, toch ook een voor- en achtertang nodig, tapgaten over de hele lengte, een bak langs de achterkant voor het gereedschap, rechts een zaag-kantelklosje en aan het linkereind in de bankplaat een houten spie die omhoog kon worden getikt en die een dun plaatje hout bij het schaven tegenhield.

Geheel compleet was de ouderwetse meubelmaker pas wanneer hij bij al het opgesomde ook nog midden in het blad van zijn werkbank een gat had waarin een *klemhaak* kon worden aangeslagen die een werkstuk vastklemde zonder dat daar een *schroeftang* of een *sersjant* aan te pas kwam. En over haken gesproken: zonder zijn winkelhaak, zijn zwaaihaak en zijn verstekhaak kon de meubelmaker ook niet veel beginnen.

Ik zou nog kunnen uitweiden over het logen en roken van eikenhout om een bepaalde kleur te krijgen aangezien ook die procédé's tot het verleden behoren, over was- en waterbeits, over noten- of kerkbeits maar het zou me te ver voeren. Wel dient er, dacht ik, nog een interessant onderdeel van het oude meubelmakersvak besproken te worden dat heel lang stand hield voor het door de moderne methoden van spuiten en lakken verdrongen werd, nl. het politoeren.

Een kunst op zichzelf want toen ik 55 jaar geleden mijn eerste schrede zette op het schrijnwerkerspad was het al zo dat veel meubelmakers zich niet aan politoeren waagden maar dat overlieten aan een collega die daar gevoel voor had want daar kwam het op aan.

De vaklui die regelmatig politoerden kregen daar een bijzondere bedrevenheid in en er waren er die het nooit leerden. Maar zij die het in de vingers hadden konden in een minimum van tijd een mahonie tafelblad of iets dergelijks *vol* politoeren. Dat bleef dan een nachtje overstaan en werd de volgen-

de dag *afgepolitoerd* waarbij de paar laatste *dotjes* uit louter spiritus bestonden.

Voor je echter zo volledig bedreven was in die oude kunst gebeurde het maar al te vaak dat de goede glans niet wilde komen, dat de politoer zich ophoopte, dat er een groen waas op het hout kwam en dat de *dot* waarmede je alsmaar ronddraaide over het houtoppervlak, niet *schoon* wilde worden en de neiging hield om te *kleven.*

De kringen die je dan draaide hadden niet de glimmende buitenrandjes die het bewijs leverden dat *de dot goed stond.*

Meubilair dat gepolitoerd moest worden werd eerst geheel met lijnolie bewerkt en in de regel begon dan de volgende dag de behandeling die met heel simpele middelen tot bijzonder mooie resultaten kon leiden. Je had er slechts wat schellak voor nodig, wat spiritus, een spatje lijnolie en, bij hout dat wat grof van nerf was, een vleugje gemalen puimsteen.

Het mocht eigenlijk wonderlijk heten dat de politoerder, die dat vakonderdeel volledig beheerste, met die luttele middelen en verder met een linnen lapje waarin het wollen *dotje* werd gewikkeld, zo'n fraai glanzend oppervlak tot stand kon brengen. Een oppervlak waaraan, op de keper beschouwd, het meest moderne spuitwerk niet tippen kan omdat dit veelal een harde glans krijgt die aan het ouderwetse politoerwerk vreemd is.

Een gepolitoerd meubel had bovendien het voordeel dat het tegen een stootje kon, d.w.z. dat er wel een deukje in kon ontstaan maar de politoerlaag hield stand terwijl bij een gespoten meubel of bij lakwerk na een ongelukje veelal een *ster* ontstaat die niet meer weg te werken is.

Politoeren was dus een kunst waarvoor men enig gevoel moest hebben en de ondervinding leerde je of er met een wat natte *dot* gepolitoerd moest worden, of er iets meer lijnolie op het houtvlak nodig was, of de *dot* wat vluchtiger of steviger over het hout moest draaien en of de politoer goed van dikte was.

Je leerde dat je met het aanwenden van puimsteen heel voorzichtig moest zijn en dat politoeren in een koud vertrek welhaast onmogelijk was.

Eerlijkheidshalve zij vermeld dat ik het politoeren nooit geheel onder de knie kreeg hoewel ik er wel m'n best op deed. Men komt in het leven evenwel dingen tegen die je door de een of andere oorzaak niet liggen en een verklaring is daar niet voor te geven.

Zo heb ik als jongen b.v. de grootste moeite gehad om op de klok te leren kijken of liever, om na dat kijken te kunnen zeggen hoe laat het was.

Mijn vader politoerde als de beste en toen mijn ouders hun zaakje aan de Kerkweg begonnen in 1901 heeft ook mijn moeder politoeren geleerd en zij is er zeer bedreven in geworden. Jonggehuwden wisten vroeger van aanpakken en huldigden het oude devies: Help man, help vrouw, help al wat helpen kan...!

Elk vak heeft gewoonlijk specialisten die bedreven zijn in een onderdeel er van. Zo was er in een timmerwerkplaats dikwijls maar één knecht die het uit-

slaan en maken van trappen beheerste en zoals gezegd kwamen in de meubelmakerij niet alle knechts aan politoeren toe. Maar er waren ook vaklui die niet anders deden.

In de jaren dat mijn vader bij baas Arnold werkte kwam daar van tijd tot tijd een Amsterdammer, Beugels geheten, een soort flierefluiter, die zo ongeveer het hele land door scharrelde en bij zijn klanten meubilair dat klaar stond politoerde.

In die dagen was het de gewoonte dat een meisje dat trouwde een mahonie linnenkast kocht voor haar uitzet en voor die kasten, met twee deuren, soms een lade onder of boven die deuren, en een paar kleine laadjes onder een van de vier of vijf schappen, was dus altijd een afzetgebied.

Wanneer er in de meubelmakerij van baas Arnold geen direct klantenwerk wachtte maakte men dus o.a. die mahonie-linnenkasten in het vore. Afgezien van de reeds genoemde laden werden ze ook nog vervaardigd geheel uitneembaar en de wat duurdere exemplaren kregen *gestoken* consolletjes en deurpanelen beplakt met de z.g.n. *kontmahoniefineer*. Maar, al die kasten hadden dit gemeen dat ze gepolitoerd moesten worden.

Van die linnenkasten stonden er soms vijf of zes in de werkplaats van baas Arnold te wachten op de specialist uit Amsterdam en die politoerde ze tenslotte feilloos voor een rijksdaalder per stuk...

Uit hetgeen mijn vader over die vreemde zwerver vertelde heb ik wel begrepen dat deze ongelooflijk bedreven was in het politoeren en natuurlijk werd hem de kunst afgekeken.

Wat kostte destijds zo'n linnenkast van mahoniehout, solide gemaakt van gewaterd hout met laden en schappen en piekfijn gepolitoerd?

Ik heb nooit vermoed dat ik nog eens iets van prijzen zou willen weten uit die tijd van omstreeks 1910. Dergelijke zaken zijn uiteraard in mijn ouderlijk huis vaak genoeg besproken maar cijfers vergeet men gauw en teneinde omtrent die prijzen over betrouwbare gegevens te kunnen beschikken informeerde ik bij een zeer oude dame die nu in Oosterbeek woont maar in 1888 in Renkum geboren werd en in ons oude dorp opgroeide.

Zij wist zich nog heel veel uit haar jeugd te herinneren ook wat prijzen betreft.

In 1909 was zij dienstbode op het grote buiten *Overzicht* van meneer Sanders in Oosterbeek en een tuinarbeider die daar van zes tot zes werkte verdiende zes gulden per week.

Mijn zegsvrouwe begon bij mevrouw Sanders op een jaarwedde van 100 gulden, zij kreeg spoedig *opslag* maar verder dan 150 gulden per jaar heeft zij het nooit gebracht.

De dienstbode van huize *Overzicht* spaarde desalniettemin flink, bezat toen zij trouwde een uitzet die er wezen mocht en, zo verzekerde zij mij: ik kocht een prachtige mahonie linnenkast voor die uitzet en die kostte contant 30 gulden...!

Als je zoiets vandaag hoort ben je geneigd de feiten uit die lang vervlo-

Meubelmakerij in 1911. V.l.n.r. Jan Boskamp, Gerrit Scheffer, Herman Dreuning, Nelis van Hall, Hendrik van Zwam en baas Beekhuizen.

gen dagen even op een rijtje te zetten zoals ze zich mogelijk hebben voorgedaan. Je begint dan bij de negers die in Honduras of op Cuba in de jungle de mahoniestammen neerhaalden en van takken ontdeden. De zware stammen gingen per schip naar Europa, lagen daar ergens een hele tijd in het water en werden vervolgens tot planken gezaagd.

Netjes opgestapeld met latjes er tussen, om de wind vrij spel te geven, lagen die planken ongeveer een jaar te drogen en dan pas kon de meubelmaker b.v. in Renkum, er een linnenkast of wat dan ook van maken. En, om me daartoe even te bepalen, zo'n linnenkast die langer dan een mensenleven meeging, met deuren, laden, schappen, speunen en sloten, kostte 30 gulden. Dat was de *goeie ouwe tijd* die nooit terugkomt.

Na het afpolitoeren met spiritus was het houtoppervlak hoogglanzend zonder een enkele zichtbare draai van de *dot* en viel er niets meer aan te verbeteren. Om de politoerlaag volledig hard te doen worden bleef het meubel nog enige dagen in de werkplaats staan en ging dan naar de klant.

Ach ja, de klanten...! Wanneer je 50 jaar in het vak bent geweest valt er over de klanten en hun eigenaardigheden ook wel een boek te schrijven maar wat de klanten aangaat, wil ik slechts één geval vermelden omdat het plaats vond toen ik krullejongen was en het dus past in deze jeugdherinneringen en omdat het toevallig iets met politoeren te maken had.

Juffrouw Granpré Molière, die naast *Heyborgh* woonde, bezat prach-

tige antieke meubelen, voornamelijk oude familiestukken. Mijn vader heeft, hoe lastig zij ook was, jaren voor haar gewerkt en het zal in 1918 zijn geweest dat in onze meubelmakerij een mahonie secretaire van haar, met twee onderdeurtjes, een bovenlade en een schrijfklep, volledig gerestaureerd en feilloos afgepolitoerd werd.

Een paar dagen na de voltooiing van dat karwei bracht ik met onze meesterknecht Herman Dreun (Dreuning) het meubel per handwagen naar de eigenaresse. Het dienstmeisje liet ons binnen en Herman en ik zetten gezamelijk de secretaire op de plaats in de voorkamer waar we haar enige weken tevoren ook vandaan hadden gedragen.

Juffrouw Granpré Molière kwam even later uit de tuin binnen en lag in het volgende ogenblik geknield voor de mild glanzende secretaire. Ze hield met haar linkerhand een soort lorgnetje, dat ze aan een dun zwart koordje droeg, voor haar ogen, bekeek het meubel speurend, stond op en zei: *Dat wens ik zo niet te accepteren, neem de secretaire maar weer mee en zeg tegen Beekhuizen dat dit geen politoerwerk is . . . !*

De deftige cliënte was in dit geval koningin en wij hebben het mooie meubel gedwee weer opgeladen en meegenomen. Het stond veertien dagen in het stof van onze werkplaats, werd toen afgewreven en wij togen er weer mee naar het *lastige portret.* En wederom zeeg juffrouw Granpré Molière neer voor haar secretaire, zocht de onderdeurtjes af naar eventuele feilen, herrees, bekeek de schrijfklep met het groene laken binnenin, en wist vervolgens nauwelijks woorden te vinden om haar tevredenheid te betuigen voor dusdanig subliem politoerwerk...

En wat Herman in zijn vestzakje stopte weet ik niet maar ik incasseerde een kwartje fooi!

In de jaren na de wereldoorlog 1914-1918 is in onze werkplaats veel meubilair gemaakt voor het sanatorium O.N.O., voor het sanatorium Dennenrust van dokter Haverkorn van Rijsewijk en voor hotel Klein Zwitserland dat toen eigendom was van meneer Hupkes.

Voor O.N.O. maakten we hele series kasten voor patiënten en personeel. Dit meubilair was ontworpen door een architect en er werd uitsluitend lindenhout aan verwerkt. De kasten hadden schuine kapjes als een hondenhok, ze werden groen gebeitst en in de deurpanelen sneden we daarna een van onder tot boven doorlopend figuur dat blank bleef en zodoende ontstond een aardig effect.

Het meubilair voor Dennenrust bestond volledig uit *pitch pine* oftewel amerikaans grenenhout dat na voorgelijmd te zijn met japanlak werd afgewerkt. Ook voor Klein Zwitserland maakten we vele complete slaapkamerameublementen in dezelfde houtsoort en afwerking, met een spiegeldeur in de kast, een marmer opzet voor de waskast en marmeren blaadjes op de nachtkastjes.

Maar altijd bleef er nog het antieke meubilair dat gerestaureerd moest worden en veel dat in oude stijlen werd vervaardigd en dat vandaag stellig als

antiek zal worden verkocht. Regelmatig kwamen er opdrachten voor die mooie meubels en niet alleen voor klanten uit ons dorp.

In die dagen wandelden we met de handwagen naar Rhenen, Wageningen, Heelsum en Heteren en ik heb met een van onze knechts dergelijke tripjes zelfs gemaakt naar Arnhem om daar meubilair af te leveren. Want het moest vaak in elkaar gezet worden of een kast met een zware spiegeldeur had een steuntje aan de muur nodig en dat behoorde uiteraard bij de leverantie.

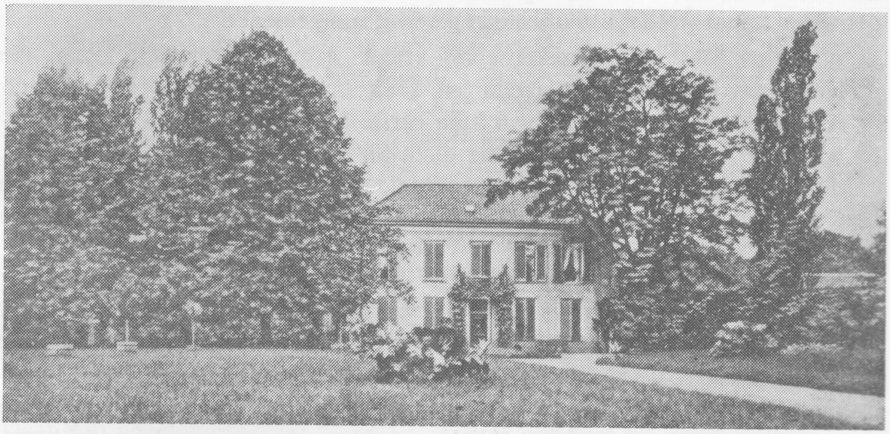
In Rhenen was Mr. Leccius de Ridder een goede klant en ik herinner me dat we voor zijn toenmalige huis aan de Grebbe - later werd het een hotel - een fraaie eiken schouw maakten met veel beeldhouwwerk en zware zuilen.

Maar ook in ons dorp bezaten de families Mijnlief, Ploem, Jurgens, de Haas en de dames van Rossum veel antiek meubilair dat van tijd tot tijd de hand van de vakman nodig had en hotel Nol in 't Bos nam door de jaren heen eveneens een voorname plaats in op onze klantenlijst.

Het loon werd vroeger in centen berekend en mijn vader was bij baas Arnold begonnen tegen 5 cent per uur maar toen hij daar veertien dagen werkte was dat al verhoogd tot 7 cent per uur.

De knechts vulden z.g.n. *weekbriefjes* in waarop zij dagelijks bijschreven waar zij aan gewerkt hadden en hoelang en aan de hand daarvan werden zij zaterdags omstreeks vier uur uitbetaald.

Als krullejongen had je het destijds niet gemakkelijk in een meubel- of timmerwerkplaats. De oudere knechts namen de jongmaatjes graag in de maling zoals ze in hun jeugd natuurlijk zelf ook in de maling waren genomen. Als beginneling werd je naar een ander bedrijfje gestuurd om b.v. de *vierkante gatenboor* te mogen lenen of het *bosbessenleertje*. En in je onschuld hoorde je dan op je bedeesde verzoek dat die fameuze boor of het bijzondere laddertje al een paar dagen geleden uitgeleend was aan die of die timmerman en dat je daar dus naar toe moest. En zo liep je van het kastje naar de muur.

Huize „Veldheim" aan de Nieuwe Weg. Een der laatste buitenplaatsen, die Renkum rijk was.

VERDERE SCHOLING

Na gedurende twee winters de avondtekenschool in Oosterbeek bezocht te hebben ging ik naar de avondschool van het Nut in Wageningen waar meneer Sirach, die directeur was van de meubelfabriek - beter bekend als *de Draaierij* - les gaf in meubeltekenen.

Meneer de Jong, directeur van de Nutsambachtsschool, onderwees naar ik meen de aankomende schilders, meneer van Abeele gaf nederlands en meneer Aalbers uit Arnhem was de handtekenleraar die steeds die lange tramrit heen en weer maakte en dat vele jaren volhield.

Het diploma van die school was een groot document, getekend door Louis Raemakers die vóór meneer de Jong als directeur fungeerde. Hij kreeg later grote bekendheid als politiek tekenaar van de Telegraaf en ontpopte zich als een verwoed tegenstander van het Duitse militarisme. Hij vond een waardig bondgenoot in de befaamde journalist Schröder, die eveneens aan de Telegraaf verbonden was en daarin onder het pseudoniem *Barbarossa* vrijwel dagelijks stukjes schreef tegen de keizer en zijn generaals. Het kwam zover dat *Barbarossa* voor de rechter werd gedaagd wegens belediging van een bevriend staatshoofd. De journalist kreeg naar ik meen een geldboete en in de Telegraaf schreef een van zijn sympathiesanten:

Geachte Barbarossa,
Gij hebt mijn sympathie.
Uw vonnis is mij duid'lijk:
't Is Made in Germany!

In het laatste mobilisatiejaar reed de tram zeer sporadisch en met een viertal dorpsgenoten wandelde ik 's avonds naar Wageningen en als het mooi weer was ook terug. Net als in Oosterbeek concierge Sanders gaf in Wageningen concierge van Beukering ons toestemming om in een lokaal van de school aan de Stationsstraat op de tram te wachten, zoals ook meneer Aalbers deed, maar wij hebben er zelden gebruik van gemaakt.

Na die tweede avondvaktekenschool volgde ik twee winters de lessen aan de Handelsavondschool in Wageningen. De tram reed weer om het uur maar ik verheugde mij in het bezit van mijn eerste fiets en dus peddelde ik monter naar die lessen in een school die dicht bij het Hof van Gelderland stond.

Meneer Butein gaf daar les in boekhouden en meneer Hoestra deed zijn best om ons nederlands wat te verbeteren en trachtte tevens ons iets van handelsrekenen bij te brengen.

Electrische lantarens kenden onze fietsen niet, kettingkasten waren schaars en het *freewiel* moest ook nog uitgevonden worden. De fietsen uit die dagen hadden een rem op de voorband, de terugtraprem was nog verre en de versnellingsnaaf eveneens.

Als fietsverlichting gebruikten we aanvankelijk kaarslampen en later kwam de carbidlamp die wel veel beter licht gaf. Het geknoei met die carbid was overigens ook niet alles. De toevoer van water tot de carbid, die het gas deed

ontstaan, moest door middel van een kraantje geregeld worden en liefst heel secuur want anders *verzoop* de carbid en stond je zonder licht. *Solar* was in die dagen een bekende fietslantaren van goede kwaliteit.

Maar, zoals in de meubelmakerij de technische hulpmiddelen in snel tempo verbeterden, zo maakten zij ook in andere takken van nijverheid vooruitgang. De machines, die in mijn vak het handwerk steeds meer verdrongen, leverden mogelijk geen beter meubilair op maar de technische ontwikkeling in de metaalindustrie zorgde o.a. wel voor betere fietsen en deszelfs verlichting.

Toch was het tweedehands karretje dat ik omstreeks 1919 bereed nog maar een zware *doorloper* waarbij je *broekveren* nodig had om te voorkomen dat de uiteinden van je pantalon tussen de ketting en het grote vette kamwiel geraakten.

Knappe koppen brachten echter regelmatig verbeteringen tot stand voor allerlei produkten en de fiets werd daarbij evenmin vergeten als de auto en de vliegmachine waarover ik het ook nog even dien te hebben.

Waar onze jeugd begint is wel te bepalen maar waar zij eindigt is moeilijk aan te geven en met mijn jeugdherinneringen begonnen zijnde vanaf de bewaarschool, rijst de vraag waar ik mee zal eindigen.

Recruten die pas onder de wapenen zijn geroepen, zoals dat immer nog zo dreigend heet, noemt men jeugdige militairen en daarom lijkt het mij gemotiveerd mijn notities te doen reiken tot het jaar 1923 toen ik van rijkswege in het veldgrijs werd gestoken, zij het niet naar maat.

Na de Handelsavondschool volgde ik tot mijn diensttijd de avondcursussen van Kunstoefening in Arnhem en gedurende enige maanden kreeg ik daar ook op de woensdagmiddagen onderricht. Meneer Geerlings, die zo knap de Gele Rijders schilderde was, hoewel tamelijk op jaren, nog directeur en een bijzonder sympathiek leraar.

Ik maakte zijn afscheid mee in 1922 en zijn opvolger werd Gerard van Lerven die reeds als leraar aan Kunstoefening verbonden was.

De zeer welgedane heer Jansen, altijd perfect stijf geboord, vervulde nauwgezet en plezierig de functie van concierge en als leraren herinner ik me verder de heren Havinga en Valk terwijl Jacobs van den Hoff lessen gaf aan toekomstige beeldhouwers.

Kunstoefening had in die dagen leerlingen die later naam maakten in de kunst en in dit verband zou ik Dick Ket en Johan Mekkink willen noemen.

We kregen les in handtekenen naar gipsmodel en stilleven, perspectief- en projectieleer, kunstgeschiedenis en anatomie. Ook tekenden we regelmatig naar levend model waarbij een bejaarde witkiel van het station meermalen door een rond hem zittende schare scholieren geportretteerd werd.

Maar het vaderland riep en begin 1922 gewerd mij van hogerhand een niet bepaald vriendelijk gestelde sommatie om op een aangegeven dag en uur te verschijnen in de Concertzaal aan de Benedendorpsweg te Oosterbeek. Daar zou voorlopig het lot beslissen of ik al dan niet bij de landmacht werd ingelijfd.

Met een viertal dorpsgenoten meldde ik mij tijdig in de Concertzaal waar het al wemelde van toekomstige rekruten.

Op een dis, waarachter een drietal besterde militairen gezeten was stond een grote blikken bus zonder deksel. Alle lotelingen mochten slechts eenmaal graaien in die bus om uit te maken wie voor de ransel met de maarschalkstaf in aanmerking kwam.

In blijde verwachting diepte ik met bevende vingers het briefje uit de bus waarop het cijfer zeven stond en dat was een grandioze niet want ik meen dat slechts de nummers ruim boven de vijftig de loteling er voor behoedden soldaat te worden gemaakt.

Wie een nummer trok slechts even boven de vijftig was nog niet definitief vrijgeloot; hij had een z.g.n. *twijfelnummer* hetgeen inhield dat, wanneer later bij het geneeskundig onderzoek een groot aantal lotelingen ongeschikt werd verklaard, de bezitter van een *twijfelnummer* alsnog de sigaar was.

Opmerkelijk genoeg lootte van ons groepje van vijf dat naar de Concertzaal fietste, er maar één vrij... Die *pechvogel* was Jaap Teppema, een der zoons van de bovenmeester van de Christelijke School.

Die loterij voor de militaire dienst schijnt, in de jaren voor ik er aan mocht deelnemen, voor de lotelingen uit ons dorp een gebeurtenis te zijn geweest waarbij men, hoe ook het lot besliste, de verdere dag min of meer feestend doorbracht en in alle geval dronken thuis diende te komen.

Zo bont hebben wij het in 1922 niet gemaakt maar wel peddelden we van de Concertzaal naar de uitspanning *de Zalmen* bij kasteel Doorwerth. En een kleine vonk van het aloude gebruik der lotelingen scheen zelfs bij ons toch nog na te gloeien want we lieten ons door herbergier Spronssen enige borrels inschenken hoewel een flesje limonade ons stellig beter gesmaakt zou hebben.

Een onvermijdelijk gevolg van mijn fatale greep in de bus was een half jaar later een tweede officieel stuk dat mij, wederom tamel bars, opdroeg nogmaals in de Concertzaal in Oosterbeek present te zijn om te worden gekeurd voor de krijgsmacht. Dientengevolge spoedde ik mij op de aangegeven tijd wederom Benedendorpwaarts voor een confrontatie met de militaire artsen.

Hoeveel jongelui uit de gemeente Renkum, in 1903 geboren, op die dag in de Concertzaal in hun nakie stonden weet ik niet maar er waren zes hokjes netjes op een rijtje gezet, aan de voorzijde afgeschermd met een gordijn.

Ontdaan van alle textiel kregen we daarin beurtelings bezoek van de dokter die er een zeer vlotte werkwijze op na hield en mij naar huis zond met de zekerheid dat ik volkomen geschikt was om de wapenrok te dragen en de wapens.

Toen aldus ook de keuring zo verblijdend gunstig uitviel stond niets mijn toekomstig krijgerschap meer in de weg en begin 1923 verscheen dan ook prompt een derde tamelijk militante oproep die mij ronduit gebood op 17

maart ten tien ure aanwezig te zijn in de Willemskazerne te Arnhem, teneinde vandaar naar het mij toegewezen legeronderdeel te worden vervoerd.

In een lokaal op de tweede verdieping van de toenmalige kazerne der Gele Rijders druppelden op die morgen de rekruten uit onze omgeving ietwat beschroomd binnen. De dokter die mij in de Concertzaal keurde schijnt, in de luttele minuten die hij aan mij besteedde, toch iets geniaals in mij ontdekt te hebben want in de Willemskazerne werd onthuld dat ik was toegevoegd aan het Regiment Genietroepen, gelegerd in de Kromhoutkazerne in Utrecht.

De hoge ome die ons schaapachtige groepje toesprak was een bullebak die ons na zijn barse inleiding het *Reglement van Krijgstucht* voorlas, ons een exemplaar van die ballade overhandigde voor verdere zelfstudie en ons verzekerde dat we vanaf dat ogenblik onder die krijgstucht stonden. We waren dus kennelijk onder de wapenen!

Toen gingen we op reis en ik moet bekennen dat ik al bijna voor de krijgsraad in aanmerking kwam eer we de kazerne in Utrecht bereikten en een onnozele fiets zou me zowaar voortijdig in het cachot hebben geholpen.

Na het welkomstwoord van de officier en zijn dreigend slotakkoord trad een sergeant op ons toe die tot het regiment der genie behoorde en onder zijn bevel zouden we naar ons legeronderdeel worden gebracht.

Men onthoudt vaak de meest onbenullige dingen en zo weet ik me te herinneren dat die sergeant van de genie een verschrikkelijk verschoten uniform droeg, slecht geschoren was en er ronduit sjofel uitzag. Hij liet ons ongedwongen naar het station wandelen en in de trein bleef de krijgstucht ook nog achterwege maar op het stationsplein in Utrecht diende het gezag zich aan.

De Kromhoutkazerne ligt in de richting Bunnik een half uur gaans van het station en dus hadden we een aardige wandeling voor de boeg al wisten we dat toen nog niet.

Onze sergeant had, zo bleek ons, zich 's morgens per fiets van zijn kazerne naar het station begeven en hij gebood ons rustig op het plein te wachten tot hij zijn rijwiel uit de stalling zou hebben gehaald.

De krijgstucht had ons al dermate te pakken dat we met ons groepje van 29 kersverse recruten gedwee samenschoolden tot onze bevelhebber terugkeerde.

Hij verscheen snel weer in ons midden en trad onmiddellijk handelend op: *Sigaretten weg,* beval hij, *koffertjes of pakjes in de linkerhand, twee aan twee achter elkaar opstellen en kiezen op mekaar!*

Verbluffend vakkundig formeerde hij veertien paren in minder dan geen tijd; ik was de laatste man en werd achteraan de formatie gecommandeerd waar me de fiets van de sergeant ten deel viel. Deze stelde zich rechts vooraan naast de stoet op en na een resoluut: *Voorwaarts mars!* marcheerden we af in de richting van de Kromhoutkazerne.

Na vijf minuten vond ik lopen, met een volkomen intact zijnde fiets aan de hand, een dwaze bezigheid, zeker niet passend bij een toekomstig geniesoldaat, dus besteeg ik het vehikel en peddelde vrij dicht achter mijn lot-

genoten aan. Maar mijn fietstocht duurde niet lang want onze hopman richtte op een gegeven moment het oog op het eind van zijn colonne. Uiteraard ontwaarde hij mij in zijn zadel en beval mij snauwend af te stappen.

Nog niet op de hoogte met de kwetsbaarheid van de status waarin men als recruut verkeert, informeerde ik voorzichtig welk verschil het maakte of ik wandelde dan wel fietste, maar mijn meerdere werd bar kwaad en informeerde op zijn beurt of ik soms 's avonds al *onder de toren* wilde zitten.

Wat dat betekende was me niet duidelijk maar ik begreep dat het geen gezellig verblijf zou zijn en besloot daarom de discussie niet voort te zetten en wandelend verder te gaan.

We bereikten zonder vermeldenswaardigheden de Kromhoutkazerne en daar bracht de sergeant ons naar het gebouw van de Eerste Telegraafcompagnie. Onze groep viel snel uiteen en van de negen en twintig die uit Arnhem waren gekomen bleef ik alleen achter bij deze compie.

De rest werd verdeeld over de andere onderdelen van het regiment dat verder bestond uit de Tweede Telegraafcompagnie, twee compagnieën Pioniers, een Spoorwegcompagnie en een compagnie Verlichtingstroepen.

Vijf en een halve maand heeft de Kromhoutkazerne mij geherbergd en ook over die periode zou een boekje te schrijven zijn. Ik wil echter volstaan met enkele aantekeningen over mijn diensttijd en een paar feiten vermelden die mij destijds bijzonder frappeerden.

Dat was allereerst de ongelooflijk gebrekkige organisatie. Er scheen daar in Utrecht gewoon niet op onze komst gerekend te zijn. De beide secties van onze kamer liepen uiteindelijk op die eerste dag geheel vol met jongelui uit vrijwel alle provincies van ons land en tenslotte bewoonden we onze kamer met 20 recruten, twee korporaals (beroeps) en een z.g.n. eerste klasser die ook vrijwillig in dienst was.

We moesten de dag na onze aankomst al exerceren in ons burgerpakje en op onze daarvoor totaal ongeschikte schoenen en het grindterrein bezorgde ons bijna allemaal pijnlijke voeten.

Het duurde drie dagen eer we naar de fourier gingen voor kleding en schoeisel en toen werden ons zowaar ook nog beenwindsels uitgereikt.

In de oorlog 1914-1918 hadden die ongelukkige vodden - ik meen dat het een Engelse uitvinding was - aan duizenden soldaten het leven gekost. Het waren slierten van ongeveer twee meter lang en, naar de einden wat versmallend, tien cm breed die om de kuiten dienden te worden gewikkeld en onder de knie met een bandje vastgemaakt. Zonder enige twijfel het domste stuk uitrusting dat ooit voor soldaten is uitgedokterd.

Die ondingen eisten niet alleen te veel tijd om aangebracht te worden maar ze gingen om de haverklap los of zakten uit en de ellende die ze tijdens de eerste wereldoorlog in de loopgraven en het prikkeldraad veroorzaakten is onbeschrijfelijk geweest.

Maar vijf jaar na de verschrikkingen aan de Somme, de Marne en de loopgraventragedies bij Verdun en Yperen, had onze legerleiding die rampzalige *poetjes* nog niet afgeschaft.

In 1929, na mijn laatste herhalingsoefening ging ik z.g.n. met groot verlof, nog altijd met die beenwindsels en ik mocht ze zelfs bewaren tot 18 october 1938 toen ik overging naar de aanvullingsreserve zoals dat volgens mijn zakboekje heet. Ik vrees dat ik daar nog toe behoor want ik ontving nooit bericht van het tegendeel noch enige slotgratificatie. Maar wie weet, ambtelijke molens malen nu eenmaal langzaam!

Terug evenwel naar de Kromhoutkazerne in maart 1923!

Na drie dagen waren we gekleed en geschoeid d.w.z. gedeeltelijk want overjassen bleken niet aanwezig. Op hoog bevel moest gedurende de nacht op het geheel afgesloten kazerneterrein wacht worden gelopen bij de loodsen van de Verlichtingscompagnie.

De manschappen daarvoor werden alfabetisch aangewezen en het zal na veertien dagen zijn geweest dat mij zo'n wachtbeurt ten deel viel. Het stormde die dag hevig en het regende pijpestelen en het zag er naar uit dat het ook gedurende de nacht hondenweer zou zijn maar onze overjassen ontbraken nog altijd.

Het toeval wilde dat een recruut van de infanterie uit Arnhem - hij heette van Dalen - overgeplaatst was naar de genie en in ons gebouw belandde. Hij beschikte wel over een overjas en daarin diep weggedoken heb ik die nacht langs de loodsen geschilderd in een stromende regen.

Er gebeurde niets in die stormachtige nacht, de aflossing vond om de twee uur plaats en die tijd kon je doorbrengen in het wachtlokaal *onder de poort.* En hoe doorweekt ik bij het ochtendkrieken ook was, het gaf toch wel voldoening dat alle zoeklichten toen nog in de loodsen stonden.

Laat me, wat de organisatie betreft, nog een kleinigheid signaleren. Aan sportmateriaal ontbrak letterlijk alles en de eerste voetbal waar we mee speelden hadden we onder elkaar uitgelegd met twee secties. Japie Gossler uit Amsterdam was onze penningmeester en met Nijssen uit Rotterdam heeft hij in de stad een bal gekocht.

Een nieuwe voetbal, verstrekt door het regiment, heb ik tijdens mijn hele diensttijd niet gezien en toen op een zomeravond een elftal van de cavalerie een wedstrijd kwam spelen tegen een genie-team, brachten de gasten de bal mee naar het terrein achter onze kazerne.

In die zomer van 1923 vierde het Regiment Genietroepen feest want het bestond 100 jaar. Op de herdenkingsdag liepen afdelingen van de diverse compagnieën 's morgens parade op de Maliebaan en 's avonds gingen we naar het Rembrandt Theater aan de Oude Gracht. Daar werd een soort cabaretprogramma afgewerkt waarin o.a. Louis Noiret optrad die veel succes oogstte maar het meest bijzondere van die avond was voor ons toch wel dat we op het bioscoopscherm een film zagen van de parade die Polygoon 's morgens opgenomen had.

Ook op dat gebied ging de techniek met sprongen voorwaarts.

Het omvangrijke terrein van de Kromhoutkazerne had, rond de gebou-

wen voor de verschillende compagnieën, de kantine, de keuken en het stafbureau, vele gazons. Die werden van tijd tot tijd gemaaid en - het zal natuurlijk louter toeval zijn geweest - na zo'n maaibeurt aten we de volgende dag altijd spinazie...

Achter de gebouwen van de Pioniers, aan de kant van Rhijnouwen, was het z.g.n. *Vossegat,* een militair radio-station waar we nooit in de buurt mochten komen. Zuidelijk van de kazerne, aan de Vossegatse dijk, lagen drie sportterreinen die bijzonder weinig werden gebruikt en in die omgeving lag ook het fort Lunetten dat als werkterrein voor onze compagnie dienst deed. Binnen de fortgrachten stond de *parkhut* waarin het gereedschap en de materialen waren opgeslagen die wij gebruikten bij onze werkzaamheden.

We leerden daar hoe we met telefoonpalen om moesten gaan en kregen onderricht in het maken van frans lijnwerk en in het leggen van knopen in touw.

Wie zoals ik een kleine halve eeuw geleden vijf en een halve maand soldaat is geweest en zich herinnert dat het een onmogelijke taak was om gedurende dat half jaar redelijk bezig te worden gehouden, vraagt zich af hoe men vandaag in ons leger de recruten achttien maanden of langer tot een zinvolle activiteit weet te brengen.

Maar genoeg over mijn ervaringen als geniesoldaat! Ontstellend lui geworden zwaaide ik op 30 augustus 1923 af, zonder sterren of strepen op mijn uniform maar wel met de titel Lijnwerker-Telefonist en dat was dan toch maar mooi meegenomen. Het enige wat ik uit mijn verblijf onder de wapenen heb overgehouden is de kunst om mastworpen te leggen en een turkse knoop.

Van de vooruitgang der techniek gewaagde ik reeds; vooral de constructeurs die zich met de bouw van vliegtuigen bezig hielden profiteerden daarvan en zij kregen steeds betere materialen tot hun beschikking.

De Fransman Blériot, die sedert 1904 al met velerlei constructies experimenteerde, wist voortdurend langer met zijn toestel in de lucht te blijven en in 1909 vloog hij over het Kanaal.

Hij ontpopte zich als een der pioniers van de luchtvaart waar wij als schooljongens veel over hoorden en ook zijn landgenoot Farman heeft op dat gebied ons vaak in spanning gehouden met zijn stunts.

Luchtballonnen hadden we in Renkum genoeg gezien maar de eerste vliegmachine betekende een sensatie waarbij het hele dorp uitliep.

Ik herinner me dat die eerste aviateur boven onze contreien kennelijk de Rijn volgde en het zal vermoedelijk Henri Wijnmalen zijn geweest die deelnam aan de Europesche rondvlucht en die, naar ik meen, ook won.

Een andere naam uit de kinderjaren der aviatiek was Clement van Maasdijk die helaas met zijn toestel dodelijk verongelukte en Védrines behoorde ook tot de Fransen die als vliegenier lauweren oogstten.

Later werd Jan Olieslagers, een Belg, befaamd, die allerlei demonstraties gaf met zijn machine en de meest gewaagde stunts uithaalde in de lucht.

Men was er van overtuigd dat hij zijn hals zou breken en daarom zong de volksmond:

Als Olieslagers dood is,
Dan kopen we misschien,
Voor honderdduizend gulden
Zijn ouwe vliegmachien!

Jan Olieslagers moet, behalve veel courage, ook het nodige geluk hebben gehad en hij wist waarschijnlijk ook te profiteren van de nieuwste technische snufjes die de vliegerij gaandeweg minder onveilig maakte.

Vooral in de jaren 1915-1925 heeft zich een belangrijke vooruitgang in de technische ontwikkeling gemanifesteerd op velerlei gebied die van grote invloed was op de samenleving, ja, zelfs op ons dorpsbeeld.

Er kwamen steeds meer fietsen, de auto's tuften af en aan en de *stoomfiets* raakte ingeburgerd. Ook ons oude dorp moest met de tijd mee, paard en wagen verloren terrein, de hondekar gelukkig ook en het straatbeeld veranderde zienderogen.

Maar ook door andere oorzaken kreeg Renkum een ander gezicht. Het groen uit de Dorpsstraat werd verdrongen, de afgeknotte lindebomen sneuvelden van lieverlede en elders verdwenen grote kastanjebomen. De enkele nog open tuinen maakten plaats voor woon- en winkelhuizen en dat proces zette zich in het gehele dorp voort. Overal verrezen nieuwe woningen en veel akkerland en tuinderijen vielen daaraan ten offer.

De papierfabrieken drukten steeds meer hun stempel op het dorpsleven want er vonden ook in de bedrijven van Van Gelder regelmatig uitbreidingen plaats.

Het dorp zelf kon niet voldoende arbeiders leveren zodat voortdurend personeel van elders aangetrokken werd waarvoor, liefst op korte termijn, woonruimte gevonden diende te worden. En aldus geraakte de bevolking van ons dorp meer en meer vermengd met *import*.

Wij, die sedert 1908 aan de Dorpsstraat woonden en dus vanaf 1912 dagelijks een gedeelte van de werkers van Van Gelder langs zagen komen, herinnerden ons de tijd dat wij al die passanten bij name kenden. We concludeerden dan soms dat Jansen op een nieuwe fiets zat, dat Beumer een nieuwe pet droeg, dat Versteeg niet meer op klompen naar de fabriek ging, dat Gerritsen zowaar een bril droeg en zo voort...

Maar na een jaar of wat kenden we nog slechts een gedeelte van de mensen die op de nieuwe papierfabriek aan de Rijn werkten en dat percentage is steeds kleiner geworden.

De bedroevende vervuiling van onze beken door de papierfabrieken bracht ik reeds ter sprake. Daar dient evenwel iets aan toegevoegd te worden aangezien zich, wat de helderheid van ons beekwater betreft, gunstiger perspectieven openen. Men schijnt langzamerhand van hoog tot laag eindelijk in te zien dat we met het vervuilen van rivieren, meren, beken en zelfs van

de zee, niet op de huidige voet door kunnen gaan als we ons leefmilieu niet grondig willen bederven.

Over de Rijn behoef ik niet te spreken maar wat onze beken aangaat wil het mij voorkomen dat die al ongeveer 50 jaar bedorven zijn op een wijze die rechtens wel belet had kunnen worden zo ons dorp inwoners had gekend die de koe bij de horens durfden pakken.

Er schijnt n.l. een soort *Oud Beekrecht* te bestaan dat de rechten en plichten regelt van de dorpsbewoners die de beek, voor welk doel dan ook, gebruiken.

Wijlen de heer Anton Hulshuizen, die als landbouwer meermalen met beekkwesties te maken had, wist van het bestaan van dat document waarin volgens hem o.m. te lezen viel dat elke gebruiker van het beekwater verplicht was dit water weer helder af te leveren.

Waar de beken zo'n bekoorlijk deel uitmaken van onze landouwen zou het aanbeveling verdienen dat eens wordt onderzocht of dat *Oude Beekrecht* inderdaad de vervuiling van onze Gelderse beken kan beletten. En zo dat inderdaad het geval blijkt zullen we ons moeten schamen dat we die aantasting van ons aller natuurschoon zo lang tolereerden.

Ik gewaagde van gunstiger perspectieven en het ziet er werkelijk naar uit dat er geen oud document meer nodig zal zijn om onze beken hun oorspronkelijke helderheid terug te geven. De dagbladen van 16 mei 1970 vermeldden n.l. dat de firma Van Gelder Zonen in de komende jaren al haar fabrieken zou voorzien van installaties die het afvalwater zuiveren.
Dit als haar bijdrage aan de bestrijding van de voortwoekerende milieuverontreiniging.

Dat was ruim drie jaar geleden een bemoedigend geluid en te hopen valt slechts dat de veelbelovende plannen van het papierconcern door de minder goede bedrijfsresultaten van de laatste tijd niet in de ijskast zullen belanden.

Want het wordt tijd dat onze Molenbeek vanaf de oude fabriek op Harten tot de uitmonding in de Rijn weer helder water zal doen voortstromen, dat de beschamende vuillozing naast de veerkop verdwijnt en dat ook de giftig goor uitgebeten oeverranden tot het verleden gaan behoren.

En mogelijk doet van Gelder's goede voorbeeld de firma Schut in Heelsum goed volgen zodat ook de Heelsumse beek weer toonbaar zal worden, als een helder lint kronkelend door ons Gelders landschap dat men helaas van zoveel zijden op een ontstellende wijze belaagt.

Zo kan dan misschien binnen enige jaren de verandering ten kwade, die sinds mijn jeugd onze beken ondergingén, ten goede keren en krijgen we iets terug in onze landouwen dat voor altijd verloren scheen.

Ook elders is het de hoogste tijd om paal en perk te stellen aan het natuurbederf; niet alleen in onze contreien luidt de alarmklok want overal blijken we al jaren bezig te zijn met het bederven van onvervangbare natuurlijke rijkdommen. De Waddenzee wordt door de riolen die er in uitmonden dusdanig vervuild dat de visstand er voortdurend terugloopt.

Een gevolg daarvan is dat de vele zeerobben die daar toeven onvoldoende voedsel kunnen bemachtigen en zullen uitsterven of - wanneer er geen maatregelen worden getroffen - een oord opzoeken waar de vis zich (nog) kan voortplanten.

Het verdwijnen van die robben zal, net als een paar vervuilde beken, voor velen geen enkel probleem betekenen. Men praat er rustig overheen en het is juist die negatieve instelling die op den duur tot funeste gevolgen zal leiden. Want in de Waddenzee verdwijnen de robben, in de Rijn en andere rivieren de vissen, onze meren beginnen bedenkelijk hun deel te krijgen van de watervervuiling en in onze bossen verdwijnen de vogels en de vlinders. Allemaal bestanddelen van ons leefmilieu die waard zijn in stand te worden gehouden.

In mijn jeugd vingen we prachtig gekleurde vlinders en er werden exemplaren mee naar school gebracht waar geen spoor meer van te bekennen is. Kleine en grotere kapellen van een fantastisch blauw en groen die we al jaren niet meer zien of opgeprikt in een verzameling.

En ook de vogels worden ernstig bedreigd.

Wie er oog voor heeft kan vrijwel dagelijks langs de wegen vogels zien liggen die door auto's werden vermorzeld om van de egels maar niet te spreken. Maar, om me tot de vogels te bepalen: het grote aantal van onze gevederde vrinden dat aan het autoverkeer ten offer valt vormt toch maar een fractie van de vogels die voortijdig sterven. Zij worden bedreigd door een veel grotere vijand n.l. het gif waarmede men onze landbouwgronden bespuit om een beter gewas te verkrijgen.

Dat het gebruik van voor onze fauna giftige stoffen niet op de huidige voet kan doorgaan, wanneer we de vogelstand niet verder willen decimeren, wordt gelukkig meer en meer ingezien. Het ongerept laten van vogels en hun nesten behoorde in mijn schooljaren tot een der steeds herhaalde vermaningen en ik herinner me dat onze meesters streng optraden tegen overtreders die voor het front van de klas op het matje werden geroepen.

Zestig jaar geleden stonden onze onderwijzers al op de bres voor het behoud van onze vogels en is het niet schrijnend dat we ze vandaag om zeep helpen door de gewassen te besproeien met fatale mengsels ?

Als kwajongens zwierven wij veel in de bossen, door de uiterwaarden, langs de beken en de rivier maar dode vogels troffen we zelden aan. Hoe schril daarbij de huidige situatie afsteekt kan ik het best aantonen door enige gegevens te vermelden ontleend aan de verslagen van de z.g.n. *Vogelwerkgroep,* een vereniging van natuurvrienden die constant onderzoekingen verricht ten aanzien van de vogelstand in onze contreien.

Welnu, in 1969 werden gedurende de maanden februari tot en met mei, alleen op de Grebbeberg en omgeving, 215 dode vogels gevonden, waarvan 20 roofvogels en uilen.

Natuurlijk zijn niet al die vogels het slachtoffer geworden van de genoemde gifstoffen maar zonder twijfel wel het grootste deel en bovendien vond men stellig niet alle dode exemplaren.

Net als de robben, de vissen, de kikkers en de vlinders, kan men ook de vogels hoogst onbelangrijk achten maar dan redeneert men precies zo ondoordacht als degenen die de alsmaar voortschrijdende aantasting van ons natuurschoon onberoerd laat. En juist in onze omgeving heeft gedurende de laatste jaren de afbraak van het Gelderse landschap een triest hoogtepunt bereikt en velen vragen zich af of er aan die ontluistering nooit een einde komt.

De Noordberg en de zo weidse Heelsumse Eng kregen, ten behoeve van een nieuwe noordzuid-verbinding, een enorme veeg uit de pan; de halve Koninginnelaan werd weggevaagd en juist het mooiste deel van de zo uniek glooiende Doorwerthse heide viel ten offer aan die verbetering. Die *asfaltstrada* over of liever, door de Noordberg, de Eng en de Doorwerthse heide, vormt een schakel in de nieuwe verkeersader die de automobilist uit Brabant in staat stelt in 2½ uur naar Leeuwarden of Groningen te stormen terwijl hij daar tot dusverre 3 uur voor nodig had.

Helaas is het in onze omgeving zelfs niet bij deze desastreuze schending der genoemde fraaie landouwen gebleven want ondanks de verbreding van de weg naar Heelsum en het verdwijnen van de beruchte S-bocht daar, bleek het plan van Waterstaat om een autobaan door het Beekdal te leggen niet te stuiten. En *ten overvloede* praat men nu weer over een weg door de uiterwaarden onderlangs de Noordberg en met zo'n plan zal men zeker elke natuurminnaar de stuipen op het lijf jagen.

In mijn jeugd zagen we de prachtige blauwe ijsvogel regelmatig bij het sluisje over de beek bij het Veerhuis en ook bij *Schot en Aak* was hij in de wilgestruiken of op een omheining veelvuldig waar te nemen maar dat is wel verleden tijd. De ijsvogel heeft zich teruggetrokken tot over de Heelsumse beek en hoewel hij aan de voet van de Noordberg nog een enkele maal wordt gezien, schijnt hij er niet meer te broeden. Wanneer de weg door de uiterwaarden inderdaad tot stand komt zal dat de zoveelste klap betekenen die de vogelschaar in onze dreven te verduren krijgt en het zal een vernietigende klap zijn. Want het plassengebied bij onze Noordberg bezit, wonderlijk genoeg, nog een vogelrijkdom die men er niet zou verwachten.

Uiteraard wisselt het beeld der aanwezige vogels sterk in onze diverse jaargetijden maar er werden, door leden van de genoemde *Vogelwerkgroep* alleen in de omgeving van de Noordberg, in 1972 niet minder dan 136 soorten vogels waargenomen en daarbij waren een roodkeelpieper, een wouw en een zwarte mees, die er nooit eerder werden gesignaleerd.

Moeten we niet alles in het werk stellen om dergelijke gebieden ongeschonden te bewaren? Niet alleen voor die verblijf- en vaak broedplaats van onze gevederde vrienden dient hier de bulldozer en de zandauto een halt te worden toegeroepen maar tevens om de schoonheid van het Gelderse landschap, ook aan de rivier, te behouden.

Ons oude dorp, ik herhaal het, was groen in mijn jeugd en dat kan nu

helaas niet meer gezegd worden. Dat op den duur uit een dorpskern het groen verdwijnt is, door de groei der bevolking onvermijdelijk en ook buiten de kern is veel begroeiing verdwenen door de steeds compacter wordende bebouwing. Maar, waar we in ons dorp vrijwel alle groen moesten prijsgeven, dienen we wat de omgeving betreft voor elke boom die behouden kan blijven op de bres te staan.

In onze gemeente is sinds mijn jeugd door gezaghebbende instanties op ontstellende wijze met de pet gegooid naar ons natuurschoon. Men dacht, om het in goed Renkums te zeggen dat er *geen opkrijgen aon* was en van die instelling plukken we in feite nog dagelijks de wrange vruchten als we naar de Doorwerthse bossen kijken. Wat daar gebeurd is en nog gebeurt is eenvoudig verbijsterend.

In 1915 stond men toe dat, uitgerekend in misschien wel het mooiste beekdal van heel ons land, een fabriekje van fietsbanden e..d werd ingericht en ik vraag me nog altijd af hoe dat mogelijk is geweest. Was ons gemeentebestuur toen stekeblind, waren er geen Gedeputeerde Staten, geen *Gelders Landschap* en geen *Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten?*

Volgens de heer Demoed was een van de motieven om de fabriek daar te vestigen de omstandigheid dat men met de Seelbeek zo vlot het vuile afvalwater naar de Rijn kon afvoeren...

Tja, het klinkt ongelooflijk maar dergelijke motieven schijnen destijds voor onze vroede vaderen acceptabel te zijn geweest omdat ze geen oog hadden voor natuurschoon en geen notie van hetgeen ze zich met dat fabriekje op de hals haalden.

In de inleiding tot mijn jeugdherinneringen heb ik enige regels geciteerd uit het gedicht *Doorwerth* van Jan Engelman dat opgenomen is in de bloemlezing *Lof van Nederland,* een verzameling van honderd verzen, samengesteld door de dichter-schrijver J. W. F. Werumeus Buning. In het voorwoord van zijn bloemlezing kapittelt deze de Hollanders die geen oog hebben voor de schoonheid van eigen land met deze ontboezeming:

> *Dichters zijn bekwame brilleslijpers en oogartsen voor de vele stekeblinden in het dierbaar vaderland die de Jungfrau altijd wisten te bewonderen omdat zij zoo groot is, de Niagara omdat zij zooveel leven maakt, en de baai van Napels omdat zij te blauw is, hoewel zij blind blijven voor een wintersch duin in het Schoorlsche land, doof voor het gepraat van een Geldersche beek, en onbekend met de vele stille hoeken van het Zeeuwsche strand....*

Dergelijke stekeblinden hebben in 1915 ongetwijfeld ook deel uitgemaakt van de Renkumse gemeenteraad en soms ontkomt men niet aan de indruk dat ook ons huidige college het been onvoldoende stijf houdt in zake het ongerept laten van ons natuurschoon.

Wat echter de verdere gang van zaken tussen Westerbouwing en Duno betreft, vijf en twintig jaar nadat de fabriek daar gebouwd was begreep men wel degelijk dat men dat nooit had mogen toestaan. En in 1945 kreeg

men zowaar de kans de gemaakte fout te herstellen door de vrijwel in puin liggende fabriek geheel te slopen en het Seelbeekdal van lieverlede de vroegere groene luister te hergeven.

Maar hoe er van vele zijden ook is aangedrongen om het fabriekscomplex te doen verdwijnen, de belangrijke financiële consequenties hebben er volgens de heer Demoed toe geleid dat het plan tot liquidatie niet doorging.

Weer faalde men dus en dat betekende de wederopbouw en zelfs uitbreiding van de fabriek in een landschap zo mooi, dat elke bebouwing ervan als een betreurenswaardige schending moet worden aangemerkt.

De fabriek vormt een afzichtelijke zweer tussen de prachtige begroeiing van Westerbouwing en Duno, de beek voert een drabbige rose substantie naar de Rijn en de enorme gemetselde schoorsteen, vlak aan de unieke Fonteinallee zou welhaast de *Zweerpijp* genoemd kunnen worden.

Ik memoreerde al dat we van de vernietiging van het Seelbeekdal nog immer de wrange vruchten plukken en de blijkbaar niet meer te stuiten *ontsluiting* van de Doorwerthse bossen getuigt daarvan.

We mogen ons gelukkig prijzen dat het *Gelders Landschap* zich ontfermd heeft over het meest zuidelijke deel van de Doorwerthse heuvels want anders zouden er vermoedelijk flats verrijzen langs de Fonteinallee en bungalows langs de wonderlijke serpentine van de Italiaanse weg

En ons eens zo groene dorp? Uit onze dorpskern mag dan veel aantrekkelijks verdwenen zijn, in de omgeving zijn nog mooie plekjes te vinden waarvan het behoud mij een dringende noodzaak lijkt. Vormt, om maar iets te noemen, onze Jufferswaard geen fraai stuk Gelders rivierlandschap dat, bij wijze van spreken, met hand en tand tegen degradatie tot industrieterrein verdedigd dient te worden?

Zijn we niet al jaren veel te passief tegen het voortdurend afknagen van het landschap in het algemeen en met name ook in onze gemeente? En ontbreekt het ons daarnaast in Renkum niet aan behoudzucht waar het aardige restanten uit het verleden betreft?

Een stad of dorp besturen tot aller tevredenheid is een onmogelijke taak en een gemeente als Renkum, bestaande uit diverse dorpen, levert uiteraard nog extra moeilijkheden op. De verschillende delen van ons gemeentelijk territorium hebben van tijd tot tijd zo hun eigen wensen en sinds mijn jeugd deden zich meermalen gevallen voor waarbij bleek dat sommige raadsleden weinig belangstelling aan de dag legden voor zaken die met hun eigen dorp niet van doen hadden.

Zij bedreven te veel dorps- en te weinig gemeentepolitiek en, hoezeer men als lid van de raad ook voor plaatselijke belangen dient op te komen, het brede verband mag niet uit het oog worden verloren.

Ik heb te veel deel uitgemaakt van verenigingen, clubs en comité's, om het werk van onze gemeenteraad en de problemen die zich daarbij voordoen - o.a. door beperkingen en voorschriften van hogerhand - te onderschatten. Niet-

Oud huisje in de Fluitersmaat.

temin komt het mij voor dat als het gaat om behoud van natuurschoon of een aantrekkelijk bouwwerk uit de vorige eeuw, onze notabelen te weinig eensgezindheid aan de dag leggen.

Het bewaren van b.v. de Hemelse Berg in Oosterbeek dient naar mijn smaak onze Renkumse raadsleden even na aan het hart te liggen als het behoud van onze Jufferswaard een halszaak zou moeten zijn voor de Oosterbeekse vroede vaderen. En hetzelfde geldt voor andere objecten in de diverse delen van de gemeente.

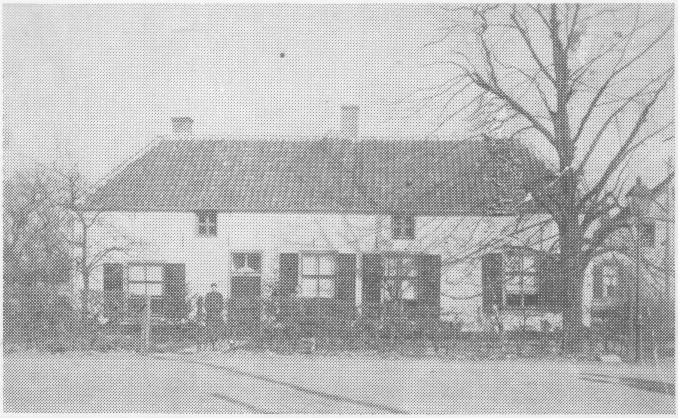
In veel dorpen en steden slaagt men er, bij alle noodwendige uitbreidingen en vernieuwingen, toch in iets van het karakteristieke te bewaren en desnoods te restaureren en ik betreur het dat men daar in onze dorpen niet toe te bewegen is.

Elders worden met veel zorg oude gebouwen hersteld en in stand gehouden en men slooft zich uit om ze in de oorspronkelijke stijl te handhaven maar in Renkum peinst men daar niet over en de tijd zal komen dat men inziet ook in dat opzicht misgetast te hebben.

Want in ons oude dorp hebben we kansen genoeg gehad om enkele typische bouwsels uit lang vervlogen dagen in goede staat te brengen en er een bestemming aan te geven. En na de verwoesting van de *Oude Kosterie* was er in feite alle aanleiding om enige andere oude huizen, door hun aparte stijl herinnerend aan de vorige eeuw, voor afbraak te behoeden.

De twee markante tabakschuren, die tot woonhuizen waren omgebouwd, zouden fraaie objecten zijn geweest om iets specifieks uit de historie van ons duizendjarig dorp voor komende generaties te bewaren maar er zijn ook andere kansen gemist.

Ik herinner me hoe, omstreeks 20 jaar geleden, wijlen Geurt Hulstein als gemeenteraadslid trachtte de raad te interesseren voor een plan om het

De boerderij van Derk Reinders op de Bellevue, gefotografeerd in 1917.

fraaie Gelderse boerderijtje met de schaapskooi van Van Heukelom, boven aan de Waterweg, te behouden en te doen restaureren. Maar hij kreeg vrijwel geen steun en het schilderachtige hofje is ruwweg omver gehaald.

Later deed zich een nieuwe gelegenheid voor om iets van ons bezit aan pittoreske huisjes te redden, toen het witte boerderijtje van Derk Reinders op de Bellevue in het bezit van de gemeente kwam. Ook dat aparte boerenhuisje zou, na deskundige restauratie, een zeer waardevolle herinnering aan oud-Renkum hebben opgeleverd maar ook daar op de Bellevue kreeg de sloper vrij mandaat.

Momenteel werkt men plannen uit om de *Fluitersmaat* een ander aanzien te geven en het een na het andere huis en erf in die buurtschap wordt gemeentelijk eigendom. Misschien is daar nog een pandje te vinden dat zich leent om behouden te blijven maar ik vrees dat ook in *de Fluit* geen huisje meer staat dat zo frappant de sfeer van ons oude dorp oproept als de boerderijtjes van Derk Reinders en Van Heukelom en de voormalige tabakschuren aan de Molenweg en de Keyenbergse Weg.

Uit onze dorpskern zijn, met het groen, ook vrijwel alle oude panden verdwenen en wat ons nog rest uit de vorige eeuw heeft qua bouwstijl te weinig allure om voor restauratie in aanmerking te komen.

Aan de Nieuwe Weg staan nog een paar typische oude huisjes uit de vorige eeuw die daar vermoedelijk al gebouwd zijn toen de Nieuwe Weg nog een zandpad was. Theophile de Bock heeft ze voor 1900 in beeld gebracht en op zijn schilderij wekken die pandjes de indruk al minstens 50 jaar oud te zijn.

Oorspronkelijk stonden er drie van deze echt oud-Gelderse huisjes maar na de oorlog 1940-1945 is er een van gesloopt. De beide anderen zijn gerestaureerd en dat ze daarbij iets van hun originele stijl verloren is jammer maar zeer wel verklaarbaar. De meeste ramen werden *gemoderniseerd,* de deuren eveneens maar het meest storende element van deze restauratie lijkt mij toch dat een der beide huisjes lelijke rode pannen kreeg.

Niettemin is het verheugend dat ze voor de slopershamer gespaard ble-

ven want het zijn stellig de oudste woninkjes die, althans voor een groot deel nog in de oorspronkelijke staat, in Renkum te vinden zijn.

Ook wat wegen betreft stelt onze moderne samenleving eisen waaraan zelden te tornen valt maar de vernieuwingen op dat gebied hebben ons dorp voor de oudere generatie niet aantrekkelijker gemaakt. Vooral de reconstructie van de Veerweg heeft tot een onprettige wijziging geleid.

De vele bejaarde dorpelingen die zo gretig het tripje naar de Rijn maakten en dat via onze eeuwenoude Veerweg in luttele minuten konden volbrengen, hebben nu, door de omlegging, een wandeling van een kwartier nodig om de rivier te bereiken. Bovendien krijgen zij daarbij te maken met een tamelijk gevaarlijke oversteek van de nieuwe Rijksweg en zodoende slaakt vandaag menige vergrijsde dorpeling de verzuchting dat Renkum niet meer aan de Rijn ligt...

Onze oude Veerweg verdween, de *Nuutweg* is de Beyerstraat geworden, het *steegje van Buddingh* ging verloren en het weggetje, dat ons langs de oude pastorie en de *Kloosterweidjes* naar de uiterwaarden en de plassen voerde is, net als de *Melkdam*, niet meer terug te vinden.

In mijn jeugdherinneringen heb ik getracht een indruk te geven van mijn geboorteplaats zoals die er 50 tot 60 jaar geleden uitzag en hoe, tot omstreeks 1923, het beeld van Renkum en sommige aspecten van de samenleving veranderden.

Sneeuw op Oranje Nassau's Oord.

Het lag voor de hand dat de rust die ons oude dorp aan de Veluwezoom destijds kenmerkte en veel van het schilderachtige verloren zouden gaan. Men kan de klok niet stil, laat staan terugzetten en dus dienden wij, zij het vaak tegenstribbelend, in de loop der jaren de vele veranderingen te accepteren.

Maar, ons dorp mag dan volgens onze bejaarden niet meer aan de Rijn

liggen, het ligt nog altijd aan de Veluwezoom in een gebied dat tot de mooiste delen van ons land behoort.

Een gebied dat nog altijd rijk is aan natuurschoon en een gebied waarin naar mijn bescheiden mening veel te veel over industrie gesproken wordt.

Nu allerwegen de bazuin klinkt die oproept tot natuurbehoud in ons aller belang, lijkt mij de tijd aangebroken om in elk geval onze Veluwezoom voor verdere industrialisatie taboe te verklaren.

Vroeger kon, voor het vestigen van een fabriek in een bepaalde plaats, het argument gelden van de aldaar wonende arbeidskrachten. Heden ten dage evenwel beschikt men, hetzij persoonlijk dan wel gezamenlijk, over middelen van vervoer die de bezwaren van werken buiten de woonplaats vrijwel opheffen. Die nog steeds groeiende mobiliteit kan er toe bijdragen dat hetgeen wij in de omgeving van ons dorp nog aan natuurschoon bezitten, ongeschonden blijft en in de naaste toekomst niet nog verder door fabrieken, loodsen en opslagplaatsen bedorven wordt.

De rijksarchivaris in Gelderland, de heer van Schilfgaarde, schreef in het boek van de heer Demoed een voorwoord dat hij als volgt besloot:

Velen van de inwoners van Renkum wonen op terrein, dat vroeger tot een thans verdwenen buitenplaats heeft behoord. Mogen zij, en ook anderen, die in Renkum belang stellen door dit boek opmerkzaam worden gemaakt op de historische waarde van de grond waarop zij leven, en opgewekt worden om mee te werken aan het behoud van het vele schone, dat in hun woonplaats nog overgebleven is.

Het is al weer 20 jaar geleden dat de archivaris van onze provincie zijn visie gaf en sinds die tijd is de opwekking die hij er in vervatte voortdurend klemmender geworden.

Want wanneer we niet op onze hoede zijn zal de wals van de vernieuwing ook door Renkum en de omgeving blijven rollen en nog meer wegvagen van hetgeen in lang vervlogen dagen zo'n apart cachet gaf aan ons dorp, het oude dorp dat in mijn jeugd zo groen was.